Integritás a rendvédelem „SZEM”-ével - avagy a szilárd erkölcsiség rendvédelemspecifikus jellemzői a korrupciómegelőzés szolgálatában

Szerkesztő: Dr. Malét-Szabó Erika, Prof. Dr. Münnich Ákos, Takács-Fehér Mária

SZÉCHENYI 2020

Magyarország Kormánya

Európai Unió
Európai Szociális Alap

BEFEKTETÉS A JÖVŐBE

INTEGRITÁS A RENDVÉDELEM „SZEM”-ÉVEL – AVAGY A SZILÁRD ERKÖLCSISÉG RENDVÉDELEMSPECIFIKUS JELLEMZŐI A KORRUPCIÓMEGELŐZÉS SZOLGÁLATÁBAN

TANULMÁNYKÖTET

Belügyminisztérium

Budapest, 2021

A tanulmánykötet a KÖFOP-2.2.3-VEKOP-16-2016-00001. azonosító számú „Kapacitásfejlesztés és szemléletformálás a korrupciós esetek nagyobb arányú felderítése, illetve megelőzése érdekében” elnevezésű projekt Belügyminisztérium oldali tevékenysége eredményeként készült.

Szerkesztők:
Dr. Malét-Szabó Erika
Prof. Dr. Münnich Ákos
Takács-Fehér Mária

Szerzők:
Dallos Andrea
Dr. Hegedűs Judit
Dr. Kovács Judit
Dr. Malét-Szabó Erika
Prof. Dr. Münnich Ákos
Dr. Papp Gábor
Dr. Pántya József
Dr. Szemán-Nagy Anita

Projekt szakmai vezető:
Dr. Malét-Szabó Erika

Szakmai lektor:
Dr. Dános Valér

ISBN 978-615-6259-07-3 (nyomtatott)
ISBN 978-615-6259-08-0 (pdf)

BELÜGYMINISZTÉRIUM
2021 © Minden jog fenntartva

TARTALOMJEGYZÉK

TARTALOMJEGYZÉK 3
KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS 10

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK 11
1. Az inspiráció: a SZEM-modell születése 11
2. A gyakorlat: a SZEM-modell működésének igazolása 11
3. A lehetőség: a SZEM-modell, mint lehetséges képzési fókusz 13
3.1 Egyéni fókuszú beavatkozási lehetőségek 13
3.2 Szervezeti fókuszú beavatkozási lehetőségek 15
4. Az eredmény: a „SZEM-projekt" 16
5. Irodalomjegyzék 17

II. A SZILÁRD ERKÖLCSISÉG PSZICHOLÓGIAI MODELLJE 19
1. Bevezetés 19
2. A tervezett viselkedés elmélete 20
3. A szilárd erkölcsiség modellje (SZEM-modell) 21
3.1 Attitűd 22
3.2 Szubjektív norma 22
3.3 A szubjektív kontroll 23
3.4 Személyiségjegyek 24
3.5 Tapasztalat, nyereség-veszteség, és önértékelés 24
3.6 Szervezeti norma 24
3.7 Társadalmi norma és morális felfogás 25
4. A szilárd erkölcsiségű egyén 26
5. Az empirikus kutatások bemutatása 27
6. Összefoglalás 30
7. Irodalomjegyzék 31

III. SZEMÉLYISÉGVONÁSOK SZEREPE A KORRUPCIÓS CSELEKEDETEK LÉTREJÖTTÉBEN 32
1. Bevezetés 32
2. Elméletek a korrupt magatartásról 32
3. Személyiségvonások szerepe a korrupcióban 33
4. Az Ötfaktoros modell 33
4.1 A „Big Five" faktorai 34
4.2 Az I. faktor: „Energia": „Dinamizmus", „Dominancia" alskálákkal 35
4.3 A II. faktor: „Barátságosság": „Együttműködés/Empátia", „Udvariasság" alskálákkal 35
4.4 A III. faktor: „Lelkiismeretesség": „Pontosság", „Kitartás" alskálákkal 36
4.5 A IV. faktor: „Érzelmi stabilitás": „Érzelmi kontroll", „Impulzivitás kontroll" alskálákkal 37
4.6 Az V. faktor: „Nyitottság": „Nyitottság a kultúrára", „Nyitottság a tapasztalatokra" 37
5. A Lelkiismeretesség és a Barátságosság faktorok, mint lehetséges, közvetítő tényezők, a korrupt cselekedetekre vonatkozó szándék kialakulásában 38
5.1 A Lelkiismeretesség faktor jellemzése 38
5.2 A Barátságosság faktor jellemzése 39

6. A rendvédelmi szervek állománya körében végzett kutatás eredményei ... 40
6.1. A rendvédelmi szervek állománya körében készített interjúk tapasztalatai ... 40
6.2. A rendvédelmi szervek állománya körében végzett kérdőíves megkérdezés eredményei ... 41
7. Összefoglalás ... 46
8. Irodalomjegyzék ... 47

IV. AZ ÖNÉRTÉKELÉS SZEREPE A KORRUPCIÓ HÁTTERÉBEN ... 48
1. Bevezetés ... 48
2. Az önértékelés ... 48
2.1 Az önértékelés forrásai ... 49
2.2 Az önértékelés aspektusai ... 49
2.3 Az önértékelés mint a korrupciós cselekmény lehetséges háttértényezője ... 50
3. A belügyi rendvédelmi szervek állománya körében végzett kutatás eredményei ... 50
3.1 Az interjúk tapasztalatai ... 50
3.2 A kérdőíves megkérdezés eredményei ... 51
4. Összegzés ... 54
5. Irodalomjegyzék ... 54

V. A TÁRSADALMI NORMÁK LEHETSÉGES SZEREPE A KORRUPCIÓS ESETEK BEKÖVETKEZÉSÉBEN ... 55
1. Bevezetés ... 55
2. A társadalmi normák helye a Szilárd Erkölcsiség Modelljében ... 55
3. A társadalmi normák fogalma ... 55
4. A társadalmi normák vélekedés- és viselkedésirányító szerepe ... 56
4.1 Személyes konformitás ... 56
4.2 Nyilvános konformitás ... 57
4.3 A normakövetés és következményei ... 58
5. A társadalmi normák szerepe a korrupciós cselekmények kialakulásában ... 59
6. A belügyi rendvédelmi szervek állománya körében végzett kutatás eredményei ... 61
6.1 Az interjúk tapasztalatai ... 61
6.2 A kérdőíves megkérdezés eredményei ... 61
7. Összefoglalás ... 63
8. Irodalomjegyzék ... 64

VI. A SZERVEZETI NORMÁK LEHETSÉGES SZEREPE A KORRUPCIÓS ESETEK BEKÖVETKEZÉSÉBEN ... 65
1. Bevezetés ... 65
2. A szervezeti normák helye a Szilárd Erkölcsiség Modelljében ... 66
3. A szervezeti normák fogalma és szervezeti kultúrával való kapcsolatuk ... 66
4. A szervezeti normák kialakulása, valamint vélekedés- és viselkedésirányító szerepük ... 67
4.1 A szervezeti normák sajátosságai és a szervezeti normák kialakulása ... 67
4.2 A szervezeti normák vélekedés- és viselkedésirányító szerepe ... 68
5. A szervezeti normák szerepe a korrupciós cselekmények kialakulásában ... 69
6. A belügyi rendvédelmi szervek állománya körében végzett kutatás eredményei ... 70
6.1 Az interjúk tapasztalatai ... 70
6.2 A kérdőíves megkérdezés eredményei ... 71
7. Összefoglalás ... 74
8. Irodalomjegyzék ... 74

VII. A SZUBJEKTÍV NORMÁK LEHETSÉGES SZEREPE A KORRUPCIÓS ESETEK BEKÖVETKEZÉSÉBEN ... 76
1. Bevezetés ... 76
2. A szubjektív normák helye a Szilárd Erkölcsiség Modelljében ... 76

3. A szubjektív normák fogalma ... 77
4. A szubjektív normák vélekedés- és viselkedésirányító szerepe ... 78
4.1 Példa a szubjektív normák vélekedésalakító szerepére ... 78
4.2 Példa a szubjektív normák viselkedésalakító szerepére ... 78
5. A szubjektív normák szerepe a korrupciós cselekmények kialakulásában ... 80
6. A belügyi rendvédelmi szervek állománya körében végzett kutatás eredményei ... 82
6.1 Az interjúk tapasztalatai ... 82
6.3 A kérdőíves megkérdezés eredményei ... 82
7. Összefoglalás ... 85
8. Irodalomjegyzék ... 85

VIII. A MORÁLIS FELFOGÁS SZEREPE A KORRUPCIÓS SZÁNDÉK MÉRSÉKLÉSÉBEN ... 87
1. Bevezetés ... 87
2. A morális felfogás helye a SZEM-modellben ... 87
3. A morális felfogás körvonalazása ... 88
3.1 Belső viszonypontok, fix értékalapú morál: Az énközpontú elfogultság ellen ható belső viszonypontok és alapjaik ... 88
3.2 Az utilitárius morál („mindenki egyenlő, egy ember a sok közül") ... 89
3.3 Az intuitív morál ... 89
3.4 A moralitás egyéni meghatározói ... 91
Morális identitás, morális kötelességérzet ... 91
Önmonitorozás ... 91
Empátiás képesség ... 91
3.5 A belső viszonypontok kialakulását befolyásoló külső hatások ... 92
Normák ... 92
Kulturális-szocializációs hatások ... 92
4. A belügyi rendvédelmi szervek állománya körében végzett kutatás eredményei ... 93
4.1 Az interjúk tapasztalatai ... 93
4.2 A kérdőíves megkérdezés eredményei ... 93
5. Összefoglalás ... 96
6. Irodalomjegyzék ... 96

IX. NYERESÉG-VESZTESÉG ... 97
1. A nyereségmotiváció és a társas normák ... 97
1.1 A haszonmaximalizálás alapvető motívum ... 97
1.2 Nyereségmotiváció az észlelt kontroll, az attitűd és a szubjektív normák mögött ... 97
1.3 A nyereségközpontúsággal kapcsolatos jellegzetes nézetek, orientációk ... 98
1.4 A haszonmaximalizálás mikéntjét a társas normák mederbe terelik ... 98
2. A korrupció, mint társas dilemma ... 99
3. Kockázatészlelés és kockázatvállalás ... 99
3.1 A kockázatos cselekvési alternatívák elvárt nyereségessége ... 100
3.2 A kockázatvállalás mögött húzódó motivációk és a kockázatvállalás területei ... 101
3.3 A kockázatvállalást befolyásoló tényezők ... 101
4. A belügyi rendvédelmi szervek állománya körében végzett kutatás eredményei ... 103
4.1 Az interjúk tapasztalatai ... 103
4.2 A kérdőíves megkérdezés eredményei ... 103
5. Összefoglalás ... 106
6. Irodalomjegyzék ... 106

X. TAPASZTALAT ... 107
1. Bevezetés ... 107
2. Tapasztalati tanulás: A sikeres viselkedés megerősödik, és későbbi kivitelezése egyre valószínűbb ... 107
2.1 A tapasztalat hatása az attitűdök formálódására és az attitűd és viselkedés kapcsolatára ... 108
2.2 A tapasztalat hatása az észlelt viselkedéses kontrollra ... 109
3. A kognitív disszonanciacsökkentés és a fokozódás csapdája a halmozódó korrupciós tapasztalatokban ... 109
4. A korrupciós cselekmények megítélésével kapcsolatos tapasztalatok a személy számára fontos emberek körében ... 110
5. A korrupcióval kapcsolatos negatív tapasztalat hatása és a korrupciós kihívásnak való ellenállás tapasztalata ... 111
6. Amikor a becsületesség útjától még rossz tapasztalatok hatására sem tántorodik el a cselekvő: a morális fölfogás védő hatása ... 111
7. A belügyi rendvédelmi szervek állománya körében végzett kutatás eredményei ... 112
7.1 Az interjúk tapasztalatai ... 112
7.2 A rendvédelmi szervek állománya körében végzett kérdőíves megkérdezés eredményei ... 112
8. Összefoglalás ... 114
9. Irodalomjegyzék ... 115

XI. ATTITŰD ... 116
1. A korrupcióval kapcsolatos attitűd fogalma és összetevői ... 116
1.1 A korrupcióval kapcsolatos attitűdök mérése ... 116
1.2 A korrupcióval kapcsolatos attitűd kialakulása ... 117
1.3 A korrupcióval kapcsolatos leíró és előíró normák ütközése és annak következményei a korrupcióval kapcsolatos attitűdökre ... 117
1.4 A korrupcióval kapcsolatos attitűdök funkciója: uralás és kapcsolódás ... 118
1.5 A korrupciós attitűd befolyásolása ... 119
2. A korrupciós attitűd és korrupciós viselkedés kapcsolata ... 120
2.1 A szokások hatalma kívül esik az attitűdök által befolyásolt cselekedeteken ... 121
3. A belügyi rendvédelmi szervek állománya körében végzett kutatás eredményei ... 122
3.1 Az interjúk tapasztalatai ... 122
3.2 A kérdőíves megkérdezés eredményei ... 122
4. Összefoglalás ... 124
5. Irodalomjegyzék ... 124

XII. A VISELKEDÉS FELETT ÉSZLELT KONTROLL ... 126
1. Bevezetés ... 126
2. A viselkedés felett észlelt kontroll és a viselkedés bejóslása ... 126
2.1 A viselkedés felett észlelt kontroll és az önkéntes viselkedések bejóslása ... 126
2.2 A viselkedés felett észlelt kontroll és a nem önkéntes viselkedések bejóslása ... 127
3. A viselkedés felett észlelt kontroll definíciója ... 128
3.1 A tényleges kontroll és viselkedés felett észlelt kontroll mértéke ... 128
3.2 A viselkedés felett észlelt kontroll elkülönítése más kapcsolódó fogalmaktól ... 128
3.3 A viselkedés felett észlelt kontroll forrásai ... 129
3.4 Az észlelt viselkedés feletti kontroll szerepe a tervezett viselkedések kivitelezésében ... 130
3.5 Az észlelt viselkedés feletti kontrollal kapcsolatos kérdések, problémák ... 132
4. A viselkedés felett észlelt kontroll és etikátlan döntések, viselkedések – A viselkedés felett észlelt kontroll helye a SZEM-modellben ... 133
4.1 A kontroll, mint a korrupciós cselekmény megelőző eszköze ... 134

5. A belügyi rendvédelmi szervek állománya körében végzett kutatás ... 134
5.1 Az interjúk tapasztalatai ... 134
5.2 A kérdőíves megkérdezésének eredményei ... 140
6. Összefoglalás ... 151
7. Irodalomjegyzék ... 152

XIII. VISELKEDÉSI SZÁNDÉK ... 154
1. Bevezetés ... 154
2. A viselkedési szándék ... 155
2.1 A viselkedési szándék definíciója ... 156
2.2 Viselkedési szándék, viselkedéssel kapcsolatos várakozások és viselkedési célok ... 156
2.3 A viselkedési szándék és viselkedés kapcsolata – a feldolgozás mélysége ... 158
2.4 A viselkedési szándék kapcsolata a tényleges viselkedéssel ... 159
2.5 Viselkedési szándék az etikátlan viselkedések esetében ... 160
2.6 A tervezett cselekvés modelljének használhatósága etikátlan viselkedések bejóslására ... 160
2.7 A viselkedési szándék szerepe a korrupciós cselekmények esetében ... 161
2.7.1 Az etikátlan viselkedésre irányuló szándékot befolyásoló helyzeti tényezők ... 161
2.7.2 Az etikátlan viselkedés megjelenését befolyásoló egyéni jellemzők ... 162
3. A belügyi rendvédelmi szervek állománya körében végzett kutatás ... 163
3.1 Az interjúk tapasztalatai ... 163
3.2 A kérdőíves megkérdezés eredményei ... 165
4. Összefoglalás ... 175
5. Irodalomjegyzék ... 176

XIV. A VEZETŐ SZEREPE A SZILÁRD ERKÖLCSŰ VISELKEDÉSBEN ... 178
1. Bevezetés ... 178
2. A vezető szerepe a szervezeti etikus viselkedésekben ... 178
3. A belügyi rendvédelmi szervek állománya körében végzett kutatás eredményei ... 181
3.1 Az interjúra adott válaszok áttekintése ... 181
3.1.1 A SZEM-modell elemei ... 181
Személyiségjegyek ... 181
Önértékelés ... 181
Társadalmi norma ... 181
Szervezeti norma ... 182
Szubjektív norma ... 182
Morális felfogás ... 182
Nyereség-veszteség ... 183
Tapasztalat ... 183
Attitűd ... 183
Szubjektív kontroll ... 183
Viselkedési szándék ... 184
3.1.2 A vezetők szerepe ... 184
3.2 A kérdőív eredményeinek ismertetése ... 185
3.2.1 A közvetlen vezetők szerepe ... 186
3.2.2. Az állományilletékes parancsnok szerepe ... 187
4. Összefoglalás ... 188
5. Irodalomjegyzék ... 188

XV. A SZILÁRD ERKÖLCSISÉG SPECIFIKUS JELLEMZŐI A RENDŐRSÉGEN ... 189
1. Bevezetés ... 189
2. A rendőrségi dolgozók körében végzett kutatás eredményei ... 189
2.1 A SZEM-modell elemeinek specifikus jellemzői ... 190
2.1.1 Személyiségjegyek ... 190
2.1.2 Önértékelés ... 191
2.1.3 Társadalmi norma ... 192
2.1.4 Szervezeti norma ... 193
2.1.5 Szubjektív norma ... 194
2.1.6 Morális felfogás ... 195
2.1.6 Nyereség-veszteség ... 197
2.1.7 Tapasztalat ... 198
2.1.8 Attitűd ... 199
2.1.9 Szubjektív kontroll ... 200
2.1.10 Viselkedési szándék ... 200
2.2 A vezetők szerepe ... 201
3. Összefoglalás ... 202
4. Irodalomjegyzék ... 202

XVI. A SZILÁRD ERKÖLCSISÉG SPECIFIKUS JELLEMZŐI A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI SZERVEZETBEN ... 203
1. Bevezetés ... 203
2. A büntetés-végrehajtási dolgozók körében végzett kutatás eredményei ... 203
2.1 A SZEM-modell elemei ... 203
2.1.1 Személyiségjegyek ... 203
2.1.2 Önértékelés ... 205
2.1.3 Társadalmi norma ... 205
2.1.4 Szervezeti norma ... 206
2.1.5 Szubjektív norma ... 207
2.1.6 Morális felfogás ... 208
2.1.7 Nyereség-veszteség ... 208
2.1.8 Tapasztalat ... 209
2.1.9 Attitűd ... 209
2.1.10 Szubjektív kontroll ... 210
2.1.11 Cselekvési szándék ... 211
2.2 A vezetők szerepe ... 211
3. Összefoglalás ... 212
4. Irodalomjegyzék ... 212

XVII. A SZILÁRD ERKÖLCSISÉG MODELLJÉNEK MEGNYILVÁNULÁSA A KATASZTRÓFAVÉDELEMBEN ... 213
1. Bevezetés ... 213
2. A katasztrófavédelmi dolgozók körében végzett kutatás eredményei ... 213
2.1 A SZEM-modell elemei ... 214
2.1.1 Személyiségjegyek ... 214
2.1.2 Önértékelés ... 215
2.1.3 Társadalmi norma ... 215
2.1.4 Szervezeti norma ... 216
2.1.5 Szubjektív norma ... 216
2.1.6 Morális felfogás ... 217
2.1.7 Nyereség-veszteség ... 218
2.1.8 Tapasztalat ... 218

2.1.9 Attitűd 219
2.1.10 Szubjektív kontroll 220
2.1.11 Viselkedési szándék 220
2.2. A vezetők szerepe 221
3. Összefoglalás 222
4. Irodalomjegyzék 222

XVIII. A „SZEM-SZEMLÉLET" SZÜLETÉSE 223
1. A SZEM-kutatás eredményeinek hasznosítása 223
2. Az „Integritás: szilárd erkölcsiség a gyakorlatban" című e-learning képzés 224
2.1 Az e-learning tananyag koncepciója 224
2.2 Az e-learning tananyag, mint központi továbbképzési program 226
3. A SZEM-tréningek 228
3.1 A SZEM-tréningek általános jellemzői 228
3.2 A specifikus SZEM-tréningek 229
4. Záró gondolatok: a „SZEM-szemlélet" önálló élete 230
4.1 A SZEM-tréningek beépülése a Nemzeti Közszolgálati Egyetem képzési gyakorlatába 230
4.1 A határrendészeti szakterületen dolgozó rendőr kollégák képzése 231
4.2 A jövő: újabb kutatások 232
5. Irodalomjegyzék 232

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A tanulmánykötet szerkesztőjeként ezúton is szeretnék röviden köszönetet mondani a Belügyminisztérium és az alárendeltségébe tartozó rendvédelmi szervek azon, a tudományos közönség számára sok esetben észrevétlen maradó kollégáinak, akik nélkül a jelen kötetben ismertetett tudományos kutatás nem valósulhatott volna meg ilyen sikeresen. Ők azok a vezetők – köztük Zsinka András személyügyi helyettes államtitkár úr, Kovácsné dr. Szekér Enikő főosztályvezető asszony, valamint a belügyi rendvédelmi szervek országos és területi szerveinek parancsnokai – akik lehetőséget biztosítottak a kutatás végrehajtására, valamint azok a kollégák, akik a kutatók megkeresésére vállalták, hogy őszintén megosztják a véleményüket a vizsgált kérdésekben.

Bízom benne, hogy a jövőben is élvezni fogják a támogatásukat a korrupciómegelőzés területén kutatást végző szakemberek.

Dr. Malét-Szabó Erika

I. BEVEZETŐ GONDOLATOK

Malét-Szabó Erika

1. AZ INSPIRÁCIÓ: A SZEM-MODELL SZÜLETÉSE

Mindenki egységes érdeke egy olyan társadalmi működés kialakítása, mely általában véve mentes a korrupció jelenségétől. Különösen igaz ez a rendvédelmi szervek állományára, akik maguk tekinthetők az egyetemes jogrend védelmezőinek. Ők azok, akiktől mind a munkájuk, mind pedig a magánéletük során elvárjuk, hogy tisztességesek legyenek, szilárdan ellenálljanak minden korrupciós kihívásnak. Éppen ezért különösen fontos a rendvédelmi szerveket irányító Belügyminisztérium számára minden olyan lehetőség és törekvés támogatása, mely képes növelni a rendvédelmi szervek állományának a korrupciós kihívásoknak való ellenállási képességét, azaz a **szilárd erkölcsiségét**.

Ennek jegyében indult meg 2015-ben részben az ÁROP-2.2.17-2012-2013-00001. azonosító számú *„Új közszolgálati életpálya"* elnevezésű projekt, részben pedig a Belügyi Tudományos Tanács Alkalmazott Pszichológiai Munkacsoportjának keretein belül az a tudományos kutatómunka, melynek első eredményeképp Prof. Dr. Hunyady György az MTA rendes tagja, valamint Prof. Dr. Münnich Ákost megalkotta a szilárd erkölcsiség mérésére alkalmas elméleti **SZEM-modellt** (Hunyady, Münnich (2016)), melynek részletes leírása jelen tanulmánykötetben is megtalálható (Papp, Münnich, 2021). A modell mind a mérés, mind pedig a fejlesztés oldaláról jól követhető elméleti keretbe rendezi mindazon tényezőket, melyek az egyén oldaláról képesek elősegíteni a korrupciónak való ellenállás képességét. A korrupciós magatartásra, mint egyéni viselkedésre tekint. Az arra való viselkedéses szándék kialakulását igyekszik magyarázni Ajzen (1991) Tervezett Viselkedés Elméletének három fő elemével – az egyén vonatkozó *szubjektív normájával*, *attitűdjével*, és az adott viselkedésre vonatkozó *szubjektív kontrolljával* – valamint a mindezen tényezők hátterében meghúzódó ún. kiegészítő tényezőkkel. Figyelemmel a korrupció komplex jelenségére, melyben az egyén különböző egyedi jellemzőin túl az őt körülvevő mikro- és makrotársadalmi hatások egyéni leképeződései is fontos szerepet játszanak, a kiegészítő tényezők olyan elemeket tartalmaznak, mint a *társadalmi* és a *szervezeti norma*, valamint az *egyén morális felfogása*, *személyiségjellemzői*, önértékelése, vonatkozó *tapasztalata* és *nyereség-veszteség* elmélete.

A modell legfontosabb alapfeltevése, hogy *a korrupt viselkedés nem velünk született tulajdonság*, sokkal inkább az egyén életútja során az őt ért különböző ingerek és szocializációs hatások, valamint az aktuális helyzet együttes következményeként kialakuló egyedi magatartás, *melyet megfelelő képzéssel, szabályozással, példamutatással képesek vagyunk befolyásolni* mind az egyén, mind pedig az őt körülvevő kisebb vagy nagyobb társas és munkahelyi környezet oldaláról. Mindez pedig – a szilárd erkölcsiség mérésén túl – alkalmassá teszi a SZEM-modellt arra is, hogy a korrupciómegelőzést célzó fejlesztések elméleti alapjaként szolgáljon.

2. A GYAKORLAT: A SZEM-MODELL MŰKÖDÉSÉNEK IGAZOLÁSA

Az elméleti modell megalkotását követően fontos volt annak gyakorlati működésének az igazolása is mind általában véve, mind pedig specifikusan a rendvédelemben. Az ezt célzó kutatások egyik első eredményeként született meg *Az erkölcsi értékrend és a személyiség közötti kapcsolat vizsgálati szempontjai* c. tanulmánykötet (Malét-Szabó E. (szerk.), 2015), mely a rendvédelmi szervek korrupciós jellemzőinek áttekintése mellett több különböző gyakorlati szempontból vizsgálja a szilárd erkölcsiség fogalmát és jelenségét általában véve és a SZEM-modell mentén. A kötet egyik fontos eredményének tekinthető a szilárd erkölcsiség elméleti fogalmának gyakorlati tartalommal való megtöltése, mely az alábbiak szerint hangzik:

*„A **szilárd erkölcsiség** az ember azon személyiségjellemzője, amellyel elfogadja az érvényben lévő társadalmi normákat (beleértve a jogi, etikai szabályokat), azokat megingathatatlanul betartja és rendíthetetlenül védi. Mindennek szellemében a szilárd erkölcsiséggel rendelkező kolléga:*

- *személyiségét, viselkedését és gondolkodásmódját tekintve teljes mértékben megfelel a társadalmi normáknak – a rendvédelmi szervek működéséhez szükséges közbizalom fenntartásához elengedhetetlen írott és íratlan szabályoknak –;*
- *azokat hivatali és magánéletében is minden körülmények között betartja;*
- *életét ezen szabályok és erkölcsi hitvallás mentén éli;*
- *továbbá mentes minden olyan valós, vagy látszólagos körülménytől is, amely ezen jellemzőket negatív irányba befolyásolná."* (Malét-Szabó, Csató, 2015, 26.o.)

A fenti fogalommeghatározás mellett – mely talán kissé idealisztikusnak tűnik, mégis éppen ezért jó kiindulási alapnak tekinthető mind a szilárd erkölcsiség mérése, mind pedig a fejlesztés szempontjából – a kötetben ismertetett kutatással megkezdődött a SZEM-modell gyakorlati működésének a tudományos eszközökkel történő igazolása. A Nemzeti Védelmi Szolgálatnál megbízhatósági vizsgálatokat[1] végző kollégákkal folytatott interjúk eredményei alapján ugyanis megállapítható volt, hogy azon személyek, akik a rendvédelmi szervek állományán belül képesek korrupciós cselekményt elkövetni a SZEM-modell alap- és kiegészítő tényezőit tekintve eltérő tulajdonságokkal rendelkeznek a mindezt mereven elutasító kollégáikkal összehasonlítva (Malét-Szabó, Csató, 2015; Malét-Szabó, 2016).

Ezen kutatással részben párhuzamosan a Belügyi Tudományos Tanács Alkalmazott Pszichológiai Munkacsoportjának keretében 2015-ben megtörtént a szilárd erkölcsiség mutató mérésének **kérdőíves elővizsgálata** 149 fő – részben aktív rendőr, részben pedig rendőrnek készülő középiskolai tanulók és egyetemi hallgatók – részvételével. Az eredmények már ekkor egyértelműen igazolták a SZEM-modell bejósló erejét, mindemellett pedig megerősítették azt a feltételezést, hogy a szilárd erkölcsiség mérése a jelenség összetettsége, valamint az érintettek erőteljes rejtőzködése miatt megköveteli egy a papír-ceruza tesztnél sokkal bonyolultabb, a kitöltő számára kevésbé átlátható, informatikailag támogatott, dinamikus teszt kifejlesztését (Hunyady, Münnich, 2015). 2016-ban a SZEM-modell és a **szervezeti kultúra** összefüggéseit vizsgáló kutatásban már szélesebb mintavételre volt lehetősége a kutatóknak. Ekkor összesen 12 interjú és 253 kérdőív került felvételre a rendőrség, a büntetés-végrehajtási szervezet és a katasztrófavédelmi szervezet állománya körében (Hunyadi, Malét-Szabó, Münnich, 2016).

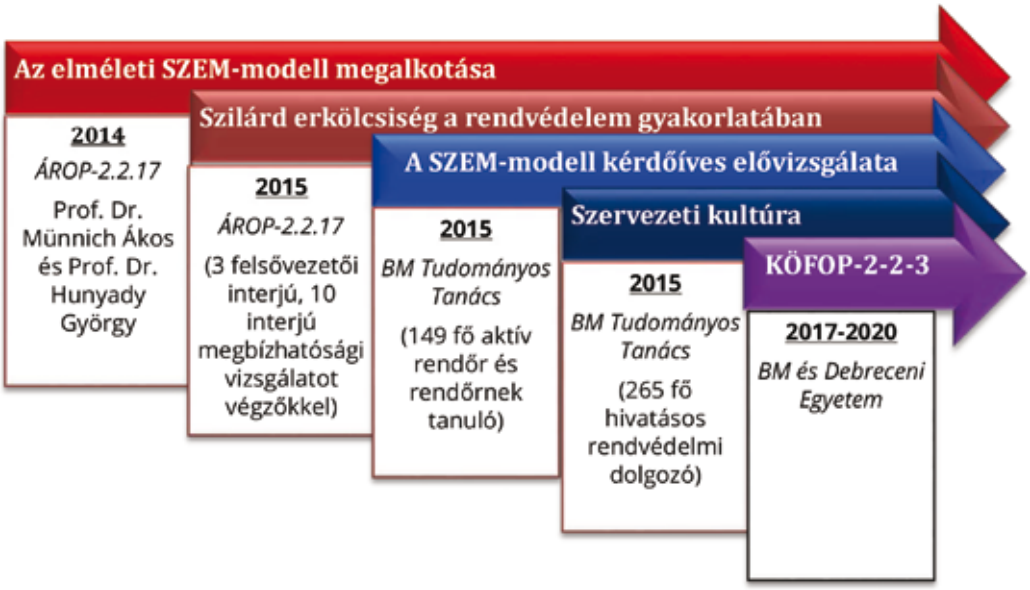

1. ábra: *A SZEM-modellel kapcsolatos kutatások*

1 Az 1994. évi XXXIV. törvény a Rendőrségről 7. §-a értelmében a 7/A. § (1) a megbízhatósági vizsgálat célja annak megállapítása, hogy az azzal érintett eleget tesz-e a jogszabályban előírt hivatali kötelezettségének.

A kérdőíves elővizsgálat, valamint a szervezeti kultúra vizsgálat eredményei közül – a képzésben és fejlesztésben való megfontolandó voltuk miatt – kiemelendőek az alábbiak (Malét-Szabó, 2018):

1. Lényeges eltérés mutatkozik az *aktív rendőr* és a *„nem rendőr"* (*tanulók*) korrupciós szándékai között, a *tanulók* magasabb kockázatúnak, ezzel együtt pedig alacsonyabb szilárd erkölcsiséggel rendelkezőnek bizonyultak. Mindezzel összhangban van a kutatás azon kiegészítő eredménye is, mely szerint a mindennapi munkavégzés során a *„jó rendőr"*-rel szembeni elvárásoknak való megfelelést – melybe az első három helyen szereplő jellemzők között a szilárd erkölcsiség is beletartozik – a tanulók ítélték nehezebbnek az aktív rendőrökhöz képest (Malét-Szabó, 2017). Ez implikálja, hogy a bejövő állományra különösen oda kell figyelni, mindenképpen *érdemes szervezetten beépíteni a képzésükbe* a korrupcióval szembeni ellenállás képességének, azaz a szilárd erkölcsiségnek, mint személyiségjellemzőnek a fejlesztését.

2. A *vezetők* a korrupciós cselekedetekkel kapcsolatos felelősségüket elismerik, a korrupció elleni küzdelemben a vezető, példamutató szerepüket nyíltan vállalják. Erre a korrupciómegelőzést célzó integritásközpontú fejlesztések, törekvések kapcsán tudatosan érdemes építeni.

3. Az *állomány* összességében elítéli a korrupciót, az általában vett szervezeti norma a rendvédelmi szervek egésze vonatkozásában egyértelműen a szilárd erkölcsiség fontosságát és elvárását közvetíti.

4. Az egyes rendvédelmi szervekre vonatkozó beavatkozások specifikusságának szükségességét támasztja alá a szervezeti kultúra *és a szilárd erkölcsiség* összefüggéseit feltárni hivatott kutatás. Ennek egyik érdekes, a jövőbeni beavatkozások kapcsán mindenképpen szem előtt tartandó eredménye, hogy a korrupció szempontjából különösen veszélyeztetettnek tekinthetőek azok, akik szerint a szervezetben kialakult (klíma), a szervezetben elvárt (norma) és a véleményük szerint ideálisnak tekinthető viselkedések között eltérés, *diszkrepancia* van. (Hunyadi, Malét-Szabó, Münnich, 2016) Ezen diszkrepancia észlelhetővé, mérhetővé tétele tehát elősegítheti a korrupció szempontjából veszélyeztetett kollégák felismerését.

3. A LEHETŐSÉG: A SZEM-MODELL, MINT LEHETSÉGES KÉPZÉSI FÓKUSZ

Követve a SZEM-modell egyik alapvetését, miszerint a szilárd erkölcsiség egy olyan emberi tulajdonságunk, amely változtatható, alakítható, és egyben figyelemmel a fenti kutatási eredményekre, valamint a pszichológia tudományának a törvényszerűségeire világosan feltérképezhető, miként lehet tudatos erőfeszítésekkel az egyén és a szervezet oldaláról befolyást gyakorolni a szilárd erkölcsiségre. Ennek lehetőségeit mutatjuk be röviden az alábbiakban a SZEM-modell alap- és kiegészítő tényezői mentén úgy, hogy külön-külön kitérünk az egyéni és a szervezeti fókuszú, a munkahelyi szervezet által is támogatható, végrehajtható beavatkozási lehetőségekre (Malét-Szabó, 2018).

3.1 EGYÉNI FÓKUSZÚ BEAVATKOZÁSI LEHETŐSÉGEK

Az egyéni szintű beavatkozások esetén a cél az egyén változásának támogatása, facilitálása annak érdekében, hogy a SZEM-modell alap-, illetve kiegészítő tényezőinek módosulása révén pozitív irányba változzon az egyén szilárd erkölcsisége. Erre ad lehetőséget az egyén attitűdjének, szubjektív normájának, morális felfogásának, személyiségjegyeinek, önértékelésének, valamint a kognitív készségeinek a fejlesztése révén a nyereség-veszteség számításának a külső befolyásolása, melynek lehetséges módszereit ismertetjük röviden az alábbiakban (Malét-Szabó, 2018).

Minden szervezetnek – beleértve ebbe a rendvédelmi szerveket is – elemi érdeke, hogy dolgozói **pozitív attitűddel** rendelkezzenek a szilárd erkölcsiségre vonatkozóan. Annak érdekében, hogy mindezt elősegítsége érdemes a meggyőzés pszichológiáját segítségül hívni, melynek egyik fontos alapgondolata, hogy a meggyőzés esetében nem maga az erre való törekvés a lényeg, hanem az, hogy mindezt az egyén hogyan értékeli.

A vonatkozó kutatási eredményeket (Smith, Mackie, 2001) figyelembe véve a hatékony meggyőzés érdekében kiemelten fontos, hogy a szervezet hiteles információk, előzetesen tudatosan megtervezett és felépített módon történő közlésével folyamatosan kommunikáljon a dolgozók felé. Tovább növeli a hatékonyságot, ha mindehhez a kollégák számára releváns érveket alkalmaznak, melyek segítségével azt is kihangsúlyozzák, hogy milyen módon járulhat hozzá a szilárd erkölcsiség az egyén további boldogulás*ához.*

Az egyén szilárd erkölcsiséggel kapcsolatos **szubjektív normája** a szocializ*ció folyamata során alakul ki, illetve formálódik folyamatosan.* Ebben jelentős szerepet játszanak a szülők, a közvetlen család épp úgy, mint az életkor előre haladtával egyre nagyobb hangsúlyt kapó kortársak, valamint azok a felnőttek, akik az intézményes nevelés kapcsán kerülnek az egyénnel kapcsolatba (pl. *óvónők, tanárok, edzők stb.).* A munka világába lépve csatlakoznak ehhez a körhöz a kollégák, a munkahelyi vezetők, de még a szervezet egésze is, akik mindannyian képesek befolyásolni az egyén véleményét. Fontos, hogy ezek a hatások amennyire lehet tudatosan irányítottak legyenek a szilárd erkölcsiséggel, valamit a korrupció teljes jelenségével kapcsolatosan, hiszen ismert tény, hogy amennyiben következetesen és világos okfejtéssel képviselik azt, még egy csoporton belüli kisebbségi álláspont is – különösen, ha azt magasabb státuszú személy képviseli – képes pozitív irányú változást elérni.

A SZEM-modell alaptényezői mellett a kiegészítő tényezői között is találhatunk olyanokat, melyek az egyéni fókuszú beavatkozások célpontja lehetnek. Az egyén **személyiségjegyei** meghatározóak a modell szempontjából – különösen Big-Five személyiségelmélet *Lelkiismeretesség* és *Barátságosság* faktorai –, de ezek felnőttkorban már sok esetben csak nagyon nehezen megváltoztathatók. Tudatos elhatározásra, valamint mély belső lelki munkára van szükség hozzá, amit a munkahely leginkább csak támogatni tud, közvetlenül befolyásolni nem. (Varjú, Mityók, 2018)

Az egyén **morális felfogásával** kapcsolatban vitathatatlan tény, hogy annak kialakulásában és így befolyásolásában, módosításában elsődlegesen meghatározó szerepe a szülőknek, valamint az egyén erkölcsi fejlődése menetének van (Varró-Horváth, Szentiványi-Makó, 2018), mely sorba csak később kapcsolódik be a szervezeti és a társadalmi normák hatása. *Érdekes, és a szilárd erkölcsiség kialakulása, de különösen megőrzése és fenntartása kapcsán mindenképpen figyelemre érdemes, a morális önfelmentés* jelensége, mely észrevételensége esetén lassan és módszeresen képes negatív hatást gyakorolni az egyén korrupciós kihívásokkal szembeni ellenállási képességére. (Horváth, 2018)

Sokkal közvetlenebb beavatkozásra ad lehetőséget az egyén vonatkozó **tapasztalata**. A munkahely egyértelműen támogathatja, segítheti, hogy a korrupciós helyzetekkel kapcsolatos tapasztalatait az egyén a szilárd erkölcsiség vonatkozásában helyesen értelmezze, illetve, hogy minél több olyan személyes tapasztalata legyen, mely a szilárd erkölcsiség normájának a megerősítését szolgálja. Fontos tény ugyanis, hogy az egyén nemcsak a saját kárán, de másén is, azaz más vonatkozó tapasztalata révén, azt megismerve és elemezve is képes tapasztalatot szerezni a korrupciós helyzetekkel, azok kezelésével, következményeivel, azaz a szilárd erkölcsiség egyéni „hasznával" kapcsolatban. Ezen a ponton érdemes kitérni a SZEM-modell kiegészítő elemei között szereplő *önértékelésre és* nyereség-veszteség számításra. A modell szempontjából az *önértékelés* specifikus fogalma azt foglalja magában, hogy az egyén mit gondol arról, hogyan fogják őt látni, értékelni mások, miután végrehajtotta az adott (korrupcióval kapcsolatos) cselekedetet, melyben természetesen meghatározó szerepe van annak, hogy milyen vonatkozó tapasztalatai vannak. Ugyan ez igaz az egyén által végrehajtott **nyereség-veszteség** elemzésre is az adott helyzet kapcsán, melyben az egyes elemek szubjektív értékének a megbecslése, meghatározása során alapvető, milyen korábbi tapasztalatai vannak az egyénnek. *Érdekes* adalékot adhatnak ezen folyamatok megértéséhez a játékelmélet klasszikus példái, mint az egyéni és a csoportérdekek ütköztetését modellező „Közjavak játék", vagy a korrupciós helyzetek felderítését jól modellező „Fogolydilemma" helyzet. Ez utóbbi például felhívja a figyelmet arra, hogy kellően ösztönző nyereség (pl. enyhébb büntetés, vádalku) segíthet abban, hogy a korrupcióban érintett egyik fél feladja a korrupciós helyzetre általában jellemző „szolidaritását" a másik féllel és beszámoljon a korrupciós cselekményről, „feladja a másikat". (Czibor, 2018)

3.2 SZERVEZETI FÓKUSZÚ BEAVATKOZÁSI LEHETŐSÉGEK

Szervezeti fókuszú beavatkozások alatt olyan lehetőségek tudatos alkalmazását értjük, melyek egyszerre képesek befolyásolni a szervezet valamennyi kollégájának a szilárd erkölcsiségű viselkedésre vonatkozó szándékát. Ilyen hatást a SZEM-modell elemei közül a *szervezeti norma* és a *szubjektív kontroll érzetének* a tudatos befolyásolása kapcsán érhetünk el.

Egy szervezet írott és íratlan szabályai, azaz a **szervezeti normák** nagymértékben képesek befolyásolni azt, hogy a dolgozók miként, a tisztesség elvét milyen mértékben képviselve végzik a mindennapi munkájukat. Mindezt figyelembe véve elengedhetetlen, hogy a szervezeti kultúra részeként olyan szervezeti normákat közvetítsenek, amelyek egyértelműen elutasítóak a korrupciós viselkedéssel szemben. Mindemellett az is nagyon fontos, hogy mindent megtegyenek annak érdekében, hogy ezen normák az adott szervezeten belül működő kisebb munkahelyi csoportok (osztályok, alosztályok, szolgálati csoportok stb.) esetében is elfogadottá, a mindennapi élet szerves részévé váljanak. Az a cél, hogy a szilárd erkölcsiséggel kapcsolatosan nem egyértelműen pozitív véleményt képviselő szubkultúra ne alakulhasson ki a szervezeten belül, a szervezeti norma e tekintetben teljes mértékben egységes és transzparens legyen. Ezért fontos megismerni – és szükség esetén pozitív irányba befolyásolni – minden olyan személy véleményét, akik ezen munkahelyi csoportok esetében meghatározó szerepet töltenek be, valamint felkészíteni őket arra, hogy a csoport többi tagjára is hasonlóan pozitív hatást gyakoroljanak a szilárd erkölcsiség vonatkozásában. Ez utóbbihoz kifejezetten szükséges, hogy ezen személyek valóban hitelesek legyenek, érvekkel is alá tudják támasztani a mondanivalójukat, és hogy ez utóbbi érdekében a kollégáik rendelkezésére tudjanak állni, ha kérdéseik lennének, ha tanácsra, támogatásra szorulnának e vonatkozásban.

A szervezeti normák kapcsán érdemes megemlíteni a társadalom egészére jellemző ún. **társadalmi normákat** is, melyek alakítása elsősorban a társadalmat irányító személyeknek a kezében van, az egyének és a munkahelyi szervezetek csak közvetetten képesek befolyásolni őket, mégis megahatározó szerepük van mind a szervezeti, mind pedig az egyén szubjektív normájának kialakulásában.

A munkahelyi szervezet a SZEM-modell elemei közül leginkább és egyben a legközvetlenebb módon az egyén **szubjektív kontrolljára** tud befolyást gyakorolni, mivel mindebben az egyén olyan belső jellemzőin kívül, mint a szilárd erkölcsiségű viselkedés végrehajtásához szükséges ismerete, képessége, érzelmi ráhangolódása, valamint hatékonyság-érzete, számos, a szervezet által viszonylagosan könnyen és egyben tudatosan befolyásolható külső tényező is szerepet játszik. Kiindulópontként tekinthető ebben az egyén vonatkozó ismereteink a szervezet által történő tudatos befolyásolása a korrupcióval, valamint annak kezelésével kapcsolatos információk hiteles és folyamatos kommunikálásán keresztül. Ehhez szorosan kapcsolódik az egyének munkahelyi felkészítése a korrupciós kihívásnak való ellenállást lehetővé tevő ügyintézésre (pl. adatkezelés, informatikai rendszerek használata stb.) mind a konkrét gyakorlat, mind pedig az annak megvalósításához szükséges pszichés kompetenciák fejlesztése révén.

A munkahelyi szervezet fenti lehetőségei mellett egyértelműbben tetten érhető a felelőssége az egyén szubjektív kontrollját befolyásoló ún. *külső tényezők* kialakításában, befolyásolásában. Ilyen külső tényezőnek tekinthető minden olyan helyzeti, szituációs tényező, amelyek között a kollégáknak a mindennapi munkájukat végezniük kell, és amelyen keresztül az általa végzett munka követhető és ellenőrizhető annak szakmaisága, helyessége és tisztessége vonatkozásában. Ezek közül mindenképpen kiemelendő pl. az ügyfélfogadással jellemzett munkavégzés videókamerával történő megfigyelése, felvételek készítése, az adatkezelés automatizmusainak beépítése az informatikai rendszerekbe, a vezetői ellenőrzések gyakori, de kiszámíthatatlan volta, a hatósági döntések több személy együttes döntéséhez való kötése stb., de a már többször említett tudatos szervezeti kommunikáció is fontos szerepet játszik mindebben.

Fontos, hogy a szilárd erkölcsiség fejlesztését célzó valamennyi tevékenység kapcsán a munkahelyi szervezet folyamatosan monitorozza, mi jellemzi a dolgozói szubjektív kontroll érzetét, és ennek eredményéhez rugalmasan alkalmazkodva tudatosan alakítsa ki a vonatkozó szervezeti stratégiáját. Mindebben természetesen kiemelt szerepet kell, hogy játszanak a szilárd erkölcsiség SZEM-modell szerinti tényezőinek az egyéni

szintű befolyásolására leginkább képes olyan módszerek, mint a jelenléti tréningek és interaktív e-learning tananyagok, melyek az egyén aktív közreműködése révén valódi pozitív irányú változást tudnak elérni. (Malét-Szabó, 2018)

Összességében elmondható, hogy a **SZEM-modell** – hűen azon alapvetéséhez, hogy a szilárd erkölcsiségű viselkedést tanulhatónak tartja – számos olyan beavatkozási lehetőségre rávilágít, mely közvetlen vagy közvetett módon képes növelni a munkahelyi szervezet korrupciómegelőzést célzó törekvéseinek a hatékonyságát.

Az első ilyen lehetőség a modell jellegzetességeinek és működésének minél szélesebb körben való megismertetése a kollégákkal, mely már önmagában is képes növelni az egyének tudatosságát a korrupciós kihívásnak való ellenállás képessége kapcsán. Azon keresztül ugyanis, hogy valaki számára érthetővé válik a korrupciót elutasító, azaz a szilárd erkölcsiséget még korrupciós kihívás esetén is megőrizni képes viselkedés jellemrajza és pszichológiai háttere *tudatosabbá válhat maga az egyén is abban, hogy saját viselkedését miként irányítsa helyesen* egy ilyen helyzetben. *Vezető beosztású* kolléga esetén mindezen tudatosság abban is segíthet, miként ismerje fel a beosztottjai korrupciós veszélyeztetettségét, illetve miként próbálja azt mérsékelni vagy akár megszüntetni. Mindebben nagy segítséget jelenthetnek az egyén interaktivitását igénylő, éppen ezért már az információátadás közen is viselkedésfókuszú interaktív e-learning tananyagok.

Ezt követően tovább fokozható a munkahelyi szervezet beavatkozási hatékonysága, ha a kollégák részt vehetnek olyan jelenléti képzéseken, melyek a tréning módszerével az egyén szilárd erkölcsiségét meghatározó tényezők személyes tapasztalaton alapuló befolyásolásán keresztül képesek pozitív hatást gyakorolni a korrupciós kihívásnak való ellenállási képességére.

4. AZ EREDMÉNY: A „SZEM-PROJEKT"

Figyelemmel a SZEM-modell biztosította beavatkozási lehetőségekre, valamint a fenti kutatások eredményeire – melyek a szilárd erkölcsiséggel kapcsolatos beavatkozás szükségessége mellett annak lehetőségét is egyértelműen jelezték – került a SZEM-modell elfogadásra, mint a **KÖFOP-2.2.3-VEKOP-16-2016-00001. azonosító számú *„Kapacitásfejlesztés és szemléletformálás a korrupciós esetek nagyobb arányú felderítése, illetve megelőzése érdekében"*** elnevezésű kiemelt projekt (a továbbiakban: Projekt) keretében a Belügyminisztérium által a rendvédelmi hivatásos állomány számára kidolgozandó integritás szemléletű képzés elméleti alapja.

A Projekt elsődleges célja, hogy a korrupció visszaszorítását komplex módon, a prevenció (képzés, tájékoztatási kampány, szervezetfejlesztés, kutatás) és a represszió (eszközbeszerzés, kapacitásfejlesztés, módszertani súlypontváltás) eszköztárát használva érje el. A projektgazda a Nemzeti Védelmi Szolgálat, aki a projektet a Belügyminisztérium, a NISZ Nemzeti Infokommunikációs Szolgáltató Zrt., a Nemzetközi Oktatási Központ, valamint a Nemzeti Közszolgálati Egyetem konzorciumi partnerségével valósítja meg a Projektet. A Belügyminisztérium legfőbb feladata a *„Rendvédelmi etika és korrupciómegelőzés a hivatásos állomány számára"* c. alprojekt keretében a rendvédelmi szervek állománya számára egy olyan integritás szemléletű, a korrupció megelőzését célzó ***komplex tananyag*** kidolgozása volt, mely a rendelkezésre álló vonatkozó (fogalmi, jogszabályi, szervezeti, megelőzési) ismeretek kibővítését foglalta magában a SZEM-modell megközelítésének szellemében.

A fentiekben megfogalmazott cél megvalósítása érdekében a Projekt Belügyminisztérium oldali tevékenysége az alábbi három fő elemből állt:

1) Tudományos kutatás végrehajtása a SZEM-modell rendvédelemspecifikus jellemzőinek a feltárása érdekében, ezzel párhuzamosan pedig egy mérőeszköz kifejlesztése a szilárd erkölcsiség mérésére;
2) A kutatás eredményeit felhasználva egy e-learning tananyagot és tréningmódszertant együttesen tartalmazó *blended-learning tananyag* kidolgozása;
3) A kidolgozott tananyaggal a rendvédelmi hivatásos állomány képzésének a megvalósítása.

A fenti feladatokat a Belügyminisztérium Személyügyi Helyettes Államtitkársága valósította meg 2017 és 2020 között. Jelen tanulmánykötet az első lépésben megfogalmazott, a Debreceni Egyetem Pszichológiai Intézetének kutatócsoportja által a rendvédelmi szervek szakértő kutatóinak bevonásával 2018. első félévében végrehajtott, a SZEM-modell rendvédelemspecifikus jellemzőinek a feltárását célzó tudományos kutatást és annak eredményeit ismerteti részletesen. Először a SZEM-modell alap- és kiegészítő tényezőinek specifikus jellemzői, majd pedig a három fő rendvédelmi szerv – az általános rendőrségi feladatok végrehajtására létrehozott szerv (a továbbiakban: rendőrség), a büntetés-végrehajtási, valamint a katasztrófavédelmi szervezet – vonatkozó specifikus jellegzetességei kerülnek bemutatásra.

A kötet zárásaként – a kutatás végrehajtása óta eltelt két év okán – egy rövid beszámoló olvasható a Projekt közvetlen gyakorlati eredményeiről, melynek részeként ismertetésre kerül az is, miként tudott a SZEM-modell elemeire épülő blended-learning képzési anyag a rendvédelmi egyetemi képzés, valamint a határrendészeti szakterületen dolgozó kollégák kötelező továbbképzése szerves részévé válni.

5. IRODALOMJEGYZÉK

Ajzen, I. (1991). *The theory of planned behavior. Organizational behavior and human decision processes*, 50(2), 179–211.

Czibor A. (2018): Szemelvények a korrupció szociálpszichológiájából. In: Malét-Szabó E. (szerk.): *Szemelvények a korrupció pszichológiájából*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 94-131.

Horváth F. (2018): *A morálpszichológia alapkérdései és főbb irányzatai*. In: Malét-Szabó E. (szerk.): Szemelvények a korrupció pszichológiájából. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 132-173.

Hunyady Gy., Malét-Szabó E., Münnich, Á. (2016): *A rendvédelmi szerveknél a szilárd erkölcsiséget befolyásoló tényezők feltárása, meghatározása, csoportosítása – A rendvédelmi szervek szervezeti normáinak és kultúrájának, mint a szilárd erkölcsiség egyik alapvető háttértényezőjének empirikus próbavizsgálata* – Budapest, Belügyi Tudományos Tanács, (kivonat letöltve 2021.02.16-án: http://www.bm-tt.hu/assets/letolt/kutat/2016/SZEM.kulktura.tanulmany.pdf).

Hunyady Gy., Münnich, Á. (2015): *A szilárd erkölcsiség mutató mérésének elővizsgálata* (kutatási beszámoló), Budapest, Belügyi Tudományos Tanács (belső anyag).

Hunyady Gy., Münnich, Á. (2016): A szilárd erkölcsiség elvárása a rendvédelemben: egy lehetséges pszichológiai modell. *Belügyi Szemle, 64* (6), 34–68.

Malét-Szabó (2018): Szemelvények a korrupció pszichológiájából

Malét-Szabó E. (2016): A szilárd erkölcsiség mérésének lehetséges helye és szerepe a rendvédelemben. *Rendvédelem Tudományos Folyóirat* (online) 2016:1 65-79.

Malét-Szabó E. (2017): *A szilárd erkölcsiség fogalma a fejlesztés szemszögéből*, In: Finszter G, Sabjanics I (szerk.): Biztonsági kihívások a 21. században, Budapest, Dialóg Campus Kiadó, 655-664.

Malét-Szabó E. (2018): *A szilárd erkölcsiség mérésére megalkotott SZEM-modell ismertetése és a közigazgatásban való alkalmazási lehetőségei.* In: Malét-Szabó, Erika (szerk.) Szemelvények a korrupció pszichológiájából, Budapest: Dialóg Campus Kiadó - Nordex Kft, 174-210.

Malét-Szabó E. (2018): *Szemelvények a korrupció pszichológiájából (e-learning oktatási segédanyag)*. Budapest: Dialóg Campus Kiadó.

Malét-Szabó E. (szerk.) (2015): *Az erkölcsi értékrend és a személyiség közötti kapcsolat vizsgálati szempontjai*. Budapest, Belügyminisztérium.

Malét-Szabó E., Csató P. (2015): A hazai rendvédelmi szerveknél előforduló korrupciós magatartások, valamint a korrupció megelőzésére tett törekvések jellegzetességei. In Malét-Szabó E. (szerk.): *Az erkölcsi értékrend és a személyiség közötti kapcsolat vizsgálati szempontjai*. Budapest, Belügyminisztérium. 11–52.

Papp G.., Münnich Á. (2021): *A szilárd erkölcsiség pszichológiai modellje.* In: Malét-Szabó E., Münnich Á. (szerk.) Integritás a rendvédelem „SZEM”-ével – avagy a szilárd erkölcsiség rendvédelemspecifikus jellemzői a korrupciómegelőzés szolgálatában, Belügyminisztérium, Budapest, 10-20.

Smith, E. R., Mackie, D. M. (2001): Szociálpszichológia. Budapest: Osiris Kiadó

Varjú N., Mityók Cs. (2018): *Szemelvények a korrupció személyiséglélektanából*. In: Malét-Szabó E. (szerk.): Szemelvények a korrupció pszichológiájából. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 36-93.

Varró-Horváth D., Szentiványi-Makó H. (2018): *Szemelvények a korrupció fejlődéslélektanából*. In: Malét-Szabó E. (szerk.): Szemelvények a korrupció pszichológiájából. Budapest: Dialóg Campus Kiadó, 18-35.

II. A SZILÁRD ERKÖLCSISÉG PSZICHOLÓGIAI MODELLJE

Papp Gábor és Münnich Ákos

1. BEVEZETÉS

Hunyady és Münnich (2016) leírta az erkölcsös viselkedés általános kívánalmaira alapozva a szilárd erkölcsiség modelljét (SZEM). Jelen tanulmányunkban Hunyady és Münnich (2016) munkájára alapozva röviden ismertetjük, hogy hogyan épül fel ez a modell, és bemutatjuk azt is, hogy hogyan használható fel a korrupciós cselekmények előrejelzésére.

A korrupció fogalma igen sokszínű. Korrupciónak tekintjük, ha az egyén a jogi-intézményi előírásokat előnyszerzés érdekétől vezettetve sérti meg úgy, hogy a maga jogi-intézményi státusában emberek helyzetét, viszonyát érintő döntéseket hoz. A korrupció olyan cselekmény, amelyben nemcsak az elkövető fél lehet érintett, hanem lehetnek a személyt befolyásoló, egyéb felek is, akik a jogosultsággal felruházott, eljáró személyt a szabályszerű eljárástól érdekeik révén eltérítik. Továbbá korrupcióról beszélünk akkor is, ha valakinek nincs lehetősége a szabályok megsértésére, de ezt a látszatot kelti, valamint akkor is, ha ténylegesen nem részesül semmilyen juttatásban, csak ennek reményében teszi, amit tesz. Korrupciónak tekinthető emellett az is, ha valaki elmulasztja a szankcionálást, vagy valamilyen hanyag módon megszegi a kötelességeit. Néhány gyakrabban előforduló korrupciós cselekedet (a hivatali/gazdasági/igazságügyi korrupció köréből):

- *„vesztegetési pénzek elfogadása;*
- *bűncselekmények eltussolása/büntetőügyek befolyásolása;*
- *bizonyítékok meghamisítása/elrejtése/kiadása;*
- *vesztegetés feljelentésének elmulasztása;*
- *szervezett bűnözés támogatása;*
- *helyszíni bírsággal való visszaélés;*
- *befolyás vásárlása/befolyással való üzérkedés;*
- *az ügyintézés lassítása, ajándékhoz kötött ügyintézés;*
- *kábítószer-fogyasztás és -kereskedelem;*
- *a schengeni határhoz kapcsolódó bűnözés (például dohányáru-csempészet, beléptetés, illegális áthaladás segítése, embercsempészet, fejpénz szedése, tachográfkorongok laza ellenőrzése)." (Hunyady és Münnich, 2016, 49-50. old.)*

Mi állhat a korrupciós események hátterében? A leggyakoribb megjelölt egyéni okok, amelyek korrupciós cselekedethez vezethetnek:

- *„anyagi problémák;*
- *szakmai motiváció hiánya;*
- *a felelősségre vonás elmaradásában való bizakodás;*
- *az eljárások bürokratikus jellege;*
- *a belső ellenőrzések hiányosságai és következetlenségei;*
- *olyan társadalmi normák/értékek/elfogadott gyakorlatok, amelyek a gyorsabb ügyintézés vagy felületes intézkedés érdekében illegálisan jutalmazzák a hivatásos állományút."* (Hunyady és Münnich, 2016, 50. old.)

Könnyű belátni, hogy a korrupció elterjedése rendkívül káros mind szervezeti, mind társadalmi szinten, hiszen egy méltánytalan helyzetet teremt, erős igazságtalanság és méltánytalanság-érzetet válthat ki, ami a szervezeti és társadalmi szintű, bizalmon alapuló kapcsolatokat szétbomlasztja. Éppen ezért kiemelt jelentőségűek azok a pszichológiai modellek, amelyek alapján bejósolhatóak a különböző korrupciós események.

2. A TERVEZETT VISELKEDÉS ELMÉLETE

A tervezett viselkedés elmélete (*The Theory of Planned Behavior,* a továbbiakban: TVE) Ajzen (1991) nevéhez köthető, és az egyik legismertebb, és leggyakrabban használt modell a különböző viselkedések előrejelzésére. Számos tanulmányban alkalmazták sikeresen ezt a modellt az olyan viselkedések bejóslására, mint a „nem becsületes munkavégzés", a közlekedési szabályok betartása, adatvédelemmel kapcsolatos szabályok betartása, de olyan viselkedéseknél is, mint dohányzás, alkohol- vagy drogfogyasztás, a modell alkalmazhatónak bizonyult.

A TVE szerint a cselekvést a cselekvés szándéka, az egyén adott cselekvéssel kapcsolatos attitűdjei, a cselekvésre vonatkozó szubjektív normái és a cselekvéssel kapcsolatos kontrollérzete határozza meg.

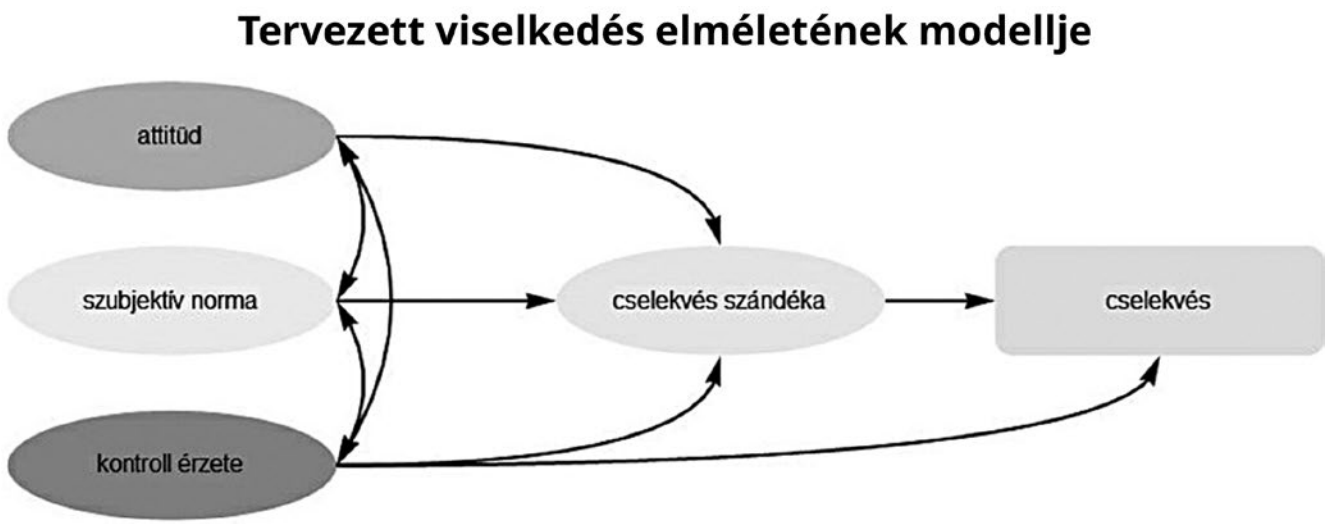

1. ábra: *A tervezett viselkedés elméletének bemutatása Hunyady és Münnich (2016) nyomán*

Az attitűd felfogható valamilyen attitűdtárgyra vonatkozó értékelések összegzéseként, ami kognitív komponenseken (az attitűd tárgyával kapcsolatos információkon, elképzeléseken, hiteken), affektív komponenseken (az attitűd tárgyával kapcsolatos érzelmeken, érzéseken) és viselkedéses komponenseken (az attitűd tárgyával kapcsolatos múltbeli tapasztalatokon) alapul. Az attitűd alapvetően „jó-rossz" dimenziókban kerülhet kifejeződésre. Az attitűd viselkedésre kifejtett hatása számos tényező függvénye lehet, például függ magától a vizsgált viselkedéstől, a személy személyiségvonásaitól, az adott helyzettől, az attitűd erősségétől vagy akár a mérési módszertől is. Az attitűd lehet explicit és implicit, az explicit attitűd mérése alapvetően kérdőíves formában könnyen megvalósítható (és emiatt a kitöltő személy könnyebben tud az elvártaknak megfelelő választ adni), az implicit attitűd mérése azonban reakcióidő-mérésen alapul, és így csak számítógéppel támogatva oldható meg, de nehezebb megfeleltetni a társas szempontból elvártaknak.

A TVE szubjektív norma komponense annak észlelése/hite, hogy mekkora a társas kapcsolatok szereplőitől eredő nyomás a vizsgált cselekedet „megtételére", vagy elkerülésére. Továbbá, mennyire motivált az illető arra, hogy eleget tegyen a követelményeknek, illetve az ebből eredő pszichológiai nyomásnak. Itt megjegyezzük, hogy a társas kapcsolatok szereplőinek hatása nem azonos mértékű: bizonyos személyekre, csoportokra jobban hallgatunk, más csoportokra kevésbé.

A TVE harmadik komponense a szubjektív kontroll érzetének komponense, és azt fejezi ki, hogy az egyén szerint mennyire könnyű, vagy nehéz végrehajtani az adott cselekvést. Az emberek akkor hajtanak végre egy adott cselekvést, ha úgy érzik (elég magabiztossággal), hogy képesek azt végrehajtani, azaz a cselekedethez szükséges tényezőket személyes kontrolljuk alatt tartják. Fontos tapasztalat, hogy a szubjektív kontroll érzetének a viselkedésre vonatkozó szándékon kívül, a konkrét viselkedésre is lehet közvetlen hatása.

3. A SZILÁRD ERKÖLCSISÉG MODELLJE (SZEM-MODELL)

A TVE-re alapozva ebben a fejezetben bemutatjuk a szilárd erkölcsiség modelljét (a továbbiakban SZEM). A korrupciós viselkedésekkel kapcsolatosan nagyon fontos az az alapfelvetés, hogy korrupciós viselkedésre szándék szintjén készülni kell, és valószínűleg azt mérlegelni kell. Ez a szándék természetesen módosulhat akár az utolsó pillanatban is, és bekövetkezhet, hogy az egyén eláll a korrupciós cselekedettől, de előfordulhat az is, hogy az adott pillanatban, a helyzet adta nyomás miatt egy egyébként erkölcsös ember is elköveti a korrupt cselekedetet. A szilárd erkölcsiséget egy tanult tulajdonságnak gondoljuk, amelyet a tágabb és szűkebb környezettől sajátítunk el, és egyéniségünknek megfelelően átformáljuk, átszínezzük, és beépítjük személyiségünkbe, senki sem születik erkölcsösnek vagy erkölcstelennek. Ha ez a feltevés helytálló, akkor megfelelő képzéssel, szabályozással, erkölcsi példamutatással a szilárd erkölcsiség befolyásolható. A *2. ábrán* szemléltetjük az általunk javasolt szilárd erkölcsiség mutató pszichológiai háttérmodelljét, majd bemutatjuk az egyes komponenseket.

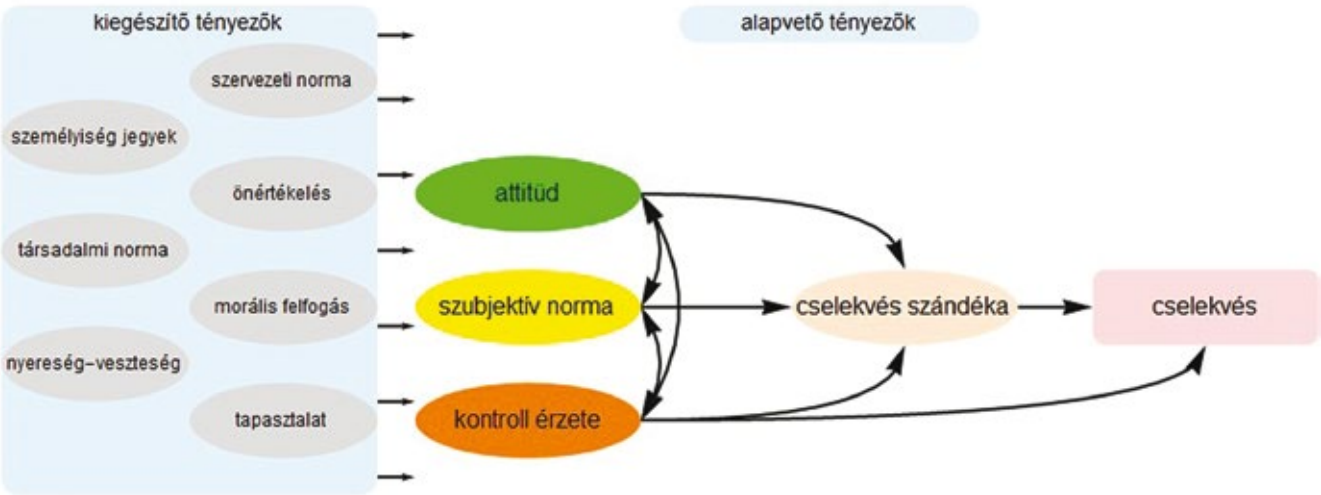

2. ábra: *A szilárd erkölcsiség modelljének bemutatása Hunyady és Münnich (2016) nyomán*

3.1 ATTITŰD

Az attitűd esetében egy adott cselekedethez különböző lehetséges specifikus következmények társulhatnak, és e következmények eltérően értékesek (alapvetően jó-rossz dimenzióban) a válaszoló számára. A TVE alapmodell értelmében az attitűd felfogható úgy, hogy az egyén értékeli, milyen valószínűséggel következik be egy esemény, és számára ez az esemény mennyire jó vagy rossz. Például megfogalmazható az alábbi kimenet: *„ha közlekedési szabálysértéssel kapcsolatosan nem nyilvános információt adok át a barátomnak, akkor könnyen elveszíthetem a munkámat"*. Ezután rákérdezhetünk, hogy a kimenet/következmény mekkora valószínűséggel következik be, illetve, hogy mennyire jó-rossz a válaszoló számára az adott kimenetel/következmény. Több kimenet/következmény megfogalmazása esetén a megfelelő szorzatok összege lesz az attitűd mértéke.

3.2 SZUBJEKTÍV NORMA

A szubjektív norma, ahogyan azt a TVE modell esetében is írtuk, annak az észlelete, hogy mekkora a társas kapcsolatok szereplőitől eredő nyomás a vizsgált cselekedet „megtételére" vagy elkerülésére. A szubjektív norma esetében érdemes megbecsülni/mérni a modellben szereplők fontosságát/súlyát (azaz mennyire veszi/venné figyelembe az illető szereplő hozzáállását/véleményét/tetteit), és azt, hogy maguk a szereplők – a válaszoló szerint – mennyire fogadják el, illetve utasítják el a vizsgált cselekedetet. A *3. ábra* bemutatja a szubjektív norma lehetséges szereplőit, és azok hatását. Fontos kiemelni, hogy az ábrán nem tudunk minden lehetséges szereplőt feltüntetni, de a bemutatottak valószínűleg sok esetben hasznosak lehetnek.

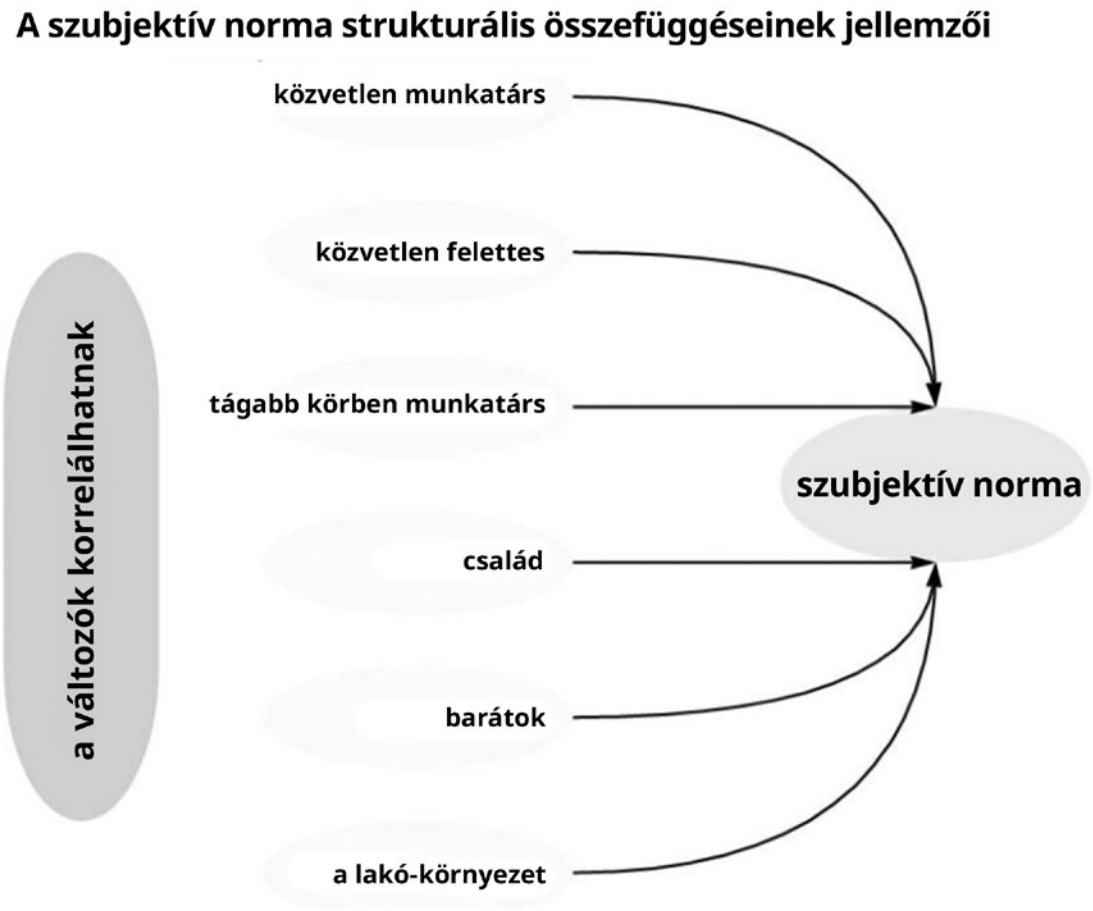

3. ábra: *A szubjektív norma komponens Hunyady és Münnich (2016) alapján*

3.3 A SZUBJEKTÍV KONTROLL

A szubjektív kontroll érzetének (illetve a kontrollhiány érzetének) becslése hasonló az attitűd és a szubjektív norma becsléséhez. Alapvetően az emberek hajlamosabbak végrehajtani egy adott cselekvést, ha úgy érzik, hogy képesek rá, azaz a cselekedethez szükséges tényezőket személyes kontrolljuk alatt tartják. A kontrollérzetet számos tényező befolyásolhatja, ezek lehetnek külső és belső tényezők egyaránt, a *4. ábrán* összefoglaljuk ezeket.

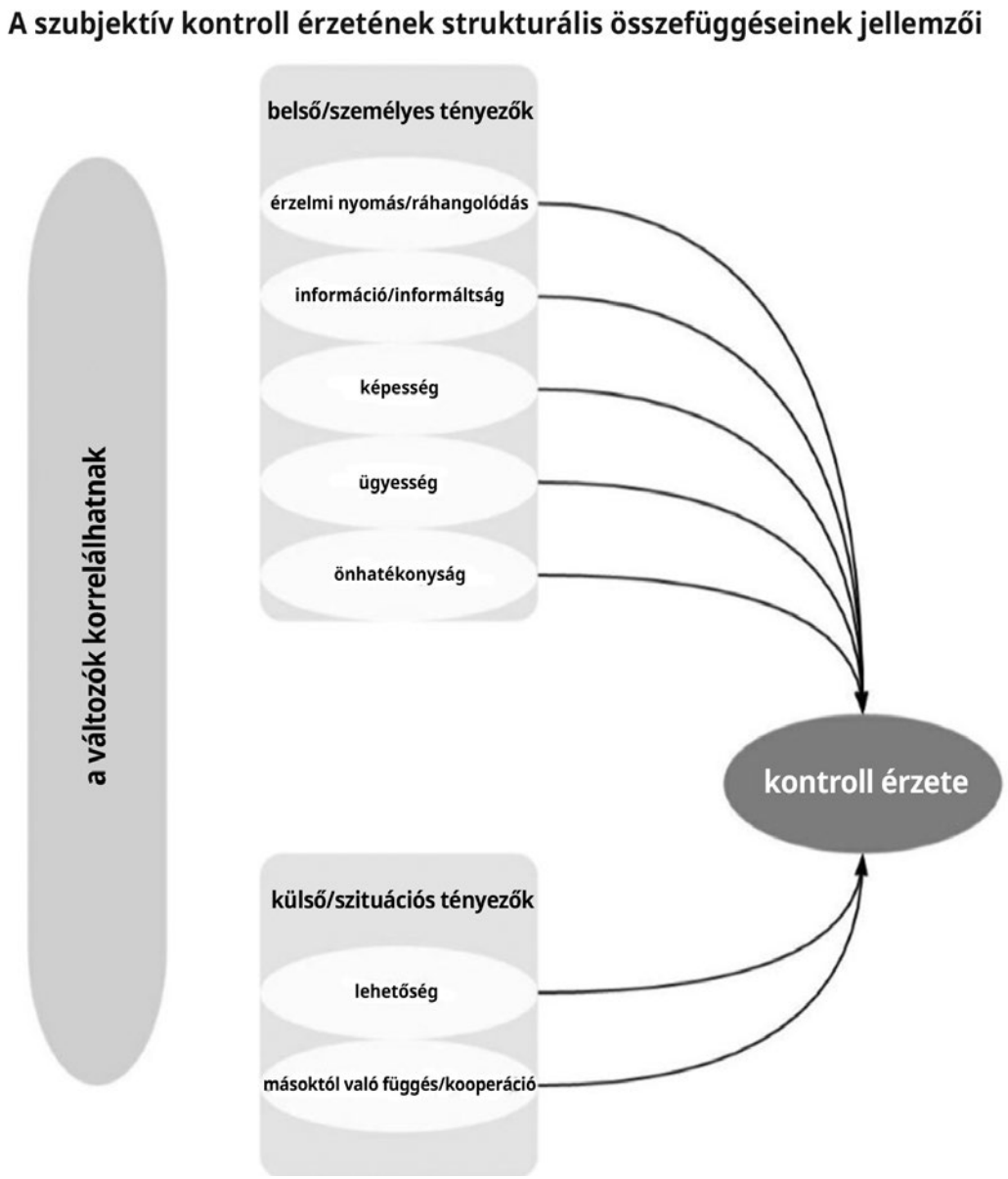

4. ábra: *A szubjektív norma komponens Hunyady és Münnich (2016) alapján*

A tényezők között vannak olyanok, amelyek elősegítik a korrupciós cselekedet végrehajtását. Ilyen lehet például az, ha a személy a korrupciós cselekedetet elkerülhetetlennek látja. Más tényezők azonban gátló hatásúak lehetnek. Azt javasoljuk, hogy érdemes külön megbecsülni a különböző tényezők fontosságát (azaz mennyire jelentős egy-egy tényező a válaszoló számára), és külön azt, hogy a tényezők fölött mekkora kontrollt érez a válaszoló.

3.4 SZEMÉLYISÉGJEGYEK

Alapvető feltételezésünk szerint a korrupt viselkedést tanulás útján sajátítjuk el. Emiatt a szilárd erkölcsiség kialakulása egy tanulási folyamat eredménye, amelyet a különböző személyiségjegyek módosíthatnak. A személyiség leírására az egyik legáltalánosabban elterjedt elmélet a McCrea és Costa (1987) ötfaktoros (Big 5) személyiség modellje. Ez a modell a nem kóros személyiség leírására szolgál. A szakirodalomban számos bizonyítékot találunk arra nézve, hogy az ötfaktoros modell lelkiismeretesség faktora és az integritás pozitívan függ össze, továbbá a lelkiismeretesség és barátságosság szignifikáns negatív kapcsolatban áll az akadémiai becstelen viselkedéssel (pl.: puskázás, csalás, plágium). Ezek alapján érdemes figyelembe venni a SZEM-modell kiegészítő tényezői között az ötfaktoros személyiségmodell lelkiismeretesség és barátságosság faktorait, bár ezek hatása vélhetően közvetett módon jelentkezik, például az attitűdön és a szubjektív normán keresztül.

3.5 TAPASZTALAT, NYERESÉG-VESZTESÉG, ÉS ÖNÉRTÉKELÉS

A szilárd erkölcsiség modelljébe Eagly és Chaiken (2007) alapján bevontuk a tapasztalat, a nyereség-veszteség és az önértékelés komponensét is. A tapasztalat közvetlen és tágabb tapasztalatokra utal, és ide értendők a szokások, gyakori cselekedetek is. A múltbeli tapasztalatok hatása egyfelől automatikus is lehet, másfelől viszont az emberek képesek a múltbeli eseményekből levonni a megfelelő tanulságokat, és azok alapján döntéseket hozni. A korrupciós viselkedések esetében feltételezhető, hogy a gyakran észlelt és tapasztalt korrupció hozzájárulhat a folytatólagos korrupciós cselekedetek kialakulásához.

A nyereség-veszteség mérlegelésének komponense annak a mérlegelésére utal, ami a cselekedet elkövetése előtt zajlik. Az egyén átgondolja, hogy ha valamit elkövet, akkor mekkora nyereséghez juthat, illetve mekkora büntetésre számíthat, valamint mérlegeli azt is, hogy mekkora veszteség érheti, ha nem teszi meg az adott cselekedetet.

Az önértékelés komponens arra utal, hogy mérlegeljük azt is, hogyan értékeljük magunkat a cselekedet után. Például, ha egy jó barátunktól érkező korrupciós jellegű kérést teljesítünk, akkor érezhetjük úgy, hogy a barátságunkat bizonyítjuk a cselekedetünkkel, és emiatt pozitív színben látjuk magunkat. Ellenben értékelhetjük úgy is, hogy nem teljesítettük a kötelességünket, elárultuk a hivatásunkat, ami miatt negatív színben látjuk majd magunkat.

3.6 SZERVEZETI NORMA

Egy adott szervezetben uralkodó kultúra erősen meghatározhatja az egyének viselkedését. A szakirodalomban találunk arra vonatkozó bizonyítékokat, hogy a vezető a teljesítményt,

mint értéket helyezi a korrupció középpontjába, és a beosztottat a teljesítmény érdekében akár korrupciós cselekedetre is motiválja. A beosztott emiatt a korrupciót racionalizálja, és úgy gondol rá, hogy az egy szükséges rossz, amit meg kell tenni. A korrupt szervezetre jellemző elv „a cél szentesíti az eszközt", jellemző érték a „biztonság" (olyan értelemben, hogy a korrupció segíti a vállalatot, nyereséghez juttatja, és ezáltal biztonságosan ad munkát az alkalmazottaknak), és az is jellemző, hogy az alkalmazottak körében elfogadott, hogy „megbüntetik" azt, aki eltér ezektől az elvektől. Kézenfekvő emiatt, hogy a korrupt cselekvés kialakulásában megvizsgáljuk a rendvédelmi szervek speciális szervezeti kultúráját, és felmérjük azon belül a szervezeti normák szerepét. Javasoljuk továbbá a beosztott-vezetői szintek megkülönböztetését, és érdemesnek tartjuk vizsgálni azokat a szervezeti folyamatokat és jelenségeket, amelyek az egyedi korrupciós esetekre közvetlenül talán csak kis mértékben hatnak, de mégis nagy szerepük lehet a korrupciós cselekedetek kialakulásában és fennmaradásában, vagy éppen ellenkezőleg, azok megakadályozásában.

3.7 TÁRSADALMI NORMA ÉS MORÁLIS FELFOGÁS

A társadalmi normák olyan szabályrendszert jelentenek, amelyeket az adott társadalom a tagjaira nézve követendőnek tekint. Ezek alapján eldönthető, hogy mi a helyes és mi a helytelen, és a normák megszegése szankciókat von maga után. A normák információt adnak arról is, hogyan képzeljük el, hogy mások mit tennének hasonló helyzetben. Fontos azonban megkülönböztetnünk magukat a társadalmi normákat, és azt, hogy az egyének hogyan fogják fel ezeket. A társadalmi normák megjelenhetnek az általános törvényekben, továbbá mérvadó emberek és szervezetek kinyilatkoztatásaiban, amelyeket különböző kommunikációs csatornák közvetítenek. A társadalmi normákat valószínűleg nem ismerik az átlagos emberek pontosan, emiatt válik fontossá a normákkal kapcsolatos szubjektív észlelet, vagyis az, hogy az egyes normákat az egyén egyéni szinten milyennek látja. Kézenfekvőnek tűnik, hogy a normakövető viselkedés fontos része a normák, törvények ismerete. A normák, törvények ismerete nélkül egy adott szituáció súlyosságát csak a saját elképzeléseink alapján tudjuk megítélni, ami gyakran tévútra vezethet. A normák befolyásoló erejét illetően érdemes megkülönböztetni a normák ismeretét, és annak az ismeretét, hogy milyen szankciók járnak akkor, ha valaki megszegi a normákat.

A morális felfogás szorosan kapcsolódik a különböző normákhoz. A morális felfogás, az etikai/erkölcsi szabályok a normákból erednek, és egy morális karakterű ember ezeknek megfelelően gondolkodik, érez és viselkedik. Emellett figyel másokra, ha kell, önmagát is korlátozza azért, hogy a viselkedése morálisan elfogadható legyen, számára pozitív a másoknál látott morális viselkedés, és fontos, hogy önmagát morális embernek tartsa. Ezzel szemben, ha valaki morálisan elfogadhatatlan módon viselkedik, akkor az ahhoz vezet, hogy az immorális személlyel gyakorlatilag ellehetetlenül bármilyen közös tevékenység. Az, hogy mi tekinthető morálisnak és mi nem, az nem univerzális, hanem egyénenként, kultúránként, szervezetenként változó.

Milyen összetevői lehetnek a moralitásnak? A moralitás alapja a morális alapok elmélete (*Moral Foundations Theory,* Graham, Haidth, Koleva, Motyl, Iyer, Wojcik és Ditto, 2013) alapján a következő:

- gondoskodás/károkozás (care/harm);
- megbízhatóság/hazugság (fairness/cheat);
- lojalitás/elárulás (loyalty/betrayal);
- tekintélyelvűség/ellenszegülés (authority/subversion);
- szentségesség/lealacsonyítóság (sanctity/degradation).

További lehetséges (de a morális alapok elméletében még nem kidolgozott) összetevők:

- szabadság/elnyomás (liberty/oppression);
- hatékonyság/pazarlás (efficiency/waste);
- tulajdonlás/eltulajdonítás (ownership/theft);
- becsületesség/megtévesztőség (honesty/deception).

Feltételezésünk szerint az egyéni morális alapok (azok megsértésének elfogadottsága), azaz a követett morális felfogás kellő prediktív erővel bírhatnak a korrupcióval kapcsolatos szándék kialakulásában is.

4. A SZILÁRD ERKÖLCSISÉGŰ EGYÉN

Az eddigieket áttekintve milyennek írható le egy szilárd erkölcsű személy? A SZEM-modell konkrét korrupciós cselekedetekre vonatkozó szándék kialakulását vagy elutasítását, illetve annak előzményeit és feltételeit foglalja magában. A szándék kifejezése azonban erősen befolyásolt a társas kívánatosság által, így a SZEM-modellt inkább arra érdemes használni, hogy a korrupciós viselkedés szándékának elutasítását, és az etikus viselkedés igenlését becsüljük vele.

A szilárd erkölcsiségű személy tisztában van azzal, hogy milyen egzisztenciális-anyagi előnyökkel járhat a korrupt viselkedés, de képes kontroll alatt tartani a vágyott tárgyak/helyzetek iránti törekvését, ugyanis fontos számára a tisztességesség. A szilárd erkölcsű ember alapvetően érzi, mi a helyes, tisztességes viselkedés, és igyekszik tudatosan cselekedni. Ha szükséges, akkor fellép a korrupció ellen, jellemzi a küldetéstudatos elkötelezettség, megengedve, hogy e törekvéseket átszínezhetik más személyes motívumok is, mint például a versengés, fokozott rendteremtési igény, hatalomvágy. A szilárd erkölcsű ember természetesen küszködhet a kísértéssel, harcban állhat a környezetével, és jellemezheti a bizonytalanság is azzal kapcsolatban, hogy mi a jó és mi a rossz. Az általunk leírt szilárd erkölcsű személy idealisztikus képet fest le, ami kizárólag a későbbi viszonyítás alapjául szolgálhat, és egy lehetséges vizsgálóeljárás kialakításához lehet szükséges.

Hunyady és Münnich (2016) alapján a következőképpen írható le egy szilárd erkölcsiségű rendvédelmi munkatárs:

„– *attitűdjében (tudatos és nem tudatos szinteken is) elutasítja, és erősen negatívan ítéli meg a korrupció minden formáját, annak minden következményével együtt, és teljes mértékben pozitívan ítéli meg a korrupció elleni fellépés minden formáját;*

– *az általa követett (korrupcióhoz köthető) szubjektív erkölcsi normákat lényegesen befolyásoló személyek is – tudomása szerint – teljeskörűen elutasítják, és nem vesznek részt korrupciós cselekményekben, továbbá, ha ilyen személyről kiderül, hogy részt vesz/vett korrupciós cselekményben, akkor azt elítéli és akár meg is szakítja vele a személyes kapcsolatát;*

– *a korrupciós cselekedetekkel szemben erős szubjektív kontroll jellemzi, a korrupciónak való határozott ellenállást lehetségesnek és szükségszerűnek, fontosnak tartja, az ellenállásban aktívan gondolkodik (illetve, ha adekvát, akkor részt is vesz benne), arra számos konkrét módot ismer, és* önálló javaslatokat is meg tud fogalmazni, illetve lehetséges javaslatokról határozott és helyes döntéseket tud hozni;

– *morális karakterű, a többség felfogásával összhangban, az etikai/erkölcsi szabályoknak megfelelően gondolkodik, érez és viselkedik, továbbá figyelemmel van másokra, ha kell, önmagát is korlátozza, pozitívan értékeli a moralitást, és fontos számára, hogy magát morális embernek tartja, morális alapjában kiemelt szerepet kap a becsületesség, gondoskodás, megbízhatóság, lojalitás, hatékonyság;*

– *fontosnak tartja az alapvető társadalmi, illetve rendvédelmi szervezeti normák követését, fontosnak tartja és képes a korrupcióhoz kapcsolódó társadalmi, illetve rendvédelmi szervezeti normákra vonatkozóan elkülöníteni a normák „ismeretét", illetve, hogy azok megszegése milyen „szubjektív súlyosságú" szankciót vonna maga után;*

– *a korrupciós cselekményeket tapasztalva, azokat mélyen elítéli, azokban semmiképpen sem vesz részt, az önértékelése során tapasztalatát akkor éli meg pozitívan, ha ellenáll, illetve üldözi a korrupció minden formáját, a nyereség–veszteség mérlegelésekor negatívan értékeli a korrupcióban való bármilyen mértékű, akár csak hipotetikus/feltételezett részvételét/érintettségét;*

– *személyiségére jellemző, hogy lelkiismeretes, kötelességtudó, felelősségteljes, barátságos, őszinte, szeretetreméltó."* (Hunyady és Münnich, 2016, 64-65. old.).

5. AZ EMPIRIKUS KUTATÁSOK BEMUTATÁSA

Ebben a fejezetben bemutatjuk a KÖFOP-2.2.3-VEKOP-16-2016-00001. számú *„Kapacitásfejlesztés és szemléletformálás a korrupciós esetek nagyobb arányú felderítése, illetve megelőzése érdekében"* elnevezésű kiemelt projekt (a továbbiakban: Projekt) keretében a Belügyminisztérium oldali tevékenységek részeként a Debreceni Egyetem kutatócsoportja és a rendvédelmi szakértők által közösen végrehajtott azon empirikus kutatásokat (Malét-Szabó, 2021), amelyeket a Belügyminisztérium különböző szerveinél végeztünk. Az empirikus kutatás két nagyobb részből állt, egy interjús kutatásból, és egy kérdőíven alapuló kutatásból.

A vizsgálati személyek megoszlása	Interjú	Kérdőív
Rendőrség	56	231
Katasztrófavédelmi Szervezet	10	42
Büntetés-végrehajtási Szervezet	20	81
Polgári Nemzetbiztonsági Szolgálatok	–	39
Összesen		***393***

5. ábra *A kutatásban résztvevők szervezeti megoszlása*

Az interjús kutatás célja az volt, hogy olyan belügyi szerveknél dolgozó, tapasztalt munkavállalókat kérdezzünk meg, akik ismertek olyan személyt, aki korrupciós cselekményt követett el. Ezt nagyon fontosnak tartottuk, mert nem csak általános reprezentációkat kívántunk felmérni a korrupt személyekről, hanem meg akartuk határozni a tényleges viselkedéses jellemzőiket is a SZEM-modell komponenseinek függvényében.

A kutatásban minden főbb rendvédelmi szakterület képviselőit bevontuk, így voltak résztvevők a Rendőrség, a Büntetés-végrehajtási Szervezet, a Katasztrófavédelmi Szervezet, valamint a polgári nemzetbiztonsági szolgálatok állományából (részletes megoszlásukat lásd *5. ábra*).

Az **interjúban** összesen 86 személy vett részt. Az interjúk strukturált interjúk voltak, minden interjúalany ugyanazokat a kérdéseket kapta, ugyanabban a sorrendben. A kérdések a SZEM-modell különböző komponenseire vonatkoztak, ezek tartalmát bővebben ennek a tanulmánykötetnek a megfelelő fejezeteiben fejtjük ki.

A **kérdőívet** összesen 393 személy töltötte ki, 264 férfi és 54 nő, 75 személy nem válaszolt a nemmel kapcsolatos kérdésre. A kérdőívben megfogalmazott kérdések szintén a SZEM-modell egyes komponenseire vonatkoztak (ezek tartalmát bővebben a megfelelő fejezetekben tárgyaljuk). A kérdőív kérdéseiből minden egyes komponensre alkottunk egy indexet, egy olyan mutatót, amely kifejezi, hogy az adott komponensnek a kitöltők szerint milyen mértékben lehet szerepe a korrupciós cselekményt elkövető személy életében (az egyes indexek megalkotásának módszeréről az adott komponenst bemutató fejezet ad leírást).

A kérdőívben rákérdeztünk arra, hogy a kitöltő ismer vagy ismert-e olyan személyt, aki korrupciós cselekményt követett el. Ennek azért volt jelentősége, mert elképzelhető, hogy az a személy, aki nem ismer korrupcióba keveredett személyt, teljesen más reprezentációkat alkot az ilyen emberről, mint az, aki ismer ilyen személyt.

Az egyes indexek közötti kapcsolatrendszert strukturális egyenletmodellezéssel tártuk fel. Ez a módszer egyaránt használható egy meglévő, hipotetikus kapcsolatrendszer ellenőrzésére, illetve explorativ céllal, az adatokra legjobban illeszkedő modell kiválasztására is (Münnich és Hidegkuti, 2012). Vizsgálatunk során a célunk az volt, hogy teszteljük a SZEM-modellt a kérdőív állításaiból képzett különböző indexek segítségével.

Első lépésként a SZEM-modell alapvető tényezőinek a hatását vizsgáltuk meg a cselekvési szándékra. A kérdőívet kitöltőket két csoportra bontottuk, az alapján, hogy ismernek-e korrupciós cselekményt elkövető személyt (N = 207), vagy nem (N = 186). Az elemzés eredményeit az *5.* és *6.* ábra szemlélteti.

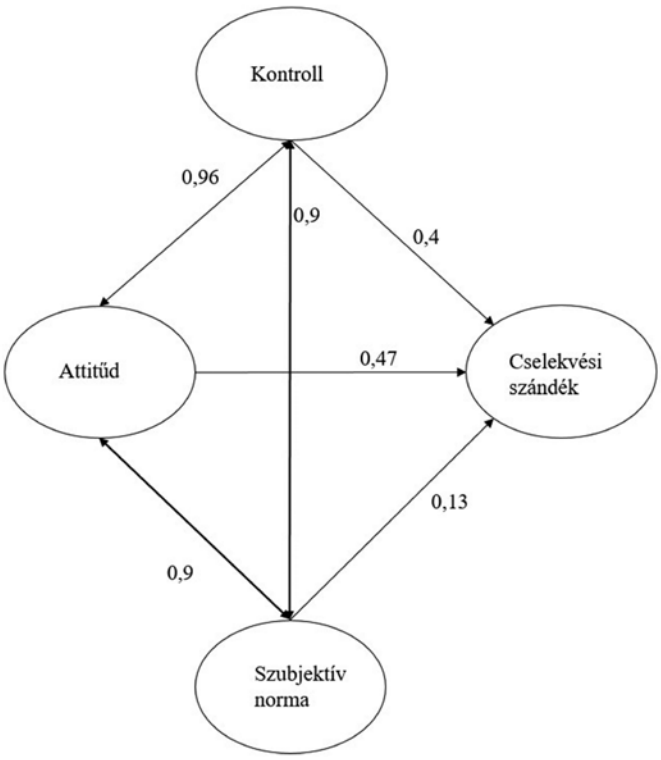

5. ábra: *A SZEM-modell alapvető tényezői azoknál a kitöltőknél, akik ismernek korrupciós cselekményt elkövető személyt*

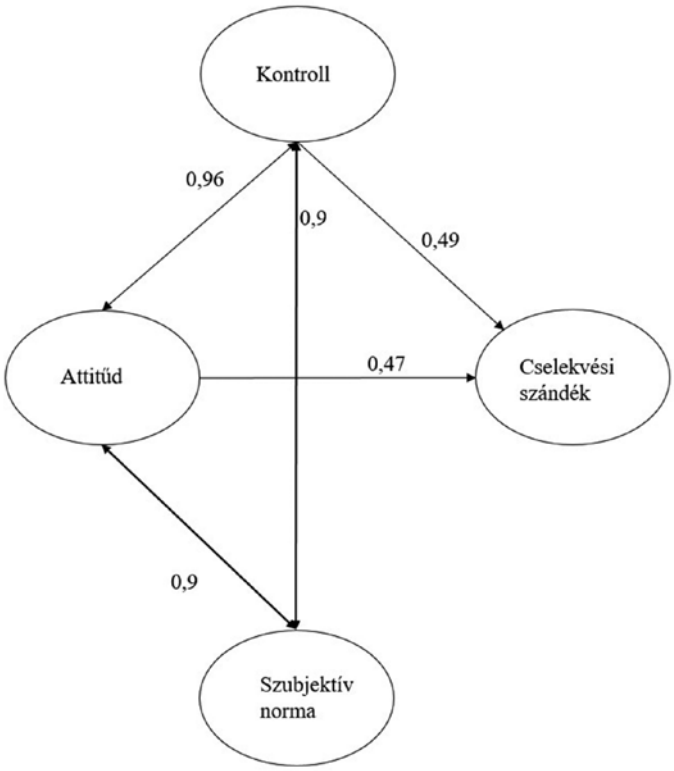

6. ábra: *A SZEM-modell alapvető tényezői azoknál a kitöltőknél, akik nem ismernek korrupciós cselekményt elkövető személyt*

Jól látható, hogy azok a kitöltők, akik ténylegesen ismernek olyan személyt, aki korrupciós cselekményt követett el, úgy ítélik meg, hogy a SZEM-modell alapvető tényezői közül mindegyiknek szignifikáns hatása lehet a cselekvési szándékra. Ezzel szemben azok a kitöltők, akik nem ismernek korrupcióba keveredett személyt, az attitűdnek és a kontrollnak tulajdonítanak jelentőséget, míg a szubjektív normának nem. Hasonló a helyzet akkor, ha az elemzésbe bevonjuk a kiegészítő tényezőket, ezt mutatja be a 7. és 8. ábra.

A két ábrán látható, hogy míg azoknál, akik ismernek korrupcióba került személyt, a SZEM-modell minden elemének van valamilyen hatása, addig azoknál, akik nem ismernek korrupcióba került személyt, a szubjektív norma hatása nem érvényesül. Ezek az eredmények azt mutatják, hogy mindenképpen érdemes külön kezelni a két csoportot. Akik nem ismernek korrupt személyt, vélhetőleg általános, sztereotipikus reprezentációt alkotnak a korrupt személyekről, ennek köszönhetően erősebb az olyan tényezők hatása, mint a morális felfogás vagy a lelkiismeretesség. Ezzel szemben azoknál, akik ismernek ilyen személyt, fontosabb lesz a normák szerepe.

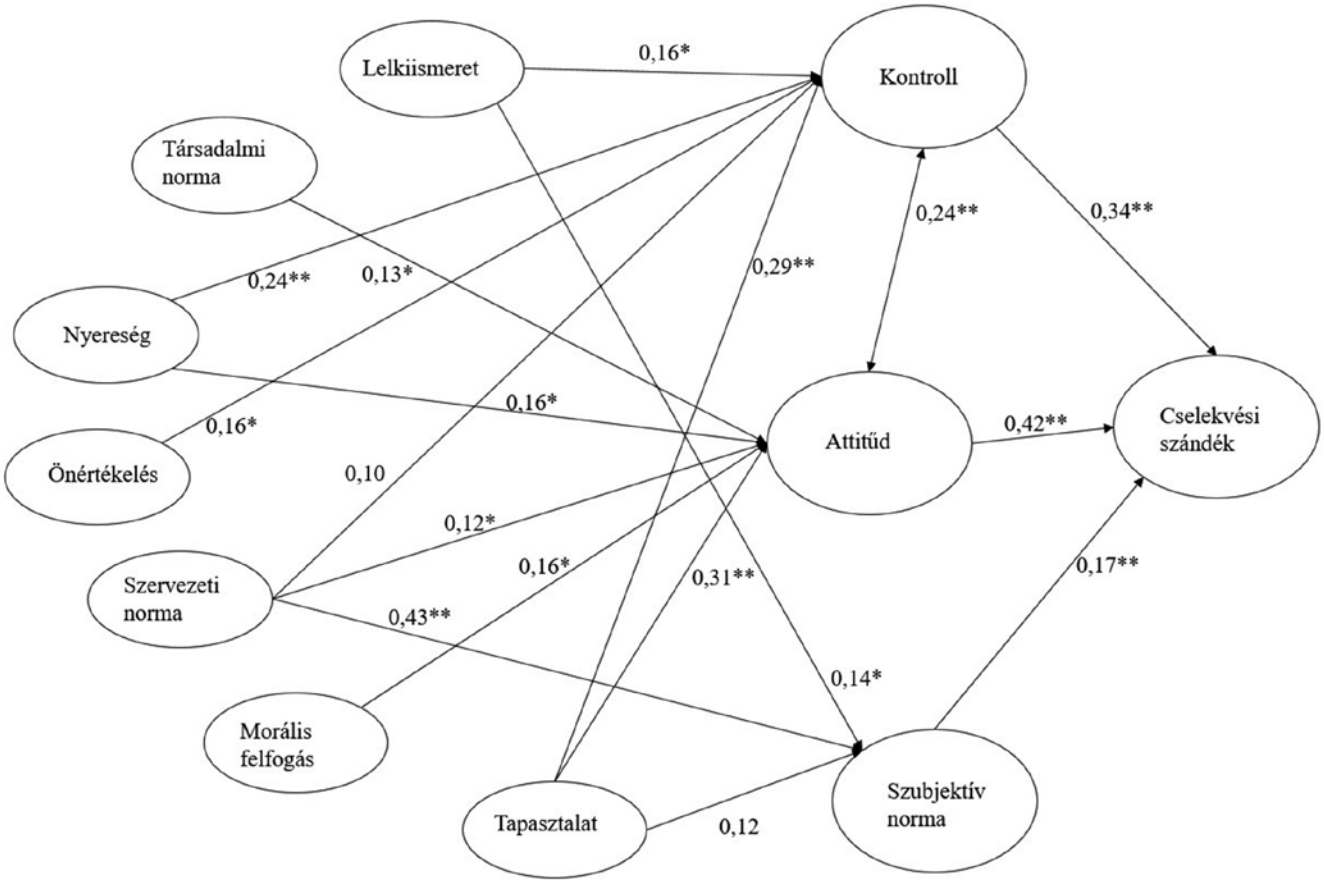

7. ábra: *A SZEM-modell alapvető és kiegészítő tényezői azoknál a kitöltőknél, akik ismernek korrupciós cselekményt elkövető személyt. (Megjegyzés: p < 0,01: **; p < 0,05: *; a többi esetben p < 0,1)*

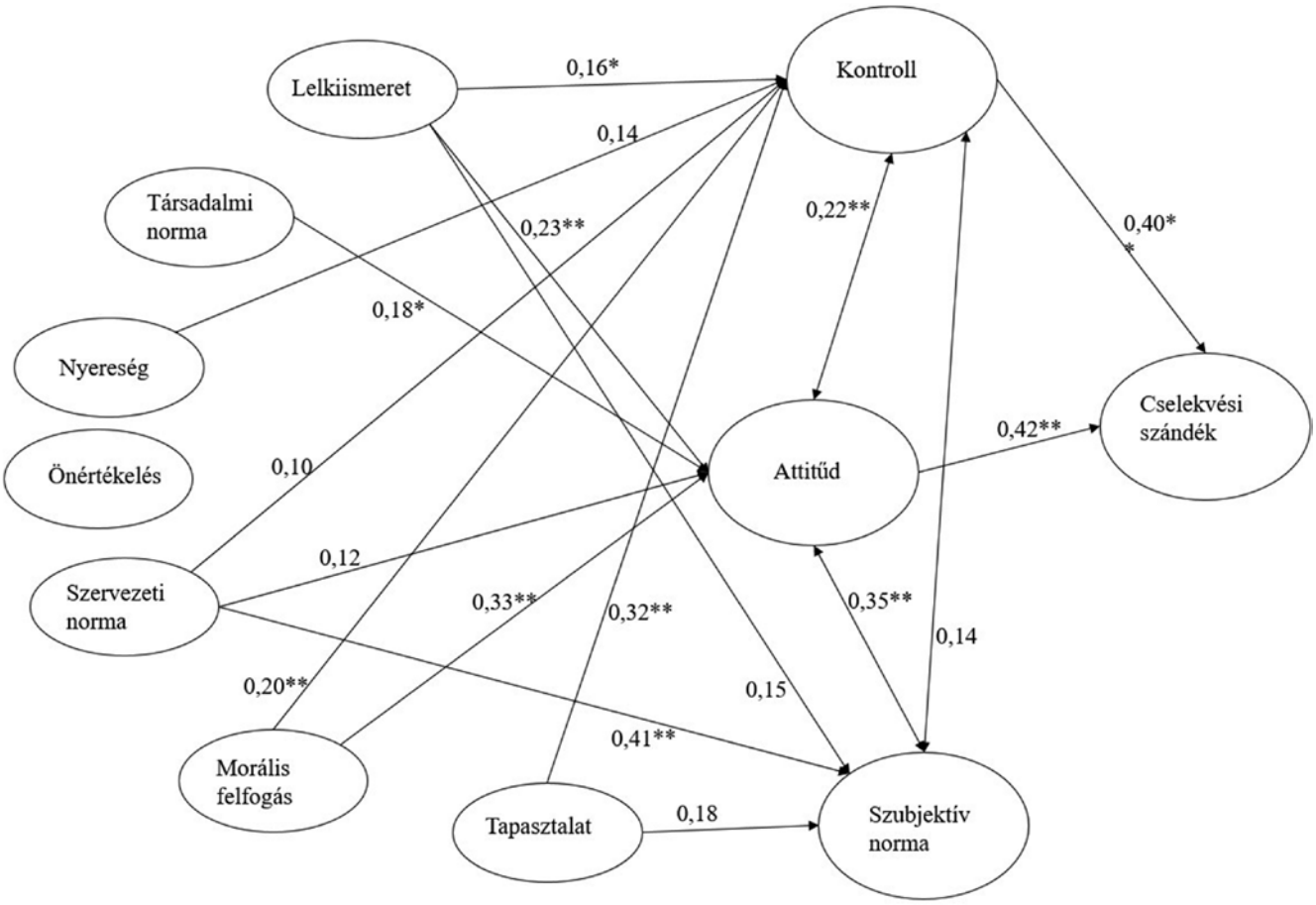

8. ábra: *A SZEM-modell alapvető és kiegészítő tényezői azoknál a kitöltőknél, akik nem ismernek korrupciós cselekményt elkövető személyt. (Megjegyzés: p < 0,01: **; p < 0,05: *; a többi esetben p < 0,1)*

6. ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban bemutattuk a szilárd erkölcsiség modelljét, egy olyan pszichológiai modellt, amelynek a segítségével véleményünk szerint bejósolható a szilárd erkölcsös viselkedés. Úgy véljük, hogy ha a szilárd erkölcsiség modelljének minden komponensével kapcsolatosan rendelkezünk megbízható információval, akkor nagy valószínűséggel ki lehet jelenteni, hogy egy munkavállaló veszélyeztetett vagy sem a korrupciós cselekmény elkövetése szempontjából. A SZEM-modell használhatóságát támasztották alá a strukturális egyenlet modellek is, amelyek megmutatták, hogy egyrészt azok, akiknek nincsen tapasztalata a korrupciós cselekedetekkel kapcsolatosan, inkább sztereotipikusan gondolkodnak az ilyen emberekről, míg azok, akiknek van, a SZEM-modell minden komponensének fontos szerepet tulajdonítanak a cselekvési szándék bejóslásában.

7. IRODALOMJEGYZÉK

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational behavior and human decision processes*, *50*(2), 179–211.

Eagly, A. H., Chaiken, S. (2007). The advantages of an inclusive definition of attitude. *Social cognition*, *25*(5), 582–602.

Graham, J., Haidt, J., Koleva, S., Motyl, M., Iyer, R., Wojcik, S. P., Ditto, P. H. (2013). Moral foundations theory: The pragmatic validity of moral pluralism. *Advances in experimental social psychology*, *47*.

Hunyady Gy., Münnich, Á. (2016). A szilárd erkölcsiség elvárása a rendvédelemben: egy lehetséges pszichológiai modell. *Belügyi Szemle, 64* (6), 34–68.

McCrae, R. R., Costa, P. T. (1987). Validation of the five-factor model of personality across instruments and observers. *Journal of personality and social psychology*, *52*(1), 81.

Malét-Szabó E., Hegedűs J. (2021). A SZEM-szemlélet születése. In: Malét-Szabó E., Münnich Á. (szerk.) *Integritás a rendvédelem „SZEM"-ével – avagy a szilárd erkölcsiség rendvédelemspecifikus jellemzői a korrupciómegelőzés szolgálatában*, Belügyminisztérium, Budapest, 10-20.

Münnich Á., Hidegkuti I. (2012). Strukturális egyenletek modelljei: Oksági viszonyok és komplex elméletek vizsgálata pszichológiai kutatásokban. *Alkalmazott Pszichológia, 14*(1), 77–102.

III. SZEMÉLYISÉGVONÁSOK SZEREPE A KORRUPCIÓS CSELEKEDETEK LÉTREJÖTTÉBEN

Szemán-Nagy Anita

1. BEVEZETÉS

A korrupciónak, mint fogalomnak már a definiálása sem egyszerű feladat, legelterjedtebb megfogalmazása szerint a korrupció olyan jogellenes cselekedet, amely során valaki pénzért vagy más juttatásért, illetőleg ezek ígéretéért jogtalan előnyt biztosít mások számára (Malét-Szabó és Csató, 2015). A korrupció alapja a korrupt viselkedés, amelynek megértése különösen fontos volna a korrupció visszaszorítása szempontjából. A korrupciós elméletek között sokáig alapvetően két irány bontakozott ki. Az egyik irány inkább az egyéni tényezőkre helyezte a hangsúlyt, a másik irány pedig inkább a társadalmi tényezők felől közelítette meg a kérdést. Természetesen az integratív megközelítés tud csak közelebb vinni a probléma minél mélyebb megértéséhez.

A Szilárd Erkölcsiség Modellje (SZEM-modell) integratív megközelítést nyújt. Magába foglalja a személyiséglélektani, a szociálpszichológiai, és a szociokulturális tényezőket egyaránt. A modell a konkrét korrupciós cselekedetekre vonatkozó szándék kialakulását/elutasítását, illetve annak előzményeit és feltételeit foglalja magában (Hunyady és Münnich, 2016).

A személyiségtényezők szerepe igen fontos kérdés lehet a korrupciós kutatásokban. Azonban le kell azt szögezni, hogy senki sem születik korruptnak és nem létezik olyan, hogy korrupt személyiség. Mégis érdemes ezt a kérdést a személyiség-lélektan oldaláról is átgondolni. Az Ötfaktoros modellt használva a Lelkiismeretesség és a Barátságosság faktor tűnik fontosnak a téma szempontjából.

Ha a személy magas pontszámot ért el a Lelkiismeretesség és a Barátságosság faktorokban, akkor egy olyan egyén képe bontakozik ki előttünk, aki felelősségteljes, megbízható, pontos és kitartó. Továbbá udvarias, segítőkész és empatikus. Ez a háttér védőfaktort jelenthet a korrupt cselekményekkel szemben.

A vizsgálataink során kérdőíves és interjús módszereket egyaránt használtunk, annak érdekében, hogy minél mélyebben feltárhassuk a korrupciós cselekedetre vonatkozó szándék kialakulásában/elutasításában résztvevő tényezőket.

2. ELMÉLETEK A KORRUPT MAGATARTÁSRÓL

A korrupció hátterében álló társadalmi és gazdasági tényezők megértésén túl, szükséges a kialakulásában feltehetően nem oki, hanem moduláló szerepet játszó pszichológiai, azon belül is személyiséglélektani tényezők áttekintése is. A korrupt viselkedés megértéséhez a társadalmi-gazdasági, kulturális, csoport- és egyéni folyamatok megértése szükséges, amelyhez integratív szemléleti keretre van szükség.

Az integratív megközelítéshez a Szilárd Erkölcsiség Modell (SZEM-modell) az által próbál közelíteni, hogy a vizsgálat középpontjába a konkrét korrupciós cselekedetekre vonatkozó szándék kialakulását, illetve elutasítását, továbbá annak előzményeit és feltételeit foglalja magában. A SZEM-modell részét képzi mind az attitűd, a szubjektív norma, a szubjektív kontroll, a személyiségjegyek, a szervezeti és társadalmi norma, a morális felfogás, a tapasztalat, a nyereség-veszteség és az önértékelés vizsgálata is. A modell komplex megközelítését adja a korrupció jelenségének (Hunyady és Münnich, 2016).

A SZEM-modell alapján feltételezhetjük, hogy a személyiséglélektani tényezők szerepe nem közvetlen módon játszik szerepet a korrupt cselekedetre vonatkozó szándék kialakulásában vagy elutasításában. Feltételezhetjük, hogy a személyiséglélektani tényezők közvetett módon nyilvánulnak meg, az attitűdön és a szubjektív normán keresztül fejtik ki a hatásukat (Hunyady és Münnich, 2016). A SZEM-modell alapján az ötfaktoros modell („Big Five") Lelkiismeretesség és Barátságosság alskálái kerülnek az érdeklődés középpontjába.

3. SZEMÉLYISÉGVONÁSOK SZEREPE A KORRUPCIÓBAN

A személyiségjegyek beillesztése a korrupt viselkedés létrejöttét magyarázó elméletekbe nem egyszerű feladat. Biztos kiindulópontnak megtehetjük azt az állítást, hogy senki sem születik korruptnak és nem létezik korrupt személyiség (Hunyady és Münnich, 2016). Ennek fényében kérdéses, miért gondoljuk, hogy a személyiségnek valamilyen szerepe lehet a korrupciós cselekedetek végrehajtásában.

A korrupciónak nem létezik örökletes alapja (Bereczkei és Tóth, 2016), nem léteznek elkülönült gének erre a viselkedésre. Ebből a tényből kiindulva elmondható, hogy azok a kijelentések, amelyek a laikus diskurzusokban igen gyakran megjelennek, és amelyek szerint az ember természeténél fogva hajlamos a korrupcióra, hamisak (Bereczkei és Tóth, 2016).

Természetesen találhatóak a korrupt viselkedés hátterében jelentős egyéni különbségek. Egyeseket könnyebb korrupt cselekménybe belevinni, míg másokat szinte lehetetlen. Ennek hátterében egyfelől jól azonosítható társadalmi és szituációs tényezők húzódnak meg, amelyek kitermelik a korrupt viselkedést, másfelől viszont nem lehet figyelmen kívül hagyni az egyéni törekvéseket sem (Dovidio és mtsai., 2006). Illetve a személyiségjegyeket, amelyeknek – úgy tűnik – jelentős moduláló szerepük van a korrupt viselkedés kialakulásában.

Feltételezhetjük, hogy a „szilárd erkölcsiség" (amely egyfajta védelmet jelent a korrupt viselkedéssel szemben) kialakulása azonosulási, mintakövetési folyamat eredményeként jön létre, egyszerűn szólva „megtanuljuk" (Hunyady és Münnich, 2016). Ebből fakadóan azt is feltételezhetjük, hogy a korrupt viselkedést is ily módon sajátítják el az emberek. A nem klinikai szempontú személyiségvizsgálatok során elterjedten alkalmazott Ötfaktoros modell (Big Five) Lelkiismeretesség és Barátságosság faktorainak figyelembevétele, a korrupt viselkedés megértése szempontjából hasznos lehet. Ennek a két faktornak a hatása várhatón nem közvetlenül jelentkezik a korrupt viselkedésben, hanem közvetett módon. Feltehetően módosíthatják az attitűd és a szubjektív norma alakulását/hatását (Hunyady és Münnich, 2016).

A korrupciókutatások során azt találták, hogy az a személy, aki szilárd erkölcsiséggel jellemezhető, az Ötfaktoros modell alapján lelkiismeretes, kötelességtudó, felelősségteljes, barátságos, őszinte, szeretetreméltó (Hunyady és Münnich, 2016).

4. AZ ÖTFAKTOROS MODELL

A személyiségvonások kutatói körében nagyfokú egyetértés látszik kialakulni abban a kérdésben, hogy a személyiség alapszerkezete öt magasabb rendű faktorból áll. Ezt nevezzük ötfaktoros modellnek vagy „Big Five"-nak (Goldberg, 1990). Napjainkban az Ötfaktoros modell az egyik legelfogadottabb személyiséglélektani koncepció, amely szerint a személyiség öt alapvető dimenzió mentén általánosan leírható és jellemezhető (Costa és McCrae, 1992).

A „Big Five" alapjául a faktoranalízis (többváltozós statisztikai módszer), az empirikus mérési adatok elemzése, és a természetes nyelvből szisztematikusan összegyűjtött és rendszerezett adatok szolgáltak (Mirnics, 2006). A modell a személyiségjegyek általános leírását tűzte ki célul, de ennél sokkal többet adott a személyiségpszichológia számára, hiszen a már meglévő tudást képessé vált integrálni, sőt egymásnak ellentmondó eredmények összeillesztésének a lehetősségét is megadta, illetve további kutatásokat inspirált (Szemán-Nagy, 2014).

Az elmélet szerint a különböző személyiségjellemzők faktoranalitikus rendezése során öt faktorcsoportot kapunk, amely azt jelenti, hogy van néhány nagy jelentőségű tulajdonságegyüttes, amit alapvető diszpozícióként, azaz személyiségvonásként (trait) értelmezhetünk (Mirnics, 2006). Természetesen az öt faktor körüli tudományos vitákat közelről sem nevezhetjük lezártnak, hiszen még mindig komoly viták folynak arról, hogy pontosan mi az öt dimenzió tartalma (Carver és Scheier, 2006; Mirnics, 2006).

Az Ötfaktoros modell története egészen Allport és Odberg (1936) munkásságáig nyúlik vissza, a lexikális hipotézisig, amely kimondja, hogy a nyelvben minden fontos személyiségvonás kódolódik, azaz van rá szavunk. Ebből következik, hogy a kutatás kiindulási pontja a természetes nyelv kell, hogy legyen (Mirnics, 2006).

A faktoranalitikus módszernek van egy nehézsége, ez pedig a faktorok elnevezése. A faktorok elnevezése során a magas faktorsúlyú tételeket vetik vizsgálat alá, és azt próbálják kideríteni, hogy mi bennük a közös, milyen mögöttes mozzanat köti őket össze (Carver és Scheier, 2006). Az Ötfaktoros modell kutatása a 80-90-es években robbanásszerűen megnőtt, Costa és McCrae (1985, 1992) munkássága úttörőnek tekinthető ebből a szempontból. Napjainkra eljutott odáig a „Big Five”-hoz kapcsolódó kutatás, hogy több kultúrában, több nyelven, sokszínű társadalmi csoportokban, és változatos adatgyűjtési technikákkal kapott eredmények alapján azt mondhatjuk, hogy az öt faktor egyetemesnek tekinthető (Carver és Scheier, 1998).

4.1 A „BIG FIVE” FAKTORAI

Az ötfaktoros modellhez tartozó vizsgálóeljárás a Big Five Kérdőív (BFQ), amely a személyiség leírására és osztályzására szolgál. Ez a mérőeszköz mind a hazai, mind a nemzetközi kutatásokban nagy jelentőségre tett szert.

A „Big Five” kérdőív faktorai és alskálái:

I. faktor: „Energia”: „Dinamizmus”, „Dominancia” alskálákkal
II. faktor: „Barátságosság”: „Együttműködés/Empátia”, „Udvariasság” alskálákkal
III. faktor: „Lelkiismeretesség”: „Pontosság”, „Kitartás” alskálákkal
IV. faktor: „Érzelmi stabilitás”: „Érzelmi kontroll”, „Impulzivitás kontroll” alskálákkal
V. faktor: „Nyitottság”: „Nyitottság a kultúrára”, „Nyitottság a tapasztalatokra”

Big Five faktorok „a személyiség”				
Energia	**Barátságosság**	**Lelkiismeretesség**	Érzelmi stabilitás	**Nyitottság**
Magabiztosság Impulzusok szabad kifejezése Dominancia Önbizalom Szociabilitás	Melegség Szeretetre-méltóság Szolgálatkészség Gondoskodás Érzelmi támogatás és együttműködés	Teljesítményre való törekvés Akarat, felelősség, beszabályozottság Teljesítményhely-zetben mutatott viselkedés	A nyugalmat, bizal-mat állítja szembe az idegességgel és a feszültséggel	Az egyén élményvilágának mélységét, összetettségét, minőségét írja le

1. táblázat: *A Big Five faktorok*

4.2 AZ I. FAKTOR: „ENERGIA": „DINAMIZMUS", „DOMINANCIA" ALSKÁLÁKKAL

Ez a faktor az Extraverziót mutatja. Magabiztosság, önbizalom, dominancia, impulzusok szabad kifejezése, boldogság tartozik ide. Az extraverzióba a szociabilitást is beleértik (Watson, Clark, McIntyre, Hamaker, 1992). A dinamizmus alskála a közlékenységre, lelkesedésre vonatkozik, a dominancia alskála pedig az önbizalomra, magabiztosságra.

Ebben a faktorban magas pontszámot elérő személyek pozitív érzelmi beállítódásúak, társaságkedvelők, kommunikatívak, jó kapcsolatteremtő képességgel jellemezhetőek, egészséges magabiztosság jellemzi őket. Jellemző rájuk a bátorág, a spontaneitás. Jellemző rájuk, hogy több társas kapcsolatuk van, és több időt töltenek társaságban és alapvetően a társas tevékenységeket kedvelik (Barrick és Mount, 1993). Az alacsony pontszámot elérők esetében a szociális félénkség, az önalávetés, a bizonytalanság és a gátlásosság jellemző (Costa és McCrae, 1985; Digman és Inouye, 1986; Peabody és Goldberg, 1989; idézi: Carver és Scheier, 2006). Pozitívumként emelkedik ki náluk, hogy nyugodtabbak, függetlenebben és jól viselik a magányt (Mirnics, 2006).

Ennek a dimenziónak az egyik végén az introvertáltak, a másik végén az extravertáltak találhatóak. A két véglet között helyezkednek el azok a személyek, akik társaságban is és egyedül is jól érzik magukat (Barrick és Mount, 1993).

Az I. faktort tükröző egy- és kétpólusú melléknévskálák (Costa és McCrae, 1985; Digman és Inouye, 1986; Peabody és Goldberg, 1989; idézi: Carver és Scheier, 2006).

Egypólusú skálák:

- társaságkedvelő (+)
- szókimondó (+)
- energikus (+)
- boldog (+)
- elzárkózó (-)

Kétpólusú skálák:

- bátor – félénk
- erőszakos – önalávető
- magabiztos – bizonytalan
- spontán – gátlásos

4.3 A II. FAKTOR: „BARÁTSÁGOSSÁG": „EGYÜTTMŰKÖDÉS/EMPÁTIA", „UDVARIASSÁG" ALSKÁLÁKKAL

A barátságosság elsődlegesen interperszonális dimenzió, a kapcsolatok fenntartásának a képességét értjük alatta. Az empátia és az altruizmus kérdéskörét öleli fel (Digman, 1990). Az együttműködés/empátia a mások szükségletei iránti érzékenységet tartalmazza, míg az udvariasság a jóindulatú, udvarias viselkedéses megnyilvánulásokat.

Ebben a faktorban magas pontszámot elérő személyek önzetlenek, több együttérzést mutatnak mások felé és udvariasak, együttműködőek, figyelmesek és jól alkalmazkodnak. Megnyilvánulásaik mások felé barátságosak, kedvesek. Az ilyen személyekre gyakran mondják a köznyelvben, hogy „jó természetű". A barátságos személy alkalmazkodó, szeret másokkal együttműködni, épp ezért gyakran konfliktuskerülő is. Fontosabb számára az együttműködés és az empátia, mint a versengés vagy az egyéni érdekek érvényesítése (Barrick és Mount, 1993). Az alacsony pontszámot elérő személyek esetében jellemző a barátságtalanság, a hideg, nyers, akár udvariatlan viselkedés. Ingerlékenység, oppozíciós magatartás, versengés jellemzi őket (Costa és McCrae, 1985; Digman és Inouye, 1986; Peabody és Goldberg, 1989; idézi: Carver és Scheier, 2006). Jellemző rájuk a hatalom fitogtatása. Alapvetően nyereségre törekszenek.

A két végpont között helyezkednek el azok, akik jól alkalmazkodnak a helyzetekhez, hol együttműködő, hol versengő viselkedést használnak. Konfliktusaikat leggyakrabban tárgyalásos úton rendezik (Barrick és Mount, 1993).

A II. faktort tükröző egy- és kétpólusú melléknévskálák (Costa és McCrae, 1985; Digman és Inouye, 1986; Peabody és Goldberg, 1989; idézi: Carver és Scheier, 2006).

Egypólusú skálák:

- féltékeny (-)
- figyelmes (+)
- sértődékeny (-)
- rosszindulatú (-)
- panaszkodó (-)

Kétpólusú skálák:

- barátságos – barátságtalan
- meleg – hideg
- kedves – nyers
- udvarias – udvariatlan
- jó természetű – ingerlékeny

4.4 A III. FAKTOR: „LELKIISMERETESSÉG": „PONTOSSÁG", „KITARTÁS" ALSKÁLÁKKAL

A lelkiismeretesség az önkontrollra, a kitartásra és a célirányos magatartásra, megbízhatóságra utal (Mirnics, 2006). A lelkiismeretességnek a munkahelyi, iskolai teljesítményben van jelentős szerepe. A pontosság alskála a megbízhatóság, rendszeresség és alaposság személyiségdimenziókra utal, míg a kitartás a tevékenységek véghezviteléhez szükséges kitartást fejezi ki (Barrick és Mount, 1993).

A magas pontszámot elérők munkahelyi teljesítménye hatékony, megbízható és alapos (Digman és Inouye, 1986). Magas pontszám esetén jellemző a kitartás és a talpraesettség. Előrelátó, alapos, komoly emberek szoktak ezen a skálán magas pontszámot elérni. Szorgalmasak és felelősségteljesek. Jellemző rájuk a fegyelmezettség. Alacsony pontszám esetén jellemző a meggondolatlan viselkedésekre való hajlam, a felületesség és a lustaság is (Costa és McCrae, 1985; Digman és Inouye, 1986; Peabody és Goldberg, 1989; idézi: Carver és Scheier, 2006). Jellemző rájuk a hanyagság és a hedonizmus, ebből következik, hogy érzelmeiket nehezebben kontrollálják, és jellemzőbbek rájuk az impulzuskontroll-problémák (Mirnics, 2006). A két végpont között elhelyezkedő személyeket kiegyensúlyozottnak tekinthetjük, akik könnyen, a helyzethez illő módon váltanak a lazaság és az összerendezettség között (Barrick és Mount, 1993).

A III. faktort tükröző egy- és kétpólusú melléknévskálák (Costa és McCrae, 1985; Digman és Inouye, 1986; Peabody és Goldberg, 1989; idézi: Carver és Scheier, 2006).

Egypólusú skálák:

- talpraesett (+)
- kitartó (+)
- előrelátó (+)
- gondos (+)
- különc (-)

Kétpólusú skálák:

- óvatos – meggondolatlan
- komoly – frivol
- alapos – felületes
- szorgalmas – lusta
- felelősségteljes – felelőtlen

4.5 A IV. FAKTOR: „ÉRZELMI STABILITÁS": „ÉRZELMI KONTROLL", „IMPULZIVITÁS KONTROLL" ALSKÁLÁKKAL

Az érzelmi stabilitás vagy neuroticizmus esetén az egyik végponton a kiegyensúlyozottságot, a szorongás hiányát, és az optimális stressztoleranciát találjuk, a másik oldalon a kiegyensúlyozatlanságot, aggódást, szorongást. Szorongásra, érzelmekkel való megküzdésre és a düh szabályozásának a képességére mutat rá (Digman és Takemoto-Chock, 1981). Ebben a faktorban azt láthatjuk, hogy hogyan reagál, és milyen módon dolgozza fel a stresszel teli életeseményeket a személy.

Két alskálája az emocionális kontroll és az impulzivitáskontroll. Az érzelmi kontroll a szorongás és az érzelmekkel való megküzdés képességére, míg az impulzivitáskontroll az ingerlékenység, az elégedetlenség és a düh szabályozásának képességére vonatkozik. Magas pontszámot elérők jól teljesítenek feszültségek hatása alatt is, és nincsenek szélsőséges hangulatingadozásaik. Jellemzően inkább racionális, mintsem érzelmi alapon reagálnak a körülöttük lévő jelenségekre. Jellemző a higgadtság, a nyugalom és a kiegyensúlyozottság. Alacsony pontszámot elérő személyekre jellemző az aggodalmaskodás, az idegesség, a feszültség (Costa és McCrae, 1985; Digman és Inouye, 1986; Peabody és Goldberg, 1989; idézi: Carver és Scheier, 2006). Szubjektív szorongásélményük magas, gyakran válnak feszültté. Általánosságban elmondható, hogy kevésbé elégedettek az életükkel (Barrick és Mount, 1993). A két végpont között elhelyezkedők adaptív módon reagálnak a stresszel teli szituációkra.

A IV. faktort tükröző egy- és kétpólusú melléknévskálák (Costa és McCrae, 1985; Digman és Inouye, 1986; Peabody és Goldberg, 1989; idézi: Carver és Scheier, 2006)

Egypólusú skálák:

- aggódó (+)
- ideges (+)
- félős (+)
- feszült (+)

Kétpólusú skálák:

- ideges – kiegyensúlyozott
- szorongó – nyugodt
- izgulékony – higgadt
- laza – feszült

4.6 AZ V. FAKTOR: „NYITOTTSÁG": „NYITOTTSÁG A KULTÚRÁRA", „NYITOTTSÁG A TAPASZTALATOKRA"

Ebből a dimenzióból azt tudhatjuk meg, hogy a személy mennyire nyitott az új dolgokra, az új élményekre. Mennyire széleskörű az érdeklődése. A nyitottság egyik végpontján a képzeletgazdagság, kifinomultság, kíváncsiság helyezkedik el, a másik végpontján az érdektelenség, fantáziaszegénység, a kreativitás hiánya. Ez a legvitatottabb az öt faktor közül (Peabody és Goldberg, 1989). Két alskálája a kultúrára való nyitottságot és a tapasztalatokra való nyitottságot tartalmazza.

A magas pontszámot elérő személyek gyors felfogásúak, képzeletdúsak, originális gondolataik vannak. Intellektuálisan kifinomultak. Érzelmi világuk gazdag, gyakori a művészi érdeklődés. Jellemző rájuk a liberális gondolkodás. Viselkedésük rugalmas, kevésbé szabálykövető (Barrick és Mount, 1993). Az alacsony pontszámot elérő személyek ösztönvezéreltek, érdektelenek, fantáziátlanok és általában nem kreatívak (Costa és McCrae, 1985; Digman és Inouye, 1986; Peabody és Goldberg, 1989; idézi: Carver és Scheier, 2006). Jellemző rájuk a konformizmus (Barrick és Mount, 1993).

Az V. faktort tükröző egy- és kétpólusú melléknévskálák (Costa és McCrae, 1985; Digman és Inouye, 1986; Peabody és Goldberg, 1989; idézi: Carver és Scheier, 2006)

Egypólusú skálák:

- értelmes (+)
- eredeti (+)
- képzeletdús (+)
- gyors felfogású (+)

Kétpólusú skálák:

- fantáziadús – fantáziátlan
- intellektuális – ösztönös
- kifinomult – durva
- érdektelen – kíváncsi
- nem kreatív – kreatív

Mindenképpen meg kell említeni a vonáselméletek kritikáit is. A vonáselméletek kezdeti kutatásai a személyiségvonások és a viselkedés között alacsony korrelációt találtak. A további kutatások azt mutatták, hogy valójában sem a személyiség, sem a helyzet nem elegendő önmagában a helyzet meghatározásához (Mirnics, 2006). A legfőbb kritikai észrevétel azt a kérdést járja körül, hogy vajon következetes-e a személyiség, továbbá, hogy a viselkedés előre jelezhető-e a vonások alapján. Ez a konzisztencia-paradoxon. Jelenleg a vonásszemlélet megalapozottságát a koherencia fogalmát használó irányzat erősíti, amely a személyiség működésében a mintakövetés és a személyiségszerveződés fontosságát hangsúlyozza. A viselkedésében egyidejűleg, vagy különböző helyzetekben dinamikusan jelen vannak a stabilitás és a változás mintái (Mirnics, 2006).

5. A LELKIISMERETESSÉG ÉS A BARÁTSÁGOSSÁG FAKTOROK, MINT LEHETSÉGES, KÖZVETÍTŐ TÉNYEZŐK, A KORRUPT CSELEKEDETEKRE VONATKOZÓ SZÁNDÉK KIALAKULÁSÁBAN

A SZEM-modell alapján a „Big Five" faktorok közül a Lelkiismeretesség és a Barátságosság faktorokon elért alacsony pontszámok kerülnek az érdeklődés homlokterébe, ezért e két faktor részletes ismertetése különösen fontos a probléma minél mélyebb megértése szempontjából.

5.1 A LELKIISMERETESSÉG FAKTOR JELLEMZÉSE

A magas Lelkiismeretességgel jellemezhető személyek jellemzői a megbízhatóság, produktivitás és a magas teljesítménymotiváció. Óvatosság és kritikusság jellemző rájuk (Carver és Scheier, 2006). Az ilyen személy képes uralkodni indulatain, késleltetni a vágyai kielégítését, és képes ellenállni a csábításoknak, amely az önkontroll magas szintjével magyarázható. Feladatait tervezéssel, szervezéssel, céltudatosan oldja meg (Carver és Scheier, 2006; Costa és McCrea, 1985). A magas Lelkiismeretesség az egyén teljesítményében jelenik meg. A Lelkiismeretesség jó előre jelzője a kívánatos munkahelyi és iskolai viselkedésnek és a teljesítményeknek (Hogan és Ones, 1997). A magas Lelkiismeretesség együtt jár a hatékonysággal, szervezettséggel, pontossággal és módszerességgel, kitartással, amelyek mind pozitív mutatók a munkahelyi teljesítmény szempontjából (is). Elmondható, hogy azon személyek, akik erős kitartással, kötelességtudattal és megbízhatósággal jellemezhetők, általában jobban teljesítenek, mint azok, akik nem rendelkeznek ezen tulajdonságokkal (Digman, 1990). A Lelkiismeretesség a szabálynak való engedelmesség, a normakövetés és a konvencionalitás, illetve az integritás felé mutat (Hunyady és Münnich, 2016).

Azok a személyek, akik a Lelkiismeretesség faktorban alacsony pontszámot érnek el, kevésbé igényesek a munkájukra, és a céljaikat is kevésbé képesek megvalósítani (Carver és Scheier, 2006; Costa és McCrea, 1985). Pontatlanok és fegyelmezetlenek. Gyakrabban mennek bele kockázatos helyzetekbe (pl.: ittas vezetés) (Robbins és Judge, 2013). Érzelmeiket nehezen szabályozzák és jellemzőbbek náluk az indulatkezelési problémák.

5.2 A BARÁTSÁGOSSÁG FAKTOR JELLEMZÉSE

Az egyén interperszonális stílusáról az Extraverzió mellett a Barátságosság faktor is nyújt információt. Az Extraverzióhoz hasonlóan az együttműködés, Barátságosság faktorával is az egyén személyközi viszonyulásait írhatjuk le. A skála egyik végén az altruista, önfeláldozó emberek találhatók, akiket elsősorban a barátságosság, kellemesség, együttműködés és segítőkészség jellemez. A skála másik végén található személyek barátságtalanok, önzők, egocentrikusak, és versengő módon viszonyulnak környezetükhöz (Carver és Scheier, 2006; Costa és McCrea, 1985). A Barátságosság faktorral kapcsolatos irodalmak főleg kognitív és motivációs elméleti megközelítésűek.

A kognitív megközelítés a természetes nyelvből indult ki. Ha egy tulajdonság fontos jellemzője a személyiségnek és egymás megkülönböztetésének, akkor ezek az információk a természetes, hétköznapi szóhasználatban is megjelennek. Így a Barátságosságot kognitív konstruktumként is fel lehet fogni, úgy, mint az emberek tudása a maguk és mások barátságos viselkedéséről. A barátságosság kifejezést a természetes nyelvben olyan kifejezésekben találjuk meg, mint szimpatikus, barátságos, segítőkész, figyelmes, tapintatos, udvarias, kedves, „jó természetű" (Kulcsár, 1998).

A motivációs felfogás az elkerülés-megközelítés konfliktusával próbálja magyarázni a Barátságosságot. Az emberek eltérően érezhetnek egy olyan pozíció megszerzésekor, amit egy másik ember rovására szerezhetnek csak meg. Az emberek motivációi, hogy elkerüljék az ezzel járó konfliktusokat, igen különbözőek lehet. Ilyen ellentétes késztetések jelennek meg az Ellenségesség-Barátságosság konfliktusában. A harag érzése pozitívan korrelál a Neuroticizmus és negatívan a Barátságosság faktorral. Ezek az ellenséges késztetések a másik irányába pszichoszomatikus, elsősorban szív- és érrendszeri megbetegedésekhez vezethetnek (Kulcsár, 1998). A Barátságosság olyan jellemvonásokat tükröz, mint a magas szintű moralitás, szimpátia, empátia, másokért érzett felelősségvállalás. Nemcsak mások felé való orientációt jelent, hanem szociális kompetenciát és belső kontrollt is (Graziano és Eisenberg, 1997). Azok a személyek, akik a Barátságosság faktorban alacsony pontot érnek el barátságtalanok, hidegek, nyersen, vagy akár udvariatlanul fejezik ki magukat. Jellemző rájuk a versengő viselkedés, a hatalom fitogtatása. Alapvetően nyereségre törekvő emberek (Robbins és Judge, 2013). Ebben a faktorban elért alacsony érték esetén a barátságtalanság akár az ellenségességig is mehet.

Összességében elmondható, hogy amennyiben mind a Lelkiismeretesség, mind a Barátságosság faktorban alacsony értéket ér el a személy, akkor jellemző lehet rá a felelőtlen viselkedés, az ingerlékenység, a könnyű csábíthatóság, a versengési hajlam és az egocentrikusság, lustaság. Ezek a vonások, mint közvetítő tényezők jelenhetnek meg a korrupt viselkedés hátterében.

Barátságosság faktorban elért alacsony pontszám esetén a következő tulajdonságokkal találkozhatunk	Lelkiismeretesség faktorban elért alacsony pontszám esetén a következő tulajdonságokkal találkozhatunk
• önzés • alacsony empátia • udvariatlanság • versengés • alkalmazkodási képtelenség • barátságtalanság • (interperszonális) hidegség • nyers kommunikációs stílus • ingerlékenység • oppozíciós magatartás • egocentrizmus	• pontatlanság • megbízhatatlanság • rendszertelenség • kitartás hiánya • felelőtlenség • felületesség • lustaság • hanyagság • nehézségek az érzelemszabályozásban • impulzuskontroll problémák

2. táblázat: *A Barátságosság és Lelkiismeretesség alacsony szintjével rendelkező személyek jellemzői*

6. A RENDVÉDELMI SZERVEK ÁLLOMÁNYA KÖRÉBEN VÉGZETT KUTATÁS EREDMÉNYEI

A korrupció személyiséglélektani hátterét kutatva abba a problémába ütközünk, hogy azon személyek, akik korrupciós cselekedetbe keveredtek, és ezzel lebuktak, nem nyitottak arra, hogy a kutatók számára elérhetőek legyenek. Azok, akik korrupciós cselekedetbe keveredtek, és nem buktat le, azok pedig teljességgel elérhetetlenek a kutatás számára. Ennek fényében az a lehetőség marad, hogy arról teszünk fel kérdéseket a vizsgálati személyeknek, hogy hogyan ítélik meg azt a személyt, aki korrupciós cselekménybe keveredett.

A vizsgálati személyeink között volt olyan, aki ismert ilyen, korrupciós cselekménybe keveredett személyt személyesen, és olyan is, aki nem. Mind a kérdőív, mind az interjúk során a korrupciós cselekményt elkövető egyén személyiségével kapcsolatos kérdésekre szerettünk volna választ kapni. A kérdések megfogalmazása, összhangban a SZEM-modellel, a „Big Five" Lelkiismeretesség és Barátságosság faktorából indult ki.

6.1. A RENDVÉDELMI SZERVEK ÁLLOMÁNYA KÖRÉBEN KÉSZÍTETT INTERJÚK TAPASZTALATAI

Az interjúk tapasztalatai alapján elmondható, hogy alapvetően kétféle irányvonal rajzolódott ki. Az egyik esetben az interjúalanyok arról számoltak be, hogy alapvető problémák voltak a személy erkölcsiségével és/vagy életvezetésével. Példaként említhetőek az alkoholprobléma, anyagi gondok, életvezetési nehézségek, házastársi problémák, félrelépés, hazudozás. Az interjúk során olyan válaszokat kaptunk, hogy az életvezetés kapcsán jelentek meg fenntartások. Gyakran említették a napi szintű alkoholfogyasztást, vagy szerencsejátékot (pl.: „*jelentős összegeket tett fel a tippmixen*"). Szabályokat illetően „laza" volt, vagy a „*szeme se állt jól*". Feletteseivel „*mézes-mázos*", vagy behízelgő volt. Megjelentek a hűtlenségre, vagy a párkapcsolati megbízhatatlanságra való utalások is („*szédítette a nőket*", „*szeretői voltak*"). A munkavégzésével kapcsolatban is jellemző volt, hogy megbízhatatlannak („*trehány*") ítélték őket.

A második esetben arról számoltak be, hogy igen meglepte őket, hogy az adott személy korrupciós cselekményt követett el, mivel teljes mértékben feddhetetlennek tűnt fel a számukra. Ennek az alapvetően rejtőzködésre alapuló variációnak a kiszűrésére kevés az esély. Ezekben az esetekben az interjúk során olyan válaszokat kaptunk, amely azt mutatta, hogy ezek a személyek „*mintaszerűen*" végezték dolgukat. „*Kimagasló szakmaiság*" -ról beszéltek esetükben. Átlag feletti teljesítmény, megbízhatóság és maximalizmus, következetesség jelent meg gyakran az interjúk során.

6.2. A RENDVÉDELMI SZERVEK ÁLLOMÁNYA KÖRÉBEN VÉGZETT KÉRDŐÍVES MEGKÉRDEZÉS EREDMÉNYEI

Az alábbiakban az egyes kérdésekre adott válaszokat ismertetjük:

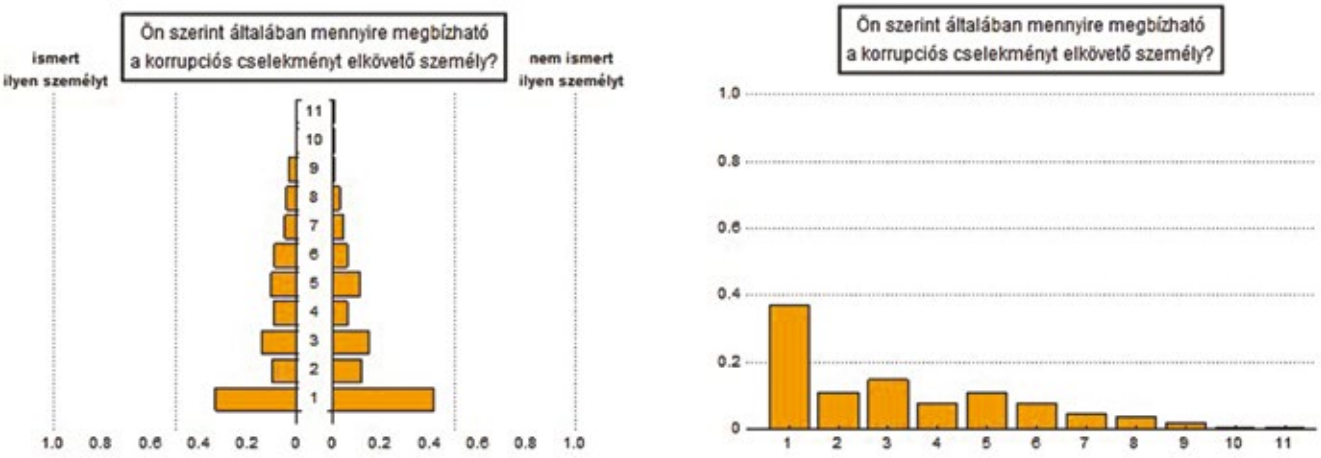

1. ábra: *A korrupt személy általános megbízhatóságával kapcsolatos kérdésre adott válaszok megoszlása*

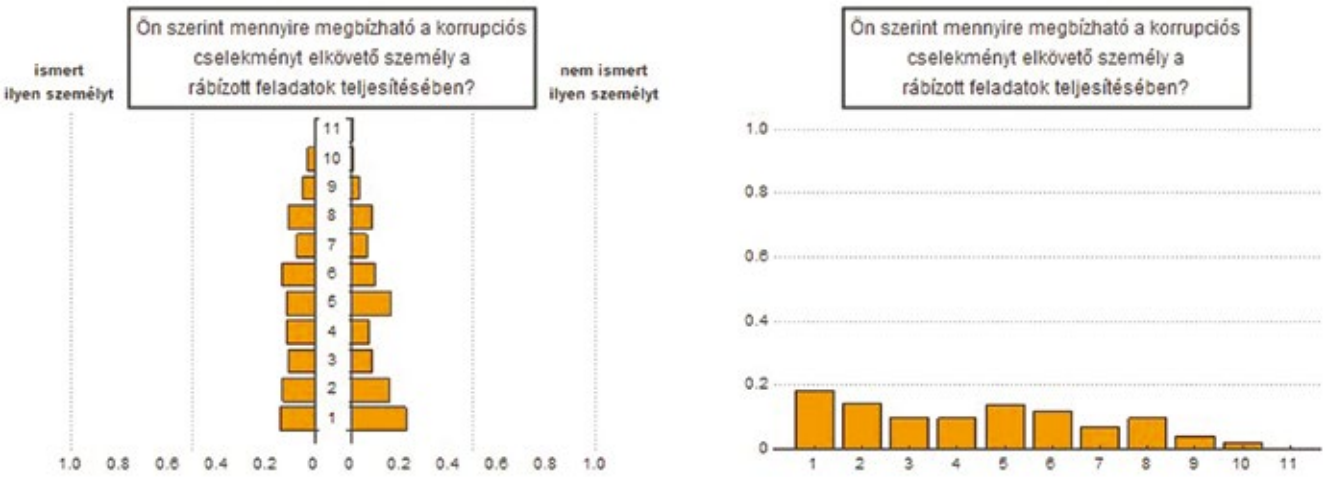

2. ábra: *A korrupt személy „munkahelyi" megbízhatóságával kapcsolatos kérdésre adott válaszok megoszlása*

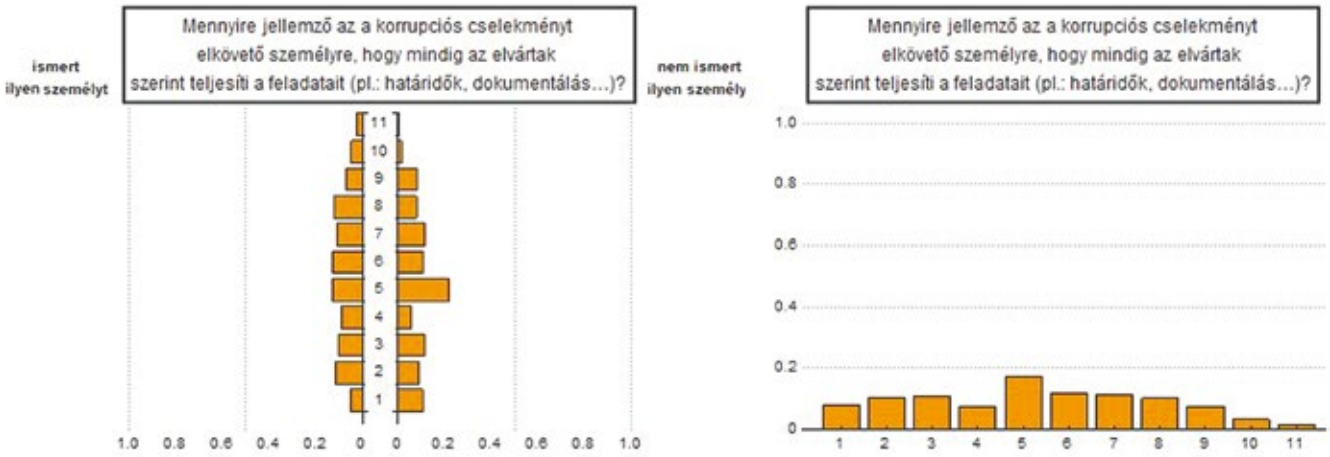

3. ábra: *A korrupt személy „munkahelyi" elvárásoknak való megfelelésével kapcsolatos kérdésre adott válaszok megoszlása*

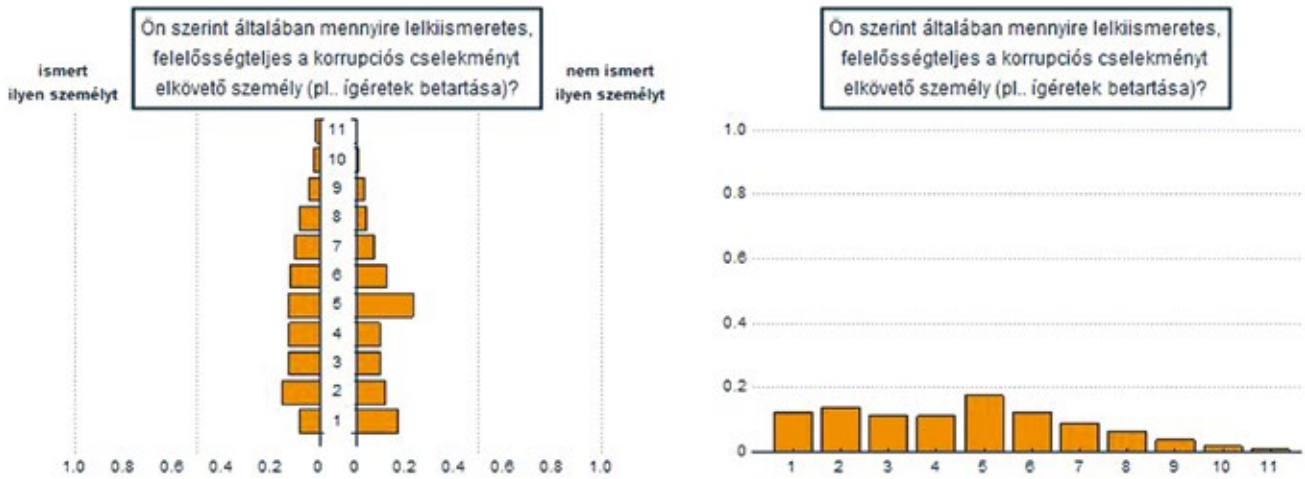

4. ábra: *A korrupt személy lelkiismeretességével kapcsolatos kérdésre adott válaszok megoszlása*

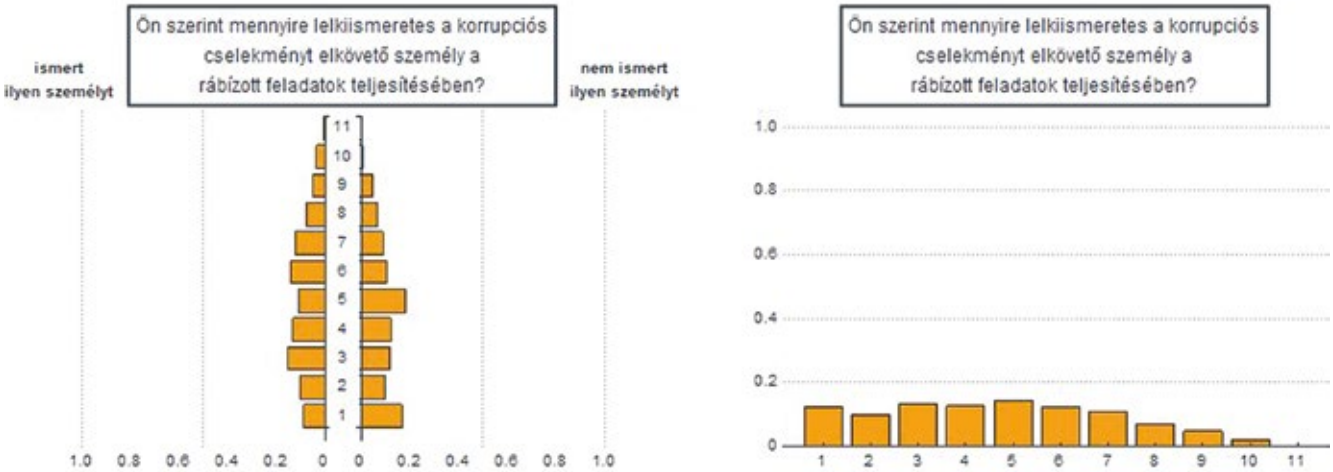

5. ábra: *A korrupt személy munkahelyi feladatokban mutatott lelkiismeretességével kapcsolatos kérdésre adott válaszok megoszlása*

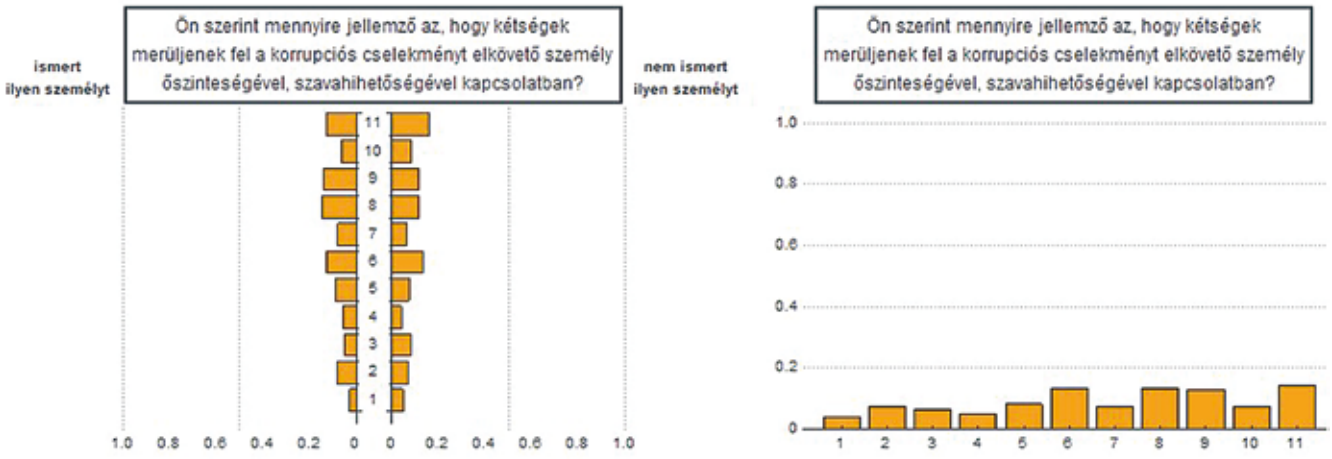

6. ábra: *A korrupt személy őszinteségével kapcsolatos kérdésre adott válaszok megoszlása*

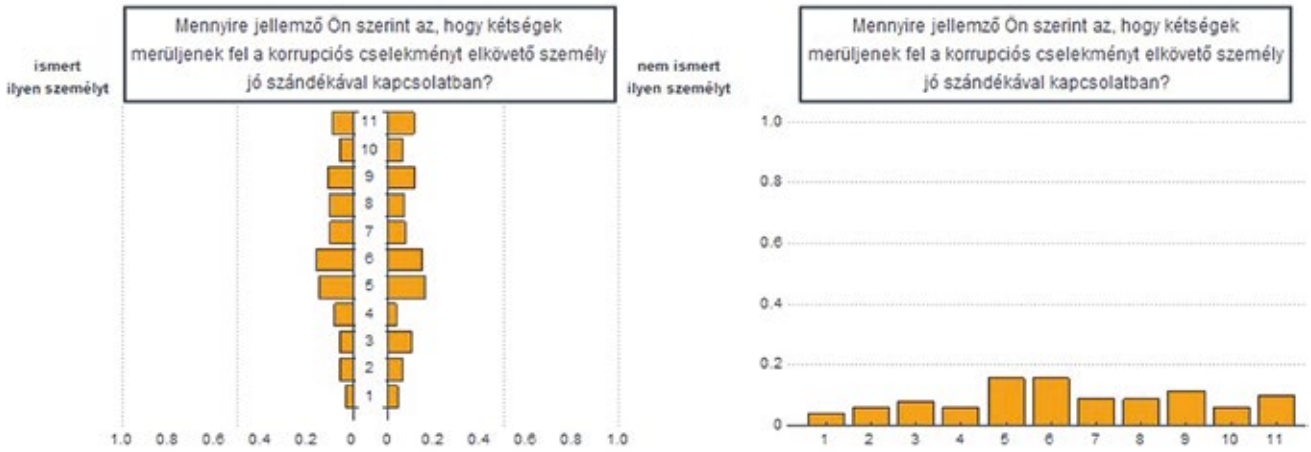

7. ábra: *A korrupt személy jó szándékával kapcsolatos kérdésre adott válaszok megoszlása*

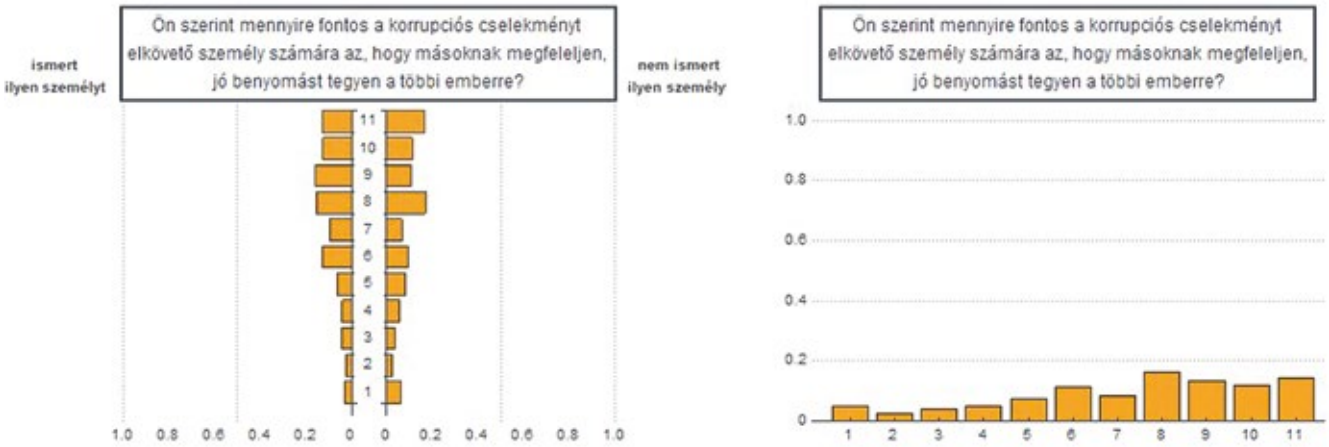

8. ábra: *A korrupt személy másoknak való megfelelésre való irányultságára vonatkozó kérdésre adott válaszok megoszlása*

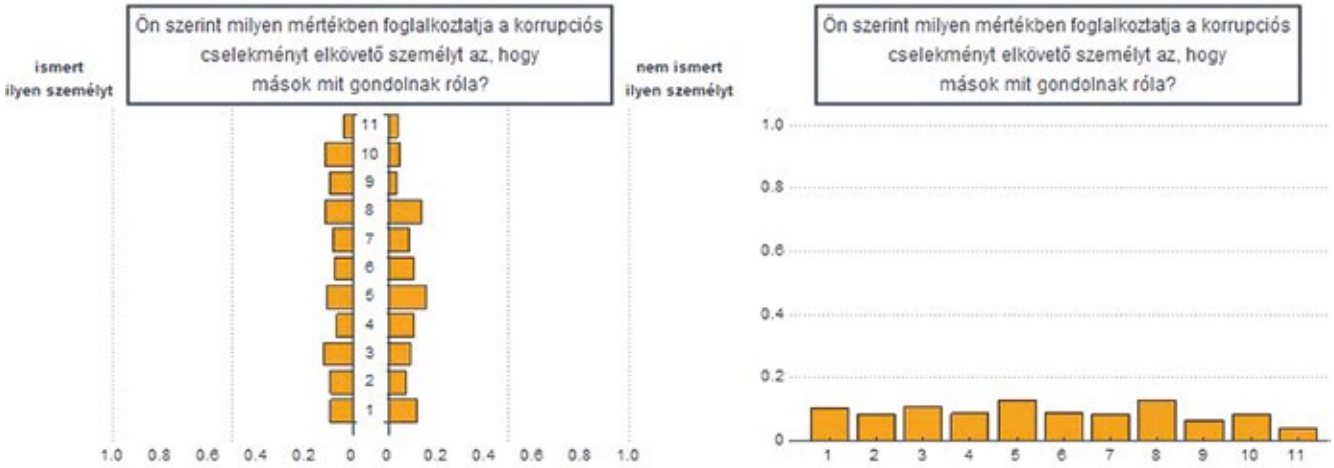

9. ábra: *A korrupt személy mások vélekedésére való figyelmével kapcsolatos kérdésre adott válaszok megoszlása*

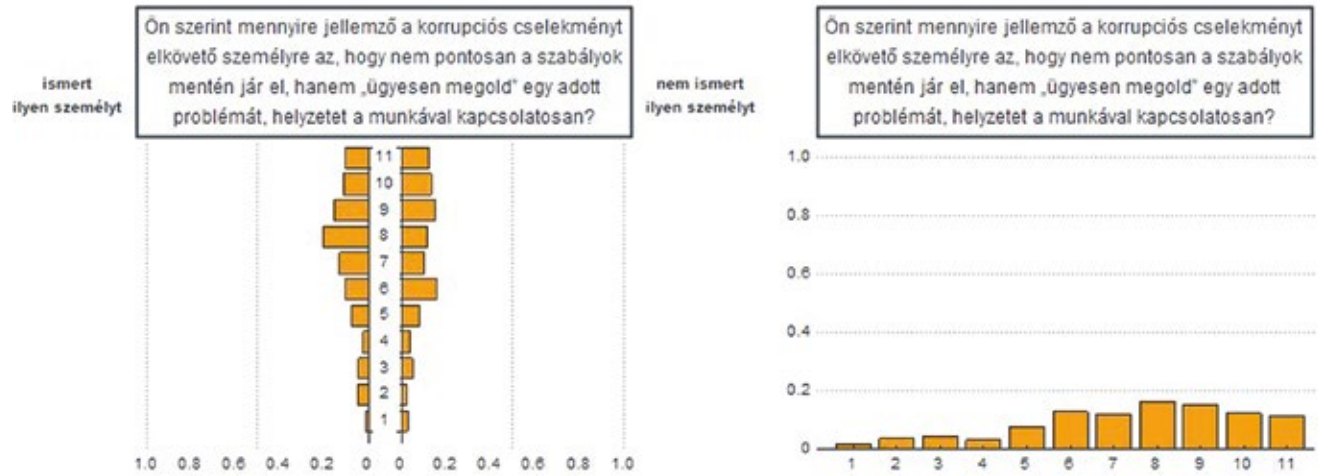

10. ábra: *A korrupt személy szabályok betartására való hajlandóságával kapcsolatos kérdésre adott válaszok megoszlása*

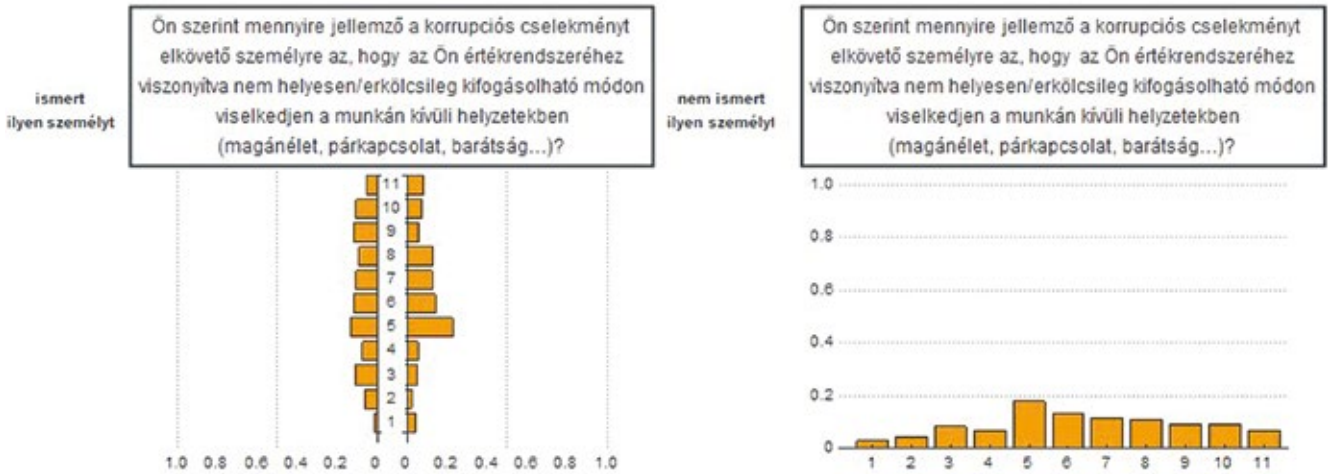

11. ábra: *A korrupt személy viselkedésének erkölcsösségével kapcsolatos kérdésre adott válaszok megoszlása*

Összességében elmondható, hogy a kérdőívek elemzése során különbségeket észleltünk azon személyek válaszaiban, akik ismertek olyan személyt, aki korrupt cselekménybe keveredett, és azok között, akik nem ismertek személyesen ilyen embert. Azok, akik nem ismertek személyesen olyan személyt, aki korrupt cselekménybe keveredett, azt vettük észre, hogy a válaszokban negatívabban nyilvánultak meg a korrupt cselekménybe keveredett személyről. Ennek hátterében álló okok mélyebb megértéséhez további vizsgálatok lennének indokoltak. Azonban feltételezhetjük, hogy azok, akik személyesen is ismertek korrupt cselekedetbe keveredett személyt, sokrétűbben tudták megítélni a kérdéseinket, azaz árnyaltabb képpel rendelkeztek a másik személyről.

A kérdőívekből származó adatok statisztikai feldolgozása során faktoranalízist végeztünk. A kapott eredmények három faktorba rendeződnek:

- *Lelkiismeret:* ebbe a faktorba azokra a kérdésekre adott válaszok tartoztak, hogy mennyire tartja lelkiismeretesnek, megbízhatónak, felelősségteljesnek a korrupciós cselekménybe keveredett személyt.
- *Kétség:* ebbe a faktorba azokra a kérdésekre adott válaszok tartoztak, amelyek azzal kapcsolatosak, hogy merült-e fel kétség a vizsgálati személyben a korrupciós cselekménybe keveredett személy megbízhatóságával, „erkölcsösségével" (akár munkahelyi, akár magánéleti kérdésekben) kapcsolatban.
- *Benyomás:* ebbe a faktorba azokra a kérdésekre adott válaszok tartoztak, amelyek azzal kapcsolatosak, hogy a vizsgálati személy, hogyan ítélte meg a korrupciós cselekménybe keveredett személyt abból a szempontból, hogy mennyire szeretett volna másokban jó benyomást kelteni.

A további elemzések során két klasztert kaptunk:

- *1. klasz*ter: azok a válaszadók tartoztak ide, akik jobban ismerték a korrupciós cselekménybe keveredett személyt, azaz élénkebb, személyes benyomáson alapuló képük van róla.
- *2. klaszter:* azok a válaszadók tartoztak ide, akik egyáltalán nem, vagy alig ismerték a korrupciós cselekménybe keveredett személyt, azaz kevésbé részletes, inkább elgondoláson, mint saját tapasztalaton alapuló képük van a kérdésről.

	Lelkiismeret		**Kétség**		**Benyomás**	
	Átlag	*Szórás*	Átlag	*Szórás*	Átlag	*Szórás*
1. klaszter	5,49	1,71	6,84	1,64	7,53	1,95
2. klaszter	2,12	0,99	6,67	2,85	4,32	2,26

3. táblázat: *A válaszadók két azonosított csoportjának válaszai a három azonosított faktor mentén*

A vizsgálatok során azt találtuk, hogy azok, akik ismerték személyesen a korrupciós cselekménybe keveredett személyt, kevésbé negatív ítéleteket adtak (p = 0,00), mint azok, akiknek nincs, vagy csak igen kevés személyes információ volt a birtokukban. A fentiek fényében fontos figyelembe venni, hogy személyes ismeretségből származik-e az információ, vagy sem.

Az indexképzéshez a következő itemek szükségesek:

- *Ön szerint mennyire lelkiismeretes a korrupciós cselekményt elkövető személy a rábízott feladatok teljesítésében?*
- *Ön szerint általában mennyire lelkiismeretes, felelősségteljes a korrupciós cselekményt elkövető személy (pl.: ígéretek betartás)?*
- *Ön szerint mennyire jellemző a korrupciós cselekményt elkövető személyre, hogy mindig az elvártak szerint teljesíti a feladatait (pl.: határidők, dokumentálás)?*
- *Ön szerint mennyire megbízható a korrupciós cselekményt elkövető személy a rábízott feladatok teljesítésében?*
- *Ön szerint általában mennyire megbízható egy korrupciós cselekményt elkövető személy?*
- *Ön szerint mennyire jellemző az, hogy kétségek merülnek fel a korrupciós cselekményt elkövető személy őszinteségével, szavahihetőségével kapcsolatban?*
- *Ön szerint mennyire jellemző az, hogy kétségek merülnek fel a korrupciós cselekményt elkövető személy jó szándékával kapcsolatban?*

7. ÖSSZEFOGLALÁS

A korrupt viselkedés egy soktényezős, komplex és integratív megközelítést igénylő jelenség. Részt vesznek benne társadalmi, kulturális, szervezeti és egyéni (személyiségtényezők) tényezők egyaránt.

A személyiségtényezők vizsgálata során a mai személyiséglélektani gondolkodás az Ötfaktoros modellnek (Big Five) nagy jelentőséget tulajdonít. Elterjedt használata miatt igen sokrétű adatokkal rendelkezünk róla.

Ha az Ötfaktoros modellben gondolkodunk, akkor a Lelkiismeretesség és a Barátságosság faktor emelkedik ki, mint lehetséges moduláló tényező a korrupcióval való összefüggésben. Természetesen nem lehet egyetlen személyiségtényezőre sem azt mondani, hogy közvetlen összefüggésben állna a korrupt viselkedéssel, de az azzal kapcsolatos kutatások, hogy mely személyiségjegyek valószínűsíthetik a korrupt cselekményekbe való belesodródást (ha minden más tényező is fennáll) már érdekes kutatási iránynak ígérkezik.

A Lelkiismeretesség faktorban elért magas pontérték esetén azt mondhatjuk, hogy a személy óvatos, felelősségteljes, komoly és megfontolt. Munkavégzésére jellemző a célvezéreltség, a kitartás és az alaposság. Az erkölcsi szabályokra érzékeny, inkább konformista. Ezek a jellemzők azok, amelyek alapján azt gondoljuk, hogy minél lelkiismeretesebb a személy, annál nehezebben sodródik bele egy korrupt cselekménybe. A Barátságosság faktorban elért magas pontérték esetén a személy kedves, udvarias, másokkal szemben empatikusan viselkedik. Jellemzi őket az együttműködés, segítőkészség és az önfeláldozás is. Ezen jellemzőkről is azt gondoljuk, hogy mintegy védőfaktorként szolgálhatnak a korrupt cselekménybe való sodródás ellen. Ha megvizsgáljuk azt a helyzetet, hogy mi történhet akkor, ha mind a Lelkiismeretesség, mind a Barátságosság faktorában alacsony pontszámot ér el az egyén, akkor azt láthatjuk, hogy egy olyan személy képe bontakozik ki előttünk, akinek a viselkedése meggondolatlan, felelőtlen, versengő, kizsákmányoló módon viszonyul az emberekhez. Ingerlékeny és egocentrikus. Ezzel a háttérrel, amennyiben a környezeti, kulturális, szervezeti feltételek fennállnak, nagyobb valószínűséggel következhet be korrupt cselekmény, de pusztán a személyiségjegyek alapján semmilyen következtetés levonása nem állja meg a helyét.

A belügyi rendvédelmi szervek állománya körében átfogó kutatást végeztünk annak feltárása érdekében, hogy az ő vélekedéseik, észleleteik szerint mindezek a személyiségbeli tényezők milyen szerepet játszanak a korrupcióban. Az interjúk tapasztalatai alapján elmondható, hogy alapvetően kétféle irányvonal rajzolódott ki. Az egyik esetben az interjúalanyok arról számoltak be, hogy alapvető problémák voltak a személy erkölcsiségével és/vagy életvezetésével. A második esetben arról számoltak be, hogy igen meglepte őket, hogy az adott személy korrupciós cselekményt követett el, mivel teljes mértékben feddhetetlennek tűnt fel a számukra.

A kérdőív eredményei alapján pedig azt mondhatjuk, hogy a korrupt személyeket – általában az életben, illetve a munkahelyi feladatok kapcsán – kevésbé/közepes mértékben megbízhatónak látják, ugyanakkor általában úgy vélekednek róluk, hogy a szabályok betartására odafigyelnek. Ezekre az észleletekre úgy tűnik, hogy hatással van a korrupt egyének személyes ismerete is: a korrupt egyént személyesen ismerő válaszadók általában kevésbé negatívan ítélik meg ezeket személyeket.

8. IRODALOMJEGYZÉK

Barrick, M. R., Mount, M. K. (1993). Autonomy as a moderator of the relationships between the Big Five personality dimensions and job performance. *Journal of Applied Psychology, 78*(1), 111–118.

Bereczkei T., Tóth P. (2016). *A korrupció kialakulása és fennmaradása: evolúciós-etológiai szempontok.* Letöltve: http://mek.oszk.hu/07900/07999/pdf/bereczkei-toth_p.pdf

Carver, S. C., Scheier M. F. (2006). *Személyiségpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.

Costa, P. T., McRae R. R. (1992). *Revised NEO Personality Inventory (NEOPI-R) and NEO Five Factor Inventory (NEO-FFI).* Odessa, FL: Psychological Assassment Resources.

Costa, P. T., McRae, R. R. (1985). *The NEO Personality Inventory Manual*. Odessa, FL. Psychological Assassment Resources.

Digman, J. M. (1990). Personality structure: Emergence of the five-factor model. *Annual Review of Psychology, 41*. 417–440.

Digman, J. M., Inouye J. (1986). Further specification of the five robust factors of personality. *Journal of Personality and Social Psychology.* 50. 116–123.

Digman, J. M., Takemoto-Chock N. K. (1981). Factors in the natural language of personality. Re-analysis, comparison, and interpretation of six major studies. *Multivariate Behavioral Research, 16,* 149–170.

Dovidio, J. F., Piliavin, J. A., Schroeder, D. A., Penner, L. A. (2006). *The Social Psychology of Prosocial Behavior*. London: Lawrence Erlbaum Ass.

Goldberg L. R. (1990). An alternative „description of personality": The Big-Five factor structure. *Journal of Personality and Social Psychology, 59*, 1216–1229.

Graziano, W. G., Eisenberg, N. (1997). Agreeableness: A dimension of personality. In: Hogan, R., Johnson, J., Briggs, S. (eds.), *Handbook of Personality Psychology.* New York: The Guilford Press, 795-824.

Hogan, J., Ones, D. S. (1997). Conscientiousness and Integrity at Work. In: Hogan, R., Johnson, J., Briggs, S. (eds.), *Handbook of Personality Psychology.* New York: The Guilford Press, 849-870.

Hunyady Gy., Münnich, Á. (2016). A szilárd erkölcsiség elvárása a rendvédelemben: egy lehetséges pszichológiai modell. *Belügyi Szemle, 64* (6), 34–68.

Kulcsár Zs. (1989). *Egészségpszichológia*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó

Malét-Szabó E., Csató P. (2015): A hazai rendvédelmi szerveknél előforduló korrupciós magatartások, valamint a korrupció megelőzésére tett törekvések jellegzetességei. In Malét-Szabó E. (szerk.): *Az erkölcsi értékrend és a személyiség közötti kapcsolat vizsgálati szempontjai*. Budapest, Belügyminisztérium. 11–52.

Mirnics Zs. (2006). *A személyiség építőkövei. Típus-vonás és biológiai elméletek.* Budapest: Bölcsész Konzorcium.

Peabody, D., Goldberg, L. R. (1989). Some determinants of factor structures of personality- trait descriptors. *Journal of Personality and Social Psychology, 57,* 552–567.

Robbins S., Judge T., (2013). *Organisational Behaviour*. Notre Dame University.

Szemán-Nagy A.(2014). *Reális önismeret önfejlesztési igény.* In: Münnich Á., Balázs K., Hőgye-Nagy Á. (szerk.), *KVK teszt Komplett vezető-kiválasztási tesztrendszer* Budapest: Belügyminisztérium, 35-46.

Watson, D., Clark, L. A., McIntyre, C. W., Hamaker, S. *(*1992*).* Affect, personality, and social activity. *Journal of Personality and Social Psychology, 63,* 1011–1025.

IV. AZ ÖNÉRTÉKELÉS SZEREPE A KORRUPCIÓ HÁTTERÉBEN

Szemán-Nagy Anita

1. BEVEZETÉS

Az önértékelés a személyiségfejlődés fontos tényezője. Az önértékelés az énkép fogalmából indult ki. Az énkép fogalma alatt az önmagunkra vonatkozó észleletek összességét értjük, az önértékelés pedig az önészleleteknek valamilyen (pozitív vagy negatív) minősítése (Smith és Mackie, 2004). Az önértékelés önmegfigyelésen alapszik, amely önmagunkról alkotott véleményekből és értékítéletekből áll. Az adekvát önértékelést az alkalmazkodás egyik feltételének tekinthetjük. Általánosan elfogadott az a feltevés, hogy az emberek motiváltak magas önértékelésük védelmére, fenntartására (V. Komlósi, 2007).

A SZEM-modellben az önértékelés kérdése olyan szempontból válik fontos háttértényezővé, hogy előfordulhat az, hogy az egyénnek a viselkedése, ugyan szembe megy az erkölcsi vagy jogi normákkal, mégis növelheti önbecsülését („*talpraesettnek érzi magát tőle*").

A vizsgálataink során az önértékelés kérdéskörével kapcsolatosan igen nehéz helyzetben voltunk, mivel nem álltak rendelkezésre olyan személyek válaszai, akik korrupciós cselekménybe keveredtek. Azoknak a válaszaival tudtunk dolgozni, akik ismertek olyan személyt, aki korrupciós cselekményben volt érintett. Nekik azt a kérdést tudtuk feltenni, hogy mit gondoltak, vajon milyen lehetett azon személy önértékelése, aki *„nem pontosan a szabályok mentén"* járt el.

Az eredményeink elemzése során, k-középpontú klaszteranalízis segítségével, három csoportot tudtunk képezni. Az első klaszterbe tartozók úgy írják le a korrupcióba keveredett személyt, aki arra törekszik, hogy a szabályokat „ügyesen" megkerülje. A második klaszterbe tartozók olyan személyként írják le a korrupcióba keveredett személyt, aki jó benyomás kialakítására törekszik. A harmadik klaszterbe tartozók magas pontszámot adnak mindhárom megfogalmazott állításunkra, azaz szerintük a korrupt személy egyrészt törekszik a jó benyomások fenntartására, másrészt arra is, hogy a szabályokat megkerülve oldjon meg különböző problémákat, helyzeteket.

2. AZ ÖNÉRTÉKELÉS

A koherens szelfnek két összetevője van, az önértékelés és az énkép. Az önértékelés az önmagunkkal kapcsolatos érzéseinket tartalmazza, azaz a szelf értékelő komponensének tekinthető, az énkép pedig az önmagunkról, személyes képességeinkről való ismereteinket tartalmazza (Smith és Mackie, 2004). Az önértékelést megfogalmazhatjuk úgy is mint az egyén kritikai megítélését saját magáról (magatartásáról, képességeiről, tevékenységeiről stb.) (Zeigler-Hill, 2006).

Az adekvát (megfelelő) önértékelés a folyamatos önmegfigyelésen és önértékelésen alapszik. Ez teszi lehetővé a reális önismeret és az önbizalom kialakulását, amely az önirányítás képességéhez is hozzájárul (André és Lelord, 2003).

Jelentős különbségek vannak az emberek között abból a szempontból, hogy milyen tulajdonságok mentén jellemzik önmagukat, illetve, hogy az önmagukról alkotott képük mennyire összetett. További jelentős különbségek találhatóak az emberek között abból a szempontból is, hogy mely tulajdonságokat tartják jelentősnek (magtulajdonságok) és kevésbé jelentősnek (perifériás tulajdonságok). Ezeket a különbségeket az egyéni, tár-

sadalmi és kulturális különbségek jelentősen befolyásolják (Higgins, 1978). Az önértékelés viszonylag stabil, vonásszinten jellemző, ugyanakkor a nem és az életkor is befolyásolhatja (Sallay és mtsai., 2014).

Az önértékelés, mint a szelf értékelő funkciót betöltő komponense, tartalmazza önmagunk értékelését, egyrészt a másokkal való összehasonlítás, másrészt a saját belső elvárásainkkal való összehasonlítás (szelf-diszkrepancia elmélet) szempontjából (Smith és Mackie, 2004). Az önértékelés az önmagunkról alkotott véleményekből és értékítéletekből áll, és a sikeres alkalmazkodás egyik feltételének tekintjük (Bagdy és Telkes, 1988).

2.1 AZ ÖNÉRTÉKELÉS FORRÁSAI

Az önértékelés alakulása alapvetően fejlődési keretben érthető meg. Az önértékelésünket a személyes tapasztalatok és az összehasonlítások (társas összehasonlítások és belső összehasonlítások), továbbá mások rólunk alkotott véleményei alapozzák meg. Akkor vonunk le következtetéseket viselkedésünkből, amikor a viselkedést saját akaratunkból vittük véghez (Smith és Mackie, 2004).

Az önértékelés másik fontos forrását a társakkal való összehasonlítás jelenti. Azt, hogy kivel hasonlítjuk össze magunkat, mi választjuk ki. Általánosságban elmondható, hogy olyan személyeket választunk, akikkel az összehasonlítás minket pozitív színben tüntet fel (Smith és Mackie, 2004). További összehasonlítási alapként működik a saját vezérlőkkel (szelfvezérlők) való összehasonlítás. Azokat a személyes normákat, belső elvárásokat, amelyekre az egyén törekszik, énvezérlőknek nevezzük (Higgins, 1978).

Összegezve azt mondhatjuk, hogy az önértékelést alapvetően két tényező alakítja:
- milyenek szeretnénk lenni (az énideál);
- környezetünk rólunk alkotott véleménye.

Ahhoz, hogy reális képet alkothassunk magunkról, állandóan össze kell hasonlítanunk:
- amit önmagunkról gondolunk,
- ahogyan bennünket értékelnek,
- tevékenységünk, magatartásunk eredményét (Kovács, 1989).

Az önértékelés fenntartásához és növeléséhez alapvetően hozzájárulnak sikereink és kudarcaink is. Ezért fontos kérdés az önértékelés alakulása szempontjából, hogy egy végrehajtott cselekvés esetén az önértékelés hogyan változik (Hunyady és Münnich, 2016).

2.2 AZ ÖNÉRTÉKELÉS ASPEKTUSAI

Az önértékelésnek három aspektusát tudjuk megkülönböztetni (André és Lelord, 2013):

– Az önmagunkról kialakított képet, azaz az énképet: az *énkép* az önismeret függvénye (amely sosem lehet teljes), másrészt egyfajta meggyőződés függvénye. Azt tartalmazza, amit saját képességeinkről, hibáinkról, jó és rossz tulajdonságainkról gondolunk.

– Az *önszeretet*: azt tartalmazza, hogy mennyire vagyunk képesek magunkat mindenestül (jó és rossz tulajdonságainkkal együtt) saját magunk számára szerethetőnek megélni. Ennek az aspektusnak a hiányosságai, torzulásai akár súlyos pszichopatológiákhoz is vezethetnek.

– Az *önbizalom*: azt jelenti, hogy a személy képesnek érzi magát arra, hogy egy adott helyzetben megfelelően cselekedjen.

Az önértékelés magas szintje azt mutatja meg, hogy az egyén mennyire szereti, értékeli önmagát (Rosenberg, 1965).

2.3 AZ ÖNÉRTÉKELÉS MINT A KORRUPCIÓS CSELEKMÉNY LEHETSÉGES HÁTTÉRTÉNYEZŐJE

A SZEM-modellben az önértékelés kérdése arra utal, hogy hogyan értékeljük magunkat a cselekedet után. Ennek fényében az önértékelést fontos figyelembe venni, mint a korrupciós cselekedetek hátterében (feltételezhetően) meghúzódó tényezőt. Abban az esetben, ha a személy úgy érzi, hogy cselekedete, még ha a jogi és erkölcsi cselekedeteken túl is mutat, akkor is növeli önbecsülését. Olyan érzések jelenhetnek meg mint:

– *„ügyes voltam";*
– *„jól kihasználtam a kiskapukat";*
– *„egy jég hátán is megélő, sikeres ember vagyok";*
– *„kisegítettem egy barátot a bajból (bármilyen áron is)";*
– *„leköteleztem fontos embereket";*
– *„rólam mindenki tudja, hogy bármit el tudok intézni".*

A fentiek fényében feltételezhetjük, hogy az önértékelés fontos háttértényező lehet a korrupciós cselekedetre való szándék felismerésének kutatásában (Hunyady és Münnich, 2016).

3. A BELÜGYI RENDVÉDELMI SZERVEK ÁLLOMÁNYA KÖRÉBEN VÉGZETT KUTATÁS EREDMÉNYEI

Vizsgálataink során ezen tényező feltárásához csak igen korlátozott mértékben tudtunk közel kerülni, hiszen nem álltak rendelkezésre olyan adatok, amiket olyan személytől nyertünk, aki korrupciós cselekménybe keveredett. Adatainkat közvetett módon nyertük olyan személyek bevonásával, akik ismertek olyan személyt, aki korrupciós cselekedetbe keveredett. Ebből a szempontból, azon vizsgálati személyektől nyert adatok, akik nem ismertek közvetlenül ilyen személyt, kevésbé relevánsak, hiszen az ő válaszaik inkább az ő elgondolásaikat tartalmazzák, és nincs mögöttük tapasztalati háttér. Az interjús vizsgálatok során azoknak a személyeknek a tapasztalatai, akik személyesen is ismertek korrupt cselekménybe keveredett személyt, igen hasznosnak bizonyultak, mivel példákkal tudták megvilágítani számunkra a helyzetet.

A vizsgálati személyeinknek olyan kérdéseket tettünk fel, amelyek a másokkal szembeni empátia, együttműködés (*Barátságosság faktor*) és a megbízhatóság, felelősségvállalás, lelkiismeretesség (*Lelkiismeretesség faktor*) szempontjából kérdeztek rá arra, hogy vajon milyen lehetett a korrupciós cselekménybe keveredett személy önértékelése. Továbbá arra is rákérdeztünk konkrétan, hogy vajon azok a helyzetek, amikor „ügyesen" oldott meg egy helyzetet, növelhette-e önbecsülését.

3.1 AZ INTERJÚK TAPASZTALATAI

A másoknak való megfelelés és jó benyomás keltésének igényére vonatkozó kérdések esetén azt találtuk, hogy a vizsgálati személyek elég gyakran írták le, hogy kifejezetten fontos volt a korrupciós cselekménybe keveredett egyén számára, hogy jó benyomást tegyen (ami valószínűleg az önbizalma növelését is szolgálta, azon túl, hogy elfedhette cselekedeteit, hiszen ezzel kialakíthatta a *„róla sose gondoltuk volna"* érzést a környezetében). Jellemző volt az interjúk során, hogy úgy fogalmaztak, hogy *„rendkívül segítőkész volt"*, *„mindig kereste a kontaktust"*, *„próbált mindenkivel jóban lenni"*, *„megnyerő modorú volt"*. Kisebb arányban, de megjelentek azok a vélemények is, amelyekben azt fejezték ki, hogy *„nem érdekelte mások véleménye"*, *„büszke volt, hogy ő mindent megold"*.

A másoknak való megfelelés esetén arra voltunk kíváncsiak, hogy hogyan látták a korrupciós ügybe keveredett személyt abból a szempontból, hogy mennyire akart másoknak megfelelni. Ebben a kérdésben is többségben voltak azok a vélemények, hogy az illető nagyon próbált mindenkinek megfelelni, bár itt az interjú során többen is megjegyezték, hogy szerintük azért, hogy magáról elterelje a figyelmet *(„megtervezett volt a részéről")*.

A szabályok áthágására, lazán kezelésére vonatkozó kérdés esetén az interjúk során azt tapasztaltuk, hogy többen megfogalmazták, hogy valóban látták a személyen, hogy ilyenkor „*talpraesettnek*", „ügyesnek", „*célszerűnek*" érezte magát. Olyan személyként nyilatkoztak róla, aki a kiskapukat mindig megtalálta.

3.2 A KÉRDŐÍVES MEGKÉRDEZÉS EREDMÉNYEI

Az önértékelésre, mint a korrupciós cselekmény egyik lehetséges háttértényezőjére (is) utaló kérdéseink a következők voltak:

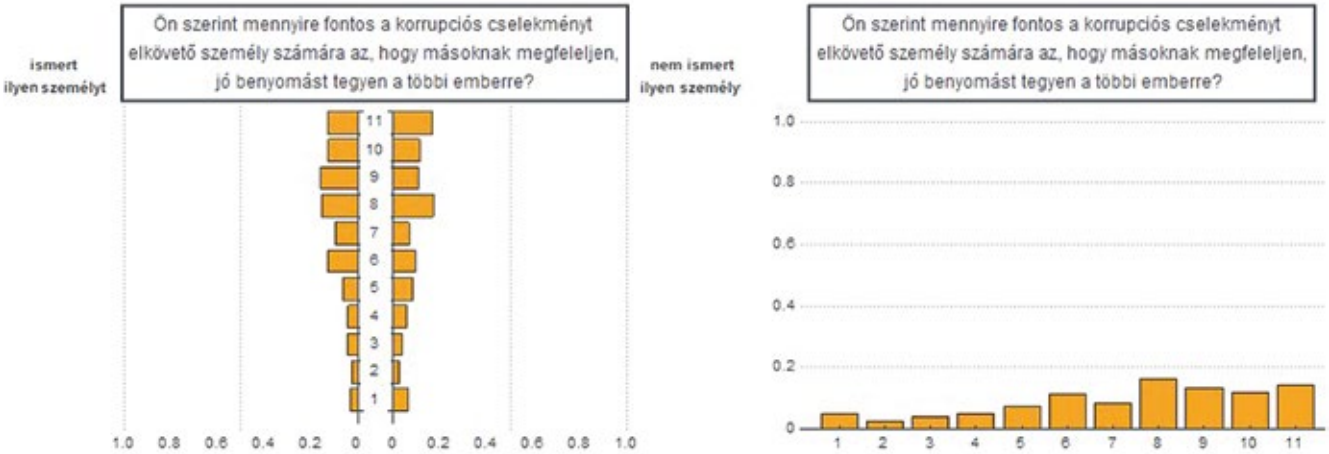

1. ábra: *A korrupt személy másoknak való megfelelési szándékával kapcsolatos kérdésre adott válaszok megoszlása*

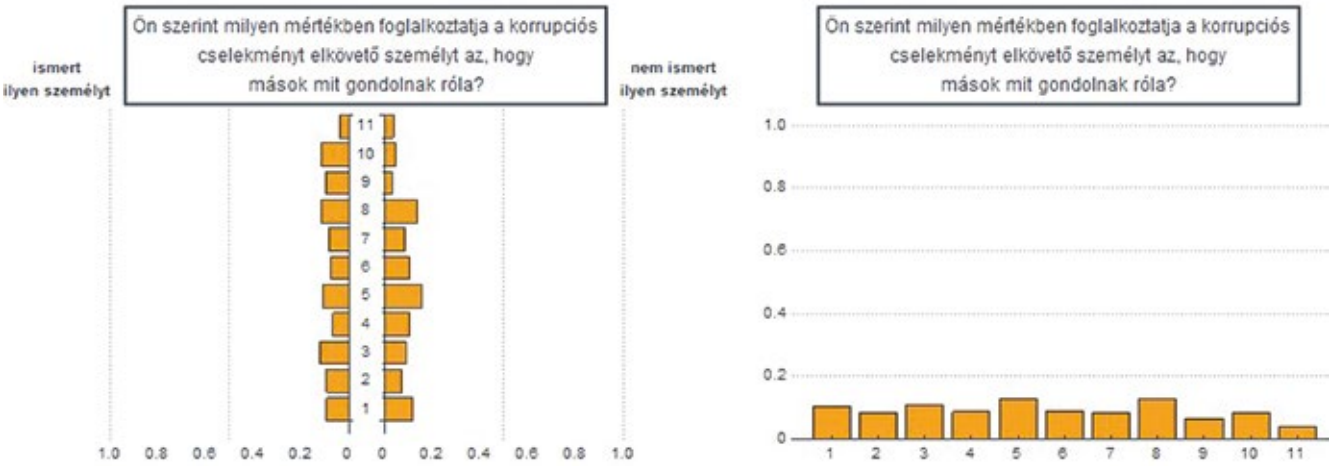

2. ábra: *A korrupt személy mások véleményére fordított figyelmével kapcsolatos kérdésre adott válaszok megoszlása*

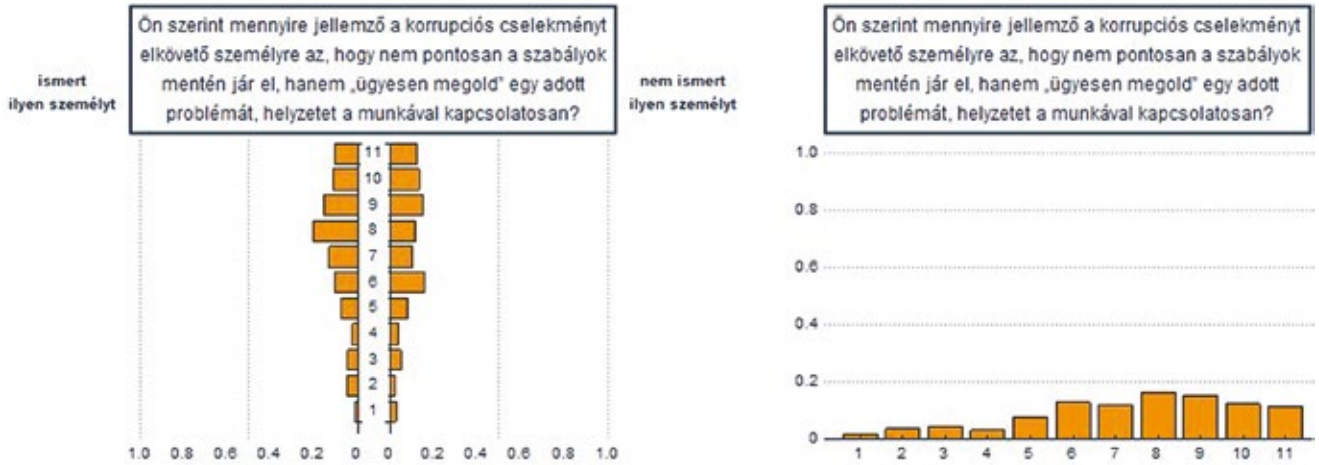

3. ábra: *A korrupt személy „ügyeskedésével" kapcsolatos kérdésre adott válaszok megoszlása*

Az önértékelésre vonatkozó itemekből alkotott index átlaga a teljes mintán M = 6,80 (sd = 2,09), a minimuma 1, a maximuma 11 volt. Az önértékelésre vonatkozó állításokból k-középpontú klaszteranalízis segítségével három csoportot tudtunk képezni. A három csoport centroidjait az *1. számú* táblázat mutatja be.

A kérdőíves vizsgálatok statisztikai elemzése során nyert adatok alapján a következő három klaszter bontakozott ki:

– Az *1. klaszterbe* tartozók olyan személyként írják le a korrupt embert, aki nem törődik azzal, mit gondolnak róla, csak arra törekszik, hogy a szabályokat valamilyen módon, ügyesen megkerülje. Ebbe a csoportba tartozó személyek önbecsülését feltehetően, növelte az, hogy *„mindent meg tud oldani"*, *„talpraesettnek"*, *„dörzsöltnek"*, „ügyesnek" érezhette magát.

– A *2. klaszterbe* tartozók ennek az ellentéteként írják le a korrupt személyt, olyan személyként, aki jó benyomás kialakítására törekszik, és nem jellemző rá a szabályok kreatív megkerülése, és az ezt követő pozitív érzés. *„Mindig segített, ha kérték."*, *„Fontos volt számra, hogy mit gondolnak róla mások." „Igyekezett a kollégák kedvében járni."*

– A *3. klaszterbe* tartozók magas pontszámot adnak mindhárom állításra, vagyis szerintük a korrupt személy egyrészt a jó benyomás fenntartására törekszik, másrészt arra is, hogy a szabályokat megkerülve oldjon meg különböző problémákat, amelyek feltételezhetően pozitív érzelmeket válthatnak ki, tehát az önbecsülés növekedését eredményezhetik.

	1. klaszter	**2. klaszter**	**3. klaszter**
Ön szerint mennyire fontos a korrupciós cselekményt elkövető személy számára az, hogy másoknak megfeleljen, jó benyomást tegyen a többi emberre?	**4**	**7**	**9**
Ön szerint milyen mértékben foglalkoztatja a korrupciós cselekményt elkövető személyt az, hogy mások mit gondolnak róla?	**2**	**6**	**7**
Ön szerint mennyire jellemző a korrupciós cselekményt elkövető személyre az, hogy nem pontosan a szabályok mentén jár el, hanem „ügyesen megold" egy adott problémát, helyzetet a munkával kapcsolatosan?	**7**	**5**	**9**

1. táblázat: *A klaszteranalízis során azonosított három csoport centroidjai*

Összegezve azt mondhatjuk, hogy az önértékelés indexképzéséhez az alábbi három kérdés bevonása szükséges:

- *Ön szerint mennyire fontos a korrupciós cselekményt elkövető személy számára az, hogy másoknak megfeleljen, jó benyomást tegyen a többi emberre?*
- *Ön szerint milyen mértékben foglalkoztatja a korrupciós cselekményt elkövető személyt az, hogy mit gondolnak róla mások?*
- *Ön szerint mennyire jellemző a korrupciós cselekményt elkövető személyre az, hogy nem pontosan a szabályok mentén jár el, hanem „ügyesen megold" egy adott problémát, helyzetet a munkával kapcsolatosan?*

Az alábbi (*4. számú*) ábra mutatja az önértékelés index eloszlását a teljes mintában:

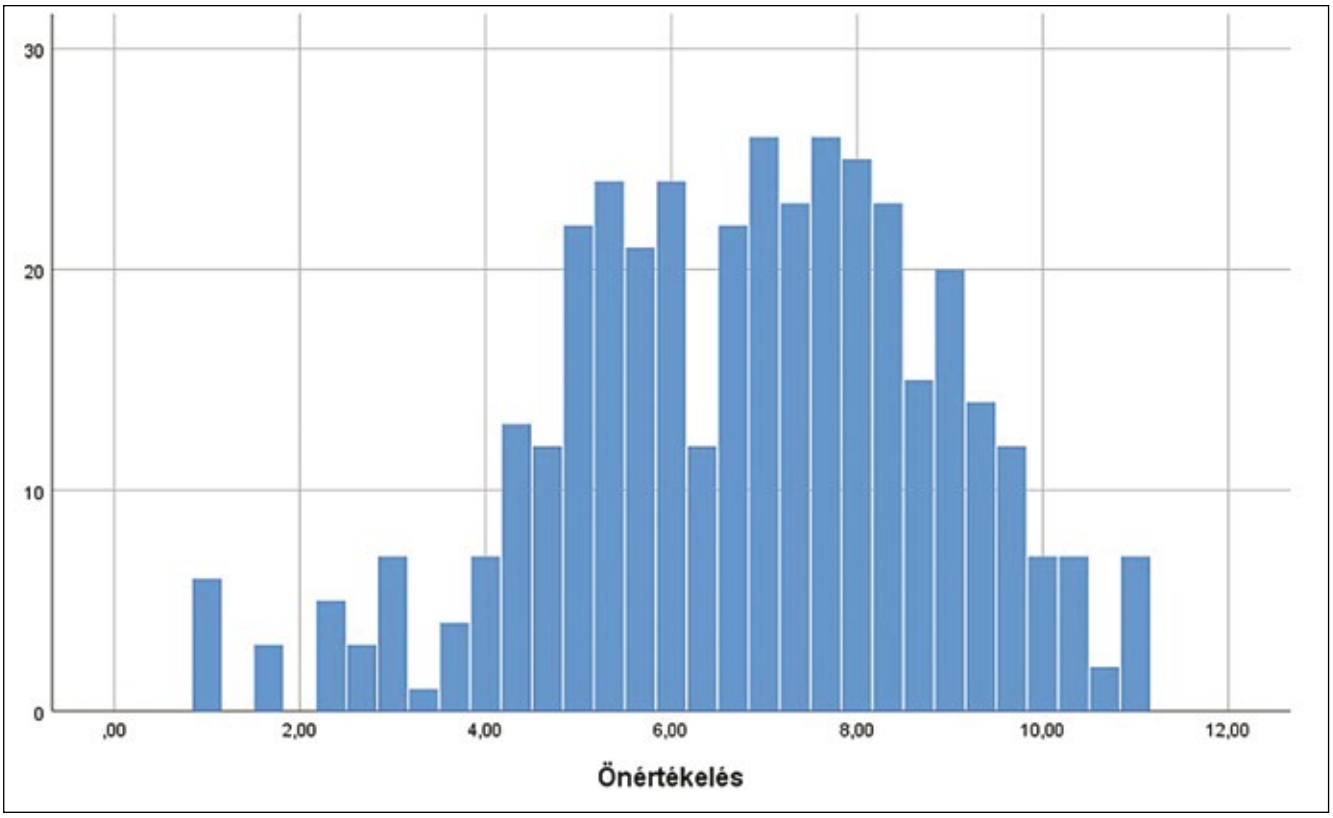

4. ábra: *Az önértékelés index eloszlása a teljes mintában*

4. ÖSSZEGZÉS

Az önértékelés a személyiségfejlődés jelentős tényezője. Általánosságban kimondhatjuk, hogy a magas önértékelés fenntartására erős motivációval rendelkeznek az emberek.

A magas önértékelés fenntartásában lehetnek olyan viselkedések, amelyek egyénileg, társadalmilag, kulturálisan elfogadottak, sőt hasznosak. (Pl.: *„Minél jobban teljesítek a munkámban, annál értékesebb vagyok."* – ez az érzés magasabb teljesítményre sarkall). De olyanok is, amelyek akár káros, akár már törvénytelen viselkedésekhez is vezethetnek (Pl.: *„Minél gazdagabb vagyok, annál sikeresebbnek érzem magam."* – ez az érzés nem feltétlenül vezet kifogásolható viselkedéshez, de, ha az elérési útvonala mindeggyé válik, akkor a sok pénz megszerzéséhez akár törvénytelen eszközökhöz is nyúlhat a személy, mert a sok pénzzel rendelkezés érzése fogja növelni az önbecsülését).

A kérdőíves és interjús vizsgálatok alapján elmondhatjuk, hogy mind az, hogy mennyire szeretne jó benyomást tenni, mind az, hogy mennyire kezeli „lazán" a szabályokat fontos kutatási kérdés.

Összességében elmondható, hogy abban az esetben, ha a személy azt érzi, hogy viselkedése, még ha a szabályok, vagy az erkölcsi és jogi normák áthágásával is jár, növeli önbecsülését, abban az esetben az önbecsülés kérdése igen fontos háttértényezőjévé válhat a korrupt viselkedésre irányuló szándék kutatásban.

5. IRODALOMJEGYZÉK

André C., Lelord F., (2003). Önbecsülés. Budapest: Park Kiadó.

Bagdy E., Telkes J., (1988). *Személyiségfejlesztő módszerek az iskolában.* Budapest: Tankönyvkiadó.

Higgins E. T. (1978). Self-discrepancy. A theory relating self and affect. *Psychological Review, 94,* 319–340.

Hunyady Gy., Münnich, Á. (2016). A szilárd erkölcsiség elvárása a rendvédelemben: egy lehetséges pszichológiai modell. *Belügyi Szemle, 64*(6), 34–68.

Kovács J. (1989). Önértékelés 10-14 éves korban. Veszprém: Megyei Pedagógiai Intézet.

Rosenberg, M. (1965). *Society and the adolescent self-image.* Princeton: Princeton University Press.

Sallay V., Martos T., Földvári M., Szabó T., Ittzés A. (2014). A Rosenberg Önértékelés Skála (RSES-H). Alternatív fordítás, strukturális invariancia és validitás. *Mentálhigiéné és pszichoszomatika, 15*(3), 159–175.

Smith E. R., Mackie D. M. (2004). *Szociálpszichológia*. Budapest: Osiris Kiadó.

V. Komlósy A. (2007). *Napjaink önértékelés-kutatásainak áttekintése: önértékelés és/vagy önelfogadás*. In: Demetrovics Zs., Kökönyei Gy., Oláh A. (*Szerk.), Személyiséglélektantól az egészségpszichológiáig: Tanulmányok Kulcsár Zsuzsanna tiszteletére,* Budapest, Trefort Kiadó, 20-44.

Zeigler-Hill, V. (2006). Contingent self esteem and interpersonal circumplex: The interpersonal pursuit of self-esteem. *Journal of Personality and Induividual Differences, 40,* 713–723.

V. A TÁRSADALMI NORMÁK LEHETSÉGES SZEREPE A KORRUPCIÓS ESETEK BEKÖVETKEZÉSÉBEN

Pántya József

1. BEVEZETÉS

Ebben a tanulmányban azt járjuk körül, hogy a tágabb társadalmi környezet milyen előjellel és milyen intenzitással gyakorolhat befolyást a korrupciós események, cselekedetek megítélésére, valamint az ilyen cselekedetekkel kapcsolatos elkövetési szándékra. Megvizsgáljuk, hogy milyen hatásuk van azoknak az érzéseknek, gondolkodásmódoknak és viselkedéseknek, amelyeket egy társadalom tagjai széles körben elfogadnak, olyannyira, hogy azokat az emberek általában helyesnek vagy helytelennek, így saját magukra nézve követendőnek vagy inkább elkerülendőnek tartanak. Bemutatjuk, hogy ezek a közös, kimondott vagy kimondatlan megegyezéseken alapuló, általánosan elfogadott szabályrendszerek hogyan hatnak bizonyos dolgok és cselekedetek, így a korrupció és a korrupciós cselekmények megítélésére, valamint az ilyen cselekedetekkel kapcsolatos elkövetői szándékra. A tanulmány végén kitérünk arra is, hogy a társadalmi normák változása mennyiben lehet-e a korrupciós cselekmények gyakoriságát csökkentő vagy növelő tényező, valamint bemutatjuk a belügyi rendvédelmi szervek hivatásos állománya körében végzett vizsgálatunk néhány vonatkozó eredményét.

2. A TÁRSADALMI NORMÁK HELYE A SZILÁRD ERKÖLCSISÉG MODELLJÉBEN

A szilárd erkölcsiség modellje (SZEM-modell) az erkölcsi szempontból szilárd és erkölcsös magatartás bejósló tényezőit foglalja rendszerbe. A modell az Ajzen-féle (1991) tervezett viselkedés elméletéből indul ki, és azt további kiegészítő hatótényezőkkel bővíti. Az ajzeni elképzelést alapul véve az erkölcsileg kifogásolhatatlan és kifogásolható cselekedetek és szándékok mögött a modell három alapvető tényezőcsoportot azonosít: e tényezők egy csoportja attitűdinális tényező, más részüket a cselekvő közvetlen társas környezete befolyásolja (normatív tényezők), megint más részükre a cselekvés kivitelezésének észlelt egyszerűsége-nehézsége (azaz a cselekvés kivitelezése fölött érzett személyes kontroll) van jelentős hatással. Ezek a tényezők a legközvetlenebb módon hatnak egy adott cselekvés kivitelezésének, vagy az attól való tartózkodás szándékára, ugyanakkor számos más tényező közvetetten is hat ezekre a cselekvéses szándékot befolyásoló tényezőkre. Ilyen közvetett módon ható tényezők lehetnek a tágabb szervezeti vagy társadalmi szintű, akár hallgatólagos közmegegyezésen alapuló, akár írásba foglalt szabályok, normák is (Hunyady és Münnich, 2016).

3. A TÁRSADALMI NORMÁK FOGALMA

A társas normák *„a gondolkodás, az érzelmek és a viselkedés általánosan elfogadott módjai, melyeket egy csoport tagjai egymással egyetértésben helyesnek és helyénvalónak tartanak"* (Smith, Mackie és Claypool, 2016, 236. o). Egy másik megfogalmazás szerint a társadalmi normák a társadalom tagjai által *„közösen osztott nézetek a kötelezően kivitelezendő, engedélyezett vagy tiltott viselkedésekről"* (Ostrom, 2000, 143–144. oldal). A társadalom egyike azoknak a nagycsoportoknak, amelyek normákat kínálnak a társadalom tagjainak érzéseire, gondolkodására és cselekvésére vonatkozóan (Hunyady és Münnich, 2016). Amikor valamiről azt állítjuk, hogy „köztudott", „közismert tény", „társadalmilag helyesnek gondolt, elfogadott vélekedés vagy viselkedés", „így szoktuk", „nálunk ez a szokás", vagy „ez a dolgok rendes menete", akkor tulajdonképpen társadalmi

normákról beszélünk. A normák egy csoport közösen osztott, gyakran informális értékelései arról, hogy mi tekinthető helyesnek vagy helytelennek, igaznak vagy hamisnak, jónak vagy rossznak (Smith és mtsai., 2016). A társadalmi normák tehát olyan szabályrendszerként foghatók föl, amelyek a jó és rossz, a helyes vagy helytelen közötti különbségtevésre szolgálnak (Hunyady és Münnich, 2016).

A normáknak kétféle típusát szokás megkülönböztetni. Az egyik típusba olyan normák tartoznak, amelyek voltaképpen közös megegyezésen alapuló elképzelések arról, ahogyan az emberek egy csoportja (pl. a társadalom) érez, gondolkodik és cselekszik egy adott üggyel kapcsolatban. Az ilyen normákat leíró normáknak nevezzük, mert információt adnak arról, hogy egy adott helyzetben a csoport egy tagja mit érez vagy gondol egy adott dologról, illetve valószínűleg mit tesz egy adott helyzetben. A másik típust olyan normák adják, amelyek szintén közös megegyezésen alapulnak, de már arra vonatkoznak, hogy egy csoport tagjainak miként *kell* érezniük, gondolkozniuk és viselkedniük egy adott helyzetben. Ezeket előíró normáknak nevezzük, ugyanis az érzések, gondolatok és cselekvések kívánatos módjairól adnak információt. A leíró normák idővel előíró normákká is válhatnak, hiszen amikor sokan egyre többször viselkednek ugyanolyan módon, az egyúttal egyfajta elvárássá is válik, és az emberek kezdik úgy vélni, hogy így is kell viselkedniük (Smith és mtsai., 2016).

A normák tehát nemcsak arról nyújtanak számunkra információt, hogy egy adott helyzetben hogyan kell éreznünk, gondolkodnunk vagy cselekednünk, hanem arra vonatkozóan is segítenek becslést tennünk, hogy mások mit tennének egy hasonló helyzetben (Cialdini, Reno és Kallgren, 1990). Mivel a normáktól való eltérés gyakran szankciókat von maga után (Bendor és Swistak, 2001), a normák követése meglehetősen ösztönző számunkra, következésképpen a (társadalmi) normák gyakran közvetetten ugyan, de hatékonyan alakítják érzéseinket, gondolkodásunkat és viselkedésünket. A társas normák e viselkedésformáló hatása gyakran még akkor is megnyilvánul, amikor társaink éppen nincsenek is jelen. Ha az Olvasó felidézi a legutóbbi esetet, amikor liftet használt és egyedül volt, nagyon valószínű, hogy a liftet éppen ugyanúgy használta, ahogyan azt olyan személyekkel egyszerre szokta, akikkel nem ismerik egymást: az ajtó felé fordulva. A következő szakaszban arról lesz szó, hogy a normák miért is olyan sikeresek a vélekedéseink és viselkedéseink irányításában.

4. A TÁRSADALMI NORMÁK VÉLEKEDÉS- ÉS VISELKEDÉSIRÁNYÍTÓ SZEREPE

Amikor gondolatainkkal, érzéseinkkel és cselekvéseinkkel igazodunk a csoportnormákhoz, konformitásról beszélünk. Konform viselkedésünknek lehetnek személyes, de lehetnek nyilvános okai is.

4.1 SZEMÉLYES KONFORMITÁS

Személyes konformitásról akkor beszélünk, amikor a társas normákat őszintén, szabad akaratunkból, személyesen sajátunkként fogadjuk el, azaz úgy véljük, hogy csoportunknak igaza van valamiben, vagy véleményünk szerint a csoport a helyes álláspontot képviseli. A csoportunk ilyen esetekben igazából információval, útmutatóval lát el minket a helyzetek értelmezését, valamint az azokban adható, odaillő reakciókat illetően. Bizonytalan helyzetekben különösen erős a normák szerepe, amelyeket a személyek éppen azért fogadnak el, mert úgy gondolják, hogy azok ténylegesen a valóságot tükrözik, és nem annyira azért, mert kötelességüknek érzik, vagy tartanak a normaszegés negatív következményeitől, például mások megvetésétől vagy a büntetéstől (Smith és mtsai., 2016).

A hatóságoknak például a legtöbben nem a büntetéstől való félelem miatt engedelmeskednek, vagy működnek együtt a hatósággal, hanem azért, mert ez a helyes, és mindenkinek ez is a jól felfogott érdeke. Az utóbbi esetek (a hatóságokkal való őszinte állampolgári együttműködés) a személyes konformitás példái. A viszonzás általános társadalmi normáját általában ugyanilyen személyes megfontolásból követjük: a másoktól kapott erőforrások és segítségek viszonzási szándéka jókor jöhet, ha mi magunk válunk arra rászorulóvá, emellett pedig a csoporton belüli bizalmat is építi. Az ilyen helyesnek vélt cselekvések választásával a csoport és a számunkra fontos mások elismerését is ki szeretnénk vívni (Smith és mtsai., 2016).

Ha a normákat belsővé tettük, és úgy érezzük, hogy azok követése fontos része is a csoporttagságunknak, akkor a normakövetést egész egyszerűen azért gyakoroljuk, mert így érezzük helyesnek. Azonban fel kell hívni a figyelmet arra is, hogy a normák követésének külső, túl gyakori ellenőrzése a normához igazodó, konform viselkedési szándékot akár még gyengítheti is (O'Donell, Jetten és Ryan, 2010).

4.2 NYILVÁNOS KONFORMITÁS

A konformitás másik formája a nyilvános konformitás. Erre akkor kerül sor, amikor viselkedésünkkel bár nyíltan igazodunk a társas-társadalmi normákhoz, ugyanakkor személyesen nem fogadjuk el azok helyességét. Tulajdonképpen ilyenkor azért tartjuk be a normák előírásait, mert úgy érezzük, engedelmeskednünk kell a valós vagy vélt csoportnyomásnak. A személyesen nem helyénvalónak gondolt viselkedéseket ilyenkor azért hajtjuk végre, mert félünk attól, hogy a csoportunk előtt nevetségessé válunk, vagy tartunk attól, hogy a csoport a normakövetés elmaradása miatt elutasít minket, kivet minket sorai közül, vagy esetleg kényszer alatt cselekszünk. Bizonyára mind találtuk már magunkat ilyen vagy hasonló helyzetekben: tartva attól, hogy nevetségessé vagy kellemetlenné válunk, inkább úgy tettünk, mint aki érti egy vicc csattanóját, vagy azt, amit egy tanfolyamon az oktató éppen elmagyaráz (Smith és mtsai., 2016).

A szociálpszichológia egyik leghíresebb kísérletében Asch (1955) a nyilvános konformitás működésének alapvetőségét mutatta be. Bár eredeti várakozása az volt, hogyha egy helyzet szemmel láthatóan nagyon egyértelmű, a fenti társas befolyás elmarad, azaz az emberek nem követik konform módon azokat, akik ezzel az egyértelműséggel szembe helyezkedve viselkednek; kísérletének eredményei azt mutatták, hogy a társas befolyás még ilyen körülmények között is működik. A kísérlet résztvevőinek különböző vonalak hosszúságát kellett összevetniük egy mintavonallal, olyan képpárok összevetésével, mint amilyet az *1. ábra* is szemléltet.

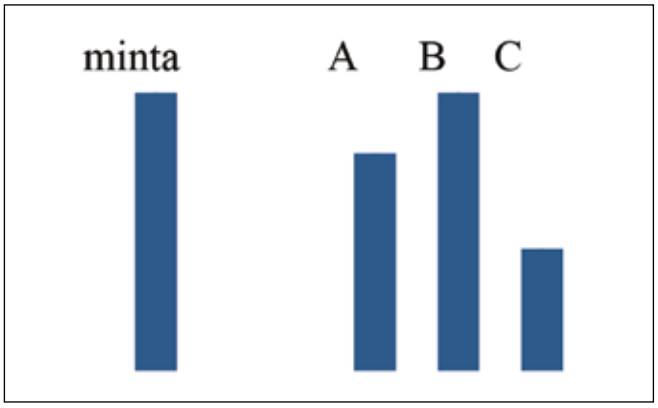

1. ábra: *Példa azoknak a képpároknak az egyikére, amelyekkel kapcsolatban Asch kísérletének résztvevői azt a feladatot kapták, hogy válasszák ki, a baloldalon lévő mintavonallal az A, B vagy C jellel ellátott vonal az, amelyik azonos hosszúságú (Asch, 1955 alapján)*

A résztvevőknek egy csoport tagjaként kellett ezt az összevetési feladatot végezniük, az ülésrendnek megfelelően hangosan megnevezve a mintával azonos hosszúságú vonalat, több körön keresztül. Ám a résztvevők azt nem tudták, hogy a csoport tagjai igazából beépített személyek, akiket Asch arra kért, hogy az első körökben mindannyian a helyes vonalat válasszák, majd néhány kör után egyhangúan nevezzenek meg egy nyilvánvalóan rossz vonalat (Asch, 1955). Képzeljük magunkat az igazi résztvevő helyébe! Mi következünk az ülésrendben. Mit mondunk? Melyik vonalat választjuk? Hiszünk a saját szemünknek, vagy inkább mi is azt a vonalat választjuk, amit a többiek mondanak?

A helyzet külső szemlélőjeként könnyen jutunk arra a következtetésre, hogy minden bizonnyal saját észlelésünkhöz ragaszkodnánk, mégis Asch kísérletének résztvevői, szorongva ugyan, de viszonylag gyakran követték a többiek által alakított csoportnormát, és adták ugyanazt a helytelen választ: a résztvevők háromnegyede az összevetési körök alatt legalább egyszer behódolt a többség helytelen véleményének, a résztvevők fele pedig az összevetési körök körülbelül felében adta ugyanazt a helytelen választ, mint a beépített személyek. A résztvevőknek mindössze negyedéről volt csak elmondható, hogy ellenállt a többség befolyásának. Pedig a résztvevők nyilvánvalóan helyesen észlelték a vonalak közötti különbségeket, mégis sokuk a nyilvános konformitást gyakorolva a beépített személyek véleményét követve a helytelen hosszúságú vonalat jelölte meg. Valóban, ebben az esetben a nyilvános konformitás működésének példáját láthatjuk: a kísérlet után a résztvevők közül jónéhányan úgy nyilatkoztak, hogy azért nevezték meg ők maguk is a többiek által mondott, láthatóan helytelen vonalakat, mert nem szerettek volna nevetségessé válni a csoport előtt (Asch, 1955; Smith és mtsai., 2016).

4.3 A NORMAKÖVETÉS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI

Amint azt a fentiekben láttuk, a normák, legyenek azok akár leíró (a valóságról informáló), akár előíró (a kívánatos cselekvést szorgalmazó) jellegűek, befolyásolják a viselkedési szándékot és magát a viselkedést, a személyes (*„teszem, mert ezt tartom helyesnek"*) vagy nyilvános konformitás (*„teszem, mert a csoport tagja szeretnék maradni"*) gyakorlására ösztönözve a cselekvőt. A normakövető, konform viselkedésre tehát az a vágy ösztönzi a személyeket, hogy helyesen cselekedjenek, és növeljék a társas értelemben jutalmazó csoporttal való azonosulásuk mértékét, valamint elkerüljék a normakövetés elmaradásáért járó (társas) büntetéseket, szégyenérzetet, társas elutasítást vagy egyéb szankciókat.

A *2. ábra* azt a folyamatot szemlélteti, hogy a normák miképpen befolyásolják a viselkedést, egyúttal össze is foglalja az eddig használt fogalmakat. Ahogyan azt a következő szakaszokban látni fogjuk, a helytelen viselkedések is tudnak olyan gyakoriságúakká válni, hogy olyan módon kezdik befolyásolni az egyének viselkedését, mint a normák: ha sokan sokszor teszik ugyanazt, az a viselkedés elfogadottá, normává válhat. Ennek pedig súlyos következményei lehetnek, ha például olyan, morális szempontból minimum megkérdőjelezhető cselekedetekről van szó, mint a kisebb „stiklik" vagy akár az igen nagy súlyosságú korrupciós cselekmények.

2. ábra: *A normák típusai és a viselkedéses következmények*

5. A TÁRSADALMI NORMÁK SZEREPE A KORRUPCIÓS CSELEKMÉNYEK KIALAKULÁSÁBAN

A korrupcióval kapcsolatos kutatások jó ideje keresik a választ arra a kérdésre, hogy egyesek miért élnek vissza hatalmukkal, miközben mások ellenállnak az önérdekeik ilyen módon történő érvényesítésének, vagy hogy egyesek miért jutnak arra, hogy megpróbálnak lefizetni valakit, míg másoknak ez eszébe sem jut. E kérdésekre természetesen sokféle válasz adható, hiszen egyéni, helyzeti és társas tényezők egyaránt a hátterében állhatnak az ilyen döntéseknek. E kutatásoknak egy újabb irányvonala egyre inkább jut arra a következtetésre, hogy a társas tényezők között a társas-társadalmi normák és az ezekkel kapcsolatos önigazolások (tendencia arra vonatkozóan, hogy tetteinket igazoltnak és indokoltnak lássuk) nagymértékben meghatározzák a korrupciós cselekményről való döntéseket (Köbis, Iragorri-Carter és Starke, 2018; Köbis, Jackson, és Iragorri-Carter, 2020; Köbis, Troost, Brandt, és Soraperra, 2019; Shalvi, Gino, Barkan és Ayal, 2015).

Az, ahogyan az egyének a társadalmi normákat észlelik, ahogyan azokról szubjektív benyomásokat és elképzeléseket alakítanak ki, nagymértékben meghatározza, hogy hogyan fognak vélekedni a saját maguk vagy mások által kivitelezett cselekvésekről (Hunyady és Münnich, 2016). Ha például egy valamilyen szempontból kifogásolható cselekvésről van szó, az, ahogyan a személyek a cselekvésre vonatkozó társadalmi normát/normákat észlelik, meghatározó az adott cselekedet súlyosságának megítélésében. Ez a megítélés pedig befolyásolni fogja, hogyan viszonyulunk a cselekvéshez és a cselekedet kivitelezőjéhez, legyen szó akár saját magunkról, akár más személyről vagy személyekről. A normák ugyanis segítséget adnak egy helyzet felismeréséhez, valamint a helyzetben előálló forgatókönyvek és az abban megfigyelhető cselekvések értelmezéséhez (Fazio, 1990).

Több empirikus kutatás hozott olyan eredményt, amelyek megerősítik a társadalmi normák szerepét a korrupciós eseményekhez hasonlóan erkölcsi szempontból megkérdőjelezhető, szabályellenes vagy akár illegális tevékenységek megítélésében és elterjedtségében. Taylor (2003) például arról számol be, hogy az adózással, adóelkerüléssel és adócsalással kapcsolatos attitűdök és igazságossági nézetek nem függetlenek attól, hogy a személy milyen csoporttal azonosul. Eredményei szerint a nemzeti csoporttal történő azonosulás, vagyis a társadalmi csoport és az abban kialakult norma, például még a foglalkozási csoporttal való azonosulásnál is jelentősebb hatású az adózás megítélésére és az adózói viselkedésre nézve.

A szabálytartó magatartást egy társadalom korrupcióval kapcsolatban fenntartott normái adott esetben még a társadalmi csoporttól távol, egy másik országban is képesek jelentősen befolyásolni. Fisman és Miguel (2007) az ENSZ-nél dolgozó diplomaták parkolási viselkedését elemezték Manhattanben, és azt találták, hogy a korrupció magas mértékével jellemezhető országokból származók 2002-ig több kifizetetlen parkolási szabályszegést halmoztak fel, mint a többi országból származó hivatalnokok. (A diplomaták parkolási engedélyét 2002-től a hatóságok lefoglalhatták, így a szabályszegések száma is jelentősen csökkent.)

A fentieknek megfelelően, ha egy bizonyos cselekvés „normálisnak" és gyakorinak tűnik, valószínűbben cselekszünk mi is annak megfelelően. Ha a korrupcióval kapcsolatos társadalmi normák elutasítók, az csökkenti a korrupt viselkedés kivitelezésére vonatkozó szándékot. Ha viszont éppen a korrupciós cselekmény az, amely egyre inkább elfogadottá és normálissá válik, akkor a korrupcióval kapcsolatban egyre elnézőbbekké válunk, és egyre könnyebben találunk igazoló okokat arra vonatkozóan, hogy esetleg mi magunk vagy éppen mások miért döntöttek a korrupciós cselekmény kivitelezése mellett (Köbis és mtsai., 2018). Ennek a folyamatnak az is a következménye, hogy ha tudomást szerzünk valaki más korrupciós ügyéről vagy épp szemtanúi vagyunk annak, és a társadalmi normák nem kellően elítélők az adott cselekvéssel szemben, akkor hajlamosak leszünk nem jelezni a korrupt viselkedést a megfelelő hatóságnak.

Felmerül a kérdés, hogy a magyar társadalomban milyen normák érvényesek a korrupció megítélésével kapcsolatban. Az ilyen kérdések megválaszolására európai vagy világszintű kutatások adatai is rendelkezésre állnak. Az Európai Unió tagállamaiban folytatott 2014-es Eurobarometer-felmérés arra vonatkozó kérdésére, hogy a válaszadó országában mennyire elterjedt a korrupció, a magyar válaszadók közel 90%-a azt a választ adta, hogy „elterjedt", a válaszadók 8%-a vélte úgy, hogy „ritka", és 1% alatt maradt azok aránya, akik azt mondták, hogy az országban „nincs korrupció". Összevetésképpen, a megkérdezett dánoknak mindössze

20%-a vélte úgy, hogy országukban elterjedt a korrupció, 75%-uk szerint a korrupció ritka, és 2%-uk szerint nincs korrupció az országukban. Ugyanez a felmérés azt találta, hogy a magyar válaszadók 60%-a (míg a dán válaszadóknak csak 14%-a) vélekedett úgy, hogy a közszolgálatban lévőknek szívességet tenni (pénzt vagy ajándékot adni) valami olyanért cserébe, amire nekik szükségük van, igazából elfogadható. Sőt, a szlovák és magyar válaszadók 10%-a szerint (a 3%-os uniós átlaghoz képest) a szívességek ilyen formában történő viszonzása minden egyes esetben rendben lévő, azzal semmi probléma nincs (Európai Bizottság, 2014). A válaszadók e csoportja tulajdonképpen a viszonzás általánosan elfogadott társadalmi normája alapján vélekedik az ilyen ügyekről (ha valaki szívességet tesz nekünk, igyekszünk azt viszonozni, és ha valakinek szívességet teszünk, számítunk arra, hogy azt viszonozza). Hasonló felméréseket a Transparency International is készít, amelyekben a megkérdezetteket arra kérik, ítéljék meg, hogy országukban a közszférában milyennek észlelik a korrupció jelenlétét. Országunk a 2017-es adatok alapján nem volt az első 60 legkevésbé korrupt közszférával bíró államok 180 országra kiterjedő sorában (Transparency International, 2017).

Mindezek alapján úgy tűnik, hogy a magyar társadalom tagjai meglehetősen gyakorinak ítélik a korrupciót. Ez azért jelenthet problémát, mert egy nemzetközi összehasonlító kutatás eredményei szerint minél erősebbek a korrupcióra vonatkozó leíró normák (minél gyakoribb és minél természetesebbnek tűnik a korrupció), annál több állampolgár tartja azt egyúttal indokoltnak vagy olyannak, amire mentségek kínálkoznak. Vagyis a korrupció erős jelenléte egy társadalomban fokozza annak elfogadottságát (Dong, Dulleck és Torgler, 2012). Dong és munkatársai (2012) mikro- és makroszintű nemzetközi adatok elemzése révén azt találták, hogy a korrupció mértékét és elfogadottságát mások észlelt tevékenysége (pl. a megvesztegetés elfogadása) nagymértékben befolyásolta. Ráadásul a több időszakot felölelő adatok szerint minél elterjedtebbnek észlelték a válaszadók a korrupció korábbi szintjét, annál elterjedtebb is volt a korrupció a lekérdezés időszakában. A korrupció elterjedtsége, normává válása tehát a szerzők szerint fertőzésszerűen alakítja egy társadalom korrupcióhoz való hozzáállását és az azzal kapcsolatos viselkedéses szándékát (Dong és mtsai., 2012).

Hasonló eredmények más kutatásokból is ismertek. A korrupt cselekvés észlelt elfogadottsága egy laboratóriumi vizsgálatban például társas normaként befolyásolta a résztvevők tényleges döntését egy megvesztegetési játékban (Banerjee, 2016). A korrupcióra vonatkozó leíró és előíró normák meglehetősen erős együtt járást mutattak egy olyan nemzetközi összehasonlító vinyettakutatásban, amelyben két ország, Hollandia és Kazahsztán válaszadói ítéltek meg különböző korrupciós eseteket (Köbis és mtsai., 2018). Bár Hollandia alacsony, míg Kazahsztán magas korrupciós mutatóval jellemezhető, a leíró és előíró normák korrelációja mindkét ország adatai alapján erősnek mutatkozott. Vagyis a korrupció mértékétől függetlenül kijelenthető, hogy minél gyakoribbnak észlelték a válaszadók a korrupciót, valóban annál elfogadóbbak is voltak azzal kapcsolatban. Az országok között különbség volt azonban a normák erősségét illetően: mindkét típusú norma hatása Kazahsztánban volt intenzívebb. A korrupciós események típusa alapján is mutatkoztak országok közötti különbségek: a kazah válaszadók azokat a korrupciós eseményeket látták gyakoribbnak, és egyúttal elfogadhatóbbnak is, amelyekben pénz vagy egyéb, materiális természetű javak cseréjére került sor valamilyen szívesség fejében. A nem anyagi természetű tranzakciók észlelt gyakorisága és elfogadottsága nem különbözött az országok között (Köbis és mtsai., 2018).

A korrupciót potenciálisan befolyásoló tényezők között a Belügyminisztériumtól kapott dokumentumok is megkülönböztetetten említik a társadalmi normák szerepét a korrupciós cselekményekben, leggyakrabban olyan esetekben, amelyekben a hivatalos állományban lévő személyek az ügyintézés gyorsítása vagy a felületes intézkedés érdekében illegálisan jutalmat kapnak (Hunyady és Münnich, 2016). Amennyiben az ilyen esetek tekintetében a társadalom többsége elfogadó nézőpontot érvényesít, például azért, mert az ilyen eseteket gyakorinak vagy az egyedüli hatékony útnak látja, a fentebb említett önigazolási tendenciák erősödése miatt az ilyen jellegű korrupciós cselekmények visszaszorítása nehézségekbe ütközik.

6. A BELÜGYI RENDVÉDELMI SZERVEK ÁLLOMÁNYA KÖRÉBEN VÉGZETT KUTATÁS EREDMÉNYEI

6.1 AZ INTERJÚK TAPASZTALATAI

A belügyi rendvédelmi szervek állományának korrupciós eseményekről való vélekedéseivel kapcsolatban először interjús formában tettünk fel kérdéseket. A kérdések a konkrétan megtapasztalt korrupciós esemény cselekvőjére, az ő viselkedésére és vélekedéseire vonatkoztak. A társadalmi normáknak a korrupciós cselekményekre gyakorolt lehetséges hatásával kapcsolatban az interjúk során azt a megfigyelést tettük – a hétköznapi életben tett általános megfigyeléseknek megfelelően-, hogy a társadalmi normák hatása egy cselekvésre inkább közvetett, ezek nem képezik a mindennapi beszéd tárgyát, ezért nehezen is lekérdezhetők. Több interjúalany is arról számolt be, hogy az, aki ezen a szinten beszél a korrupcióról (azaz szóba-szóba hozza, hogy az emberek általános vélekedése szerinte elfogadó vagy elutasító a korrupciós cselekvéssel kapcsolatban), az eleve gyanút keltő.

A közel 90 megkérdezettből még egy ilyen szabályozott szervezeti kultúrában is 21 fő számolt be arról, hogy a korrupciót elkövető személytől hallották, amint az emberek korrupcióval kapcsolatos általános vélekedéséről beszélt, ezeknek az eseteknek a negyedében az elkövetők szerint az emberek szemet hunynak a korrupció elkövetése felett. Csak nagyon szórványosan kapott említést, de a konkrét korrupciós esetekben igencsak meghatározónak tűnt az elkövetőknek az az opportunista vélekedése, hogy *„előre jutni szükségszerűen a szabályok megszegésével lehet"* (egy 11-fokú skálán 9,25-ös átlag, 1,71-es szórással). E szórványos említésekben a második legmeghatározóbb vélekedés (8,25-ös átlaggal) az elkövetők részéről az volt, hogy a társadalmunkban *„olyan sokan ennél sokkal nagyobb gaztetteket is elkövetnek, miért éppen ő hagyná ki a lehetőséget"*.

6.2 A KÉRDŐÍVES MEGKÉRDEZÉS EREDMÉNYEI

A belügyi rendvédelmi szervek állományának korrupciós eseményekről való vélekedéseivel kapcsolatban kérdőíves formában is tettünk fel kérdéseket, amelyeket 393 fő válaszolt meg. A társadalmi normák korrupciós cselekményekre gyakorolt hatásaival kapcsolatban az interjú eredményeihez képest stabilabban kirajzolódni látszik, hogy bár a társadalmi normák nem elsődleges fontosságú vagy súlyosságú meghatározói a korrupt viselkedésnek, egy potenciális elkövető korrupcióval kapcsolatos vélekedésének alakítása révén nem is elhanyagolható tényezőt jelentenek a korrupciós szándék alakításában.

Arra a kérdésre például, hogy *„Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az azt elkövetőt az a nézete tereli, hogy az emberek többsége a mai világban a korrupció felett jellemzően szemet huny?"* a válaszadók egy „egyáltalán nem valószínű-"től a „nagyon valószínű"-ig terjedő 11-fokozatú skálán 6,38-as átlaggal válaszoltak (*SD* = 2,85). A válaszadók szerint szintén nem elhanyagolható a potenciális elkövetőknek az a várt vélekedése, hogy ha társadalmunkban *„sokan sokkal nagyobb gaztetteket is elkövetnek, akkor annak, aki megteheti, szintén élnie kell az előnyszerzés szabálytalan lehetőségeivel is"* (*M* = 6,66; *SD* = 2,91). Elmondható az is, hogy a Belügyminisztériumhoz tartozó szervezetek dolgozóinak válaszai arra utalnak, hogy szerintük a társadalmi normák inkább megengedők („a többség szemet huny"), de nem kifejezetten elfogadók vagy támogatók a korrupcióval kapcsolatban.

A társadalmi normákkal kapcsolatban feltett 10 kérdésünkre adott válaszokat alaposabb elemzésnek alávetve egy olyan főkomponenst kaptunk, amely e kérdésekből kilencet egy komponensbe sűrít. Amint azt már említettük, e kérdésekre a válaszadók egy 11-fokozatú skálán válaszoltak (1: „egyáltalán nem valószínű"; 11: „nagyon valószínű"). A kérdéseket a hozzájuk tartozó komponenssúlyokkal együtt az *1. táblázat* tartalmazza.

A társadalmi normára vonatkozó itemek	komponens-súlyok
Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az azt elkövetőt az a nézete tereli, hogy az emberek többsége a mai világban a korrupció felett jellemzően szemet huny?	0,80
Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az azt elkövetőt az a nézete tereli, hogy az emberek többsége eléggé elfogadó a korrupt magatartásokat illetően?	0,85
Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az azt elkövetőt az a nézete tereli, hogy az emberek többsége igazából még egyet is ért a korrupt lépésekkel?	0,85
Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az azt elkövetőt az a nézete tereli, hogyha sokan sokkal nagyobb gaztetteket is elkövetnek az országban, akkor annak, aki megteheti, szintén élnie kell az előnyszerzés szabálytalan lehetőségeivel is?	0,81
Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az azt elkövetőt az a nézete tereli, hogy az emberek igazából elnézik a szabályok áthágását, ha a korrupciós cselekményt elkövető egyén helyzete ettől jelentősen javul?	0,83
Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az azt elkövetőt az a nézete tereli, hogy az emberek jórészt még támogatják is a szabályok áthágását, ha a korrupciót elkövető egyén helyzete ettől jelentősen javul?	0,84
Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az azt elkövetőt az tereli, hogy szerinte az emberek többsége vallja, hogy előrejutni szükségszerűen a szabályok megszegésével lehet?	0,84
Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az azt elkövetőt az tereli, hogy úgy hiszi, az emberek többsége nem rosszallja a korrupciós szabályszegést?	0,85
Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az azt elkövetőt az a hite tereli, hogy mások is a korrupt viselkedést választanák, ha az ő helyében volnának?	0,77

1. táblázat: *A társadalmi normához tartozó itemek főkomponens-analízise után megtartott itemek és komponenssúlyaik*

Az ezekre az itemekre adott válaszokból átlagot képeztünk, amely azt fejezi ki, hogy a válaszadók mennyire tartják valószínűnek, hogy a korrupciós szándék kialakulásában a társadalom többi tagjának, az ő korrupcióval kapcsolatos nézeteinek, elfogadásuknak vagy elutasításuknak szerepe van. Az átlag értéke arra utal, hogy a válaszadók szerint mennyire tölt be fontos szerepet a korrupciós cselekményben a társadalmi norma. Bár a teljes minta átlaga a skála középértéke körül alakul (M = 5,58; SD = 2,34), klaszteranalízis segítségével három markáns válaszadói csoportot sikerült azonosítanunk, amelyek vélekedése jelentős különbségeket mutat a társadalmi normák korrupciós cselekményeket befolyásoló szerepét illetően. Az 1. klaszterbe tartozó személyek (n = 148) meglehetősen fontosnak tartják a társadalmi normák korrupciós viselkedésre gyakorolt hatását, a 2. klaszterbe tartozó válaszadók (n = 146) közepes mértékben tartják fontosnak e normák hatását, míg a 3. klaszterbe tartozók (n = 99) a társas normáknak elhanyagolható szerepét látják a korrupció alakításában. A *3. ábra* e klaszterek átlagait és szórásait szemlélteti. Az egyszempontos varianciaanalízis eredményei szerint a klaszterek átlagértékei szignifikáns különbséget mutatnak, $F(2, 390) = 1263{,}08$, $p < 0{,}001$. A *post-hoc* elemzések mindhárom csoport átlagainak egymástól való jelentős különbségét jelzik (minden esetben $p < 0{,}001$). A három klaszter létszámbeli megoszlása a fentiekhez képest nem mutat változást, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a válaszadó ismer(t)-e személyesen olyan személyt, aki az ő munkahelyi szervezetén belül korrupciós cselekményt követett el, és jogerősen elítélték érte, $\chi^2(2) = 2{,}08$; $p = 0{,}35$.

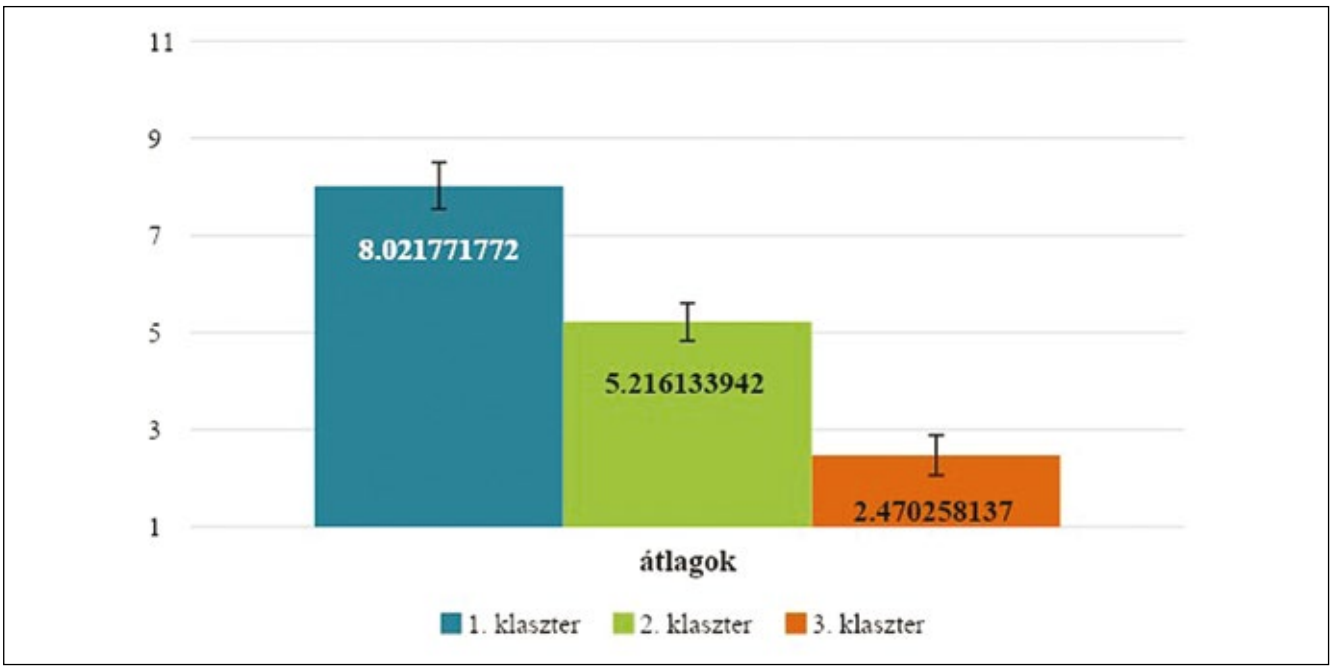

3. ábra: *A klaszteranalízis során azonosított három csoport átlagainak alakulása*

Összefoglalva a fentieket azt mondhatjuk, hogy a válaszadók körülbelül 75%-a (az első és második klaszterbe esők) legalább közepes mértékben látja a korrupcióval kapcsolatos társadalmi normákat olyannak, amelyek a korrupció kivitelezése irányába terelik az azt fontolgató személyeket. A megkérdezettek több, mint harmada (38%-a, azaz az első klaszterbe eső válaszadók) pedig kifejezetten hangsúlyosnak látja e normák említett szerepét a korrupciós szándék kialakításában.

7. ÖSSZEFOGLALÁS

Ebben a tanulmányban a társadalmi normák fogalmát, azok leíró és előíró formáit, ezek viselkedéses szándékot alakító hatásait, valamint a személyes és nyilvános normakövető, konform viselkedés ismérveit jártuk körül. Mint láttuk, bizonyos esetekben még a nagyon egyértelmű helyzetekben – akár valós vélekedésünkkel szemben is – hajlunk a normakövetésre (nyilvános konformitás), csak azért, mert a normát kialakító csoport tagjai szeretnénk maradni. A korrupcióval kapcsolatban kutatási eredményeket idéztünk, amelyek szerint társadalmunk tagjai elég gyakorinak ítélik a korrupciós eseményeket, amelynek lehetséges negatív következménye az lehet, hogy amennyiben az egyének a korrupciót az élet természetes velejárójának kezdik tekinteni, elfogadásuk azzal kapcsolatban nő, és saját korrupciós szándékaik ezzel erősödhetnek. E negatív következmények megfékezése miatt mindenképpen érdemes a korrupcióval kapcsolatos társadalmi normákat a korrupciót elutasító irányba billenteni. A társadalmi normák korrupciós szándékot alakító jelentős szerepét a belügyi rendvédelmi szervek állománya körében végzett adatgyűjtés eredményei is megerősítették.

8. IRODALOMJEGYZÉK

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, *50*, 179–211.

Asch, S. E. (1955). Opinions and social pressure. *Scientific American, 193*(5), 31–35.

Banerjee, R. (2016). On the interpretation of bribery in a laboratory corruption game: Moral frames and social norms. *Experimental Economics*, *19*, 240–267.

Bendor, J., Swistak, P. (2001). The evolution of norms. *American Journal of Sociology, 106*, 1493–1545.

Cialdini, R. B., Reno, R. R., Kallgren, C. A. (1990). A focus theory of normative conduct: Recycling the concept of norms to reduce littering in public places. *Journal of Personality and Social Psychology, 58*, 1015–1026.

Dong, B., Dulleck, U., Torgler, B. (2012). Conditional corruption. *Journal of Economic Psychology, 33*, 609–627.

Európai Bizottság/European Commission (2014). *Special Eurobarometer 397: Corruption – Report*. http://ec.europa.eu/public_opinion/archives/ebs/ebs_397_en.pdf – Letöltés dátuma: 2021. 02. 15.

Fazio, R. H. (1990). Multiple processes by which attiudes guide behaviors: The MODE model as an integrative framework. In M. P. Zanna (*Ed.*), Advances in experimental social psychology, (Vol. 23), San Diego: Academic Press, 75–109.

Fisman, R., Miguel, E. (2007). Corruption, norms, and legal enforcement: Evidence from diplomatic parking tickets. *Journal of Political Economy*, *115*, 1020–1048.

Hunyady Gy., Münnich Á. (2016). A szilárd erkölcsiség elvárása a rendvédelemben: egy lehetséges pszichológiai modell. *Belügyi Szemle, 64*, 34–68.

Köbis, N. C., Iragorri-Carter, D., Starke, C. (2018). *A Social psychological view on the social norms of corruption.* In I. Kubbe, A. Engelbert (*Eds.*), Corruption and Norms: Why Informal Rules Matter. Cham: Palgrave Macmillan, 31–52.

Köbis, N. C., Jackson, D., Iragorri-Carter, D. (2020). *Recent approaches to the study of social norms and corruption*. In A. Mungiu-Pippidi, P. M. Heywood (Eds.), A research agenda for studies of corruption. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 41–53.

Köbis, N., Troost, M., Brandt, C., Soraperra, I. (2019). *Social norms of corruption in the field: Social nudges on posters can help to reduce bribery.* Behavioural Public Policy, 1–28. doi: 10.1017/bpp.2019.37

O'Donnell, A. T., Jetten, J., Ryan, M. K. (2010). Who is watching over you? The role of shared identity in perceptions of surveillance. *European Journal of Social Psychology, 40*, 135–147.

Ostrom, E. (2000). Collective action and the evolution of social norms. *Journal of Economic Perspectives, 14*, 137–158.

Shalvi, S., Gino, F., Barkan, R., Ayal, S. (2015). Self-serving justifications: Doing wrong and feeling moral. *Current Directions in Psychological Science, 24*, 125–130.

Smith, E. R., Mackie, D. M., Claypool, H. M. (2016). *Szociálpszichológia*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

Taylor, N. (2003). *Understanding taxpayer attitudes through understanding taxpayer identities.* In V. Braithwaite (Ed.), Taxing democracy: Understanding tax avoidance and evasion. Aldershot: Ashgate, 71–92.

Transparency International (2017). Hungary. https://www.transparency.org/country/HUN – Letöltés dátuma: 2021. 02. 15.

VI. A SZERVEZETI NORMÁK LEHETSÉGES SZEREPE A KORRUPCIÓS ESETEK BEKÖVETKEZÉSÉBEN

Pántya József

1. BEVEZETÉS

Ennek a tanulmánynak az elsődleges célja annak bemutatása, hogy a munkahelyi környezet, a szervezeti kultúra és annak a szervezet tagjai által közösen osztott informális előírásai, vagyis a szervezeti normák milyen módon és milyen erősséggel gyakorolnak hatást a szervezet tagjainak korrupciós cselekedetekkel és eseményekkel kapcsolatos vélekedésére, valamint a korrupciós cselekményekkel kapcsolatos elkövetési szándékra. Bemutatjuk, hogy a szervezet tagjai által széles körben osztott és elfogadott érzéseknek, gondolkodásmódoknak és viselkedéseknek milyen hatásuk van arra, ahogyan a szervezet tagjai valamit általában helyesnek, ennek megfelelően viselkedéses szempontból követendőnek, vagy éppen helytelennek, ezért egyúttal elkerülendőnek tartanak. Bemutatjuk, hogy ezek a szervezeti szinten közösen osztott, kimondott vagy kimondatlan megegyezéseken alapuló, a szervezetben általánosan elfogadott szabályrendszerek milyen módon hatnak bizonyos dolgokra és cselekedetekre, így például a korrupcióra és a korrupciós cselekményekre vonatkozó megítélésekre, valamint az ilyen cselekedetek elkövetésével kapcsolatos viselkedéses szándékra. A tanulmány végén arra is kitérünk, hogy a szervezeti normák megváltozása milyen mértékben lehet-e a korrupciós események és cselekmények gyakoriságát növelő vagy éppen csökkentő tényező.

2. A SZERVEZETI NORMÁK HELYE A SZILÁRD ERKÖLCSISÉG MODELLJÉBEN

Az erkölcsi szempontból szilárd és erkölcsös magatartás bejósló tényezőit a szilárd erkölcsiség modellje (SZEM) foglalja keretbe. E modell a szilárd erkölcsiséget meghatározó tényezők rendszerbe foglalásakor az Ajzen-féle tervezett viselkedés elméletét bővíti további kiegészítő hatótényezőkkel. Ajzen (1991) elképzeléséből kiindulva az erkölcsileg kikezdhetetlen és kikezdhető szándékok és cselekvések mögött a SZEM-modell három alapvető, az ajzen-i elmélet alapján a viselkedésre irányuló szándékot közvetlenül befolyásoló tényezőcsoportot azonosít. Ezeknek az összetevőknek az egyik csoportját attitűdbeli tényezők képezik. A tényezők egy másik része a cselekvő közvetlen társas környezetéből ered, és a cselekvés megtételére vagy meg nem tételére vonatkozó észlelt társas nyomásra vonatkozik (szubjektív norma). A tényezők harmadik részét az adja, hogy a cselekvő egy adott cselekedet kivitelezését milyen mértékben észleli egyszerűnek vagy nehéznek (vagyis az adott cselekvés kivitelezése fölött milyen mértékű az észlelt személyes kontroll).

A fenti tényezők Ajzen (1991) szerint a legközvetlenebb módon befolyásolják azt a szándékot, amely egy adott viselkedés kivitelezésére vagy az attól való tartózkodásra irányul. Ezekre a cselekvéses szándékot befolyásoló tényezőkre mindazonáltal számos más tényező is hathat, csak már közvetettebb módon. A viselkedéses szándékot ilyen indirektebb módon befolyásoló tényezők lehetnek a tágabb szervezeti szinten értelmezhető, akár hallgatólagos közmegegyezésen alapuló, akár írásos módon szabályokba vagy szabályzatokba foglalt normák is (Hunyady és Münnich, 2016).

3. A SZERVEZETI NORMÁK FOGALMA ÉS SZERVEZETI KULTÚRÁVAL VALÓ KAPCSOLATUK

Mielőtt a szervezeti normákat és viselkedésalakító szerepüket részletesebben bemutatjuk, a normák néhány meghatározási módját ismertetjük. A normák „a csoport által általánosan elfogadott gondolkodás-, érzés- és cselekvésmódokat tükrözik" (Smith, Mackie és Claypool, 2016, 435. o.). Ahogyan azt a társadalmi normákkal foglalkozó tanulmányban már láttuk, a normák egy része leíró jellegű: az ilyen normák arról adnak információt, hogy egy adott helyzetben általában hogyan gondolkoznak, éreznek és cselekszenek az emberek. A normák azonban lehetnek előíró jellegűek is: az ilyen típusú normák azt rögzítik, hogy hogyan *kell* érezniük, gondolkodniuk és cselekedniük (Smith, Mackie és Claypool, 2016).

Cialdini és Trost (1998) összefoglalója alapján a társas normákról megállapíthatjuk, hogy alapvető természetüknél fogva társasak, mivel a társas viselkedést irányító, egy adott csoportra jellemző szabályok és előírások rendszeréről van szó. Társas normák másokkal való interakciók hiányában is létrejöhetnek, ráadásul anélkül is kialakulhatnak, hogy explicit módon ki kellene mondani őket, a megszegésükért járó büntetés pedig attól a csoporttól érkezik, amely a normát kialakította és fenntartja (Cialdini és Trost, 1998). Egy másik megfogalmazásban, a normák egy bizonyos csoport tagjai által közösen osztott attitűdök és viselkedések, amelyek fontosak abban, ahogyan a csoport magáról gondolkozik, ahogyan a csoport önmagát meghatározza, és amely attitűdök és viselkedések irányítják a csoport tagjainak gondolkodását, érzéseit és viselkedését (Haslam, 2004).

Ahogyan a bizonyos dolgokkal kapcsolatos társadalmi közmegegyezések, vélekedések normaként befolyásolhatják a társadalom tagjainak gondolkodását, érzéseit és viselkedéseit (Hunyady és Münnich, 2016; Pántya, 2018b), ugyanígy egy szervezet vagy egy intézmény szervezeti kultúrája szintén kínálhat normákat a szervezetben dolgozók gondolkodásmódjára, érzéseire és viselkedéseire vonatkozóan. Amikor azt mondjuk, hogy „nálunk ezt mindenki tudja", amikor úgy érvelünk, hogy „mi így szoktuk", vagy azt állítjuk, hogy „nálunk ez a dolgok rendes menete", akkor tulajdonképpen szervezeti normákról beszélünk, vagy azokra utalunk.

A szervezeti normák tehát az egy szervezetben dolgozó személyek által közösen osztott attitűdök és viselkedések, amelyek a gondolkodásmódok, az érzések és a viselkedések szervezet tagjai által általánosan elfogadott módjait rögzítik. A szervezeti normák – a társas-társadalmi normákhoz hasonlóan – egy csoport, jelen esetben egy szervezet dolgozóinak közösen osztott, gyakran informális értékelései arról, hogy mi helyes vagy helytelen, mi igaz vagy hamis, mi jó vagy rossz, azaz e normák olyan szabályrendszert jelentenek a szervezetben dolgozók számára, amelyek révén a dolgozók különbséget tesznek a helyes és helytelen, vagy a jó és rossz között (Hunyady és Münnich, 2016; Smith és mtsai, 2016). Témánk szempontjából különösen fontos az lesz, hogy a korrupció megítélését, az arról való döntést és a korrupciós cselekvést mennyiben befolyásolhatják az ilyen szervezeti normák.

Mivel a szervezeti normák egy szervezet kultúrájának fontos elemeit képezik, a szervezeti normák tárgyalásakor elkerülhetetlen a szervezeti kultúra jelenségének megemlítése. Hofstede, Neuijen, Ohayv és Sangers (1990) szerint a szervezeti kultúra a szervezet tagjai által vallott értékek, hiedelmek és normák összessége, amelyek a szervezeten belüli működésmódokban és célokban mutatkoznak meg. Haslam (2004) a szervezeti kultúrát úgy határozza meg, mint egy adott szervezet szerepeinek, normáinak és értékeinek összessége, amelyek a szervezet tagjai számára közös jelentéstartalommal bírnak. Schein (1990, 2010) értelmezésében a szervezeti kultúra a feltevések egy csoport által kialakított olyan mintázata, amely egy szervezet alkalmazkodása vagy integrációs folyamatai során felmerülő problémákkal való megküzdés közben jön létre, és amely mintázatok – azaz a problémákkal kapcsolatos helyes észlelési módok, gondolatok és érzések – a csoport új tagjai számára is továbbadásra kerülnek. Mivel a rendvédelmi szervek állományában dolgozók egy nagy szervezet tagjaiként látják el mindennapi munkafeladataikat, fontos ismerni, hogy a szervezeti kultúra részének tekinthető szervezeti normák miként hatnak a korrupciós cselekmények megítélésére, azok kialakulására, illetve a korrupció esetleges fennmaradására (Hunyady és Münnich, 2016).

Mivel a kultúra egy absztrakt fogalom, feltárására különböző megfigyelhető jegyek (pl. az emberek interakciói során tapasztalt viselkedésmódok, rituálék, ünnepségek) által van lehetőségünk. A szervezeti kultúra esetében a megfigyelhető jelek közé tartoznak a szervezeti normák is, vagyis azok az implicit előírások, szabályok és értékek, amelyeket a szervezet-, mint csoport, saját maga alakít ki. Minden csoport (így egy szervezet is) kialakítja a saját normáit, amelyek egyfajta rendszert biztosítanak a feladatok biztos ellátásával kapcsolatban annak érdekében, hogy a csoport tagjainak ne kelljen jelentősebb szorongást átélniük emiatt (Schein, 2010). Hall (1982) szerint a szervezeti normák vizsgálata azért is különösen fontos, mert azok erős hatást gyakorolnak az egyének munkával kapcsolatos általános attitűdjeire és viselkedésére is.

A szervezeti kultúra tárgyalásakor a szervezeti normák mellett a szervezeti értékek fogalma is említésre szokott kerülni. Christenson, Hougland, Ilvento és Shepard (1988) megfogalmazása szerint a normák olyan, a viselkedésmódra irányuló szabályok, amelyek arra vonatkoznak, hogy egyes helyzetekben hogyan helyes és hogyan nem helyes viselkedni. Mivel speciális helyzetekről van szó, a szabályok gyakran a szervezetek hivatalos képviselőitől, döntéshozóitól származnak. Az értékek értelmezése ennél jóval átfogóbb, az értékek elvárt viselkedéses minták, hatásai pedig a normákéval szemben a szituációk jóval szélesebb körére terjednek ki, és más tényezőkkel való összefüggései is sokkal kevésbé specifikusak.

4. A SZERVEZETI NORMÁK KIALAKULÁSA, VALAMINT VÉLEKEDÉS- ÉS VISELKEDÉSIRÁNYÍTÓ SZEREPÜK

A tanulmánynak ebben a szakaszában a szervezeti normák sajátosságaira, kialakulásukra, valamint vélekedés- és viselkedésirányító szerepükre térünk ki. Utóbbiak között példát adunk arra is, ahogyan a szervezeti normák hatást gyakorolhatnak a korrupciós cselekmények megítélésére, azok kialakulására, illetve a korrupciónak a szervezetben történő esetleges fennmaradására is.

4.1 A SZERVEZETI NORMÁK SAJÁTOSSÁGAI ÉS A SZERVEZETI NORMÁK KIALAKULÁSA

A normák kialakulása kapcsán megkülönböztethetünk a külső nyomás hatására, illetve belső meggyőződésből kialakuló normákat. Ha ezek a jó szervezeti polgár viselkedésre vonatkoznak, akkor az előbbiekre csoportfegyelemként, utóbbira pedig csoportmorálként hivatkozhatunk (Klein, 2005).

Schein (2010) szerint egy csoporton, szervezeten belül akkor alakul ki egy új norma, amikor egy egyén álláspontját a csoport vagy szervezet többi tagja vagy jóváhagyja (azaz senki nem emeli fel a hangját az állásponttal szemben), vagy aktívan támogatja, vagy akár már annak megfelelően kezd el dolgozni. Ha a szervezet az egyén álláspontját elutasítja, ez az elutasítás lehet olyan erős, hogy ebben az esetben akár egy olyan norma lép inkább életbe, amelynek az egyén álláspontjával ellentétes a tartalma. Egy szervezet kritikus eseményei – egyediségükből kifolyólag – a normák kialakulásának példájaként szolgálhatnak. Ezekben a feszültséggel teli helyzetekben a szemtanúk a kritikus eseményt követő viselkedésre nagy valószínűséggel normaként tekintenek, amely a szervezeti kultúra részévé is válhat. Amennyiben egy hasonló esemény fordul elő a későbbiekben, a normának megfelelően fognak viselkedni, illetve a szervezeti kultúra részeként az új munkatársak számára is továbbadják azokat (Schein, 2010).

A normák kialakulása nem csupán helyzetspecifikus módon történhet. Az egyének kialakíthatnak viselkedéses válaszokat azáltal is, hogy milyennek észlelik az adott munkahelyi környezetben uralkodó normatív elvárásokat. Aquino, Douglas és Martinko (2004) azzal kapcsolatban végzett vizsgálatot, hogy milyen összefüggésben áll a szervezetben észlelt nem megfelelő munkahelyi bánásmód mértéke (pl. káromkodás, megszégyenítés, tettlegesség) az olyan szervezeti normákkal, amelyek követése igazából jutalmazza a dolgozók negatív, konfrontatív viselkedését. Eredményeik szerint az egyének minél inkább jelenlévőnek észlelték a szervezeten belüli nem megfelelő bánásmódot, a szervezetet magát is annál inkább látták olyannak, amely a negatív viselkedéseket a szervezeti normák szintjén támogatja, vagy legalábbis nem ellenzi.

A szervezeti normák hatása a szervezet számos területén megmutatkozhat. Ahogyan azt a következő szakaszban látni fogjuk, a munkacsoport által elfogadott norma a szervezet teljesítményét is jelentős mértékben befolyásolhatja, de a normák hatása nem csak a teljesítményre terjedhet ki. Klein (2005) összefoglalója alapján a szervezeti normák vonatkozhatnak a munkahelyen adekvát viselkedésmódokra, de meghatározhatják az új dolgozók iránt tanúsítandó magatartást, a csoporton belül elfogadott kommunikáció stílusát, illetve kiterjedhetnek a szervezet tagjainak egyéb társas tevékenységeire és szervezeten kívüli megnyilvánulásaira is. Ezen kívül a felsorolás megkülönbözteti a normatív szokás csoportját, valamint a normák és szokások között átmenetet képező, a munkatevékenységhez kevésbé kapcsolódó íratlan követelményeket.

4.2 A SZERVEZETI NORMÁK VÉLEKEDÉS- ÉS VISELKEDÉSIRÁNYÍTÓ SZEREPE

A szervezeten belül uralkodó normák jelentőségének egyik első és legismertebb példája „Hawthorne-effektus" néven vált ismertté. Az elektromos alkatrészeket gyártó cég Hawthorne-ban található telephelyén történő kutatássorozat alapvető célja az volt, hogy növeljék a dolgozók teljesítményét. A teljesítményfokozás érdekében különböző beavatkozásokat eszközöltek, a kutatók figyelme elsősorban a munkahelyi körülményekre irányult, az eredmények azonban nem a várt hatásokat mutatták. A megfigyelés alatt álló, ugyanazon munkafolyamatot végző, azonban különböző intenzitású világításnak kitett munkacsoportok teljesítménye ugyanis egyaránt növekedett, pedig a kutatók úgy gondolták, hogy jobb körülmények között, azaz a világítás növelésével, a teljesítménynek is fokozódnia kellene. Ezzel szemben a teljesítmény akkor is növekedett, ha a fény intenzitása csökkent. A normák vizsgálatának szempontjából nem is ezek az eredmények, és nem is az azokra épülő további vizsgálatsorozatok érdekesek, amelyekbe további kutatók – pl. a munkapszichológia egyik igen elismert elméletalkotója, Elton Mayo – is bekapcsolódott. Hiába vontak be újabb változókat a vizsgálatba, továbbra is meglehetősen kétértelmű eredményeket kaptak. Az eredmények értelmezéséhez a munkások attitűdjeinek feltárására irányuló interjúkat folytattak a gyár dolgozóival, amelyekből kiderült, hogy a munkások tudatosan manipulálják a termelést. A munkacsoportok tagjai informálisan megállapodtak egy bizonyos „kényelmes" termelési mennyiségben, amelynek túlteljesítése szankciókat vont maga után: az illetőnek kiközösítéssel, megvetéssel vagy más pszichikai nyomással kellett szembenéznie. A munkások a dokumentáció meghamisításától sem riadtak vissza annak érdekében, hogy a csoportnormának ellenálló egyéneket leleplezzék, és hogy a teljesítmény visszatartása se legyen szembetűnő a vezetők számára (Perrow, 2002).

A Hawthorne-ban folyó vizsgálatokból egyértelműen kitűnik, hogy a szervezeti normák meglehetősen jelentős szerepet töltenek be a szervezetek életében. Ahogyan azt fentebb láttuk, nemcsak azt határozzák meg, hogy a személyek hogyan vélekednek a teljesítésről, a szervezetben folyó ügyekről, munkatársaikról, vezetőikről stb., hanem azt is, hogy a szervezeti normák követésétől – legyenek e normák akár a szervezet szempontjából hasznosak és előrevivők, vagy éppen a szervezeti hatékonyságot gátlók – tartózkodó (pl. alul- vagy túlteljesítő) kollégákat a személyek milyen társas szankciókkal sújtják. A szervezeti normák tehát egyaránt hatással bírnak a szervezeti polgárok vélekedéseire, viselkedéses szándékaira és cselekvéseire. A szervezeti normák követésére az a vágy ösztönzi a szervezet tagjait, hogy a kollégák megítélése alapján helyesen cselekedjenek, növeljék a társas értelemben jutalmazó munkacsoporttal való azonosulásuk mértékét, valamint elkerüljék a normakövetés elmaradásáért járó (társas) büntetéseket, szégyenérzetet, társas elutasítást és kirekesztést vagy más szankciókat.

Az *1. ábra* összefoglalja a tanulmány eddigi szakaszaiban használt fogalmakat, és vázolja, ahogyan a szervezeti normák az egyének vélekedésének alakításával hatást gyakorolnak a viselkedéssel kapcsolatos szándékra és a viselkedésre. Ebben a szakaszban láttuk (és a következő szakaszban is látni fogjuk), hogy a helytelen viselkedések is tudnak olyan gyakoriságúakká válni, vagy olyan nyomást helyezni a cselekvőkre egy szervezetben, hogy e viselkedések a normáknak megfelelően kezdik befolyásolni az egyének viselkedését: ha sokan sokszor teszik ugyanazt, valamint szankcionálják azokat, akik nem a normakövetést választják, egy adott viselkedés elfogadottá, normává válhat. Ez pedig súlyos következményekkel járhat, ha például olyan megkérdőjelezhető cselekedetekről van szó, mint a kisebb vagy akár az igen nagy súlyosságú korrupciós cselekmények.

1. ábra: *A szervezeti kultúra, a szervezeti normák és viselkedéses következményeik (a tanulmány eddigi tartalmának összefoglalása)*

5. A SZERVEZETI NORMÁK SZEREPE A KORRUPCIÓS CSELEKMÉNYEK KIALAKULÁSÁBAN

A szervezeti kultúra és a szervezeti normák viselkedésre gyakorolt hatásainál maradva érdemes kitérni Campbell és Göritz (2014) kutatására, amelyben interjútechnikát alkalmazva gyűjtöttek be adatokat a vállalatok szervezeti kultúrájának azon jellemzőiről, amelyek részt vesznek a szervezeti korrupció kialakításában és fenntartásában. Megközelítésükben Schein (2010) szervezeti kultúra-felfogását alkalmazzák, amely szerint a szervezeti kultúra olyan nézetek, feltételezések, értékek és normák együttese, amelyeket a szervezet tagjai közösen osztanak, a szervezetre vonatkoznak és a szervezetben folytatott viselkedést szabályozottan és szokások révén irányítják.

Kutatásukban Campbell és Göritz (2014) arra jutottak, hogy a korrupt szervezetre jellemző, hogy a munkát szervező menedzseri szint és a munkát végző beosztotti szint eltérő felfogással rendelkezik a szervezeti kultúráról. A vezetők hajlanak a teljesítményt fontos értékként a kultúra középpontjába állítani, olyannyira, hogy adott esetben az alkalmazottakat a jó teljesítményszint elérése érdekében akár még korrupciós cselekedetre is ösztönzik. A beosztottak erre egyfajta védekezésként a korrupció „átértelmezésével" reagálnak, amelynek következményeként a korrupcióra úgy kezdenek gondolni, mint egy olyan elvárt cselekvésre, amelyet szükséges vagy muszáj végrehajtani. Ugyanebben a vizsgálatban a korrupt szervezetre jellemző elvként jelenik meg az „a cél szentesíti az eszközt"-elv, és jellemző értékként kiemelkedik a szervezetet profithoz juttató, következésképpen a dolgozóknak jó munkalehetőséget kínáló biztonság. A vizsgálat a szervezeti normák működésére vonatkozóan szintén példája annak az általánosabb érvényű megfigyelésnek, amely szerint a szervezetben dolgozók körében meglehetősen elfogadott eljárásmód azok megbüntetése, akik nem tartják magukat a szervezeti normákhoz és az azokban megnyilvánuló elvekhez (Campbell és Göritz, 2014; Hunyady és Münnich, 2016).

Számos tanulmány számol be arról, hogy a szervezeti normák jelentős hatással bírnak arra, ahogyan a szervezetekben a korrupció megjelenik, majd mértéke hólabdaszerűen egyre intenzívebbé válik (pl. Hechanova és Manaois, 2020). Egy Hollandiában folytatott kutatásban Gorsira, Steg, Denkers és Huisman (2018) azt vizsgálták, hogy a szervezeti klíma és az egyéni motivációk mennyiben járulnak hozzá a szervezeti korrupció alakulásához. Vizsgálatukat olyan pozícióban dolgozó közalkalmazottak és versenyszférabeli munkavállalók körében végezték, akiknek beosztásuknál fogva módjuk nyílt a korrupt döntések meghozatalára. A korrupciós cselekmény elkövetésére irányuló szándékot a válaszadók egy olyan skálán jelölték, amelyben bizonyos tételek a múltra, más tételek a jövőre vonatkoztak (pl. kértem / elfogadtam / vártam, valamint ajánlottam /

adtam / ígértem pénzt az előnyösebb bánásmódért cserébe, vagy elképzelhető, hogy a belátható jövőben ilyen helyzetbe kerülök), de a skála egyetlen tétele sem tartalmazta a „korrupció" vagy „megvesztegetés" szavakat. Mindkét vizsgált csoportban a válaszadók mintegy ötöde úgy számolt be magáról, mint aki hajlamos a fenti korrupciós cselekvések elkövetésére. A szervezeti klímának azonban meghatározó szerepe volt a korrupcióra való fogékonyság alakításában. Azok, akik saját szervezeti klímájukat olyannak észlelték, mint ami az egyéni önérdekkövetést akár mások kárára is szorgalmazza (ilyen értelemben tehát egoisztikus), és mások jólétével kevésbé törődik (ilyen értelemben kevésbé etikus), hajlamosabbak voltak a korrupciós eseményekbe bevonódni. Az észlelt klímának ezt a hatását egyéni szintű változók közvetítették, például olyanok, amelyek a személyes és szervezeti normákat ragadták meg (az előbbi arra a személyes morális elkötelezettségre vonatkozik, hogy valaki mennyire áll ellen a korrupciónak, míg utóbbi arra, hogy a szervezetben dolgozó kollégák milyen hozzáállással bírnak a korrupció tekintetében).

Ha tehát a munkavállalók a szervezetük klímáját önérdekkövetést szorgalmazónak, kollégáikat pedig a korrupciót elfogadónak, arra hajlónak látják, az fokozza saját korrupcióra való hajlandóságuk mértékét is. Az előbbiekben idézett kutatás (Gorsira és mtsai., 2018) eredményei tehát arra utalnak, hogy az észlelt szervezeti klímának, valamint az ennek talaján megszilárduló szervezeti normáknak, jelentős szerepük van a korrupció szervezeti alakulásában. A szervezeti normák olyan irányú változása, amely elfogadottabbá teszi a munkavállalók korrupcióval kapcsolatos hozzáállását, a korrupciós eseteket az adott munkahelyen még gyakoribbá teszi, ami akár még a munkabér ösztönző erejét is aláássa, ezzel is rontva a szervezet hatékonyságát (Chang és Lai, 2002). A megtörtént korrupciós esetek elemzése arra utal, hogy ha a fenti irányú változások a szervezeti normákban bekövetkeztek, a korrupciót elkövető munkavállalók nemcsak egyéni, de kollektív szinten is elkezdik racionalizálni és igazolni saját tettüket (pl. „nem volt más választásunk", „nem tudtuk, hogy ártunk"), sőt, a szervezeti normákat átadó szocializációs folyamatokat úgy alakítják, hogy a szervezetbe újonnan belépők elfogadják és gyakorolják a korrupciós cselekedeteket (Anand, Ashforth és Joshi, 2004).

A korrupciót potenciálisan befolyásoló tényezők között a fentiek miatt érdemes a korrupcióra vonatkozó szervezeti normák szerepével, jelentőségével is számolni, azok tartalmát megismerni a Belügyminisztériumhoz tartozó szervezetek körében. Viszonylag gyakori esetnek tűnik például az, hogy különböző ügyek felgyorsítása érdekében (pl. a hivatalos utat megkerülő adatszolgáltatás, akár privát célra vagy az adathoz hozzáférő személyhez közelállók javára), vagy a hivatalos intézkedésektől (pl. valamilyen bírság kiszabásától) való eltekintés érdekében a hivatalos állományban lévő személyeknek illegálisan jutalmat kínálnak, ők pedig azt elfogadják (Hunyady és Münnich, 2016). Amennyiben az ilyen esetek tekintetében a szervezet tagjainak többsége elfogadó nézőpontot érvényesít, ennek következtében pedig az ilyen eseteket a többség a rosszallása kifejezése nélkül hagyja, például azért, mert az ilyen eseteket kellően gyakorinak, vagy az egyedüli hatékony útnak látja az előnyszerzésre, félő, hogy a szervezet tagjaiban erősödni fog a korrupciós cselekmény elkövetésére irányuló szándék, és a korrupciós cselekmények visszaszorítása nehézségekbe ütközik.

6. A BELÜGYI RENDVÉDELMI SZERVEK ÁLLOMÁNYA KÖRÉBEN VÉGZETT KUTATÁS EREDMÉNYEI

6.1 AZ INTERJÚK TAPASZTALATAI

A belügyi rendvédelmi szervek állományának korrupciós eseményekről való vélekedéseivel kapcsolatban először interjús formában tettünk fel kérdéseket. A kérdések a konkrétan megtapasztalt korrupciós esemény cselekvőjére, az ő viselkedésére és vélekedéseire vonatkoztak. A szervezeti normáknak a korrupciós cselekményekre gyakorolt lehetséges hatásával kapcsolatban az interjúk során az alábbi megfigyeléseket tettük.

Az interjúkérdésekre választ adók szerint a korrupciós cselekmények nem túl gyakoriak, mindazonáltal érdemes itt kitérnünk néhány, ha nem is túl gyakori, mégis informatív említést kapó kérdéscsoportra. A közel 90 megkérdezettből 9% tett említést arról, hogy még egy ilyen szabályozott szervezeti kultúrában is a kor-

rupciót elkövető személy annak ellenére vált elkövetővé, hogy kifejezte aggodalmát a cselekvése elutasítottságával kapcsolatban, annak ritka szervezeti előfordulása miatt. Az említések 8%-ában a megkérdezettek arról is beszámoltak, hogy az elkövető hangoztatta, miért éppen ő legyen szabálykövető, ha egyszer ő sem kap meg mindent, ami neki a szabályzat szerint járna. Ez az észlelés tehát nem elhanyagolható oka lehet a korrupciós szándék növekedésének. A megkérdezettek 7%-a tett említést arról, hogy a korrupciós cselekményt elkövető személy tudomása szerint nem tartott a cselekvés kivitelezésétől, mert úgy látta, hogy a korábbi ilyen eseteknek sem volt komoly következménye. Az erről beszámolók egy 11-fokú skálán átlagosan 8,5 (*SD* = 1,38) erősségű meghatározó okként tekintettek erre a vélekedésre a korrupciós cselekmény mögött. A válaszadók 5%-a arról tett említést, hogy az elkövető hangoztatta, nem tart a következményektől, mert (1) a kollégák nem ártják bele magukat más kollégák dolgába; (2) a nyilvánvaló szabály ellenére úgy érzik, hogy nem elvárás, hogy a kollégák jelentsék az ilyen eseteket; (3) a vezetők nem szankcionálják eléggé az ilyen ügyeket; (4) nem érdekli a kollégák korrupcióval kapcsolatos elutasítása; és (5) történt már elég ilyen ahhoz, hogy ezzel ne keltsen feltűnést. A válaszokból az is kiderült, hogy az esetek 11%-ában a korrupciót elkövetők a kollégák véleményétől még jobban is tartottak, mint a személyüket érintő következményektől.

6.2 A KÉRDŐÍVES MEGKÉRDEZÉS EREDMÉNYEI

A korrupciós eseményekről való vélekedésekkel kapcsolatban a Belügyminisztériumhoz tartozó szervezetek dolgozóinak kérdőíves formában is tettünk fel kérdéseket, amelyekre 393 személytől érkezett válasz. A szervezeti normák korrupciós cselekményekre gyakorolt hatásaival kapcsolatban az interjú eredményeihez képest még inkább kirajzolódni látszik, hogy a korrupciót nem támogató szervezeti normáknak lehet korrupciót megfékező erejük.

A válaszadók szerint például nem lehet egyértelműen kijelenteni, hogy egy korrupciót elkövető személyt a korrupció szervezeti előfordulásának észlelt ritkasága egyértelműen visszatartaná cselekvésétől (egy „egyáltalán nem valószínű-"től a „nagyon valószínű"-ig terjedő 11-fokozatú skálán az átlag: 6,08, szórás: 3,25). A korrupciós cselekményt követő következmények kellő súlyosságára utal, hogy a válaszadók úgy látják, kevéssé valószínű, hogy szervezetükben valakit az terelne a korrupció elkövetésére, hogy a korrupciós cselekménynek nincs komoly következménye (*M* = 3,70, *SD* = 2,93), hogy azt a személyek gyakorinak látnák (*M* = 3,55, *SD* = 2,94), hogy azt ne vennék elég komolyan (*M* = 3,45, *SD* = 3,04), vagy hogy a legtöbb kolléga ne lenne azzal szemben elutasító (*M* = 3,43, *SD* = 2,76). A válaszadók szerint egy korrupt viselkedés elkövetésének mérlegelése során az elkövető számára a kollégák véleménye is számít valamennyit, de annál többet számítanak szerintük a cselekvő személyét érintő következmények (az „1: csak a kollégák véleményétől" a „11: csak az elkövető személyét érintő következményekig" terjedő skálán az átlag 7,40, szórás: 2,66).

Ezeken az általános válaszadási tendenciákon túl azt is megvizsgáltuk, hogy a korrupció irányába mutató szervezeti normákra vonatkozó 12 kérdésünk (pl. gyakoriság, következmények súlyossága, mások vélekedése és korrupciós szándéka) milyen főkomponensekbe rendezhető. Az analízis 10 kérdést egyetlen főkomponensbe sorolt. A kérdéseket és a hozzájuk tartozó komponenssúlyokat az *1. táblázat* tartalmazza.

A szervezeti normára vonatkozó kérdések	komponens-súlyok
Mennyire valószínű, hogy egy elkövetőt az csábít korrupcióra, hogy a lebukás valószínűségét kicsinek gondolja, mert az Ön szervezetében a kollégák nem ártják bele magukat a másik dolgába?	0,63
Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az elkövetőt az a vélekedése tereli, hogy a korrupciós esetek jelentésével kapcsolatos általános elvárás ellenére az Ön szervezetében a kollégák azt nem jelentették (vagy jelentenék)?	0,76
Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az elkövetőt az a nézete tereli, hogy az Önök szervezeténél a hasonló eseteknek sem lett/lenne komoly következménye?	0,82
Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az elkövetőt az tereli, hogy ő az Önök szervezetében meglehetősen gyakorinak láthatja a korrupciós eseményeket?	0,88
Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az elkövetőt az tereli, hogy ő az Ön szervezetében azt tapasztalja, a korrupciós ügyeket nem veszik elég komolyan, azoknak nincs is súlyos következménye?	0,87
Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az elkövetőt az tereli, hogy szerinte a legtöbb kolléga nem utasítja el a korrupciót?	0,92
Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az elkövetőt az tereli, hogy szerinte a legtöbb kolléga igazából elfogadhatónak tartja a korrupciót?	0,88
Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az elkövetőt az a vélekedése tereli, hogy a kollégák többsége egyetért a „cél szentesíti az eszközt" hozzáállással?	0,87
Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az elkövetőt az tereli, hogy megfogalmazódik benne, hogy ő miért legyen szabálykövető, ha egyszer ő sem kap meg mindent, ami neki a szabályzat szerint járna?	0,73
Mennyire valószínű, hogy korrupt viselkedésre az elkövetőt az tereli, hogy úgy látja, az Ön szervezetében mások is különösebb gondolkodás vagy hezitálás nélkül megtennének egy hasonló cselekedetet?	0,89

1. táblázat: *A szervezeti normához tartozó kérdések főkomponens-analízise után megtartott itemek és komponenssúlyaik*

A főkomponensbe tartozó kérdésekre adott válaszokból átlagot képeztünk, amelynek a teljes mintán megfigyelt mértéke (M = 3,85; SD = 2,35) inkább arra utal, hogy a válaszadók nem tartották különösebben valószínűnek, hogy a szervezeti norma a korrupciót támogatná. Érdemesnek tartottuk azonban azt is megvizsgálni, hogy a válaszadók körében azonosíthatók-e olyan csoportok, amelyek különbözőképpen vélekednek a szervezeti normák korrupciót alakító hatásáról. Analízisünkben három markáns és kellően nagylétszámú válaszadói csoport rajzolódott ki. Az 1. klaszterbe (n = 75) azok tartoztak, akik, ha nem is nagymértékben, de inkább valószínűsítették, hogy a korrupt viselkedés gyakorisága, súlytalan következményei, a szervezetben jelenlévők részéről az ilyen cselekmények elfogadása ösztönzi a korrupt viselkedést. A 2. klaszterbe sorolt személyek (n = 143) szerint a szervezeti normák valamelyest a korrupció ellen hatnak, a 3. klaszterbe tartozók (n = 175) pedig kifejezetten a korrupciót gátlónak látják a szervezeti normákat. Az egyes klaszterekhez tartozó átlagokat és szórásokat a *2. ábra* szemlélteti. Az egyszempontos varianciaanalízis eredményei szerint az egyes klaszterek átlagértékei szignifikáns különbséget mutatnak, $F(2, 390) = 1382{,}36$, $p < 0{,}001$. A *post-hoc* elemzések mindhárom csoport átlagainak egymástól való jelentős különbségét jelzik (minden esetben $p < 0{,}001$). A három klaszter létszámbeli megoszlása a fentiekhez képest nem változik, ha figyelem-

be vesszük azt is, hogy a válaszadó ismer(t)-e személyesen olyan személyt, aki az ő munkahelyi szervezetén belül korrupciós cselekményt követett el, és jogerősen elítélték érte, $\chi^2(2) = 4{,}33$, $p = 0{,}12$. (A tendenciaszintet közelítő eredmény annak köszönhető, hogy míg az 1. és 3. klaszterben a válaszadók körülbelül 50-50%-a esik a korrupt viselkedést elkövetőt ismerők és nem ismerők csoportjába, ez az arány körülbelül 60-40% az ilyen személyt ismerők javára a 2. klaszterben.)

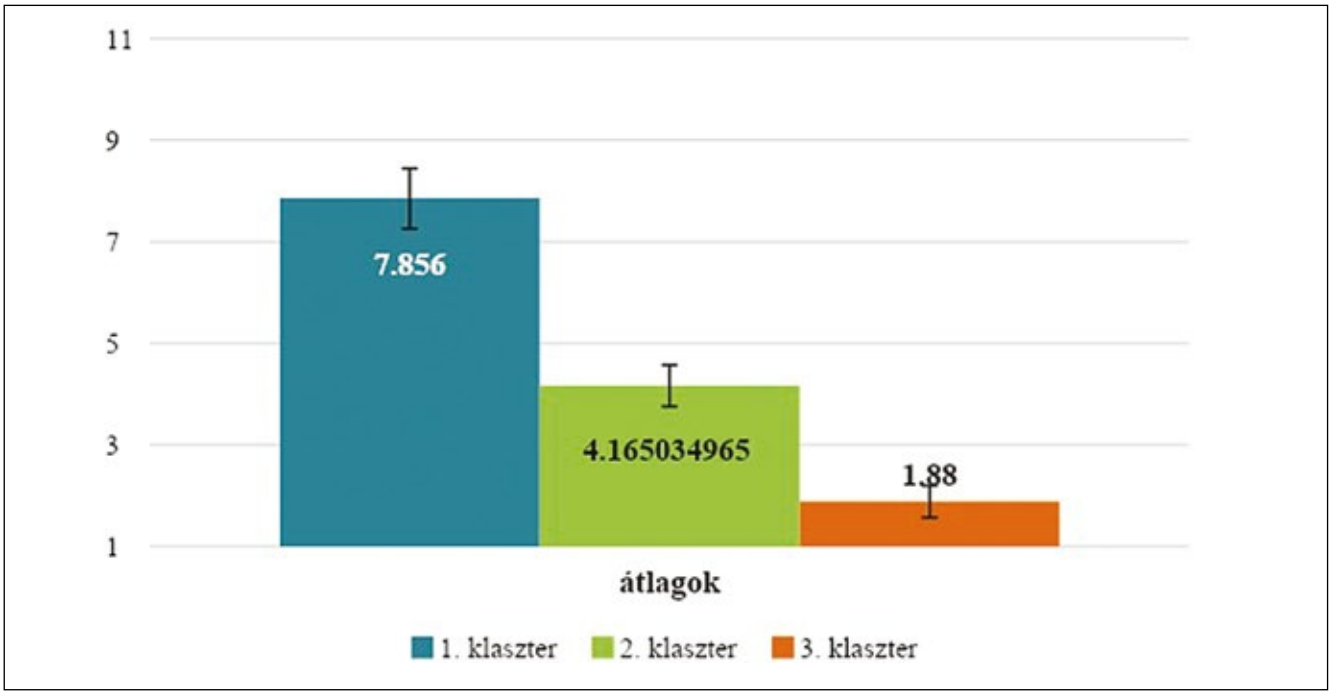

2. ábra: A szervezeti normák átlaga és szórása az egyes klaszterekben

Ezek alapján elmondható, hogy bár a rendvédelmi szervek állományának legnépesebb tábora (3. klaszter; a válaszadók 44,5%-a) szerint a szervezeti normák gátolják a korrupciót, a megkérdezettek közül minden ötödik válaszadó (1. klaszter) úgy véli, a szervezeti normák nem kellően szigorúak ahhoz, hogy a korrupt viselkedést szankcionálva attól eltántorítsanak. A 2. klaszterben valamivel nagyobb arányban vannak jelen azok, akik személyesen is ismertek korrupciót elkövető személyt, és vélekedésük szerint a szervezeti normák – ha nem is teljesen egyértelműen – de némileg fékezik a korrupció előfordulását.

Bár a főkomponensnek nem képezte részét az a kérdésünk, amely arra vonatkozott, hogy a válaszadó szerint a korrupt viselkedés elkövetésének mérlegelése során az elkövető számára inkább a kollégák véleménye vagy a saját személyét érintő következmények számítanak jobban (1: csak a kollégák véleménye; 11: csak a személyét érintő következmények), az azonosított három klaszterbe tartozók jelentősen eltérő módon adtak választ e kérdésre, $F(2, 390) = 5{,}03$, $p < 0{,}01$. A csoportok közötti összevetések alapján azt láttuk, hogy az 1. klaszterbe tartozók átlagértéke ($M = 8{,}25$; $SD = 2{,}13$) szignifikánsan különbözik a 2. és 3. klaszterbe tartozók átlagértékeitől ($M = 7{,}27$; $SD = 2{,}43$, valamint $M = 7{,}13$; $SD = 2{,}96$ – az 1. és 2. klaszter különbsége esetében $p < 0{,}05$, az 1. és 3. klaszter esetében $p < 0{,}01$). E válaszok azt tükrözik, hogy a megkérdezettek inkább látják úgy, hogy a korrupciót elkövető személy a kollégák véleményével szemben a személyes következményekkel jobban törődik, és ez a vélekedés markánsabban jelenik meg az 1. klaszterhez tartozó válaszadóknál, akik szerint a szervezeti normák valószínűsítik a korrupciót. Érdemes összevetnünk ezt az eredményt a fentebb bemutatott holland kutatás (Gorsira és mtsai, 2018) eredményeivel, amelyben egyrészt azt láttuk, hogy a saját szervezeti klímájukat az egyéni önérdekkövetést akár mások kárára is szorgalmazónak észlelők hajlamosabbak voltak a korrupciós eseményekbe bevonódni, másrészt azt is láttuk, hogy az észlelt klíma e hatását részben az egyéni önérdekkövetés által motivált korrupt előnyszerzési vágy is közvetítette. Eredményeink tehát felhívják a figyelmet a szervezeti normák korrupciót alakító szerepére.

7. ÖSSZEFOGLALÁS

Ebben a tanulmányban a szervezeti normák fogalmát, valamint ezek viselkedéses szándékot alakító hatásait jártuk körül. A szervezeti normákat elhelyeztük a szervezeti kultúra egyéb összetevői (pl. szervezeti értékek) között. Mint láttuk, bizonyos esetekben még a szervezeti normák lehetnek olyan erősek, hogy akár a szervezet egészének teljesítményét is visszafogják. A társadalmi normák esetéhez hasonlóan a szervezeti normák esetében is – akár valós vélekedésünkkel szemben is – hajlunk a normakövetésre, mert fontos számunkra, hogy a normát kialakító csoport tagjai maradjunk. A korrupcióval kapcsolatban kutatási eredményeket idéztünk, amelyek szerint a szervezet tagjai mind vezetői, mind alkalmazotti szinten elfogadók lehetnek a korrupcióval kapcsolatban, ugyan más okok miatt: a vezetők a szervezet hatékonyságának szorgalmazása, a beosztottak a vezetők irányából észlelt elvárások miatt. A korrupció megfékezése miatt mindenképpen érdemes a korrupcióval kapcsolatos szervezeti klímát és normákat feltárni, és szükség esetén a korrupciót elutasító irányba billenteni. Elmondható, hogy a belügyi rendvédelmi szervek állományának interjús és kérdőíves válaszai arra utalnak, hogy a megkérdezettek többsége szerint a szervezeti normák inkább fékezik a korrupciót, a következmények súlyosak, a korrupció nem gyakori, ugyanakkor a dolgozók között jelentékeny arányban lehetnek olyanok, akik ezt másképp észlelik, potenciálisan növelve esetükben a korrupcióra irányuló szándék erősségét.

8. IRODALOMJEGYZÉK

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, *50*, 179–211.

Anand, V., Ashforth, B. E., Joshi, M. (2004). Business as usual: The acceptance and perpetuation of corruption in organizations. *The Academy of Management Executive*, *18*, 39–53.

Aquino, K., Douglas, S., Martinko, M. J. (2004). Overt anger in response to victimization: Attributional style and organizational norms as moderators. *Journal of Occupational Health Psychology, 9*, 152–164.

Campbell, J. L., Göritz, A. S. (2014). Culture corrupts! A qualitative study of organizational culture in corrupt organizations. *Journal of Business Ethics, 120*, 291–311.

Chang, J. J., Lai, C. C. (2002). Is the efficiency wage efficient? The social norm and organizational corruption. *The Scandinavian Journal of Economics*, *104*, 27–47.

Christenson, J. A., Hougland Jr, J. G., Ilvento, T. W., Shepard, J. M. (1988). The "Organization Man" and the community: The impact of organizational norms and personal values on community participation and transfers. *Social Forces, 66*, 808–826.

Cialdini, R. B., Trost, M. R. (1998). *Social influence: Social norms, conformity, and compliance.* In D. T. Gilbert, S. T. Fiske, G. Lindzey (Eds.), The handbook of social psychology (4th ed., Vol. 2,). Boston: McGraw-Hill, 151–192.

Gorsira, M., Steg, L., Denkers, A., Huisman, W. (2018). Corruption in organizations: Ethical climate and individual motives. *Administrative Sciences*, *8*, 4. doi:10.3390/admsci8010004

Hall, R. H. (1982). *Organizations: Structure and process* (3rd ed.). New Jersey: Prentice Hall.

Haslam, S. A. (2004). *Psychology in organizations – The social identity approach*. London: SAGE.

Hechanova, R. M., Manaois, J. O. (2020). Blowing the whistle on workplace corruption: the role of ethical leadership. *International Journal of Law and Management*, 62, 277–294.

Hofstede, G., Neuijen, B., Ohayv, D. D., Sanders, G. (1990). Measuring organizational cultures: A qualitative and quantitative study across twenty cases. *Administrative Science Quarterly*, 286–316.

Hunyady Gy., Münnich Á. (2016). A szilárd erkölcsiség elvárása a rendvédelemben: egy lehetséges pszichológiai modell. *Belügyi Szemle, 64*, 34–68.

Klein S. (2005). *Vezetés- és szervezetpszichológia*. Budapest: Edge 2000.

Perrow, C. (2002). *Szervezetszociológia*. Budapest: Osiris.

Schein E. H. (1990). Organizational culture: What it is and how to change it. In: P. Evans, Y. Doz, A. Laurent (*Eds.*), *Human resource management in international firms* (pp. 56–82). London: Palgrave Macmillan.

Schein, E. H. (2010). *Organizational culture and leadership*. San Francisco: John Wiley & Sons.

Smith, E. R., Mackie, D. M., Claypool, H. M. (2016). *Szociálpszichológia*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

VII. A SZUBJEKTÍV NORMÁK LEHETSÉGES SZEREPE A KORRUPCIÓS ESETEK BEKÖVETKEZÉSÉBEN

Pántya József

1. BEVEZETÉS

Ebben a tanulmányban bemutatjuk, hogy a szűkebb társas környezet vélekedése, valamint az ennek nyomán kialakuló társas nyomás érzete milyen előjellel és milyen intenzitással fejthetik ki hatásukat a korrupciós cselekmények megítélésére, az azok végrehajtására irányuló szándékra, és következésképpen magára a korrupciós viselkedésre. Vizsgálat tárgyává tesszük azoknak az érzéseknek, gondolkodásmódoknak és viselkedéseknek a korrupciós kimenetkere gyakorolt hatásait, amelyeket egy, a korrupciós cselekmény végrehajtásán gondolkodó, vagy az azt el is követő személy a szűkebb környezetének tagjaitól tapasztalhat, és amelyeket a korrupciót ellenzőnek vagy támogatónak láthat. Ez az észlelés a korrupcióra vonatkozóan a saját viselkedési szándékát, az pedig magát a viselkedés végrehajtását, a szűkebb környezet vélekedése alapján gátolhatja vagy erősítheti. A tanulmány végén kitérünk arra is, hogy az így kialakított szubjektív normák és azok változása mennyiben válhat olyan tényezővé, amely a korrupciós cselekmények gyakoriságát csökkenti vagy növeli.

2. A SZUBJEKTÍV NORMÁK HELYE A SZILÁRD ERKÖLCSISÉG MODELLJÉBEN

A Hunyady György és Münnich Ákos (2016) által javasolt szilárd erkölcsiség modellje (SZEM) az erkölcsi szempontból szilárd és erkölcsös viselkedést bejósló tényezőket foglalja egységes keretbe. A SZEM-modell az Ajzen-féle tervezett viselkedés elméletéből indul ki, és ez utóbbi elmélet viselkedést befolyásoló hatótényezői mögé további befolyásoló faktorokat állít. Az ajzeni elképzelésből kiindulva az erkölcsileg megkérdőjelezhetetlen és megkérdőjelezhető viselkedések és viselkedési szándékok mögött a SZEM-modell szintén az Ajzen (1991) által javasolt három alapvető tényezőcsoportot azonosítja. Az egyik csoportot az attitűdök képezik, amelyek egy dologgal (attitűdtárggyal) kapcsolatos hozzáállásunk, vélekedésünk, ítéletünk. A második csoportba olyan tényezők tartoznak, amelyeket a cselekvő közvetlen társas környezete befolyásol (ezekből származnak a szubjektív normák). A harmadik csoportot olyan tényezők alkotják, amelyek azzal az észlelt egyszerűséggel-nehézséggel kapcsolatosak, amely a cselekvés kivitelezésére vonatkozik (ez tulajdonképpen az a személyes kontrollérzet, amely révén egy adott viselkedés kivitelezése könnyűnek vagy nehéznek tűnik).

Ezek a tényezők a legközvetlenebb befolyásolói egy adott viselkedés megtételére, vagy az attól való távolmaradásra irányuló szándékunknak, amely pedig közvetlen módon hat egy adott cselekvés tényleges kivitelezésére, vagy az attól való tartózkodásra. Természetesen sok más tényező közvetett módon, az attitűdökön, a szubjektív normákon és a szubjektív kontroll érzetén keresztül hatással lehet a cselekvés szándékára. A SZEM-modell javaslatot tesz e befolyásoló tényezők szélesebb körére (Hunyady és Münnich, 2016). E tanulmány fókuszában a viselkedéses szándékot közvetlenül befolyásoló szubjektív normák állnak.

3. A SZUBJEKTÍV NORMÁK FOGALMA

A szubjektív normákat Ajzen úgy határozza meg, mint *„a viselkedés végrehajtására vagy végre nem hajtására vonatkozó észlelt társas nyomást"* (Ajzen, 1991, 188. o.). A szubjektív normák tehát arra vonatkoznak, ahogyan a cselekvő vagy a cselekvésen gondolkozó személy az adott viselkedéssel kapcsolatban a viselkedés társasan elvárt módjairól gondolkozik (Ajzen, 1991). A SZEM-modell a viselkedés kivitelezésének szándéka mögött ugyanebben az értelemben közelíti meg a szubjektív norma komponenst, amely *„annak észlelése/hite, hogy mekkora a társas kapcsolatok szereplőitől (egyének/csoportok) eredő nyomás a vizsgált cselekedet «megtételére», illetve «meg nem tételére» (azaz elkerülésére)"* (Ajzen, 2005 alapján Hunyady és Münnich, 2016, 47. o.). Ez a nyomás egyfajta pszichológiai nyomásként jelenik meg a viselkedés kivitelezésére vonatkozóan az olyan személyek részéről, akikkel kapcsolatba kerülünk, tehát ebben meglehetősen fontos hatótényező, hogy az egyént körülvevő személyek kivitelezik-e vagy sem a szóban forgó cselekedetet (Hunyady és Münnich, 2016). Ahogyan arról Ajzen (1991) korábbi kutatásai alapján beszámol, a fentiekben meghatározott szubjektív normák a viselkedések széles körét tekintve bejóslói a választott viselkedésnek, legyen szó akár a személy számára kellemes, élvezetes cselekvések megválasztásáról, akár kellemetlen viselkedésekről. Így például a szubjektív normák meghatározzák, hogy valaki milyen szabadidős tevékenységeket választ (pl. strandol, kocog, hegymászáson vesz részt, hajókázik vagy kerékpározik), de azt is, hogy csal-e egy vizsgán, elcsen-e valamit egy boltból, vagy valótlan dolgot állít azért, hogy elkerüljön valamilyen számára kellemetlen dolgot.

Egy viselkedés kivitelezésének szándéka *„egy adott helyzetben egy meghatározott célra irányuló viselkedés végrehajtásának terve"* (Smith, Mackie és Claypool, 2016, 415. o.), amelyet tehát jelentősen befolyásol, hogy a személy környezetében lévők miként vélekednek a cselekvésről, illetve megteszik-e azt vagy sem. Ezek a személyek nem egyforma erősséggel befolyásolják a cselekvőt: a társas kapcsolatok szereplői közül egyesek jobban, mások kevésbé befolyásolják a cselekvésről való döntésében. Az, hogy a személy környezetében élők, a személy társas kapcsolatai közül (a családtagok, barátok, munkatársak, iskolatársak, szomszédok, ismerősök stb.) kik milyen erős hatással bírnak a személy viselkedésére, cselekedetenként változó lehet (Hunyady és Münnich, 2016). A SZEM-modell például az alábbi szereplők lehetséges befolyásoló hatását emeli ki (Hunyady és Münnich, 2016, 53. o.):

– közvetlen (munka)társak;
– közvetlen felettes;
– tágabb körben a (munka)társak;
– családtagok;
– barátok;
– a (lakó)környezetben az emberek.

Bár a szubjektív normát alakító személyek köre viselkedésről viselkedésre változhat, mindazonáltal a fenti személyek azok, akik valószínűleg a legtöbb esetben és a legtöbb viselkedés tekintetében befolyással bírnak a szubjektív normák alakulására. Az *1. ábra* a viselkedési szándékot befolyásoló szubjektív normára vonatkozóan szemlélteti a társas kapcsolatok lehetséges szereplőinek strukturális hatását.

1. ábra: *A szubjektív norma strukturális összefüggései és a szubjektív norma közvetítő hatása a társas kapcsolatok és a viselkedési szándék között*

4. A SZUBJEKTÍV NORMÁK VÉLEKEDÉS- ÉS VISELKEDÉSIRÁNYÍTÓ SZEREPE

Amikor gondolatainkkal, érzéseinkkel és cselekvéseinkkel igazodunk ahhoz, amit a társas kapcsolataink alapján egy adott viselkedésre vonatkozóan észlelünk (észlelt társas nyomás), igazából a szubjektív normák tartalma alapján gondolkozunk, érzünk és cselekszünk. Ilyen esetekben az van ránk hatással, ahogyan a szűkebb környezetünkben lévő, számunkra fontos más személyek az adott cselekvéssel kapcsolatban gondolkoznak és éreznek az adott viselkedéssel kapcsolatban, vagy ahogyan éppen ők maguk döntenek az adott viselkedés kivitelezéséről.

4.1 PÉLDA A SZUBJEKTÍV NORMÁK VÉLEKEDÉSALAKÍTÓ SZEREPÉRE

Tegyük fel, hogy egy ideje azon gondolkozunk, hogyan tudnánk egészségesebb életet élni: jó lenne fittebbnek lenni, leszokni a dohányzásról, és talán valamennyit még fogyni is a testsúlyunkból. Ezek mindegyike erősebb elhatározást, ezzel együtt erősebb viselkedéses szándékot kíván meg ahhoz, hogy viselkedésünkön ténylegesen változtassunk: kerüljük a dohányzásra lehetőséget adó helyeket és az egészségtelen ételeket. Először azonban az egészségtelen és egészséges életmóddal kapcsolatos véleményünknek kell megváltoznia. A tervezett viselkedés elméletének (Ajzen, 1991) értelmében e vélekedésváltozáshoz (és az egészségesebb élethez vezető szokások kialakításához is) az erre vonatkozó attitűdjeinkben az egészséges életmóddal kapcsolatos, pozitív irányú változásoknak kell bekövetkezniük. Azt is észlelünk kell, hogy kontrollt tudunk gyakorolni a viselkedéses választásaink fölött: képesnek vagy elég erősnek, hatékonynak kell éreznünk magunkat ahhoz, hogy kevesebbet dohányozzunk, valamint kevesebbet és/vagy egészségesebb élelmiszereket vásároljunk, vagy ilyen ételeket együnk.

Mindezek mellett azonban fontos a tervezett viselkedés elméletének a szubjektív norma eleme is: ha például házastársunkról, élettársunkról, bármelyik más családtagunkról, netán barátaink valamelyikéről kiderül, hogy ugyanezt fontolgatja, ugyanez a célja, akkor mi is máris másképp állunk a dologhoz. Az egész onnantól kezdve nem is tűnik olyan nehéznek, sőt akár együtt is kigondolhatjuk az egészségesebb élethez vezető jó stratégiákat: átgondolhatjuk napirendünket, hogy hová is férne be egy kis mozgás, mehetünk akár együtt is az edzőterembe, megvitathatjuk, hogy mi segít akkor, amikor kívánjuk a cigarettát stb. Ezek nemcsak a viselkedés feletti kontrollérzetünket, valamint az egészséges életmóddal kapcsolatos vélekedéseinket, attitűdjeinket formálják, hanem akár a viselkedés kivitelezésére vonatkozóan az észlelt társas nyomás szintjét is megemelhetik, főleg, ha több családtagunkról, barátunkról, környezetünkben élőről (vagyis olyan személyekről, akikkel kapcsolatba kerülünk) derül ki, hogy ők maguk is egyetértenek és támogatják, vagy akár ők maguk is gyakorolják az egészségtudatos viselkedésmódokat.

4.2 PÉLDA A SZUBJEKTÍV NORMÁK VISELKEDÉSALAKÍTÓ SZEREPÉRE

Azt, ahogyan a szubjektív normáknak is szerepe van viselkedéseink alakításában, számos kutatás vizsgálat tárgyává tette. E vizsgálatok a legkülönbözőbb viselkedések (pl. dohányzás, gyorshajtás, környezettudatosság stb.) terén mutatták ki a tervezett viselkedés elméletének (Ajzen, 1991), azon belül is az attitűdök, a szubjektív normák és az észlelt viselkedéses kontroll viselkedésmeghatározó szerepeit. Ebben a tanulmányban – mivel a korrupciós cselekmények morális szempontból is értékelhetők – példaként egy olyan viselkedésen keresztül mutatjuk be a szubjektív normák viselkedésalakító szerepét, amely szintén értelmezhető morális aspektusból. A szakirodalom számos megfigyelést halmozott fel arról, ahogyan a szubjektív normák alakítják az adózásról hozott döntéseinket: a jó adózó magatartást, az adóelkerülést (az adótörvény kiskapuinak megtalálását) vagy az adócsalást (az adótörvényekkel szembemenő viselkedést).

Ahogyan azt a korábbiakban láttuk, a szubjektív normák olyan módon gyakorolnak hatást a viselkedésre, hogy a személyt a számára fontos mások által elvárt, vagy az általuk nem kifogásolt, akár helyénvalónak is tartott magatartás irányába terelik. Minél erősebbnek észleli a személy ezt a társas nyomást (vagyis Ajzen tervezett viselkedés elméletében a szubjektív norma komponens minél erősebb), annál hajlandóbb lesz a személy arra, hogy a számára fontos referenciacsoport (pl. a szubjektív normák esetében a barátok, a lakóhelyén élők vagy a foglalkozási csoport tagjai) által elvárt, társasan elfogadott módon cselekedjen (Ajzen, 1991).

Bobek, Roberts és Sweeney (2007) például a normák különböző típusainak (személyes normák: azaz az egyéni értékek és alapelvek; szubjektív normák) az adózási szándékot potenciálisan befolyásoló hatásait vizsgálták amerikai, ausztrál és szingapúri mintákon. Vizsgálatukban arra jutottak, hogy a személyes és szubjektív normákat lefedő méréseik a személyek értékelésében nagyon hasonló tényezőkként jelennek meg, amely végül is az adózási szándék erősebb befolyásoló tényezőjének tűnt, még az olyan klasszikus közgazdaságtani tényezőknél is, mint például az adócsalás esetére elővételezett lebukás észlelt valószínűsége. Ez tehát azt jelenti, hogy azok a személyek, akik inkább egyetértettek olyan állításokkal, amelyek a személy barátinak és az egyén számára fontos másoknak az adóelkerüléssel kapcsolatos rosszallására vonatkoznak, maguk is jelentősen kisebb mértékben hajlottak arra, hogy egy jogosulatlan költségnek a könyvelésben történő elszámolásával csökkentsék az adóalapjuk mértékét. Emellett kulturális különbségek is jelentkeztek: az adóelkerülési szándék mértéke a szingapúri minta esetében volt a legalacsonyabb, és az az ausztrál minta esetében mutatkozott a legnagyobbnak (Bobek és mtsai., 2007; Pántya, 2015). Az adózási szándék alakításában a szubjektív normák befolyásoló hatásait egyéb kutatások is megerősítették (pl. Alm, McClelland és Schulze, 1999; Bobek és Hatfield, 2003).

Bobek és Hatfield (2003) a tervezett viselkedés elméletének összetevőit vizsgálták az adócsalás vonatkozásában. Vizsgálatukban például olyan helyzetekkel szembesítették a kutatásuk alanyait, amelyekben a résztvevők akár az adóalapjukat csökkentő kiadások (pl. a lakásuk irodaként való használatával kapcsolatban felmerülő költségek) jogosulatlan növelése vagy a bevallott jövedelemük (pl. a borravalójuk) mértékének csökkentése mellett is dönthettek. A szubjektív norma erősségét a vizsgálatban úgy ragadták meg, hogy megkérték a résztvevőket, fejezzék ki egy skálán, hogy mennyire értenek egyet az alábbi állítással: *„a legtöbb ember, akit ismerek, helyeselné, hogy az adócsalás mellett döntök."* (Bobek és Hatfield, 2003, 24. o.). A kutatás eredményei azt mutatták, hogy azok, akik az előbbi állítással inkább egyetértettek, valószínűbben mutattak nagyobb hajlandóságot az adóelkerülésre. Kutatásuk további fontos eredménye, hogy a tervezett viselkedés elméletének másik két, a viselkedéses szándékot meghatározó tényezője, azaz az attitűdök és az észlelt viselkedéses norma a szubjektív kontroll mellett szintén jelentős meghatározói az adózással kapcsolatos döntéseinknek (Bobek és Hatfield, 2003).

Az előbbiekben kifejtett kutatási megfigyelések alapján tehát azt mondhatjuk, hogy Ajzen (1991) tervezett viselkedés elmélete jó elméleti keretet kínál az olyan, morális szempontok mentén is kiértékelhető viselkedéseink értelmezéséhez és bejóslásához, mint amilyen az adózói viselkedés is. Valóban, az adózói magatartás kutatásában ismertek olyan munkák is, amelyek az attitűdöket, szubjektív normákat és az észlelt viselkedéses kontrollt valóban egyszerre veszik figyelembe, és amelyek eredményei támogatják is Ajzen modelljét. Ráadásul ilyen jellegű támogató eredmények nemcsak az adóelkerüléssel (Bobek és Hatfield, 2003), hanem még a megfontoltabb, az évközi befizetések nyomon követését igénylő adófizetési móddal kapcsolatban is születtek (Bobek, Hatfield és Wentzel, 2007).

Mindezek alapján azt mondhatjuk, hogy az Ajzen-féle tervezett cselekvés elméletét felépítő tényezők külön-külön, de együttesen is jelentősek, éppen ezért ezek a korrupciós cselekmények esetében is vizsgálatra érdemes meghatározói a viselkedésnek. Az attitűdök, a szubjektív normák és az észlelt viselkedéses kontroll viselkedési szándékot és viselkedést alakító szerepét empirikus megfigyelések tehát messzemenően támogatják (pl. Bobek és Hatfield, 2003; Bobek és mtsai., 2007).

5. A SZUBJEKTÍV NORMÁK SZEREPE A KORRUPCIÓS CSELEKMÉNYEK KIALAKULÁSÁBAN

Az eddigiekben láthattuk, hogy a szubjektív norma, azaz a személlyel kapcsolatban lévők (pl. család, barátok, kollégák, ismerősök stb.) vélekedése egy adott viselkedéssel kapcsolatban, vagy az általuk ténylegesen kivitelezett viselkedések, és az így előálló, irányukból érkező társas nyomás jelentős hatással bír a személy viselkedéses szándékára, valamint magára a személy viselkedésére. Láthattuk azt is, hogy ez nemcsak a személy számára kívánatos, és mások által is pozitívan értékelt cselekedetek (pl. egészségtudatos magatartás) esetében lehet így, de a morálisan és társadalmi hatását tekintve is negatív cselekedetek (pl. az adócsalási hajlandóság) esetében is erős a szubjektív norma szerepe.

A korrupcióval kapcsolatban a kutatók (pl. Mansor, Ariff és Hashim, 2020; Sanchez, Gomez és Wated, 2008) szintén felvetik annak lehetőségét, hogy valakit a korrupcióra – természetesen számos más tényező mellett – az erős szubjektív norma, az erősnek észlelt társas nyomás is ráterelhet. Az is elmondható, hogy ha erre a korrupciós útra a szubjektív norma éppen nem is tereli a személyt, mindenképpen növeli az ő korrupciós esetekkel szembeni toleranciáját.

A korrupciós esetek körét tekintve a Belügyminisztériumtól kapott dokumentumok szerint az egyik leggyakoribb korrupciós eseményt azok jelentik, amelyekben a hivatalos állományban lévő személyek az ügyintézés gyorsítása vagy a felületes intézkedés érdekében illegálisan jutalmat kapnak (Hunyady és Münnich, 2016). Ilyen eset lehet például az, ha egy gyorshajtás vagy az „Állj! Elsőbbségadás kötelező!" táblánál való meg nem állás hivatalos büntetés nélkül marad, a szabályszegő kezdeményezésére (pl. szóba hozza, hogy vajon nem lehetne-e a büntetést elkerülni, vagy az irataival eleve átnyújt valamennyi készpénzt az intézkedő számára). Az, hogy valaki egy ilyen helyzetben milyen döntést hoz, természetesen egyéni tényezőkön is múlik. Ugyanakkor, ha a személy úgy gondolja, hogy legközelebbi kollégái, barátai semmi kivetnivalót nem látnának abban, hogy ő az intézkedés során a szabályszegő által felajánlott pénzt elfogadja, valószínűbb kimenetté válik, hogy az intézkedő elfogadja a pénzt, és eltekint a további intézkedéstől.

A hatalommal való visszaélésnek hasonló példája lehet az is, amikor egy olyan hatósági vagy adatnyilvántartással foglalkozó személy, akinek ahhoz hozzáférése és jogosultsága van, valamilyen ajándékért cserébe az adott ügyre vonatkozóan jogosulatlan módon lekérdez bizonyos adatokat, vagy betekint bizonyos ügymenetekbe csak azért, hogy azzal ismerősét, kollégáját stb. az ügy tekintetében előnyösebb helyzetbe hozza. Megint csak, ha a személy úgy érzi, a társas nyomás nem eléggé erős arra vonatkozóan, hogy a személy ne járjon el jogosulatlan módon, vagy ezek a szubjektív normák még abba az irányba is hatnak, hogy a személy arra a következtetésre jut, hogy nincs ezzel semmi probléma, legszűkebb társas környezete ugyanis nem helytelenítené, vagy még támogatná is az ő eljárását, akkor a személy valószínűleg be fog tekinteni az adatokba.

Többek között a fentiekhez hasonló módon lehet szerepe a szubjektív normáknak akkor, amikor valaki olyan munkakörben dolgozik, amelyben nyelvvizsgapótlékra lenne jogosult. Sajnos azonban sosem volt jó a nyelvérzéke, ezért nem tudott hivatalosan elismert nyelvvizsgát szerezni. Egy kollégája hasonló cipőben járt, mindaddig, amíg végül valahogyan nyelvvizsgát szerzett. Ezzel a kollégával példabeli személyünk jó kapcsolatot ápol, és meg is tudja tőle, hogy hogyan juthat egyszerűen – természetesen nem hivatalos úton – nyelvvizsgához, sőt még azt is megtudja tőle, hogyan veheti fel a kapcsolatot azzal, aki tud segíteni a nyelvvizsga mihamarabbi „megszerzésében". Példabeli személyünk vívódik, azt már tudja, hogy a legközelebbi kollégája nem bánta meg a döntését, az ő viszonyulása tehát ehhez az eljárásmódhoz pozitív. A példabeli személy megosztja aggodalmát a házastársával, aki bár szintén határozatlan, 1-2 nap múlva arra jut, hogy talán mégis meg kellene próbálni ezt az utat, jól fog jönni a családnak a keresetkiegészítés. A cselekvő szűkebb környezetében azonosítható társas hatások tehát abba az irányba hajták a személyt, hogy válassza a nem hivatalos utat az előnyszerzésre.

Több empirikus kutatás valóban meg is erősítette a szubjektív normák jelentős befolyásoló szerepét a korrupciós szándék kialakulásában, valamint a korrupciós cselekmény elkövetésében. Rabl és Kühlmann (2008) például egy üzleti szimulációs játékban való részvételre kérték meg vizsgálatuk résztvevőit. A többkörös üzleti szimulációban a résztvevők az értékesítési vezető szerepében hoztak döntéseket a kínált termékek áráról, hirdetési költségekről, piackutatásról stb., amelyek révén növelhették versenyképességüket más (szimulált) cégekhez képest. A döntéshozatal során a résztvevőknek kísérleti feltételtől függően lehetőségük nyílt korrupt ajánlatok tételére, vagy ilyen ajánlatok elfogadására is. A kutatók számos más tényező mellett a szubjektív normák korrupciós döntésekre gyakorolt hatását is vizsgálták azáltal, hogy a résztvevőknek be kellett számolniuk arról, hogy a számukra fontos személyek, a családjuk, valamint barátaik hogyan vélekedtek vagy döntöttek volna hasonló helyzetben. A kutatás azt az eredményt hozta, hogy – a korrupciós eseményre vonatkozó pozitív attitűd mellett – a korrupciót támogató szubjektív norma növelte az üzleti cél korrupt módon történő elérésének vágyát, amely vágy pedig az észlelt viselkedéses kontrollal együtt fokozta a korrupciós cselekvésre vonatkozó szándék mértékét, elvezetve ezzel a személyt a korrupt döntés meghozatalához. Rabl (2011) egy másik tanulmányában arról számol be, hogy a résztvevők hajlamosak megengedőbb szubjektív normákról beszámolni, ha a korrupció választásával elérhető anyagi előny mértéke nagy, és a döntés idői nyomás alatt születik.

Chang (1998) hongkongi egyetemisták körében vizsgálta a szintén nem etikus viselkedésre (szoftvermásolatok jogosulatlan készítésére) irányuló szándékot és annak meghatározó tényezőit. A résztvevők a szubjektív norma mértékéről az előző kutatásokhoz (Rabl, 2011; Rabl és Kühlmann, 2008) hasonlóan úgy számoltak be, hogy kifejezték, a számukra fontos mások támogatnák vagy elleneznék a kérdéses viselkedést. Az eredmények szerint a kalózmásolatok elkészítésére irányuló szándékra a tervezett viselkedés elméletének (Ajzen, 1991) elemei a következő módon hatnak: a szándékot közvetlenül alakítja a viselkedésre vonatkozó attitűd és észlelt viselkedéses kontroll, míg a szubjektív norma közvetve (a viselkedésre vonatkozó attitűdön keresztül) fejti ki ugyan a hatását, de statisztikai szempontból ez a hatás is igen jelentős.

Park és Blenkinsopp (2008) dél-koreai rendőrök körében végzett kutatásának eredményei szerint a szubjektív normák szerepe abban is jelentős, ahogyan a személyek elköteleződnek az általuk észlelt korrupciós események bejelentése mellett. Az észlelt korrupciós cselekmények jelzési módjait belső és külső formákra választották szét. Az előbbiek körébe tartoznak azok a bejelentési módok, amelyek a szervezeten belül jelzik a korrupció megtörténtét (pl. a közvetlen vezetőnek vagy a vezetőségnek történő bejelentés), míg az utóbbi csoportba tartoznak azok az eljárásmódok, amelyek a szervezeten kívül valósulnak meg (pl. más hatóságok számára történő bejelentés, vagy a közösség szélesebb körben történő tájékoztatása). A kutatók a tervezett viselkedés elméletének elemeit (az attitűdöket, a szubjektív normát és az észlelt viselkedéses kontrollt) mérő állításokat a bejelentésre vonatkozóan fogalmazták meg. Eredményeik szerint a bejelentés belső formáit a tervezett viselkedés elméletének mindhárom eleme (a bejelentéssel kapcsolatos pozitív attitűd, a támogató szubjektív norma és a jelentősnek észlelt viselkedéses kontroll) befolyásolta, míg a bejelentés külső formáira csak az azt támogató szubjektív normának volt szignifikáns hatása. A szubjektív normáknak tehát nemcsak a korrupciós szándék alakításában, de a korrupciós események bejelentésében is fontos szerepük van.

Mint láttuk, amennyiben a korrupciós esetek tekintetében a cselekvő vagy a korrupciós cselekményt elkövető személy szűkebb társas közege elfogadó nézőpontot érvényesít, például azért, mert az ilyen eseteket gyakorinak vagy az egyedüli hatékony útnak látja, a fentebb említett szubjektív normák aktiválódnak, és hatni fognak a korrupció elkövetésének szándékára, amely pedig a korrupciós cselekmény kivitelezését valószínűsíti. Vagy fordítva, ha a személy társas közege nem jelent kellő erőt vagy társas nyomást az ilyen jellegű korrupciós cselekmények visszaszorításában, a korrupció bekövetkezése nagyobb valószínűségűvé válik.

6. A BELÜGYI RENDVÉDELMI SZERVEK ÁLLOMÁNYA KÖRÉBEN VÉGZETT KUTATÁS EREDMÉNYEI

6.1 AZ INTERJÚK TAPASZTALATAI

A belügyi rendvédelmi szervek állománya körében interjús vizsgálatot bonyolítottunk le, amely a dolgozók korrupciós eseményekről való vélekedéseinek feltárására irányult. A megkérdezetteknek egy konkrét, általuk ismert korrupciós esetről kellett számos szempont mentén nyilatkozniuk. Mielőtt a feltett kérdésekre és az arra adott válaszokra rátérünk, szeretnénk kiemelni, hogy a megkérdezettek bizonyos esetekben nagyon tanulságos háttérinformációkat osztottak meg arról, hogy miként látják ők azt, ahogyan valaki a korrupciós cselekményekbe adott esetben „belesodródik”. Számos esetben számoltak be a megkérdezettek például arról, hogy tudomásuk szerint a korrupciót elkövető személyek rossz társaságba („kártyások”, szerencsejáték-függők körébe stb.) keveredtek, vagy arról, hogy lakókörnyezetük nyomta őket abba az irányba, hogy korrupt viselkedést tanúsítsanak. Szomorú ugyan, de ezek a szubjektív normák működését a korrupció terén nagyon jól példázzák.

Az interjúban feltett kérdéseink e tanulmány 2. szakaszában listázott szereplőkre (közvetlen kollégák, felettes, egyéb munkatársak, család, barátok, lakókörnyezet), az ő korrupcióval kapcsolatos hozzáállásukra kérdeztek rá. A kérdések arra irányultak, hogy a személy társas közegében e szereplők a korrupcióval kapcsolatban elutasítók vagy inkább elfogadók lehetnek, valamint mennyire adhatott e személyek véleményére a korrupciós cselekményt elkövető, a cselekvése mérlegelésekor. A szubjektív normáknak a korrupciós cselekményekre gyakorolt lehetséges hatásával kapcsolatban az interjúk során azt a megfigyelést tettük, hogy közel 90 megkérdezettből még egy ilyen szabályozott szervezeti kultúrában is az esetek 7-9%-ában azonosítható a közvetlen kollégák, a felettesek és a család szerepe a szubjektív normák alakításában. Ráadásul a korrupciót elkövető személy társas környezetében e szereplők vélekedése nem kifejezetten elutasító a korrupcióval kapcsolatban: egy 11-fokú skálán, ahol az 1 a teljes elfogadást és a 11 a teljes elutasítást jelentette, a család és a közvetlen munkatársak esetében a megkérdezettek válaszainak átlaga 6,83 (SD = 3,37) és 6,89 (SD = 4,01), amelyek éppen az elutasítás irányába billennek, de inkább köztes értéknek tekinthetők. A felettesek sem tűnnek – a válaszok alapján legalábbis – kifejezetten elutasítóknak a megkérdezettek észlelése szerint; esetükben az átlag már inkább az elutasító tartományba esik, de nem távolodik el nagyon az előző átlagoktól (M = 7,75, SD = 4,55). E válaszokból az látszik, hogy a társas nyomást jelentő szubjektív normák nem képeznek nagy visszatartó erőt a korrupció tekintetében.

6.2 A KÉRDŐÍVES MEGKÉRDEZÉS EREDMÉNYEI

A korrupciós eseményekről való vélekedéseikkel kapcsolatban a Belügyminisztériumhoz tartozó szervezetek dolgozóinak körében kérdőíves adatgyűjtést is végeztünk, amelyben 393 fő vett részt. A szubjektív normák korrupciós cselekményekre gyakorolt hatásaival kapcsolatban az interjú eredményeihez képest stabilabban kirajzolódni látszik, hogy a szubjektív normák jelenthetnek gátat a korrupciós cselekmények kivitelezésekor. A kérdőívben szereplő kérdések az interjúban alkalmazott kérdésekhez hasonlóak voltak, és az ezekre a 11-fokú skálákon (1: teljes mértékben elutasítók; 11: teljesen mértékben elfogadók) adott válaszokból az látszik, hogy a válaszadók egy korrupt személy társas környezetének szereplőit, vagy azok többségét inkább a korrupciót elutasítónak látják (de különösen annak látják egy ilyen személy felettesét: M = 2,92, SD = 2,40; valamint munkatársait: M = 3,74, SD = 2,32). Ehhez képest – bár a válaszok még mindig az elutasító tartományba esnek – a család, barátok és a lakókörnyezetben élők vélekedése nem tűnik ennyire szigorúnak a válaszadók számára. A család, barátok és a lakókörnyezet vélekedése tehát valamivel megengedőbb, mint a kollégák vagy munkatársak vélekedése: a család esetében az átlag 5,50 (SD = 2,69), a barátok átlaga 5,45 (SD = 2,65), míg a korrupció lakókörnyezet felől érkező elutasítottságának átlaga 4,43 (SD = 2,28).

Ez azért is lehet különösen fontos, mert a megkérdezettek szerint – bár nem kifejezetten nagy mértékben, de mégis – a társas környezet felsorolt szereplői közül a korrupciót elkövető személyek éppen a család és barátok véleményére adnak valamivel többet, mint a többi szereplőére (az átlagok itt egy 11-fokú skálán – ahol az 1 jelenti az „egyáltalán nem", míg a 11 a „teljes mértékben" választ – 5,10 felettiek a család és barátok esetében, míg jellemzően 4,00 alattiak a többi szereplő esetében). Elmondható tehát, hogy a Belügyminisztériumhoz tartozó szervezetek dolgozóinak válaszai arra utalnak, hogy szerintük a szubjektív normák inkább elutasítók a korrupcióval kapcsolatban, ugyanakkor egy korrupciós cselekményt elkövető személy társas környezetének szereplői nem egyformán elutasítók az ilyen esetekkel szemben.

A fentieken túl azt is vizsgálat tárgyává tettük, hogy a társas közeg korrupcióval kapcsolatos elfogadásának mértékére, valamint az arra vonatkozó kérdések, hogy a társas közeg szereplőinek e vélekedése mennyiben befolyásolhatja a korrupciós szándékkal bíró személyt, milyen főkomponensekbe rendezhetők. A főkomponensanalízis eredménye szerint egy markáns főkomponens rajzolódott ki, amelybe a társas közeg fontosabb szereplőinek korrupcióval kapcsolatos elutasításának-elfogadásának mértékét letapogató kérdések tartoznak. A kérdéseket és a hozzájuk tartozó komponenssúlyokat az *1. táblázat* tartalmazza.

A szubjektív normára vonatkozó kérdések	kompoens-súlyok
Egy korrupciós cselekményt elkövető személy mennyire ítéli elfogadónak vagy elutasítónak a közvetlen munkatársait a korrupciós cselekvésekkel szemben?	0,81
Egy korrupciós cselekményt elkövető személy mennyire ítéli elfogadónak vagy elutasítónak a feletteseit a korrupciós cselekvésekkel szemben?	0,78
Egy korrupciós cselekményt elkövető személy mennyire ítéli elfogadónak vagy elutasítónak tágabb körben a munkatársait a korrupciós cselekvésekkel szemben?	0,89
Egy korrupciós cselekményt elkövető személy mennyire ítéli elfogadónak vagy elutasítónak a családját a korrupciós cselekvésekkel szemben?	0,80
Egy korrupciós cselekményt elkövető személy mennyire ítéli elfogadónak vagy elutasítónak a barátait a korrupciós cselekvésekkel szemben?	0,84
Egy korrupciós cselekményt elkövető személy mennyire ítéli elfogadónak vagy elutasítónak a (lakó)környezetében élő embereket a korrupciós cselekvésekkel szemben?	0,77

1. táblázat: *A szubjektív normához tartozó kérdések főkomponens-analízise után megtartott itemek és komponenssúlyaik*

Az ezekre a kérdésekre adott válaszokból átlagot képeztünk, amelynek értéke a teljes mintán 4,33 (*SD* = 2,03), amely arra utal, hogy a válaszadók általános vélekedése szerint a társas környezet kérdésekben megnevezett szereplői, ha nem is teljes mértékben, de általánosságban véve inkább elutasítók a korrupciós cselekvésekkel szemben. Ha a válaszadókat aszerint osztjuk két csoportra, hogy személyesen ismertek-e korrupciót elkövető személyt, lényeges különbséget e vélekedésben nem találunk, $t(391) = 0{,}43$, $p = 0{,}67$. Érdemesnek tartottuk azt is vizsgálat tárgyává tenni, hogy a válaszadók körében azonosíthatók-e olyan csoportok, amelyek eltérően vélekednek a szervezeti normák korrupciót alakító hatásáról. A klaszteranalízis eredményei szerint három meglehetősen nagylétszámú csoport azonosítható, amelyek a fenti kérdések mentén megfigyelhető válaszadási mintázataikban nagymértékben különböznek. Az 1. klaszterbe tartozó személyek ($n = 120$) a felsorolt szereplők mindegyikét meglehetősen elutasítónak vélték, amelyre a 11-fokú skálán (1: teljes mértékben elutasítók; 11: teljesen mértékben elfogadók) megfigyelhető alacsony átlagérték utal (*2. ábra*). A 2. klaszterbe tartozók ($n = 171$) válaszainak klaszterközéppontjai azt tükrözik, hogy az ebbe a klaszterbe besorolt személyek a korrupciót elkövető egyén közvetlen munkatársait, feletteseit és tágabb

körben a kollégáit a korrupciót inkább elutasítónak látták, míg a család, barátok és a (lakó)környezet esetében középértékhez közeli válaszokat jelöltek. A 3. klaszterbe tartozó személyek (n = 102) esetében pedig a klaszterközéppontok arra utaltak, hogy e személyek a társas környezet kérdésekben megadott szereplőit a korrupciót inkább elfogadónak tartották. A három klaszterhez tartozó átlagértékek is a fentieket tükrözik, amely értékeket a hozzájuk tartozó szórásokkal együtt a *2. ábra* jeleníti meg. Az egyszempontos varianciaanalízis eredményei szerint az egyes klaszterek átlagértékei szignifikáns különbséget mutattak, $F(2, 390) = 885{,}19$, $p < 0{,}001$. A klaszterek közötti összevetések mindhárom csoport átlagainak egymástól való jelentős különbségét jelzik (minden esetben $p < 0{,}001$).

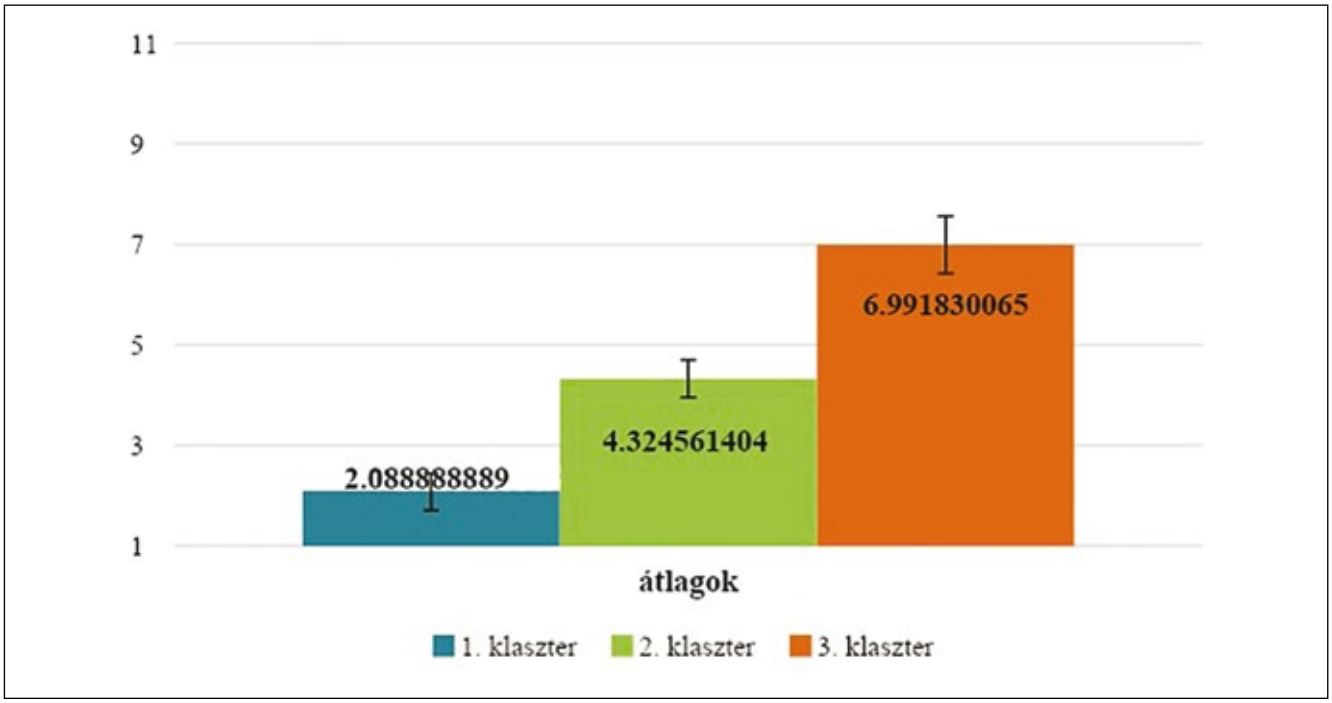

2. ábra: *A szubjektív normák átlaga és szórása az egyes klaszterekben*

A fentiek alapján tehát azt mondhatjuk, hogy a válaszadók egy csoportja a korrupciót elkövető személy társas környezetének egészét inkább a korrupciót elutasítónak tartotta, egy másik csoport a szervezet dolgozóit elutasítónak, míg más szereplőket nem kifejezetten elutasítónak vélte, míg a harmadik csoport minden megadott szereplőt valamelyest elfogadónak gondolt. A három klaszter létszámbeli megoszlása a fentiekhez képest nem változik, ha figyelembe vesszük azt is, hogy a válaszadó ismer(t)-e személyesen olyan személyt, aki az ő munkahelyi szervezetén belül korrupciós cselekményt követett el, és jogerősen elítélték érte, $\chi^2(2) = 0{,}50$, $p = 0{,}78$.

A *2. ábrán* láthatóhoz nagyon hasonló mintázatot tapasztalunk akkor, amikor az alábbi kérdésre adott válaszokat klaszterenként elemezzük: *„Ön szerint egy korrupciós cselekmény megtételén gondolkodó személy hogyan vélekedne az alábbi kérdésben? Ismerőseim többsége egyetértene a korrupciós cselekedet melletti döntésemmel."* A válaszadók vélekedésüket szintén egy 11-fokozatú skálán fejezhették ki (1: egyáltalán nem értene egyet; 11: teljes mértékben egyetértene). A szubjektív normákat potenciálisan alakító személyeket elutasítónak vélő 1. klaszter vélekedése szerint egy korrupt viselkedés kivitelezésén gondolkodó személy jellemzően nem értene egyet a fenti állítással ($M = 3{,}17$, $SD = 2{,}39$). A feletteseket és kollégákat a korrupcióval szemben elutasítónak, míg a családot, barátokat és lakókörnyezetet megengedőbbnek gondoló 2. klaszter szintén úgy véli, hogy egy ilyen személy inkább nem értene egyet a fenti állítással, bár e klaszternek ez a vélekedése az előző csoporthoz képest kevésbé kifejezett ($M = 5{,}16$, $SD = 2{,}48$). A 3. klaszter átlagértéke középérték körüli, vagyis e klaszter tagjai úgy vélik, hogy egy olyan személy, akiben szándék ébred a korrupcióra, egyet is értene a

fenti állítással, meg nem is (M = 6,33, SD = 2,55). Az egyszempontos varianciaanalízis eredménye szerint ezek az átlagok jelentősen különböznek egymástól, $F(2, 390) = 47{,}73$, $p < 0{,}001$. A klaszterek összevetéséből pedig az is kiderül, hogy a három közül bármelyik csoport átlaga lényegesen különbözik a másik két csoportétól (minden összevetés esetén $p < 0{,}001$).

A fentieket összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy a megkérdezettek szerint a személyt körülvevő társas szereplők korrupcióval kapcsolatos vélekedése szubjektív normaként befolyással lehet a korrupcióra való szándék megjelenésére. A válaszadók egy csoportja (körülbelül 30%-a) a szervezet dolgozóit, valamint a családot, barátokat és a lakókörnyezetet is elutasítónak látta a korrupcióval szemben. A válaszadók legnépesebb csoportja (körülbelül 44%-a) a korrupciót elutasítónak gondolta a szervezet dolgozóit, de a családot, barátokat és a lakókörnyezetet már korántsem. A megkérdezettek harmadik csoportja (körülbelül 26%-a) pedig a társas környezet felsorolt szereplőinek mindegyikét valamelyest elfogadónak tartotta a korrupciót illetően. Mint láttuk, ez utóbbi válaszadói csoport hajlott leginkább arra, hogy úgy vélje, a társas környezet szereplőinek korrupcióval kapcsolatos megengedő nézete, egyfajta igazolást nyújtva az elkövető számára, szubjektív normaként befolyásolhatja a korrupciós cselekedet melletti döntést (ez a csoport ugyanis a korrupciós szándékkal bíró személyt olyannak látta, mint akinek a személyes ismerősei egyetértenének a korrupciós cselekedet melletti döntéssel).

7. ÖSSZEFOGLALÁS

Ebben a tanulmányban a szubjektív normák fogalmát, valamint ezek viselkedéses szándékot alakító hatásait jártuk körül. Mint láttuk, bizonyos esetekben még a nagyon egyértelmű – akár törvényileg szabályozott helyzetekben is – hajlamosak lehetünk a megkérdőjelezhető viselkedések megtételére, amelyet a megengedő szubjektív norma, a társas környezetből érkező társas nyomás felerősíthet. A morálisan megkérdőjelezhető és korrupt cselekményekkel kapcsolatban kutatási eredményeket idéztünk, amelyek szerint a szubjektív normák nemcsak a korrupt viselkedés alakításában, de a tapasztalt korrupció bejelentésében is jelentős befolyásoló erővel bírnak. Bemutattuk a Belügyminisztérium dolgozóinak körében végzett vizsgálataink főbb eredményeit is, amelyek szerint a társas környezet korrupcióval kapcsolatos vélekedésének korrupciós szándékot befolyásoló szerepe nem elhanyagolható. A negatív következmények megfékezése miatt mindenképpen érdemes a korrupcióval kapcsolatos szubjektív normákat vizsgálni, valamint lehetőség szerint azokat a korrupciót elutasító irányba befolyásolni.

8. IRODALOMJEGYZÉK

Ajzen, I. (1991). The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50*, 179–211.

Ajzen, I. (2005). *Attitudes, personality, and behavior (2nd Ed.).* New York: Open University Press–McGraw-Hill Education.

Alm, J., Torgler, B. (2006). Culture differences and tax morale in the United States and in Europe. *Journal of Economic Psychology*, *27*, 224–246.

Bobek, D. D., Hatfield, R. C. (2003). An investigation of the theory of planned behavior and the role of moral obligation in tax compliance. *Behavioral Research in Accounting*, *15*, 13–38.

Bobek, D. D., Hatfield, R. C., Wentzel, K. (2007). An investigation of why taxpayers prefer refunds: A theory of planned behavior approach. *Journal of the American Taxation Association*, *29*(1), 93–111.

Bobek, D. D., Roberts, R. W., Sweeney, J. T. (2007). The social norms of tax compliance: Evidence from Australia, Singapore, and the United States. *Journal of Business Ethics*, *74*, 49–64.

Chang, M. K. (1998). Predicting unethical behavior: A comparison of the Theory of Reasoned Action and the Theory of Planned Behavior. *Journal of Business Ethics*, *17*, 1825–1834.

Hunyady Gy., Münnich Á. (2016). A szilárd erkölcsiség elvárása a rendvédelemben: egy lehetséges pszichológiai modell. *Belügyi Szemle, 64*, 34–68.

Mansor, T. M. T., Ariff, A. M., & Hashim, H. A. (2020). Whistleblowing by auditors: the role of professional commitment and independence commitment. Managerial Auditing Journal, 35, 1033–1055

Pántya J. (2015). Az adózói magatartást meghatározó társas szempontok: Az adózói viselkedés szociálpszichológiai vetületei. In Balázs K. (*Szerk.*), *Alkalmazott pszichológiai tanulmányok a Szociál- és Munkapszichológiai Tanszék fennállásának 25. évfordulójára* (pp. 189–210). Debreceni Egyetemi Kiadó.

Park, H., Blenkinsopp, J. (2009). Whistleblowing as planned behavior – A survey of South Korean police officers. *Journal of Business Ethics*, *85*, 545–556.

Rabl, T. (2011). The impact of situational influences on corruption in organizations. *Journal of Business Ethics*, *100*, 85–101.

Rabl, T., Kühlmann, T. M. (2008). Understanding corruption in organizations – Development and empirical assessment of an action model. *Journal of Business Ethics*, *82*, 477–495.

Sanchez, J. I., Gomez, C., Wated, G. (2008). A value-based framework for understanding managerial tolerance of bribery in Latin America. *Journal of Business Ethics*, *83*, 341–352.

Smith, E. R., Mackie, D. M., Claypool, H. M. (2016). *Szociálpszichológia*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.

VIII. A MORÁLIS FELFOGÁS SZEREPE A KORRUPCIÓS SZÁNDÉK MÉRSÉKLÉSÉBEN

Kovács Judit és Pántya József

1. BEVEZETÉS

Ebben a fejezetben a szilárd erkölcsiség egy alapvető meghatározóját, a morális felfogást, az azzal kapcsolatos főbb pszichológiai értelmezési kereteket vázoljuk fel. Ennek megfelelően szó lesz az összhasznosságot középpontba állító (utilitárius) morális felfogásról, az intuitív morálról, valamint a moralitás érték- és identitásalapú megközelítéséről. A morális felfogás alakításában a személyes tényezők (empátiás törődés, önmonitorozás) és a társas kontextusból fakadó meghatározók (normák és kulturális-szocializációs hatások) szerepét is felvetjük. A fejezet végén kitérünk arra, hogy a morális viszonypontokat milyen tényezők képesek könnyen kibillenteni érzékeny egyensúlyukból.

2. A MORÁLIS FELFOGÁS HELYE A SZEM-MODELLBEN

A szilárd erkölcsiség modellje az Ajzen-féle tervezett viselkedés elméletét alapul véve, azt további kiegészítő hatótényezőkkel bővítve, az erkölcsi tekintetben szilárd és erkölcsös magatartás lehetséges befolyásoló tényezőit foglalja rendszerbe. E modell a feltételezett hatótényezőket azok dinamikus egymásra hatásával együtt szemlélteti. Az erkölcsileg megkérdőjelezhetetlen vagy megkérdőjelezhető cselekedetek és szándékok mögött a modell az ajzeni elképzelés alapján három alapvető tényezőt azonosít: a tényezők egy része hozzáállásbeli (attitűdbeli), másik részük a cselekvő társas környezete által befolyásolt (normatív), míg megint más részük a cselekvés kivitelezésének észlelt egyszerűségéhez-nehézségéhez (azaz a kivitelezés fölötti személyes kontroll érzetéhez) kapcsolódnak. Ezeket az alapvető tényezőket nemcsak a tágabb szervezeti vagy társadalmi szintű, akár írásos, akár hallgatólagos közmegegyezésen alapuló szabályok, normák alakítják, hanem a személyiség szintjén értelmezhető jegyek, valamint egyéni tapasztalatok és nézetek is. Az utóbbiak közé tartozik egy személy morális felfogása is (Hunyady és Münnich, 2016).

Az emberek morális felfogása nem független a szűkebb társas-kapcsolati és szervezeti kontextustól, de a tágabb, társadalmi-kulturális szintű normáktól sem. Abban, hogy az emberek többsége mit tart jónak, követendőnek, erkölcsösnek, kulturális különbözőségek is vannak, de abban, ahogyan ezeket a jónak és követendőnek tartott dolgokat felfogjuk és elfogadjuk, a kulturálisokon túl egyéni különbségek is mutatkoznak (Haidt, 2012). Egy személy morális felfogása éppen azt határozza meg, hogy a legkülönbözőbb cselekedetekhez (pl. a bajba jutottak megsegítésétől kezdve, a munkahelyi gúnyolódáson vagy zaklatáson át, az igen súlyos bűncselekmények elkövetéséig) valaki hogyan viszonyul, hol helyezi el ezeket az elfogadás–elutasítás dimenzióban. Egy morális karakterrel jellemezhető személy érzései, gondolkodása és viselkedése mögött erkölcsi előírások azonosíthatók, viselkedését az erkölcsi szabályokhoz igazítja, és ha ezek úgy kívánják, önkorlátozó módon saját előnyeiről is lemond (Hunyady és Münnich, 2016).

Mint arra rámutattunk, az, hogy mi tekinthető morálisnak és erkölcsösnek, kultúránként, csoportonként és egyénenként is változó (Haidt, 2012). Az alábbiakban azt vesszük sorra, hogy a szilárd morális felfogás milyen nézetekre és értékekre, valamint identitásbeli és társas alapokra támaszkodhat. Lehet például valaki a legjobban teljesítő személy a munkahelyen, ha kimagasló teljesítménye mellett gondolkodása vagy viselkedése olyan mértékben megsérti a morális alapelveket, hogy az nyilvánosságra kerülése esetén akár

a szervezetbe vetett széles körű bizalmat is képes aláásni, összességében rontva ezzel a szervezeti érdekek érvényesülését. A rendfenntartó szervek esetében ennek súlyos társadalmi szintű következménye is lehet, többek között a hatóságokkal történő állampolgári együttműködés mértékének csökkenése terén. Ráadásul ezek a következmények, ha bekövetkeznek, hosszú távúak és nehezen visszafordíthatók (Tyler, 2011). Hasonló módon, az egyéni erkölcsi alapok, illetve ezek megsértésének személyes elfogadottsága, vagyis a morális felfogás megfelelő előrejelző lehet a korrupciós szándék kialakulásában is (Hunyady és Münnich, 2016).

3. A MORÁLIS FELFOGÁS KÖRVONALAZÁSA

Szilárd erkölcsiségű és morális felfogású személynek azt tartjuk, aki szuverén, akit a közvélekedés nem „zavar meg" abban, hogy mi tekinthető erkölcsileg jónak és megfelelőnek, aki nem billenthető ki bizonyos ügyekkel kapcsolatos vélekedéséből. Röviden fogalmazva: aki a morális standardokkal kapcsolatos belső referenciapontjai mellett kitart, azaz nem befolyásolható. Milyen nézetekkel és értékekkel, milyen belső viszonypontokkal, milyen egyéb személyes jellemzőkkel bírnak az ilyen személyek, akiket tehát nem befolyásolnak a helyzetek, ellenállnak a többségi befolyásnak, és morális horgonypontjaik mentén adott esetben még a vizuális valóságot is megkérdőjelezik?

3.1 BELSŐ VISZONYPONTOK, FIX ÉRTÉKALAPÚ MORÁL: AZ ÉNKÖZPONTÚ ELFOGULTSÁG ELLEN HATÓ BELSŐ VISZONYPONTOK ÉS ALAPJAIK

Ebben a szakaszban azt tárgyaljuk, hogy a morális felfogás előfeltétele, hogy valakinek inkább rögzített, fix értékalapú, nem pedig igazodó (másokat követő) morálja legyen, vagyis arról való gondolkodásában, hogy mi minősül jónak és erkölcsösnek, és mi nem, ne feltétlenül a többségi, de erkölcsi szempontból megkérdőjelezhető véleményekhez igazodjon. Csak azért, mert a többség véleménye nem nehezményező vagy akár még elfogadó is valamivel szemben, még nem jelenti azt, hogy az a valami jó, morális standardokat nem sértő. Ilyen megkérdőjelezhető viselkedés lehet például, ha valaki ajándékot vagy pénzt fogad el olyan ügyek felgyorsításáért, amelyek az ő hatáskörébe tartoznak. Bizonyos (egyéni) szempontból ez célravezető megoldásnak tűnhet, de vajon a személyes hatékonyság többet ér-e az igazságosságnál (pl. fair dolog-e, ha egy engedély kiadását várók listáján valaki azért kerül hátrébb, mert mások az ügymenetbe „játékszabályon kívüli" eszközökkel közbeavatkoztak)?

A morális személy elsősorban a társadalomban, és nem saját magában gondolkozik (azaz nem egocentrikus). Gyakran előfordul, hogy ha valaki valamiben érintetté válik, amiről előzetesen azt gondolta, hogy nem elfogadható (pl. gyorshajtás), pusztán attól, hogy ő maga gyakorolja a viselkedést, megváltozik az azzal kapcsolatos vélekedése: a megengedett sebesség túllépése egyszeriben kisebb vétségnek tűnik, vagy akár indokoltnak is bizonyos esetekben (pl. „muszáj volt sietnem", vagy „nagyon rossz stílusban vezettek előttem, muszáj volt lehagynom"). Pedig ettől még a gyorshajtás ugyanolyan szabálysértés, mint amilyen a viselkedés kivitelezése előtt volt. Sőt, ha a gyorshajtásról másoknak is megengedő a véleménye, példabeli személyünk nagyobb valószínűséggel érzi úgy, hogy a megengedett sebesség túllépése nem nagy ügy. Ugyanez a súlyosabb cselekmények esetén is igaz. Szilárd bázist a morális felfogásnak pont az ad, ha valaki sem egocentrikus, sem a többiek vélekedése által nem elfogult, ilyen értelemben tehát semleges, neutrális marad (azaz véleménye nem mozog sem énes, sem társas referenciapontok mentén), és ezzel a neutrális hozzáállással marad szabálytartó, morális. Az alábbiakban sorra vesszük a morális felfogás néhány fontos bázisát, a nézetektől és értékektől a személyes jellemzőkön át a társas meghatározókig.

3.2 AZ UTILITÁRIUS MORÁL („MINDENKI EGYENLŐ, EGY EMBER A SOK KÖZÜL")

Az utilitárius moralitás a morállal foglalkozó filozófusok morális döntésekkel szemben támasztott szigorú mércéje. Bentham társadalmi összhasznosság fogalmából kiindulva a döntéshozóval szemben azt a követelményt állítja, hogy mindig azt az alternatívát kell egy dilemmában választani, amely összességében (minden érintett hasznát-kárát tekintve) a legnagyobb haszonhoz vagy legkisebb kárhoz vezet. A pszichológiában az utilitárius morál szellemiségének követését általában olyan morális dilemmákban hozott döntéseken keresztül vizsgálják, amelyben az utilitárius morál a másik talán legismertebb morális ajánlással, a kanti kategorikus imperativusszal áll szemben, ami alapján hozott döntéseket deontologikus döntéseknek nevezünk. A deontologikus szabály lényege, hogy vannak olyan általános érvényű, kivétel nélkül mindig alkalmazandó szabályok, amelyekhez mindig tartanunk kell magunkat. Amint a következő példában majd azt látjuk, ilyen szabály a „Ne ölj! Ne árts!" szabály is.

Az egyik talán legismertebb, a vizsgálatokban legtöbbet alkalmazott morális dilemma a Foot (1967) által kidolgozott trolley-probléma, amelyben egy elszabadult vasúti kocsi öt ártatlan személy életének kioltása felé robog, de a döntéshozónak módja van átállítani a sínek futását szabályozó váltót oly módon, hogy ne az öt személy élete ontassék ki, hanem egy másik, szintén ártatlan személyé, aki a vagon futásának útjában áll. Kérdés, hogy átállítja-e a döntéshozó a váltót. A deontologikus szabály értelmében a váltó átállításával megszegjük a „Ne ölj!" szabályt, hiszen az a bizonyos vonat útjában álló személy közvetlenül a mi döntésünk eredményeképpen halna meg. Az utilitárius szabály értelmében azonban meg kell tennünk ezt a lépést, mert öt megőrzött élet és egy elvesztett összességében jobb kimenet, mint egy megmentett és öt elvesztett.

Noha az ilyen, és ehhez hasonló problémákkal való vizsgálódásokkal kapcsolatban a későbbi kutatások kritikus hangon szólva megmutatták, hogy az utilitárius választ nem feltétlenül a klasszikus értelemben vett utilitárius morál vezérli (Kahane, 2015), hanem sokszor a társas szabályok gátlása alól való felszabadulás magyarázza, az utilitárius moralitás a morális döntések egyik fontos, meghatározó vezérelve. Az összhasznosság maximalizálásán túl a másik nagyon fontos, lényegi eleme e moralitásnak a radikális részrehajlás mentessége. Az elv értelmében minden ember jóléte egyformán, egyforma súllyal számít, függetlenül attól, hogy hozzánk közeli vagy távoli személyről van szó, hogy egy gyermekről, egy barátról vagy egy teljesen ismeretlen személyről. Ezért emlegetik az utilitárius moralitást az általános vagy univerzális jóakarat elvének is.

Természetesen a hétköznapi emberek morális felfogása plurális, vagyis helyt kapnak benne utilitárius, deontologikus és önmaguk irányába elfogult nézetek is. Mindazonáltal a korrupciós kihívásnak való ellenállásban nagy szerepe lehet az utilitárius moralitásnak, ha arra gondolunk, hogy a korrupciós dilemmák egyben mindig olyan társas dilemmák, amelyben a korrupt döntés eredményeképpen a közösség mindenképpen rosszul jár, sőt hosszú távon a halmozott közösségietlen döntések akár a közjó összeomlásához, működésképtelenségéhez is vezethetnek (lásd a „Nyereség" fejezetben részletesen kifejtve). Sőt, a korrupciós kihívásnak való ellenállásban az utilitárius morál és a deontologikus morál parancsai egy irányba mutatnak, ugyanis az ellenállás nemcsak, hogy maximalizálja a közjót, de betartja a „Másokat ne károsíts meg! Ne lopj!" szabályt is.

3.3 AZ INTUITÍV MORÁL

A morális alapok elmélete (Graham és mtsai., 2013; Haidt, 2012) a körülöttünk lévő helyzetek és történések erkölcsi szempontból történő kiértékelésében nagy hangsúlyt helyez az intuíciókra. Az elmélet főbb megállapítása szerint a moralitás nem velünk született dolog, viszont az információfeldolgozó rendszerünk eleve úgy alakult ki (olyan morális alapokat tartalmaz), hogy készek legyünk a moralitással kapcsolatos, részben kulturálisan is meghatározott tapasztalatainkat ezek mentén az alapok mentén elrendezni. Ennek során elsősorban intuícióinkra támaszkodunk, az intuitív feldolgozás eredményeként előálló gyors, érzelmek által is színezett értékeléseinket azonban adott esetben alaposabb, tudatosabb információfeldolgozásnak is alávethetjük.

Az elmélet 5 morális alapot különít el, ezek mindegyike bír valamilyen, az emberiség fejlődése szempontjából fontos alkalmazkodási (adaptív) előnnyel. Mint később látni fogjuk, ezekhez a morális alapokhoz univerzálisan fontos értékek is társulnak. Az alábbi, *1. táblázat* összegzi ezeket a morális alapokat, az általuk hordozott adaptációs kihívásokat, valamint példákat az intuitív morális kiértékelést beindító ingerekre és a morális alapok szempontjából releváns értékekre.

Morális alap	gondoskodás - károkozás	becsületesség - hazugság	lojalitás - elárulás	tekintély-elvűség - ellenszegülés	tisztaság - romlás
Adaptációs kihívás (példa)	védelem, gondozás (pl. gyermekeké)	a kölcsönös kapcsolat előnyei	koalíciók kialakítása	előnyös kapcsolatok kialakítása a hierarchiában	fertőző betegség elkerülése
Kiváltó ingerek	szenvedés, nélkülözés	csalás, kooperáció	csoport fenyegetettsége	magas vagy alacsony beosztás	deviancia, szemét
Jellemző érzelem	együttérzés az áldozattal, düh a támadóval szemben	bűntudat, hála	büszkeség, árulóval szembeni harag	tisztelet, félelem	undor
Releváns értékek	gondoskodás, kedvesség	igazságosság, bizalomraméltóság	lojalitás, önfeláldozás	engedelmesség	mértéktartás, tisztaság

1. táblázat: *A Haidt (2012) által javasolt intuitív morál öt alapelve*

Az intuitív moralitás működésére a fenti táblázat alapján kínálunk egy példát, amely a gondoskodás/károkozás morális alap mentén értelmezhető. Például akkor, amikor mások szenvedését látjuk, legyen szó akár egy szükséget szenvedő kisgyerekről, akár egy magas helyről lejönni nem tudó kismacskáról, sajnálat és együttérzés lesz rajtunk úrrá, és úgy érezzük, tennünk kell valamit. Ha egy társadalom a gondoskodást fontosnak tartja, valószínűbben mutatunk segítő viselkedést, amelynek a csoport fennmaradása szempontjából az az előnye, hogy a bajba jutott csoporttag, és ezzel a csoport túlélési esélye is nő. Ugyanilyen alapon belátható, hogy miért kerüljük el azokat a dolgokat, amelyektől undorodunk. A gondoskodás-károkozás morális alap egyébként a deontologikus „Ne árts!" szabálynak feleltethető meg.

A morális alapok elméletében megjelenő szempontok igazából a Mark S. Schwartz (2005) által javasolt univerzális morális értékekkel is harmóniában vannak. Schwartz 6, egyetemesen, bármely kultúrában fontos értéket azonosít, amelyeket a társadalmak, de a szervezeti viselkedés szintjén is fontosnak tart, mint a morális irányelvek követését szorgalmazó értékek: (1) becsületesség (trustworthiness); (2) humánusság (respect); (3) megbízhatóság (responsibility); (4) igazságosság (fairness); (5) gondoskodás (caring) és (6) felelősségvállalás (citizenship). Az intuitív morál mögött az ehhez hasonló értékek, mint fontos bázisok azonosíthatók. Ilyen lehet például az, amikor azt a szabályt követjük, hogy „inkább gondoskodjunk, mint ártsunk".

Egy másik értékkutató, Shalom H. Schwartz is beszél morális értékekről: szerinte az emberek többsége egyetért abban, hogy morálisnak tekinthető az a cselekvés, ami mások jó(l)lété közvetlenül vagy közvetve befolyásolja, így a segítőkészség, a védelem, az esélyek és igazságosság biztosítása a gyengék számára, a károkozás megelőzése mind morális értékek. Az ő értékkoncepciójában ezek az értékek a jóakarat, az egyetemesség, a konformitás, hagyomány és biztonság értéktípusaiba sorolhatók.

3.4 A MORALITÁS EGYÉNI MEGHATÁROZÓI

Morális identitás, morális kötelességérzet

Abban, hogy morális ítéleteink milyen mértékben nyugszanak a fenti alapokra, nagy egyéni különbségek figyelhetők meg. Van, akiről az mondható, hogy a morális szempontokra való odafigyelés az identitásának része. A morális identitással bíró személyek tekintetbe veszik mások érdekeit, képesek meghaladni saját érdeküket a közös jó érdekében, azaz önmagukat meghaladják (az előző bekezdésben sorolt jóakarat és egyetemesség értéktípusok a S. Schwartz-féle értékrendszerben valóban az önmeghaladás értékeiként jelennek meg). Összefoglalva tehát azt mondhatjuk, hogy jellemző rájuk, hogy proszociális értékeket vallanak. A szakirodalom beszél még morális kötelességérzetről is (moral obligation), amely olyan belső iránytűt jelent az események kiértékelésében, az azokról való gondolkodásban, amely mások elvárásaitól független. Jellemzőik között azonosítható még az önfegyelem, a magasabb mértékű önkontroll (akaraterő) (Maio, 2017).

Önmonitorozás

A szilárd erkölcsiséggel jellemezhető személyre továbbá jellemző, hogy morális ítéletalkotásában, véleménynyilvánításában, cselekedeteiben következetesen tükröződnek a föntebb sorolt morális értékek, attól nagyban függetlenül, hogy a társas szituáció, az épp aktuális helyzet milyen elvárásokat fejez ki a személlyel szemben. Ezek az elvárások sokszor a morális értékekkel, a becsülettel, az igazságossággal, a törődéssel stb. éppen az ellenkező irányba mutathatnak, de egy szilárd erkölcsiségű személy nem törődik azzal, hogy a számára elfogadhatatlan elvárásokat megfogalmazó társas környezet mit fog szólni ahhoz, ha ő mégis a becsületesség, az igazságosság, a törődés stb. útját fogja járni. Hogy egy példával éljünk, hiába harapózott el a megvesztegetési ajánlatok elfogadása egy munkacsoportban, hiába várják el a munkatársak ennek követését azzal, hogy egyrészt hunyjon fölötte szemet az ember, de legjobb, ha maga is él ezzel a gyakorlattal, a szilárd erkölcsiségű személy ellen tud állni ennek az elvárásnak, és viselkedésével töretlenül kifejezi saját meggyőződését, véleményét.

A pszichológia a személyiségnek azt a funkcióját, amely arra vonatkozik, hogy valaki mennyire fejezi ki saját véleményét egy kérdésben vagy mennyire igazodik az észlelt társas elvárásokhoz, önmonitorozásnak nevezzük. Az erősen önmonitorozó személyek véleménynyilvánításaikat és cselekedeteiket mindig az aktuálisan észlelt társas elvárásokhoz igazítják, s nem a belső mércéikhez. Mivel ezek az elvárások tehát olyanok is lehetnek, amelyek szembe fordulnak a morális értékekkel, a magas önmonitorozóknak nem lesz szilárd az erkölcsiségük, még akkor sem, ha esetleg jó morális érzékük van, és magukénak tudják a morális értékeket. Hogy egy meglehetősen ismert történelmi példával éljünk, Pilátus nem látott Jézus Krisztusban semmi bűnt, de döntésében teret engedett az emberek kívánságának. Maga részéről esélyt adott Jézusnak azzal, hogy „szavazásra bocsájtotta", kit engedne szabadon a nép (erős várakozással azzal kapcsolatban, hogy Jézus lesz az), de amikor a nép hangjából Barabás szólt, azt is elfogadta. Tehát, mint azt ez a példa is illusztrálja, a szilárd erkölcsiséghez nem elég a helyes morális ítélet, annak érvényt is kell adni, attól függetlenül, hogy mi a társas elvárás.

Empátiás képesség

A személyiség morális fölfogással összefüggő jellemzőinek sorában végül az empátiát emeljük ki. Az immorális cselekedetek, így a korrupció is, valakinek, valakiknek kárt okoznak. Az elkövetőnek és a hozzá közelállóknak a cselekedet hasznot hoz. Az elkövetőhöz közel állók, akiknek az érdekében tegyük föl a korrupciós cselekedetre sor került, még gondoskodásként is gondolhatnak a tettre (pl. a kapcsolati tőke égisze alatti jogosulatlan előnyökhöz jutásra), de a jogosulatlanul előnyhöz jutott mellett mindig ott van egy kárvallott, ha nem egy konkrét személy, akkor a közösség, a társadalom. Saját magával, és a hozzá tartozókkal, a rokonokkal, a vele egy csoportba tartozókkal, a hozzá hasonlókkal mindenki nagyon megértő. A szilárd erkölcsiséghez, a morális értékek konzisztens tükrözéséhez, ahhoz a gyakorlathoz, hogy ne tegyünk különbséget ember és ember között, viszont ez nem elég. Ahhoz arra van szükség, hogy azoknak a személyeknek az érzéseibe és gondolataiba is bele tudjunk gondolni, akik mások, mint mi, nem tartoznak hozzánk és nem esnek a mi érdekkörünkbe. Ezt segíti a beleérző, empátiás képesség, ami, ha magas fokú, sokkal kevésbé

valószínű a másoknak való károkozás, a másokkal szemben elkövetett igazságtalanság és nemtörődömség. Az empátiás készség tehát egy olyan adottság, amely akadályozza az egocentrikus elfogultságok térnyerését a morális fölfogásban.

3.5 A BELSŐ VISZONYPONTOK KIALAKULÁSÁT BEFOLYÁSOLÓ KÜLSŐ HATÁSOK

Normák

Eddig is hangsúlyoztuk, hogy a személy morális fölfogása milyen sokféle lehet: lehet olyan, amely a valódi morális értékeken nyugszik és stabil, de lehet bizonytalan és egocentrikus, elfogult is. A fönti szakaszban azokat a személyiségből eredő hatásokat vettük számba, amelyek hatással vannak arra, hogy valakinek a morális fölfogása mennyire nyugszik valódi morális értékeken és mennyire szilárd, stabil. Ebben a második szakaszban arról írunk, hogy az emberek morális fölfogását hogyan befolyásolják az uralkodó normák.

A normák természetüket tekintve leíró és előíró normák lehetnek. A leíró, amelyet megfigyeléseink során megtapasztalunk, arra vonatkozik, hogy a többség mit gondol, mit csinál. Az előíró norma explicit, sokszor írásba foglalt támpontot ad ahhoz, hogy mit hogyan kellene tenni.

A korrupció tekintetében a tapasztalat igen gyakran rácáfol a világos előíró támpontokra. A szabályszegés hátterében egyértelműen kiolvasható az önös érdek, amely mellesleg az emberi cselekedetek egyébként elismerni valóan természetes, de az efféle előíró normaszegések esetén bizonyosan immorális szervezője.

Mivel a többségi viselkedés a világban való eligazodás fontos támpontja, az előíró norma önérdekből történő áthágása arról informál, hogy az élet nagy morális dilemmáiban az önérdek javára billenően eldönteni a kérdést, életképes megoldás. Az ellentmondás a maga következménynélküliségével nyilvánvalóan nem kedvez annak, hogy a személy az értékrendszerét következetesen a valóban morális értékekre alapozza, hiszen olyan példát mutat életképesnek, amelyben az önérdek-kapcsolatos értékek alapvetőbbek, mint a morális értékek: megengedi a morális értékek követését, mindaddig, míg valami hasznosabb viselkedési alternatíva föl nem bukkan.

Kulturális-szocializációs hatások

A morális felfogás alakulását kulturális-szocializációs hatások is befolyásolják. Kohlberg erkölcsi fejlődés elméletében univerzálisnak gondolta azt, ahogyan a prekonvencionális, a konvencionális és a posztkonvencionális szakaszok egymást követik, és rávilágított arra, hogy nem minden ember jut el a legmagasabb rendű erkölcsiség lépcsőfokára élete során. Későbbi kultúra-összehasonlító vizsgálatok rámutattak, hogy arányaiban a keleti kollektivista kultúrákban több a konvencionálisan gondolkodó személy, mint az individualista kultúrákban. Mindazonáltal továbbra is érvényes az elméletből a szakaszok egymás utánisága, és az, hogy nem mindenki jut el a felsőbb szintekre. Ezek az összehasonlító vizsgálatok annyiban módosítottak az elméleten, hogy ma már nem tartjuk a konvencionális szakaszt feltétlenül „alacsonyabb rendűnek".

A prekonvencionális felfogású személy egy morális dilemmában inkább érdekalapú megfontolásokat mutat, a konvencionális személy az érvényes előírásokra, normákra, társas elvárásokra hivatkozik, a posztkonvencionális pedig a dilemmában érintett érdekeken és érvényesítendő normatív támpontokon túl más, úgynevezett magasabb rendű értékekre is hivatkozik. A korrupció vonatkozásában, ha egy személy konvencionálisan gondolkodik, betartja a társadalmi előírásokat. De az is lehet, hogy megfelel a vele szemben támasztott korrupcióra hívó társas követelményeknek. A magasabb rendű értékek posztkonvencionális beemelése elvileg a társadalomnak csak kedvezhet, amennyiben valaki ezeket az értékeket nem fogja bele a saját érdekeinek a vitorlájába. A Haidt intuitív moralitás elméletében emlegetett értékek, az óvás, az igazságosság, a tisztaság, a lojalitás és a gondoskodás éppen ilyen értékek. A legnagyobb kockázatot a korrupciós cselekedetek tekintetében a prekonvencionális szakaszban rekedt személy morális fölfogása jelenti, amennyiben az nagymértékben elfogult, egocentrikus, még a legalapvetőbb szabályokkal sem törődő, a magas rendű erkölcsiséggel pedig a legkevésbé sem foglalkozó.

4. A BELÜGYI RENDVÉDELMI SZERVEK ÁLLOMÁNYA KÖRÉBEN VÉGZETT KUTATÁS EREDMÉNYEI

4.1 AZ INTERJÚK TAPASZTALATAI

A belügy rendvédelmi szervek állománya körében folytatott interjúkban rákérdeztünk, hogy a válaszadók milyen morális felfogásúnak észlelik a korrupciós döntést elkövető személyeket. A kérdéseket egyrészt az esemény elfogadhatósága-elutasítása szempontjából, másrészt a Haidt (2012) és munkatársai (Graham és mtsai., 2013) által javasolt morális alapok mentén is feltettük. Pontosabban arra kérdeztünk rá, hogy a válaszadó szerint a korrupciós cselekményt elkövető a nem egyenes utat járókat hajlamos-e feloldozni, illetve mennyire tartja az ilyen személyeket az elkövető maga rokonszenvesnek (a Haidt-féle morális alapelvek alapján lekérdezve)? A válaszok alapján a következőket láttuk.

Az elutasítás-elfogadás dimenzió tekintetében a válaszadók úgy látták, hogy a korrupciós cselekményt elkövetők gyakran elítélik a nem szabálykövető magatartást, de körülbelül ugyanilyen gyakran számolnak be arról is, hogy az ilyen cselekmények elkövetői gyakran megértik, ha valaki nem szabálykövető (és néha még feloldozó mentséget is találnak az ilyen tettekre).

Amikor a Haidt-féle szempontokra kérdeztünk rá, azt láttuk, hogy a válaszadók szerint az elkövetőkről nem lehet azt mondani, hogy ne tisztelnének másokat vagy mások tulajdonát (a válaszadók szerint a másokat nem tisztelőket ugyanis nem különösebben láthatják rokonszenvesnek a korrupciót elkövetők sem; egy 11-fokú skálán 4,60-as érték egy ilyen személy szimpátiája). A megkérdezettek szerint azonban a korrupciót elkövetők inkább rokonszenvesnek tartják azokat, akik a hatékonyságot többre értékelik a szabályosságnál, és azokat is, akik szeretik azt tenni, amit akarnak.

Az interjúkból az is kiderült, hogy a korrupciós cselekményt elkövetők a tisztességtelen, szabálytalan utakon járó személyek cselekedete mögött az esetek 15%-ában találnak valamilyen feloldozó mentséget vagy kifejezetten rokonszenveznek az ilyen személyekkel, és az esetek további 30%-ában megértő hozzáállást tanúsítanak. Ugyanakkor ők sem megértők a felettesnek való ellenszegülés és a tulajdon szentsége megsértésének eseteiben, és inkább látják rokonszenvesnek azokat, akik autonóm módon azt teszik, amit akarnak, valamint a hatékonyságot választják a szabályossággal szemben. A korrupt személyek tehát nem tűnnek végletesen immorálisnak, de hajlanak a hatékonyság szempontjait a szabályosság kárára is érvényesíteni.

4.2 A KÉRDŐÍVES MEGKÉRDEZÉS EREDMÉNYEI

A Belügyminisztérium dolgozói körében kérdőíves adatgyűjtést is végeztünk, amely során az interjúban feltett kérdések által megjelenített szempontok mentén tettünk fel hasonló kérdéseket. Az arra vonatkozó kérdéseknél, hogy milyen elveket vallhat egy korrupciót elkövető személy, a válaszadók, ha nem is határozottan, de egy 11-fokú skálán inkább egyetértettek olyan állításokkal, mint például, hogy „a cél szentesíti az eszközt" (M = 7,28; SD = 2,75); vagy hogy egy ilyen személy megérti, hogy mások miért nem a becsületes utakat járják (M = 7,42; SD = 2,81).

A morális elvek tulajdonítását vizsgáló kérdéseknek az összetartása magasnak mutatkozott (Cronbach α= 0,89). A hat kérdés válaszátlagából képeztük a „korrupt morális elvek" változót. A változót legemblematikusabban leíró tartalom a „cél szentesíti az eszközt" nézettel való egyetértés. A korrupt morális elvekkel való egyetértés tulajdonításának vonatkozásában azoknak a véleménye, akik személyesen ismertek korrupcióba bonyolódott személyt, nem tért el azokétól, akik nem ismertek. A válaszadók a korrupt morális elvekkel a közepesnél inkább egyetértőnek jellemzik a korrupt személyt (M = 7,00; SD = 2,30; t = 8,63 (392); p < 0,001). Az *1. ábra* a korrupt morális elvek változó eloszlását mutatja be.

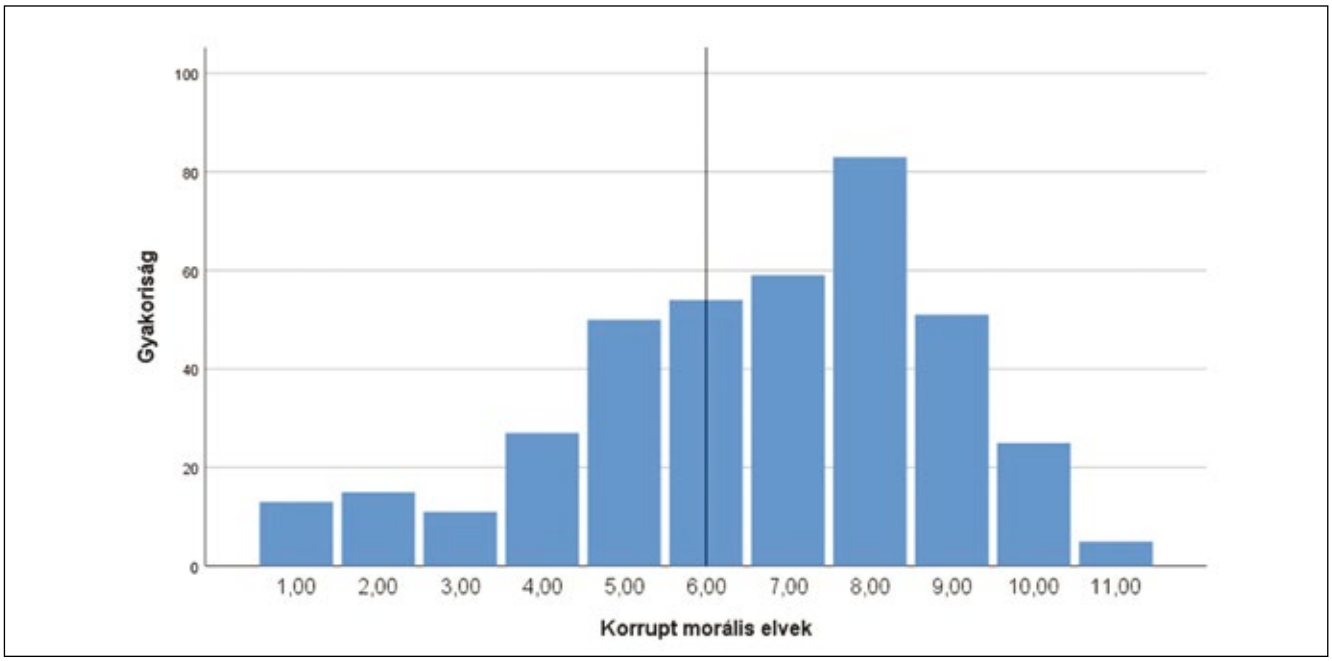

1. ábra: *A korrupt morális elvek változó eloszlása*

Rákérdeztünk arra is, hogy a válaszadók szerint a kisebb vagy nagyobb mértékben kifogásolható cselekvéseket elkövető személyeket egy korrupcióra hajlamos személy mennyire láthat szimpatikusnak. Ezzel kapcsolatban azt láttuk, hogy a válaszadók szerint a károkat okozó és a mások tulajdonát nem tisztelő személyeket egy korrupt személy sem látja kifejezetten szimpatikusnak, de nem is látja antipatikusnak sem: az átlagok e kérdésekben egy 11-fokú skálán (1: egyáltalán nem; 11: teljes mértékben szimpatikus) 5,90 körül alakulnak (szórások: 2,40-2,58). A leginkább szimpatikusnak azonban azok a személyek tűnhetnek egy korrupt személy számára a válaszadók szerint, akik szeretik azt tenni, amit akarnak (M = 7,11, SD = 2,52), a hatékonyságot többre értékelik a szabályosságnál (M = 7,21, SD = 2,42), és akik mindig találnak mentséget, ha nem az egyenes utat járják (M = 7,03, SD = 2,48).

A kérdéscsoporthoz tartozó tíz kérdésre adott válaszok konzisztenciája igen magasnak mutatkozott (Cronbach α= 0,95). A válaszok átlagából képeztük a „kétes erkölcsi érzék" változót, amely tartalmat az adatok szerint leginkább a *„Mennyire tarthatja szimpatikusnak egy korrupt személy az olyan embereket, akik olykor ellenszegülnek a felettesüknek"* kérdésre adott *„Szimpatikusnak tartja"* válasz fémjelez.

A kétes erkölcsi érzék tulajdonításának vonatkozásában nem tért el a korrupciós esetet személyesen ismerő és nem ismerő válaszadók véleménye. A válaszadók a közepeshez képest hajlanak arra, hogy a korrupt személyt inkább kétes erkölcsi érzékkel jellemezhetőnek tartsák (M = 6,54; SD = 2,12; t = 5,03 (392); p < 0,001). A kétes erkölcsi érzék változó eloszlását a *2. ábra* mutatja be.

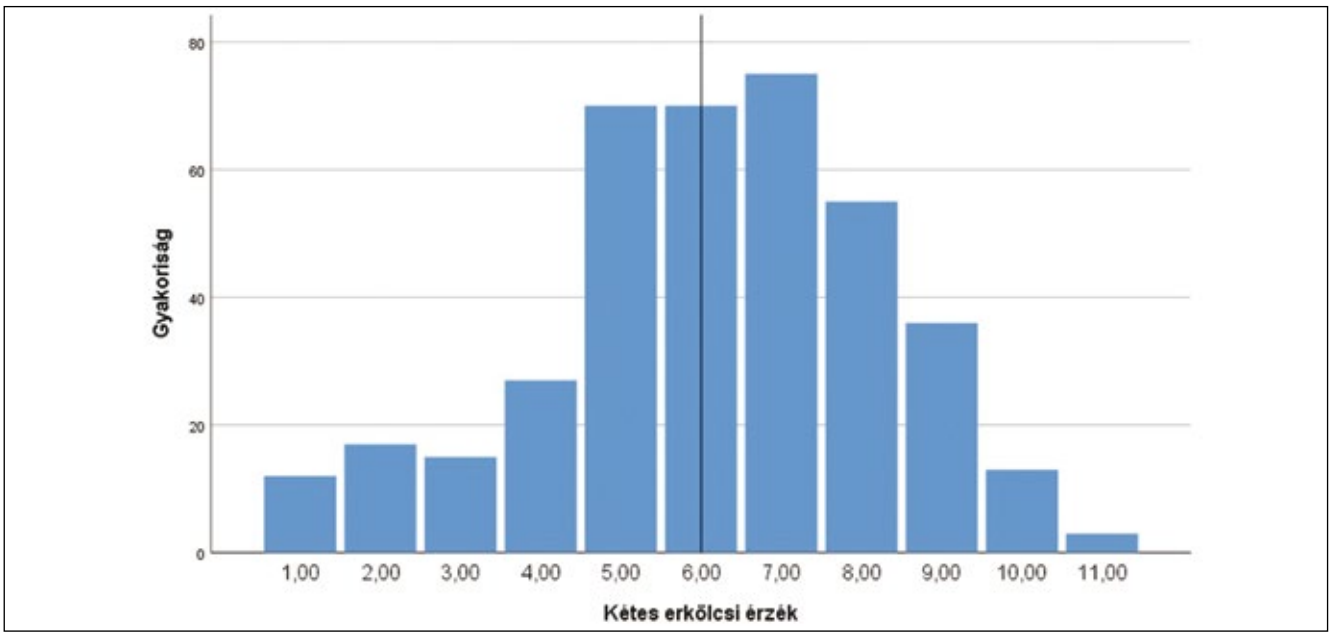

2. ábra: *A kétes erkölcsi érzék változó eloszlása*

A korrupt morális elvek és a kétes erkölcsi érzék változók tekintetében elért értékek között erős közepes korreláció figyelhető meg (Spearman rho = 0,63).

Ha a két változón elért értékek alapján a válaszadókat klaszteranalízissel osztályozzuk, azok három csoportba sorolhatók. A legnépesebb csoportot (*n* = 229) azok a személyek adják, akik határozottan problémásnak tartják a korrupt személynek mind a morális elveit, mind az erkölcsi érzékét. A válaszadók mintegy egyharmada (*n* = 120) szerint a korrupt személy morális elvei és erkölcsi érzéke nem botrányosak, de nem is kifinomultak, egyszóval közepesek. A legkisebb csoportot (*n* = 43), amely a válaszadók mintegy 10%-a, azok a személyek teszik ki, akik szerint a korrupt személyeknek nem a korrupt morális elveivel és a gyenge lábakon álló erkölcsi érzékével van a probléma, hiszen e tekintetekben ők nem problematikusak. A három csoportnak a két változó vonatkozásában elért értékeit a *3. ábra* szemlélteti.

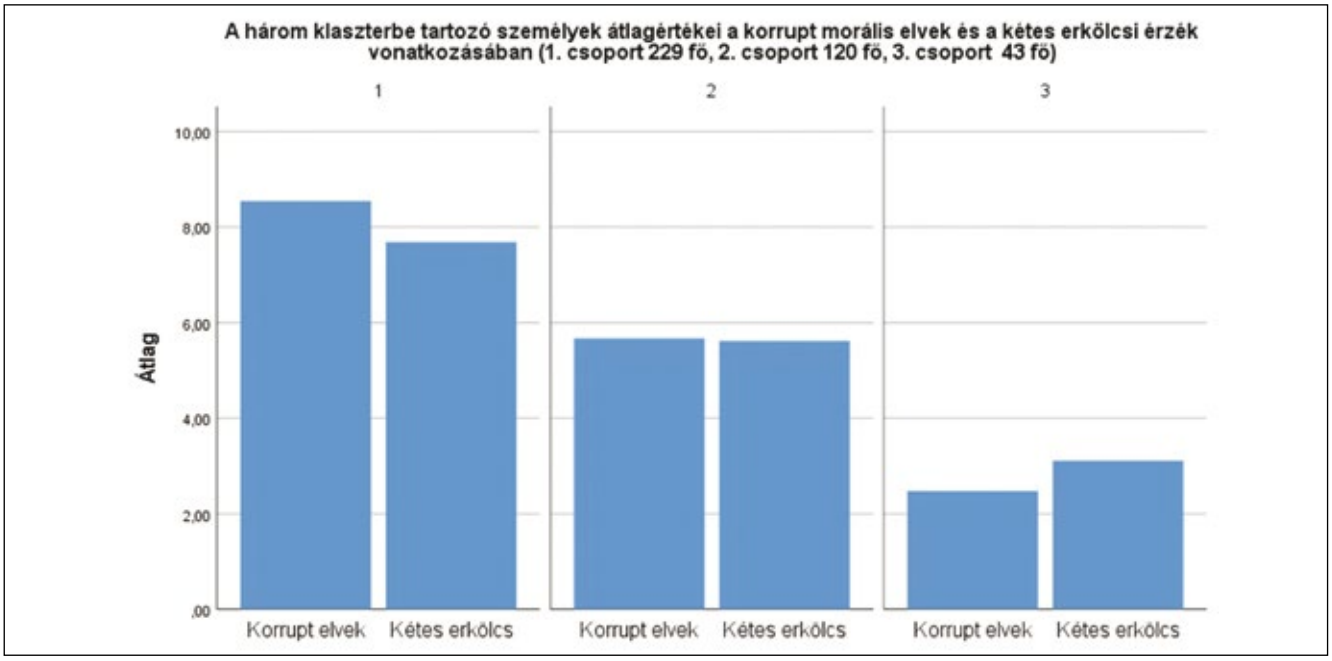

3. ábra: *A három csoportba tartozó személyek jellemzése a korrupt morális elvek és a kétes erkölcsi érzék változók vonatkozásában*

Az, hogy egy személy a három csoport közül melyikbe tartozik, nem függ sem attól, hogy a válaszadó ismert-e személyesen korrupciós esetet (χ^2 = 0,85; p = 0,65), sem attól, hogy mi a válaszadó neme (χ^2 = 1,82; p = 0,40).

A kérdőíves vizsgálat tehát arra mutatott rá, hogy átlagosan a válaszadók a közepesnél problematikusabbnak tartják a korrupt személyek morális elveit, és kétesebbnek az erkölcsi érzéküket. Az átlag azonban eltakarja, hogy a válaszadóknak csak mintegy a 60%-a van ezen a véleményen, 30%-uk szerint e két változó tekintetében a korrupt személyek átlagosak, míg olyan vélemények is vannak – igaz, erős kisebbségben-, hogy a korrupt személyekkel morális fölfogás tekintetében semmiféle probléma nincs. A kérdőíves felmérés tehát visszatükrözte az interjúk alapján is érzékelhető vélemény-megosztottságot.

5. ÖSSZEFOGLALÁS

Ebben a fejezetben a morális felfogás ismérveiről volt szó. Amint láttuk, a morális karakterrel jellemezhető személy érzései, gondolkodása és viselkedése erkölcsi előírásokon nyugszik, és ha ezek úgy kívánják, képes önérdeke háttérbe szorítására. A morális karakterű személy tudja, hogy csak azért, mert sokan vélekednek valamiről egyformán, az attól még nem lesz erkölcsileg jó. A morális felfogás mentes a többségi vélemény torzító hatásától is. Mindazonáltal az olyan személyek, akiknek a morális felfogása kiemelkedő, azt is tudják, hogy az emberek hajlanak arra, hogy azt, amiben érintettek, azt kisebb vétségnek, vagy akár még indokoltnak is tartsák, pedig attól, hogy „benne van", az még nem feltétlenül válik elfogadottá vagy morálisan nem kifogásolhatóvá. Vagyis a morális felfogás mentes az egyéni érdekek torzító hatásától, ki tudja vonni magát alóla. Szó volt arról is, hogy az, hogy mit tekintünk jónak és morálisnak, gyakran az intuícióinkon is múlik. Ezek az intuíciók 5 morális alapelven nyugszanak. Ezek a következők: 1) gondoskodás/károkozás; 2) becsületesség/hazugság; 3) lojalitás/elárulás; 4) tekintélyelvűség/ellenszegülés; 5) tisztaság/romlás. A moralitás egyéni szintű meghatározói között említettük a morális identitást és kötelességérzetet, az önmonitorozást, valamint az empátiás készséget. A moralitással kapcsolatos gondolkodásunk külső meghatározói közül a normákat és a kulturális-szocializációs hatásokat emeltük ki. A Belügyminisztérium dolgozói körében végzett interjús és kérdőíves kutatásunk szerint összességében a korrupt személyek morális fölfogása problémás, de ezt a véleményt a válaszadók mintegy 40%-a nem osztja.

6. IRODALOMJEGYZÉK

Foot, P. (1967). The problem of abortion and the doctrine of the double effect. *Oxford Review, 5*, 5–15.

Graham, J., Haidt, J., Koleva, S., Motyl, M., Iyer, R., Wojcik, S. P., Ditto, P. H. (2013). Moral foundations theory: The pragmatic validity of moral pluralism. *Advances In Experimental Social Psychology, 47*, 55–130.

Haidt, J. (2012). *The righteous mind: Why good people are divided by politics and religion*. New York: Pantheon Books.

Hunyady Gy., Münnich Á. (2016). A szilárd erkölcsiség elvárása a rendvédelemben: egy lehetséges pszichológiai modell. *Belügyi Szemle, 64*, 34–68.

Kahane, G. (2015). Sidetracked by trolleys: Why sacrificial moral dilemmas tell us little (or nothing) about utilitarian judgment. *Social Neuroscience, 10*, 551–560.

Maio, G. R. (2017). *The psychology of human values*. London: Routledge.

Schwartz, M. S. (2005). Universal moral values for corporate codes of ethics. *Journal of Business Ethics*, *59* (1-2), 27–44.

Tyler, T. R. (2011). *Why people cooperate? The role of social motivations*. Princeton University Press.

IX. NYERESÉG-VESZTESÉG

Kovács Judit

1. A NYERESÉGMOTIVÁCIÓ ÉS A TÁRSAS NORMÁK

1.1 A HASZONMAXIMALIZÁLÁS ALAPVETŐ MOTÍVUM

Az erőforrásaink gyarapításának a vágya egyike a többé vagy kevésbé, de mindenkire jellemző hajtóerőknek. Annyira magától értetődően jelen van, hogy nemcsak az emberre, de minden élőlényre jellemző, hogy saját maga és utódai túlélésének a feltételeit igyekszik biztosítani. Egy híres közgazdász-szociológus ismert kérdése, hogy vajon elképzelhető-e egy világ csupa-csupa másnak segítő, önérdekmentes emberből. Válasza szerint nem, hiszen hogyan elégítené ki valaki a segíteni vágyását, ha nem lennének olyan személyek, akik örülnek annak, hogy kapnak valamit? Ezzel szemben, a csupa-csupa kizárólag önérdekmotivált emberből álló világ logikailag felépíthető, bár lássuk be, nem erre vágyunk (Elster, 1997).

Egyfajta osztályozás szerint az emberi viselkedést mozgató motívumokat két nagy osztályba sorolhatjuk, egyrészt a feszültségcsökkentéssel, hiányállapotok megszüntetésével kapcsolatos motívumok, másrészt a saját énnel, mint hatótényezővel kapcsolatos motívumok osztályába. A hiányállapot lehet éhség, szomjúság, fáradtság, tehát kapcsolódhat testi szükségletekhez, de lehet összetettebb kielégítetlenség is, például az az érzés, hogy valaki az életében, az életkörülményeivel, a lehetőségeivel nem tart ott, mint szeretne, vagy mint ahol mások, akikhez esetleg hasonlítja magát, tartanak. A saját énnel, mint hatótényezővel kapcsolatos motívumok az olyan vágyakat tartalmazzák, hogy az ember szeret maga dönteni a viselkedéséről, szereti, ha hatékonyan elintéz, saját hatáskörben eredményesen megold problémákat. Nyilvánvaló, hogy a nyereségmotivációnak mindkét motívumosztályhoz köze van: a nyereség, az erőforrásaink bővítése a legkülönbözőbb hiányállapotok csökkentéséhez segítséget tud nyújtani, s a nyereségek saját döntések következtében történő megvalósulása sikerélményt is nyújt. Hasonlóképpen, a korrupciós cselekedet nyomán megszerzett javak hiányállapotot tudnak betölteni, és a tetten nem ért, sikeresen végrehajtott korrupciós cselekedet még sikerélményt is kínálhat.

1.2 NYERESÉGMOTIVÁCIÓ AZ ÉSZLELT KONTROLL, AZ ATTITŰD ÉS A SZUBJEKTÍV NORMÁK MÖGÖTT

A nyereségmotivációt a SZEM-modell (Hunyady és Münnich, 2016) mindhárom, a viselkedési szándékot közvetlenül megelőző tényezőjének, vagyis az észlelt kontrollnak, az attitűdnek és a szubjektív normának a vonatkozásában értelmezhetjük. Az észlelt kontroll tekintetében a nyereségmotívum a következőképp jelenik meg: nem bonyolódunk korrupciós cselekedetbe, ha kis esélyét látjuk a sikernek (1); nem bonyolódunk korrupciós cselekedetbe, ha nagy esélyét látjuk a korrupció nélküli sikernek (2).

Az attitűdök többek között azt a funkciót töltik be életünkben, hogy orientálnak bennünket a számunkra nyereséges célok, tárgyak felé, illetve eltántorítanak bennünket az olyan cselekedetektől, amelyek számunkra ártalmasak. Ezt nevezik az attitűdök instrumentális funkciójának. Emellett az attitűdöknek van tájékoztató, ismereti funkciója is, amely az attitűdtárgyról való tudást sűríti, illetve van a társas érintkezést segítő funkciója is, hogy tudniillik vonzódunk azokhoz, akiknek hozzánk hasonló attitűdjeik vannak, kedveljük azokat, akikkel megoszthatjuk rokon nézeteinket, és saját csoportunkon belül hasonló attitűdöket várunk el (Smith, Mackie és Claypool, 2016). A korrupcióra vonatkoztatva az instrumentális funkció azt jelenti, hogy

akiknek kedvező, támogató az attitűdje a korrupcióval kapcsolatban, azok a korrupciót nyereséges, hasznos, kifizetődő dolognak tartják, amely nyilvánvalóan akkor lehetséges, ha kedvező, jó tapasztalatai vannak a korrupcióról, ha nem látják kockázatosnak, és nem látják a társadalomra nézve oly mértékben károsnak, amely a saját érvényesülésüket is nehezítené.

A társak, fontos mások neheztelése, esetleg kirekesztése komoly csapás az ember számára, hiszen a társak szeretete, támogatása, helyeslése a másokhoz kapcsolódás alapvető emberi igényéből ered. Ez a következmény látszólag pusztán csak erkölcsi, de a társas támogatottság kézzel fogható következményekkel is jár. Aki elveszíti a társas támogatottságot, kevesebb baráti segítségre, kevesebb információra számíthat, egyszóval veszít a társas tőkéjéből, mely az erőforrásoknak egy nagyon fontos minősége. Mindezt lefordítva, kevésbé hajlik valaki a korrupciós cselekedetre, ha a számára fontos másoktól büntetésre számít amiatt.

1.3 A NYERESÉGKÖZPONTÚSÁGGAL KAPCSOLATOS JELLEGZETES NÉZETEK, ORIENTÁCIÓK

Amint az a fentiekből kiderül, az önérdek valamilyen fokban minden embert vezérel, mindazonáltal vannak abban egyéni különbségek, hogy egyrészt a nyereségeknek és a haszonnak mennyire tulajdonít valaki mindenek fölött álló jelentőséget (materializmus ~ anyagiasság), másrészt mennyire fontos számára a sajátján túl mások haszna is (társas értékorientáció).

Az anyagiasság egy olyan értékrendszert takar, amelyben az anyagi javak megszerzése az emberi élet központi, legfontosabb célja (F. Lassú és Lisznyai, 2003). Az ilyen értékrendszert követők úgy gondolják, hogy a boldogság az anyagiakon múlik, és a sikert az jelenti, ha valakinek sok pénze van, és drága holmijai. Egyes szerzők szerint az anyagiasság nemcsak egyfajta értékrend, de egyenesen személyiségvonás, amely részeit a kicsinyesség, az irigység és a tárgyfüggőség teszik ki. Nyilvánvaló, hogy a korrupciós cselekedettel megszerezhető anyagi javak csábítása, az általuk megszerezhető velejárók, az anyagi státusz javítása és a drága holmik nagyobb csábító erővel hatnak egy erősen anyagias gondolkodású személyre.

A társas értékorientáció azt írja le, hogy amikor javak kerülnek osztásra, az embert vajon mi foglalkoztatja leginkább: hogy ő maga személyesen minél többet kapjon abszolút vagy relatív értelemben (individualista, illetve versengő, összegezve önérdekvezérelt), vagy hogy ő és mások összességében minél többet kapjanak (együttműködő). Egyszerűnek tűnik a képlet, hogy ha valakit nemcsak a saját közvetlen haszna érdekel, de az is, hogy cselekedetével mások hogyan járnak, kevésbé valószínű, hogy korrupciós cselekedetbe bocsátkozik. Mindazonáltal, mint ahogyan azt a későbbiekben részletesen is kifejtjük, együttműködésre az önérdekvezérelt személyek is kiválóan alkalmasak, ha az eredményes, és vele maguk is jól járnak (Fiske, 2006).

1.4 A HASZONMAXIMALIZÁLÁS MIKÉNTJÉT A TÁRSAS NORMÁK MEDERBE TERELIK

A nyereségmotívummal, önző érdekkel működő ember azonban társas lény, másokkal együtt munkálkodva többre jutni képes, mint egyedül. A csoportok, amelyeknek az ember tagja, és a társadalom maga is gátakat állít, amellyel az egyéni önző érdek másokra káros gátlástalan érvényesítését olyan mederbe tereli, amely a csoportnak, a társadalomnak is elfogadható. Ezek a gátak a normák, melyek arra vonatkozó előírások, hogy a csoportba tartozó emberek cselekedeteinek milyen szabályokat kell betartani. Ezek a normák, például a korrupció tiltása, nemcsak a közösség érdekét szolgálják, de végső soron az egyén érdekét is, azáltal, hogy lehetővé teszik a közösségnek a hosszú távon való hatékonyan működését (Bereczkei, 2009).

Összességében tehát kijelenthetjük, hogy a korrupciós cselekmények problémájának gyökere nem az, hogy valakit a nyereség motívuma, az önérdek hajt, mert ez általában véve minden személyre jellemző. A baj abból származik, hogy az önérdek érvényesítésének nem szab hatékonyan gátat a korrupciót tiltó norma. Ez megtörténhet amiatt, mert valakit a közösség hosszú távú érdeke, és ezzel összhangban a saját hosszú távú érdeke nem foglalkoztat kellő mértékben, megtörténhet azért is, mert a rövid távú nyereséget nagyon nagynak tartja, s megtörténhet azért is, mert a tiltó normát gyengének tartja, amely megszegése nem jár

a társak, a társadalom elmarasztalásával. A következőkben az egyéni és csoportos érdek rövid távon való ütközését, de hosszú távon való összehangolhatóságát megragadó társas-dilemma elméleti kerettel ismerkedünk meg, majd azt követően a kockázatészlelés és kockázatvállalás témakörének keretében tárgyaljuk a korrupciós cselekedetet.

2. A KORRUPCIÓ, MINT TÁRSAS DILEMMA

Társas dilemmának nevezzük azokat a helyzeteket, ahol a viselkedésválasztás időpontjában az egyéni és a csoportos érdek ütközik: az egyén akkor jár jól, ha kizárólag a saját önérdekét követi, a csoport viszont akkor járna jól, ha az egyén tekintettel lenne a többi csoporttag érdekére is, és le tudna mondani az egyéni érdeke szerint történő haszonmaximalizálásról.

Hardin ismert példázatának emlegetésével élve, ha egy közösség legelője nem bír több tehenet fenntartható módon táplálni, mint gazdánként egyet, akkor az a gazda, aki több tehenet tart, személyesen jobban jár. Viszont a többiek mind rosszabbul járnak, és összességében a végén akár az is előfordulhat, hogy a legelőt kizsigerelik, a tehenek nem jutnak elégséges táplálékhoz, elpusztulnak, ami az egész közösség számára egy tragikus végkimenetel (Hankiss, 1985).

Ilyen logikájú egymásrautaltság, kölcsönös függés, természetesen nemcsak a túllegeltető gazdálkodók között lehet, de például a túlhalászó halászok között is. Sőt, az adóterheiket becsületesen vagy nem becsületesen vállaló állampolgárok között is. Sok egyéb terület között, egy feladaton együtt dolgozó csoporttagok között is, és ami számunkra tárgyalt témánk kontextusában különösképp fontos, az államot működtető hivatalnokok, közszolgálati alkalmazottak között is, akik döntenek arról, hogy az ügyeket a szabályos utakon bonyolítják, vagy kizárólag pillanatnyi egyéni érdek által vezérelve rövidítéseket tesznek.

Ha valakit érdekli, hogy mi lesz a társadalommal, és benne az egyénnel, saját magával hosszú távon, látnia kell, hogy a korrupciós cselekedetek a társadalomnak ártalmasak, és ha általános gyakorlattá válik a korrupció, azon mindenki veszít, nemcsak az, aki tartózkodik a korrupciótól, de az is, aki cselekszi. Vagyis, be kell látni, hogy a korrupció egy társadalmi csapdahelyzet, amelyben, legalább is rövid távon, az egyéni és a társadalmi érdek ütközik, de hosszú távon az egyéni érdek és a társadalmi érdek összehangolható. Fontos leszögezni, hogy társas dilemmákban a közösség érdekét is tekintő döntéseket hozni nemcsak az az ember tud, akit mások érdeke a sajátjáétól függetlenül őszintén érdekel, de az alapvetően önérdekvezérelt személy is képes nagyon hatékony együttműködésre, ha az együttműködést értelmesnek látja.

Mindezekből következik, hogy a hosszú távú nyereséget együttműködő módon maximalizálni tudó személy valószínűleg kevésbé hajlik korrupcióra. Ha valakinek megvan a hosszú távon való gondolkodást segítő *hosszabb időperspektívája*, kevésbé gondolja a korrupciót hasznos tevékenységnek. Továbbá, ha valaki birtokolja a *hosszú távon való együttműködés képességét*, nagyobb kontrollt él meg a korrupciómentes haszonmaximalizálásban.

3. KOCKÁZATÉSZLELÉS ÉS KOCKÁZATVÁLLALÁS

A korrupciós cselekedetek kockázatosak, lényegi jegyük, hogy lehet velük nyerni is, de lehet velük veszíteni is. A kockázatosság tehát azt jelenti, hogy a korrupciós cselekmény negatív következménnyel is járhat. A fontiekben tisztáztuk, hogy a korrupciós cselekmény hosszú távon a társadalomra nézve egészen bizonyosan negatív következménnyel jár. Személyesen a korrupció kockázatába tartozik az a lehetséges rossz kimenet is, hogy a korrupttá vált társadalmi működések miatt egy későbbi időpillanatban maga a korrupt cselekvő szenved valamilyen aktuálisan még nem is látható ügyben hátrányt. E távoli, és nehezen megragadható kockázatokkal e pont alatt nem foglalkozunk, kizárólag a lebukás, tetten érés kockázatával, és az azt követő büntetéssel.

A tervezett viselkedés elmélete a *tudatosan és költséghatékonyan döntő ember viselkedésének modellje*, ugyanez mondható el a tervezett viselkedés elméletére épülő szilárd erkölcsiség modelljéről is. Ennek megfelelően korrupciós viselkedési szándékot fogalmaz meg az a személy, aki a korrupciós tevékenységet *hasznos*nak látja (attitűd), aki nem lát túl nagy *költség*et a fontos társak esetleges neheztelésében (szubjektív norma), s aki úgy érzi, *hatékonyan* kivitelezni tudja a korrupciós cselekedetet (észlelt kontroll).

Elsőként tekintsük át, mit állít az embert szintén tudatos haszonmaximalizáló lénynek tartó racionális döntések elmélete arról, hogy bizonytalanság (kockázat) helyzetében hogyan kell haszonmaximalizáló döntést hoznunk!

3.1 A KOCKÁZATOS CSELEKVÉSI ALTERNATÍVÁK ELVÁRT NYERESÉGESSÉGE

A tervezett viselkedés elmélete tudatos, racionális cselekvőt feltételez, aki olyan döntést hoz, amellyel őt a legtöbb nyereség éri. Az olyan viselkedésválasztások esetében, ahol nincs egyetlen biztos eredmény, tehát ahol különböző valószínűségekkel bekövetkező eredmények vannak, csak *elvárt* nyereségességről beszélhetünk. Egy viselkedési alternatíva elvárt nyereségessége a különböző eshetőségek feltétele mellett megvalósuló nyereségek (veszteségek) és azok valószínűségeinek a szorzatösszege (Zoltayné Paprika, 2002).

Például tételezzük fel, hogy van két viselkedési alternatíva, a becsület, illetve a korrupció útja, és van két eshetőség, az ellenőrzés hiánya (90%) és az ellenőrzés (10%), ami a csalást leleplezi. Az *1. táblázat* összefoglalja, hogy milyen eredményre vezet a becsületes, illetve korrupt viselkedésalternatíva ellenőrzés nélküli, illetve ellenőrzés melletti esetben (szürke mező). A jobb oldali oszlop a becsületes, illetve korrupt alternatíva elvárt nyereségességét mutatja.

		Eshetőségek, valószínűségek és kimenetelek		**Össznyereség: érték-valószínűség szorzatösszeg**
		nincs ellenőrzés valószínűség: 90%	van ellenőrzés valószínűség: 10%	
Viselkedési alternatívák	***becsületes***	100000 Ft	100000 Ft	100000 Ft 100% eséllyel, azaz **100000 Ft**
	korrupt	300000 Ft	-500000 Ft	300000 Ft 90% eséllyel (azaz 270000 Ft), plusz 500000 Ft bírság 10% eséllyel (azaz -50000 Ft), összesen **220000 Ft**

1. táblázat: *Példa a kockázatos viselkedési alternatívák nyereségességének számolására*

Mint látható, a becsületesség útjának az elvárt nyereségessége 100000 Ft, a korrupció útjának az elvárt nyereségessége 220000 Ft. Mivel a becstelenség útja jóval jövedelmezőbb, a racionális döntéshozó azt választja a becsületességgel szemben. Ha a fenti példában az ellenőrzéshez rendelt valószínűségi érték nem 10% lenne, hanem például 40%, akkor a racionális döntéshozó számára immáron a becsület viselkedésalternatívája lenne a nyereségesebb, hiszen akkor a korrupt cselekedet eredményezte elvárt össznyereség -20000 Ft lenne (300000 Ft * 0,60 - 500000 Ft * 0,40), kisebb tehát a becsület eredményezte 100000 Ft-hoz képest.

A példával ellentétben azonban a valóságban a kimeneti értékek mindig szubjektív értékek. Egyes összegek például más és más vonzerőt vagy elrettentő erőt jelenthetnek a különböző személyek számára. Sőt, nemcsak az értékeket észleljük szubjektíven, de a valószínűségeket is. Van, aki számára egy alacsony valószínűségi értékkel bekövetkező lebukás is vállalhatatlan, s van, aki az annál sokkal nagyobb esélyt sem látja nagynak. Sőt, az egyszerűen lejelölhető anyagi nyereségeken és veszteségeken túl korrupció esetén a lebukás legnegatívabb következménye természetesen a diszkreditálódás és bizalomvesztés, továbbá a hivatástól eltiltás, itt ki sem fejezett, halmozott negatív anyagi konzekvenciákkal is jár.

Mindenesetre a racionális döntéshozót feltételező szubjektív elvárt hasznosság modelljének keretei között a korrupciós cselekedetekbe bonyolódó személy a lebukás kis kockázatával számol. Teheti ezt egyrészt úgy, hogy korrekten észleli a valóban csekély lebukási kockázatot (amelyet az is előfordulhat, hogy óvintézkedésekkel ő maga csökkentett), teheti úgy is, hogy komolyan alábecsüli a valójában nagyobb lebukási kockázatot, és teheti úgy is, hogy alulsúlyozza a lebukási kockázatot, vagyis kisebb jelentőséget tulajdonít neki a valóságosnál.

3.2 A KOCKÁZATVÁLLALÁS MÖGÖTT HÚZÓDÓ MOTIVÁCIÓK ÉS A KOCKÁZATVÁLLALÁS TERÜLETEI

Kockázatot vállalni az élet többféle területén lehet, és a kockázatvállalás mögött számos motiváció rejtőzhet. A területeket illetően a pszichológiában széles körben elfogadott a területspecifikus kockázatészlelés és kockázatvállalás fogalma, amely alapján morális (pl. hazudni), gazdasági (pl. fogadást tenni), az egészséget érintő (pl. dohányozni), a szabadidős tevékenységek során gyakorolt (pl. vadvízi evezni) és kapcsolati kockázatvállalásról (pl. flörtölni) beszélünk. E kategóriák közül a korrupciós cselekmény a szabályok, normák megsértése miatt a morális, továbbá az esetleges meggazdagodás reménye miatt még a gazdasági kategóriába is esik.

A motiváció tekintetében a szakirodalom alapvetően a kalkulusalapú és az impulzív kockázatvállalást különbözteti meg. A kalkulusok, tehát instrumentális megfontolások, számítások alapján kockázatot vállaló személy a kockázatvállalást nyereségesnek, értelmesnek, eszközértékűnek tartja, olyan magatartásnak, amellyel a saját hosszú távú céljaihoz közelebb kerül. Az impulzív kockázatvállalást a cselekvés pillanatnyi öröme, hevülete vezérli, nem az, hogy általuk hosszabb távú célokhoz kerüljön közelebb a személy. A gazdasági bűncselekmények, a csalás, sikkasztás általában az eszközértékű kockázatvállalás kategóriájába esnek. Impulzív kockázatvállalásra jó példák az egészséget kockáztató viselkedések, a veszélyes mutatványok, vagy a hirtelen felindulásból elkövetett bűntények, rongálások. A korrupció nyilvánvalóan az eszközértékű kockázatvállalásra példa, s a racionális döntéshozót feltételező tervezett viselkedés elméletén nyugvó SZEM-modell is ezért adekvát a megragadására.

3.3 A KOCKÁZATVÁLLALÁST BEFOLYÁSOLÓ TÉNYEZŐK

A keretezési hatás. A kockázatvállalásban vannak nagyon általános, az emberek összességére jellemző törvényszerűségek, de nyilvánvalóan vannak azt befolyásoló demográfiai és személyes tényezők is (Faragó, 2002).

Egy nagyon erős általános összefüggés, hogy a biztos nyereséget többre becsüljük, mint az ugyanakkora várható értékű, kockázatos nyereséget. Például, ha választanunk kellene aközött, hogy vajon 1000 Ft-ot 100% valószínűséggel kapunk, vagy 2000 Ft-ot kapunk, ha egy pénzfeldobás eredménye fej, de nem kapunk semmit, ha annak az eredménye írás, akkor a legtöbb ember a biztos 1000 Ft-ot választaná. Ugyanakkor, ha nem nyereségről, hanem veszteségről lenne szó, igyekeznénk elkerülni a biztos veszteséget (mondjuk 1000 Ft mindenképp való kifizetését), ha nyílna előttünk egy olyan alternatíva, mely menekülő utat biztosítana, ha sikerül fejt dobnunk, akár azon az áron is, hogy 2000 Ft-ot fizetünk ki írás esetén.

Hol mutatkozik meg e szabály jelentősége a korrupció vonatkozásában? Először is, a biztos nyereség kedvelésének a szabálya kijelöli előttünk azt az ideált, amelyben a biztos munkabér és a korrupciós cselekedettel elérhető jutalom várható értéke egymástól nagyban nem különbözik, hiszen ilyen esetben a döntéshozó a biztos jutalmat választja. Ehhez az ideálhoz nyilvánvalóan nagyobb sikerrel lehet közelíteni a lebukás kockázatának a növelésével, mint a fizetés emelésével. Mivel azonban az ellenőrzést maximálisra fokozni nagyon költséges, és egyébként sincs az a reális fizetés, amelyet túl ne lehetne egy korrupciós kihívásban licitálni, egyéb fékek híján a kockázatvállalás, vagyis a korrupciós kihívás elfogadása nem kizárható. Ha pedig a kihívás elfogadása megtörténik, akkor rögtön életbe lépnek a veszteség oldali szabályok: mivel a lebukás biztos veszteséggel járna, a döntéshozó mindent megtesz, hogy ezt elkerülje, további, még nagyobb kockázatok vállalásával. Vagyis belép a fokozódás csapdájába, egyre többeket bevonva, egyre kockázatosabb megoldásokkal él, hogy mentse a helyzetet, és ezzel még mélyebbre ássa magát. Egy hasonlattal élve, valami olyasmi történik, mint amit a kockázatvállalás során a keretezési hatást leíró kutatók illusztrációként megfogalmaznak, hogy tudniillik a lóversenyeken is a fogadási nap végéhez közeledve a fogadások egyre extrémebbé válnak, az emberek sokat tesznek fel a „titkos befutóra", hogy a remélt nyereség kompenzálni tudja az addig felhalmozódott veszteséget.

Erőforrások: a kis és a nagy erőforrásokkal bírók kockázatvállalási hajlandósága és a közepes erőforrásokat birtoklók kockázatkerülése.

Vannak olyan helyzetek, amikor a túlélés egyedüli útja a kockázatvállalás. Az etológusok az állatok olyankor való kockázatos zsákmányszerzését állítják példaként a jelenségre, amikor a túléléshez elégtelen a biztonságos úton elérhető táplálék mennyisége. Az állomány korrupciós kihívást megélő, havi juttatással rendelkező tagja bizonyosan nem tartozik a kényszerűségből csaló emberek kategóriájába. Az elégséges erőforrást birtoklók, tehát azok, akiknél nem a túlélési kényszerből fakad a korrupcióval járó kockázatvállalás, elvileg, ahogyan arról a föntebbi bekezdésben is szóltunk, inkább hajlanak arra, hogy ne kockáztassanak, a biztos nyereséget nem adják oda a bizonytalanért, akármennyire is csábító a több nyereség gondolata.

Ez a tétel azonban új árnyalatokat kap, ha a kockázatvállaló magatartás sikere nem a puszta véletlenen múlik, vagyis, ha a kockázatot mérsékelni, enyhíteni tudja az a kompetencia, aminek köszönhetően az erőforrások is gyarapodtak (Faragó, 2005). Ilyenkor nemcsak a nagyon kicsi, de a nagy erőforrásokkal rendelkező is hajlik a kockázatvállalásra. Ahogyan egy sikeres vállalkozó mer nagy kockázatot vállalni, ahogyan egy szorgalmas, ügyes diák mer egy nehéz feladatot vállalni, ugyanígy, egy nagy hatalommal rendelkező tisztviselőben is megnőhet a hajlandóság arra, hogy a kockázatos, hovatovább korrupt megoldásokhoz folyamodjon, mert úgy érezheti, hogy a kezében lévő erővel el fogja tudni simítani a problémákat.

Nemi és személyiségbeli tényezők. A férfiak általában kockázatvállalóbbak a nőknél. Különösen igaz ez a testi sérülés kockázatával fenyegető kockázatvállalásra, de a többi területre is. A nők kisebb kockázatvállaló hajlandósága mögött az evolúciós pszichológusok szerint a női utódgondozás feltétlenül szükséges időtartamának a nagyobb hossza áll, továbbá a férfiak nagyobb kockázatvállalásához ezen kívül az is hozzájárulhat, hogy az igazán nagy erőforrásokat birtokló személyek vonzereje különösképp megnő a női partnerek szemében, tehát a több utód esélyét növelendő érdemes lehet akár nagy kockázatot vállalva az erőforrások jelentős növelésére törni. Természetesen a társadalmi normák kötelékében élő modern ember viselkedését nem feltétlenül határozzák közvetlenül meg ezek a primátákra egészen bizonyosan jellemző mozgatórugók, de kétségkívül tény, hogy a nők nemcsak a társadalmi nemi szerep előírások szerint óvatosabbak, a férfiak pedig bátrabbak, vagyis kockázatvállalóbbak, de az átlagot tekintve a valóságban is.

A kockázatvállalás személyiségjellemzőkkel is összefügg. Az egyes személyiségjellemzők nincsenek egyformán erős összefüggésben a különböző kockázatvállalási területeken vállalt kockázatokkal. Mint arról már szó volt, a korrupciós tevékenység egyrészt morális kockázatvállalásnak tekinthető, másrészt pénzügyinek. Egy magyar személyekkel végzett vizsgálat szerint nagyobb a morális területen való kockázatvállalása azoknak, akiknek erősebb az újdonságkeresése, akiknek kisebb az önkontrollja, és akik kevésbé lelkiismeretesek. E jegyekkel az egészségviselkedés területén való kockázatvállalás is összefügg, ugyanilyen irányokkal.

A pénzügyi területen való kockázatvállalással a vizsgált személyiségjellemzők (CPI és TCI tesztek alapján) nem függtek össze. Mutatkoztak még összefüggések a társas és szabadidős területeken való kockázatvállalás és további személyiségjellemzők között. Így nagyobb társas és szabadidős tevékenységekkel kapcsolatos kockázatokat vállalnak azok, akik extrovertáltabbak, jobban tolerálják a bizonytalanságot, és kevésbé kerülik az ártalmakat.

4. A BELÜGYI RENDVÉDELMI SZERVEK ÁLLOMÁNYA KÖRÉBEN VÉGZETT KUTATÁS EREDMÉNYEI

4.1 AZ INTERJÚK TAPASZTALATAI

A nyereség témájában feltett kérdések nagy többsége elég megosztónak bizonyult, és nem bontakozik ki egy erős többségi vélemény. Mindazonáltal mégis volt néhány olyan kérdés, amelynek tekintetében legalább a válaszadók kétharmada egyetértett. Ezek szerint a korrupcióba bonyolódó személyek alapvetően nagy szégyennek tartják a szándékos szabályszegés miatt való elbocsátást, meglehetősen sokat foglalkoznak a látszattal, és nagyon is foglalkoznak a veszélyekkel. Ezek alapján a válaszok alapján nem tekinthetőek durván kockázatvállalónak.

4.2 A KÉRDŐÍVES MEGKÉRDEZÉS EREDMÉNYEI

A nyereség-veszteség tematikát megjelenítő kérdőív-állításokat faktoranalízisnek vetettük alá (főkomponens módszer). A forgatás nélküli elemzés három faktort eredményezett. Az első faktor a variancia 47%-át magyarázta, a legnagyobb faktorsúllyal (0,82) ide az az állítás tartozott, hogy *„önző módon sokkal inkább törődik a saját érdekével, mint másokéval"*. A második faktor 10%-ot magyarázott a változatosságból, ide a legnagyobb faktorsúllyal (-0,71) az az állítás tartozott, hogy *„igazából elég sok óvintézkedést tesz kockázatos döntései előtt"*. A harmadik faktor a változatosság 7%-át magyarázta, ezt a faktort legjobban (-0.59 faktorsúllyal) az az állítás fémjelzi, hogy *„a rendvédelmi szervtől szabályszegés miatt történő elbocsátást nagy szégyennek tartja"*.

Az első faktorhoz tartozó kérdésekre adott válaszok nagyfokú együtt járást mutattak, a faktort nyereségvágynak neveztük el. A nyereségvágyhoz tartozó kérdések az önérdek-vezéreltségről, az anyagiasságról, a kockázatvállalásról, a rövid távú gondolkodásról és a „praktikus rövidítésekről" szóltak, abban a formában, hogy a válaszadók arra válaszoltak, egy korrupciós ügybe keveredett személyre mennyire jellemző, hogy ilyen, illetve ilyen dolgokat tesz. A nyereségvágy-skálához tartozó 10 állítás Cronbach α értéke 0,92, ez az érték egyetlen állítás kihagyásával sem növekszik. A 10 állítás átlagából képeztük a nyereségvágy változót, ami 1-11-ig terjedő értékeket vehet fel (a 11 jelenti a nagyfokú nyereségvágyat). Ezen érték tekintetében azoknak a véleménye, akik személyesen ismertek korrupcióba bonyolódott személyt, nem tért el azokétól, akik nem ismertek. A válaszadók a közepesnél inkább nyereségvágyónak jellemzik a korrupt személyt (M = 7,82; SD = 1,79; t = 20,26 (392); p < 0,001). A válaszok eloszlását az *1. számú* ábra mutatja.

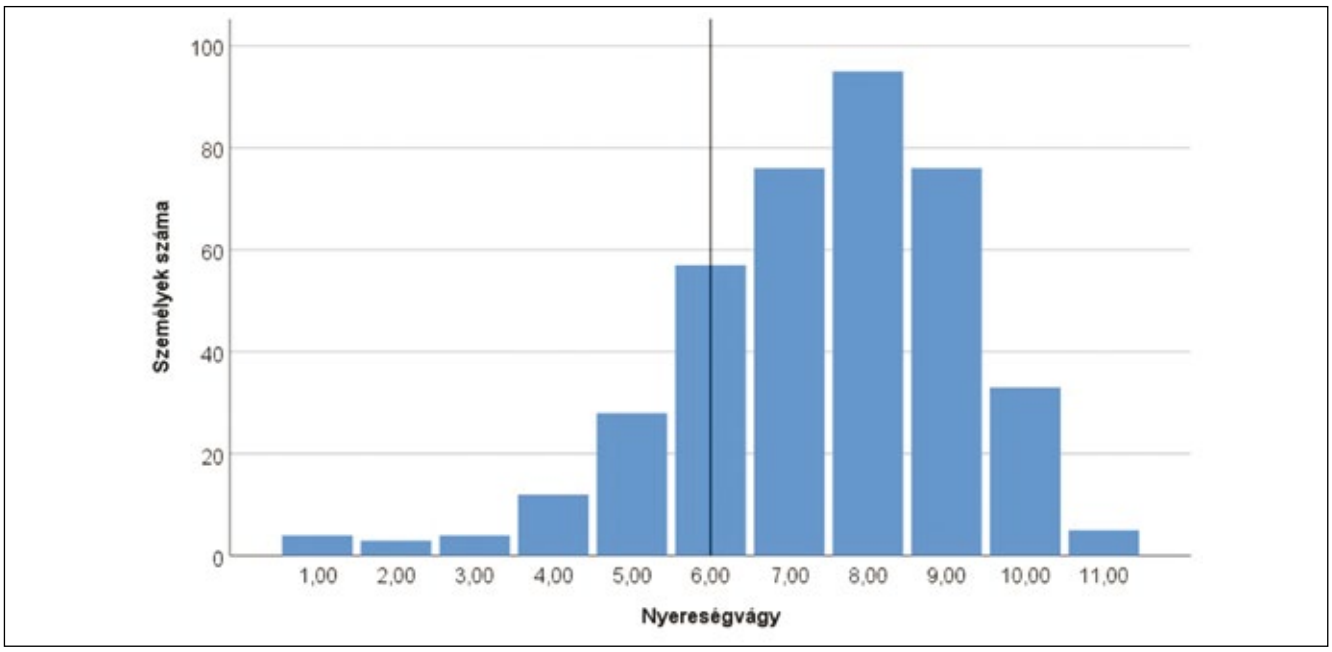

1. ábra: *A korrupciós ügybe bonyolódó személy nyereségvágya a megítélők szemében*

A második faktorhoz két állítás tartozik, mindkettő arról szól, hogy az ilyen ügyekbe keveredő személyre mennyire jellemzőek az óvintézkedések, az óvatosság. Az ide tartozó két állítás Cronbach α értéke 0,73. A két állítás átlagából képeztük az óvatosság változót. Az óvatosság vonatkozásában azoknak a véleménye, akik személyesen ismertek korrupcióba bonyolódott személyt, nem tért el azokétól, akik nem ismertek. A válaszadók a közepesnél inkább óvatosabbnak jellemzik a korrupt személyt (M = 7,20; SD = 2,16; t = 11,07 (392); p < 0,001). A válaszok eloszlását a következő (*2. számú*) ábra mutatja.

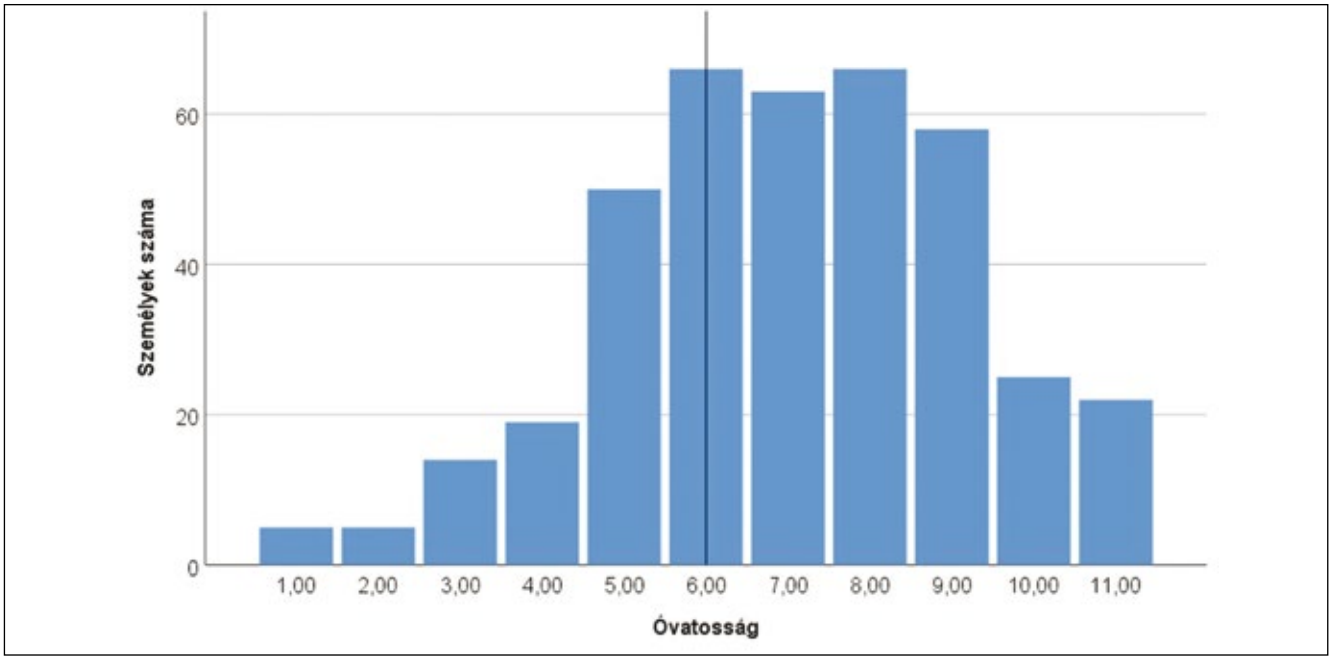

2. ábra: *A korrupciós ügybe bonyolódó személy óvatossága a megítélők szemében*

A harmadik faktorhoz meggyőző faktorsúllyal csak a föntebb is idézett szégyenre utaló állítás tartozott. Az erre a kérdésre adott válaszok eloszlását a *3. ábra* mutatja. E kérdésben kifejezetten nagy szórást mutattak a vélemények, mindazonáltal átlagosan a közepesnél kevésbé gondolták úgy a válaszadók, hogy egy korrupcióba bonyolódott személy a rendvédelmi szervtől szabályszegés miatt történő elbocsátást nagy szégyennek tartaná (M = 5,02; SD = 2,83; t = -6,90 (392); p < 0,001). A korrupciós cselekménybe bonyolódott személyeket ismerő és nem ismerő személyek véleménye nem különbözött egymástól.

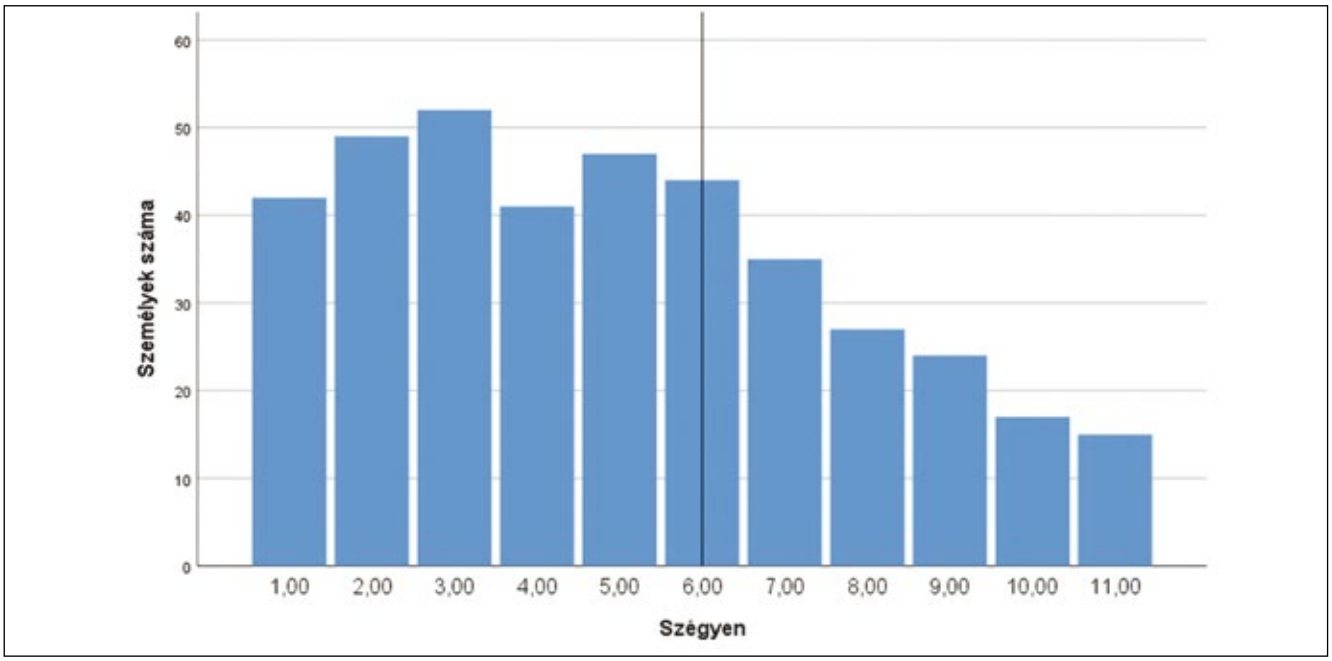

3. ábra: *A korrupciós ügybe bonyolódó személy óvatossága a megítélők szemében*

Megvizsgáltuk, hogy e három vonatkozásban (nyereségvágy, óvatosság, szégyen) a korrupciós ügybe bonyolódott személyről kialakított vélemények mennyire járnak együtt. Az együtt járásokat a *2. táblázat* mutatja be. A táblázat Spearman-rho értékeket tartalmaz, mivel a vizsgált változók nem mutattak normális eloszlást a Kolmogorov-Smirnov próba szerint.

	Óvatosság	**Szégyen**
Nyereségvágy	0,40**	-0,13*
Óvatosság		0,13*

2. táblázat: A nyereség-veszteség szem*pont alapján való mérés eredményezte három vonatkozás összefüggése (**: p < 0,01; *: p < 0,05)*

Minél inkább gondolja valaki a korrupciót elkövetőt nyereségvágyónak, annál inkább gondolja egyszersmind óvatosnak is. Ez az együtt járás közepes erősségű. Ugyanakkor a nyereségvágynak, illetve az óvatosságnak a szégyenérzettel kapcsolatos együtt járása sokkal gyengébb, noha szignifikáns. Minél inkább nyereségvágyónak látszik a korrupt személy, annál kevésbé tűnik szégyenérzettel telinek, és minél inkább óvatosnak látszik, annál inkább tűnik szégyenérzettel telinek.

A kérdőíves vizsgálatunk tehát az elméleti alapokra felfűzött kérdésekre adott válaszok alapján egy nagyon erős faktort, mutatót eredményezett, a nyereségvágyat. Ebben a vonatkozásban az interjúvolt válaszadók ugyan nem mutattak erős egyetértést, a kérdőíves válaszok alapján viszont a korrupt személyekre egyértelműen jellemző egy erős nyereségvágy. A kérdőíves vizsgálat megerősítette azt az interjúkban is megfogalmazott véleményt, hogy a korrupcióba bonyolódó személyek alapvetően óvatosak, de rácáfolt arra, hogy a szabályszegés miatti elbocsátás rémét nagy szégyennek tartanák. Azt, hogy a korrupt cselekedetet erősen a nyereségvágy vezérli, és nincs szó a korrupcióba bevonódó személyeknél valamiféle általános körültekintés-hiányról, általános szabályszegési hajlandóságról, tehát inkább óvatosak, más vizsgálatok is megerősítették a szakirodalom szerint (pl. Brown és Loosemore, 2015).

5. ÖSSZEFOGLALÁS

A korrupt viselkedés tényezői között a SZEM-modellben szereplő nyereség-veszteség kérdéseit megvitató tanulmányunkban egyrészt hangsúlyoztuk, hogy az erőforrások gyarapítására, a hatékonyságra való törekvés alapvető emberi motívum, ugyanakkor e motívum elvtelen, mindenáron való követését korlátozzák a társas normák, és az a törekvés, hogy igyekszünk a közösségi normáknak megfelelni. A rövid távú gondolkodás, az önérdek közösségi haszonnal szemben érvényesülő erős hangsúlya, a pragmatikus gondolkodás és a kockázatvállalás hajlamosíthat a nyereségvágy túlzott jelenlétére, így a korrupt magatartásra. A kockázatvállalással kapcsolatban mind az interjús, mind pedig a kérdőíves vizsgálatok eredményeiből az derül ki, hogy a korrupciós kihívásban elbukó munkatársak kifejezetten óvatosak, elővigyázatosak, viszont a nyereségvágy tekintetében valóban jellemző rájuk az önérdek hangsúlya, az anyagiasság, a pragmatikus gondolkodás és a rövid távú hasznok nagyobb hangsúlya.

6. IRODALOMJEGYZÉK

Bereczkei T. (2009). *Az erény természete*. Budapest: Typotex Kiadó.

Brown, J., Loosemore, M. (2015). Behavioural factors influencing corrupt action in the Australian construction industry. *Engineering, Construction and Architectural Management*, *22*, 372–389.

Elster, J. (1997). *A társadalom fogaskerekei*. Budapest: Osiris Kiadó–Századvég Kiadó.

F. Lassú Zs., Lisznyai S. (2003). A tulajdon és a tulajdonlás pszichológiája. In: Hunyady Gy., Székely M. (*Szerk.*), *Gazdaságpszichológia* (pp. 383–417). Budapest: Osiris.

Faragó K. (2002). A döntéshozatal pszichológiája. In: Zoltayné Paprika Z. (*Szerk.*), *Döntéselmélet* (pp. 165–213). Budapest: Alinea Kiadó.

Faragó, K. (2005). A kockázatvállalás vizsgálata terepkísérletben. *Magyar Pszichológiai Szemle*, *60*(3), 343370.

Fiske, S. T. (2006). *Társas alapmotívumok*. Budapest: Osiris Kiadó.

Hankiss E. (1985). *Társadalmi csapdák és diagnózisok*. Budapest: Magvető Kiadó.

Hunyady Gy., Münnich Á. (2016). A szilárd erkölcsiség elvárása a rendvédelemben: Egy lehetséges pszichológiai modell. *Belügyi Szemle, 6*, 34–68.

Smith, E. R., Mackie, D., Claypool, H. M. (2016). *Szociálpszichológia*. Budapest: ELTE Eötvös kiadó.

Zoltayné Paprika Z. (2002). Döntéselméleti felfogásmódok, irányzatok. In: Zoltayné Paprika Z. (*Szerk.*), *Döntéselmélet,* Budapest: Alinea Kiadó, 51–85.

X. TAPASZTALAT

Kovács Judit

1. BEVEZETÉS

A tapasztalat a korrupciós cselekedet esetében azt jelenti, hogy a személynek van vagy nincs saját magával kapcsolatban korrupciós cselekménybe való bevonódásról, illetve attól való elhatárolódásról tapasztalata, és ha van az egyikkel, illetve a másikkal kapcsolatban tapasztalata, az jó vagy rossz (Hunyady és Münnich, 2016). A tapasztalat hozzájárul az attitűd formálódásához, és a tapasztalatok esetén erősödik az attitűd viselkedéssel való kapcsolata. A kivitelezés vagy ellenállás tapasztalata az észlelt viselkedéses kontrollt is formálja, és a fontos másoktól érkező helytelenítés vagy elismerés tapasztalata a szubjektív normát is alakítja.

A tapasztalatnak természetesen nem csak egyéni szintje létezik. A korrupcióval foglalkozó szakirodalom igen gyakran él a társadalmi jelentéstartalmú „korrupciós gyakorlat" kifejezéssel (pl. Gordon és Miyake, 2001), amely a leíró norma szinten elharapódzott gyakori megoldásmódokra utal, amelyek közül a leggyakoribb a megvesztegetés (pl. Heidenheimer, 2002; Johnson és Sharma, 2004). A jelen tanulmány az oktatási céllal készült e-learning anyag tudományos szempontokkal és adatelemzéssel kibővített, részletes verziója (Kovács, 2018).

2. TAPASZTALATI TANULÁS: A SIKERES VISELKEDÉS MEGERŐSÖDIK, ÉS KÉSŐBBI KIVITELEZÉSE EGYRE VALÓSZÍNŰBB

A viselkedés mögötti indítékoknak erős pillére, hogy az ember olyan cselekvési alternatívákat keres, amelylyel jutalmait maximalizálhatja, és jellemzően megtartja azokat a viselkedéseket, melyek számára beválnak, számára jutalmazóak. A jutalmazott viselkedések későbbi előfordulásának a valószínűsége nő, a nem jutalmazottaké, illetve büntetetteké pedig csökken (Juhász és Laufer, 2006). Természetesen, hogy mi számít egyáltalán jutalomnak, egyénfüggő. Van, aki csak az anyagi jutalmakkal foglalkozik és azon túl nem érdekli különösképpen, hogy az anyagi jutalmak felhalmozásának útja mennyire tisztességes, és nyilvánvalóan sokan vannak olyanok, akik nem kérnek a tisztességtelen anyagi jutalmakból. Bármelyik típusba essen is valaki, a pozitív tapasztalat növeli, a negatív pedig csökkenti az esélyét annak, hogy a viselkedés a későbbiekben előforduljon.

A jutalmakat követő viselkedésformálódás nem csak az emberi viselkedés formálódásának törvényszerűsége, sőt amennyiben azt szögeztük le, hogy a korrupciós kihívásra adott felelet mindig tudatos döntés eredménye, az efféle válaszalapú tanulás nagyon nagy leegyszerűsítésnek tűnik a korrupciós viselkedés magyarázatában. Mindazonáltal tartjuk, hogy egy megerősítéssel, és azt követő érzelmi válasszal, elégedettséggel vagy elégedetlenséggel járó választás, még egy ilyen nagy súlyú viselkedés esetében is hozzájárul a korrupciós attitűd és a későbbi korrupciós válasz magyarázatához.

Továbbá, állításunk szerint, a tapasztalat nagymértékben alakítja a kockázatbecsléseket. Amint azt a nyereségről szóló részben leírtuk, a racionális döntéshozót feltételező normatív döntéselmélet szerint egy-egy viselkedési lehetőség elvárt hasznossága érték-valószínűség szorzatösszegből adódik, és a személy azt a viselkedést választja, ahol az elvárt hasznosság nagyobb. A valószínűség esélyként jelenik meg, amelyet legtöbbször százalékokban fejezünk ki. A százalékokban való kifejezéshez képest a tapasztalatok gyakori-

sága sokkal kézzelfoghatóbb támpont a számításokhoz. Az emberi elme számára a konkrét esetekben való gondolkodás sokkal kézre esőbb, mint az eloszlásokban és valószínűségekben való statisztikai gondolkodás (Faragó, 2002). A tapasztalat gyakorisági adatokhoz juttatja hozzá a cselekvőt. Ha valaki nem is tud felidézni olyan esetet a saját maga által megtapasztaltak közül, hogy baj lett volna belőle, hogy például egy ismerősnek a közlekedési bírságát elsimította, akkor a korlátos számú tapasztalatából könnyen általánosít, és ezt a tevékenységet egyáltalán nem fogja kockázatosnak tartani, hiába rendelhető hozzá elméletileg egy valószínűség, hogy ezzel le lehet bukni. Ha valakinek nagyon sok tapasztalata van egy cselekmény kimenetelével kapcsolatban, a gyakoriságalapú esélyfelfogás közel állhat a tényleges esélyekhez. Azonban az emberi gondolkodás nemcsak sok adat birtokában jut következtetésekre, de nagyon kevés adatból, olykor egyetlen megfigyelésből is általánosít (Smith, Mackie és Claypool, 2016). Ez a korrupciós tapasztalat esetében, ahol a tettenérés a körültekintő elővigyázatosság következtében kicsi valószínűséggel írható le, szinte mindig oda vezet, hogy a kezdetben talán aggályoskodó személy megkönnyebbülten felszabadul, miután a korrupciós cselekedet sikerrel járt, és a következő alkalommal már kevésbé aggodalmaskodik.

A saját tapasztalat gyűjtése a tanulásnak egyik leghatékonyabb formája, noha nem egyetlen. A másodkézből (másoktól, a társaktól, a szélesebb társas környezetből vagy a médiából) szerzett tapasztalathoz képest számos ponton hatékonyabb tanulási forma. Előnye abból adódik, hogy egyrészt mélyebb reprezentációs, emlékezeti nyomot hagy, az egyén érintettsége miatt több kognitív választ vált ki, ezt segíti a közvetlen jutalmazás, illetve büntetés, továbbá, a siker, illetve kudarc visszajelzésein keresztül közvetlen információt nyújt arról, hogy a viselkedés elérte-e a célját. A célelérésről szóló siker-kudarc információk az énhatékonyságról informálnak, amely felépíti az észlelt kontrollról való tudást.

2.1 A TAPASZTALAT HATÁSA AZ ATTITŰDÖK FORMÁLÓDÁSÁRA ÉS AZ ATTITŰD ÉS VISELKEDÉS KAPCSOLATÁRA

A tapasztalat hatása az attitűdök formálódására és az attitűd és viselkedés kapcsolatára. A korrupcióval kapcsolatos attitűd tanult, és a tanulásnak a másoktól elsajátítható tudáson kívül fontos forrása a saját tapasztalat. A viselkedéses tapasztalat egyre gyarapítja a tudást az attitűdtárgyról, az érzelmi és ismereti komponenseket tapasztalati komponenssel gazdagítja, amely eredményeképp az attitűdtárgyról való gondolkodás beágyazottabb lesz, vagyis több „kognitív választ" vált ki az attitűdtárgy, ebben az esetben a korrupció.

A több kognitív válasszal való kiértékelés az erős attitűdök sajátossága. Az erős attitűdök mögött nagyobb tudás, érdeklődés, magabiztosság van, és stabilabbak, nehezebben megváltoztathatóak. A tapasztalati felhalmozódás és attitűdstabilitás összefüggése legmarkánsabban akkor rajzolódik ki, ha a tapasztalat rendszeres és ellentmondás nélküli. Az ellentmondásos tapasztalatok, e konkrét esetben, a korrupciós kihívás elfogadásának és elhárításának a vegyes tapasztalatai az attitűd intenzitását tompítják, és emiatt gyengítik az attitűd és viselkedés összefüggését (Smith és mtsai., 2016).

Az erős attitűdök esetében az attitűd és viselkedés kapcsolata is erősebb, mivel az attitűdtárgyról mindig hasonló dolgok jutnak az emberek eszébe, amelyek hasonló irányba terelik őket, hasonló lesz tehát a tesztben adott attitűdválasz és a viselkedési alternatíva választása során adott attitűdválasz. Sőt, az erős attitűdök automatikusan is kiváltják a nekik megfelelő tárgyértékelést és annak megfelelő spontán viselkedést, éppen ezért nemcsak a tervezett viselkedés elmélete által leginkább megragadható tudatosan tervezett viselkedés esetében hatnak a viselkedésre, de a spontán viselkedések esetén is. (Bár a korrupciós cselekedet, mint azt rendre leszögezzük, jellemzően a tudatosan tervezett viselkedési típusok közé esik.)

2.2 A TAPASZTALAT HATÁSA AZ ÉSZLELT VISELKEDÉSES KONTROLLRA

Az észlelt viselkedéses kontroll azt a hiedelmet hordozza, hogy a cselekvő az attitűdjéből következő szándék kivitelezésekor eléri viselkedésével a célját. Ebben az esetben tehát például azt, hogy lebukás nélkül kivitelezni tud egy korrupciós cselekményt. Vagy azt, hogy következetesen ellen tud állni egy korrupciós kihívásnak. A sikeres korrupciós cselekedetet követő természetes jutalom, vagyis az a nyereség, amivel járt maga a korrupciós cselekedet, növeli az énhatékonyság érzését, a negatív tapasztalat pedig rontja azt. Sajnos, amikor a fentiekkel ellentétben, a korrupciós kihívásnak való ellenállás a sikeres, a viselkedést a személyesen megélt jó érzésen kívül nem kíséri semmiféle anyagi vagy nyilvános erkölcsi jutalom, mivel az ellenállás a kívánatos, de alapértelmezett viselkedés. Ha jutalmaznánk a kötelezőt, az olyan érzést keltene, mintha nem is lenne kötelező a kötelező. A közlekedési szabályokat betartók sem szoktak a rendőri ellenőrzéskor jutalmat kapni, ugyanis az efféle viselkedések esetén kizárólag a szabályok megsértésének a büntetése tűnik értelmezhetőnek. Éppen ezért érdemes lehet megtanítani a korrupciós kihívásnak történő ellenállást követő önjutalmazás eszközeit.

A korrupciós kihívás, ha a szervezetek rendszerszerű működésének része, gyakran nem jelenik meg a maga egyértelműségében, a szervezet a mindennapi gyakorlattá tett korrupcióval szinte behálózhatja a személyt. Az ellenállásnak ilyenkor is van tere, Beenen és Pinto (2009) az úgynevezett 4P módszerét javasolják (perceive, probe, protest, persist). A módszer ajánlása szerint a korrupciótudatos (a korrupció lényegét értő, azt elítélő) személynek először észlelnie kell a korrupciós veszélyt, ezt követően célzott kérdésekkel el kell oszlatnia a bizonytalanságot azzal kapcsolatban, hogy a gyanú megalapozott-e, majd, ha a gyanúja felől megbizonyosodott, tiltakoznia kell a korrupciós gyakorlat ellen, és ebben ki is kell tartania. A 4P ajánlását követő magatartás nyilvánvalóan nagyfokú bátorságot és szuverenitást követel meg, de a módszert sikeresen alkalmazók valóban megerősödhetnek a korrupciónak való ellenállás tapasztalatával, amely a korrupcióellenes harc kapcsán megélt nagyfokú észlelt kontrollt is eredményezheti.

3. A KOGNITÍV DISSZONANCIACSÖKKENTÉS ÉS A FOKOZÓDÁS CSAPDÁJA A HALMOZÓDÓ KORRUPCIÓS TAPASZTALATOKBAN

A tapasztalat, mint ahogyan azt föntebb tárgyaltuk, formálja az attitűdöt. Ennek a formáló hatásnak egy külön esete, amikor a személy az attitűdje és a viselkedéses tapasztalata között feszülő ellentmondást az attitűdje megváltoztatásával oldja fel.

Senki nem születik korruptnak, és a fiatalkori szocializációs tanítások hatására valószínűleg a legtöbben megtanulják a leckét, hogy a korrupció rossz dolog. Ennek ellenére egy ponton sokak életében előfordul, hogy elkövetnek valamilyen korrupciós cselekedetet. A tény, hogy az ember valami olyasmit tett, amit nem lett volna szabad, ellentmondást hordoz, amelynek lélektani megfelelője a kognitív disszonancia (Aronson, 2008). E rossz érzésnek feltétele, hogy olyan cselekedetről legyen szó, amely veszélyezteti a morális integritást (vagyis azt a saját énünkkel kapcsolatos meggyőződést, hogy helyesen cselekvő és becsületes emberek vagyunk), hogy szabad akaratból történjen a viselkedésválasztás (a kényszerítés hatására való helytelen cselekedet nem okoz kellemetlen ellentmondásérzést), és ne legyen rá erős magyarázat (például nagy nyereség).

A rossz érzés megszüntetésének egyik módja az attitűdváltoztatás (a korrupció nem olyan nagy vétség), de a legkülönbözőbb attitűdváltoztatást elhárító mechanizmusok is alkalmazásra kerülhetnek a rossz érzés, a kognitív disszonancia csökkentésére. Ilyen például a racionalizáció, amikor valaki megmagyarázza magának, hogy ha ő nem tette volna meg, akkor megtette volna más, és milyen jó, hogy ő tette, mert ő legalább ennek és annak a személynek képviselte az érdekeit az ügy során. Egy másik elhárító mechanizmus a hasítás, amely során az elkövető két részre osztja a korrupciót, mint attitűdtárgyat, és arra jut, hogy amit ő tett, még nem olyan nagyon elítélendő dolog. Természetesen az ő általa elkövetettnél sokkal nagyobb volumenű ügyek tényleg elítélendőek.

A nagy korrupciós nyereség elégséges magyarázatot adhat a személy számára saját immorális cselekedetére, éppen ezért nem is biztos, hogy különösebb disszonanciát okoz, hiszen, miképp arról szóltunk, az elégséges magyarázat hiánya a disszonanciának feltétele. Igen valószínű azonban, hogy a nagyléptékű immoralitáshoz számos immorális előzményen keresztül vezet az út, amelyek először talán nem is nagyléptékűek.

Ezek az „előzménycselekedetek" azon túl, hogy a fönt leírt módon hozzájárulnak a pozitív korrupciós attitűdhöz, a tanúk miatt ráadásul zsarolhatóvá is tesznek, és a zsarolás természete szerint az egymást követő ügyekben a tét rendre egyre nagyobb. Egy ponton túl azonban már nehéz kiszállni az emelkedő tét vállalásából az ént érő totális kudarc nélkül. Hiszen felépített, mértékükben egyre nagyobb és nagyobb vétségekről van szó, és nehéz egy olyan pontot találni, amelyre azt lehet mondani, hogy amit eddig tettünk, az semmiség, a következő vétség viszont sokkal nagyobb lenne, így ezért azt nem tesszük. Vagyis a dolog természetéből fakadóan nincs lehetőség a hasításra. Mindezekkel párhuzamosan, ahogyan a tapasztalatok bővülnek, egyre érzéketlenebbé is válik a személy morális értelemben (hiszen már annyi mindent elkövetett ő maga is), s mire elérkezik az igazi súlyos csábításhoz, lelkiismerete könnyen kivásárolhatóvá válik.

4. A KORRUPCIÓS CSELEKMÉNYEK MEGÍTÉLÉSÉVEL KAPCSOLATOS TAPASZTALATOK A SZEMÉLY SZÁMÁRA FONTOS EMBEREK KÖRÉBEN

A sikeres, jutalmazó tapasztalat nyereségértékéből levon, ha fontos más személyek rosszallják a viselkedést. A legtöbb korrupciós cselekedet azonban nem a család és a fontos mások bevonásával történik, nincs nyilvánossága. Tanúk nélkül a korrupciós cselekedetet elkövetőt és a cselekedetre buzdítót összeköti az érdekazonosság, az, hogy a korrupciós cselekedettel mindkét fél jól jár. Más személyek, különösen a korrupciót elkövető személy számára fontos más személyek jelenlétének a hiánya csökkenti a helyzetre érvényes normák súlyát, csökkentik a normakeretben való gondolkodást, azt a késztetést, hogy a személy megpróbáljon a normáknak megfelelően viselkedni (Keizer, Lindenberg és Steg, 2008). A normakeret súlyának csökkenésével párhuzamosan erősödik az érdekkeret és a hedonikuskeret súlya, vagyis fontosabb lesz, hogy hasznot hozóan viselkedjen, illetve nagyobb örömöket tudjon megélni. Nemcsak arról van tehát szó, hogy nincsenek a normasértésre tanúk, de arról is, hogy mások, különösen a személy számára fontos személyek jelenléte nélkül a pillanatnyi cselekvésnek, a normáknak való megfelelés igénye kevésbé fontos meghatározója.

Máskor pedig, ha esetleg vannak tanúk, vagy fülébe jut a társas környezetnek a helytelen viselkedés, sokszor azt nem teszik szóvá, egyszerű konfliktuskerülés miatt. A szubjektív norma a fontos személyektől jövő helyeslésből, helytelenítésből ered. Éppen a fontos személyek azok, akikkel a korrupciós cselekedetet elkövető személy szorosabb kapcsolatban van, s a pozitív rokonszenvi kapcsolatokban nehezen bírálják egymást az emberek. Mindannyian tudják ugyanis, hogy a kapcsolatok mennyire fontosak nekik, és azzal is tisztában vannak, hogy a másik kritizálása éket tud verni két személy közé. Így valószínűen inkább azok a személyek mernek kritikusnak lenni, akik a korrupciós cselekedetet elkövető személy számára távolabbiak. Az ő véleményükkel viszont kevésbé törődik a személy.

Van még egy másik jelenség, amely nehezíti a helytelenítő vélemény nyilvános megfogalmazását. Ez a mulasztási torzítás, amely szerint nem avatkozni közbe valami rossz megakadályozásának érdekében kisebb hiba, mint azt a rosszat aktívan megcselekedni. Például nem átadni egy fontos üzenetet kisebb hiba, mint egy hamis üzenettel megtéveszteni a másikat. Természetesen a helytelenítés nem tudná megakadályozni a már megtörtént eseményeket, de azokban a helyzetekben, amikor még lehetőség lenne azokat megakadályozni, sokat jelenthetne, ha a helytelenítéssel a tanúk felvállalnák a pillanatnyi népszerűtlenséget a korrupciós esemény hátráltatásával. Ennek elmulasztásával gyakorlatilag cinkossá válnak, pedig az előnyökből valószínűleg nem részesednek, és érzet szintjén sem tűnik a mulasztás számukra egyenértékűnek az aktív károkozással.

5. A KORRUPCIÓVAL KAPCSOLATOS NEGATÍV TAPASZTALAT HATÁSA ÉS A KORRUPCIÓS KIHÍVÁSNAK VALÓ ELLENÁLLÁS TAPASZTALATA

Az eddigiekben a korrupcióval kapcsolatos tapasztalatokat főleg úgy tárgyaltuk, hogy a pozitív tapasztalatok hogyan járulnak hozzá a korrupt viselkedéses stratégia erősödéséhez, hogyan alakítanak ki egy korrupt karaktert a maga jellegzetes nézeteivel. Nem szabad azonban megfeledkeznünk arról, hogy a korrupcióval kapcsolatos negatív tapasztalatnak is van hatása, sőt a korrupciós kihívásnak való ellenállásnak is van hatása.

Egy korrupciós cselekedetre fény derülhet hivatalosan, vagy tudomást szerezhet róla a személy társas környezete. A hivatalosan lelepleződött cselekedetek sokszor a hivatalból való felfüggesztéssel is járnak azon túl, hogy pénzbüntetés következményei vannak. Talán sokat tanulhatna maga a személy a lelepleződéséből, de jellemzően az ilyen munkatársak irányában a bizalomvesztés olyan nagy, hogy még ha tehetnék, hogy folytatják munkájukat a munkahelyükön, akkor sem teszik. A lelepleződésük viszont igen tanulságos lehet a közvetlen munkahelyi környezetükben, ahol a munkatársak élő példát látnak arra, hogy korrupciós ügyekkel valóban le lehet bukni, és nagyon rosszul lehet járni.

Ha nem derül ki hivatalosan, de a társas környezet mégis tud az ügyről, a barátoknak, kollégáknak óriási felelőssége lenne abban, hogy a korrupt cselekedetet legalább véleménynyilvánításaikban elmarasztalják. Ez egyrészt növelhetné a korrupt személy kockázatérzetét, másrészt a társas támogatás elvesztése valódi veszteségként íródna fel a korrupt viselkedés egyenlegében.

A korrupciós kihívásnak való ellenállás tapasztalata is mindenképpen egy olyan muníciót ad a személynek, amely felvértezi a további korrupciós kihívásokkal szemben. A kihívásban a személy vagy átél egy komoly dilemmát, vagy nem, mert első ponttól evidens számára, hogy a becsületesség számára sokkal többet ér. Ez utóbbi lehetőség esetén emberünknek komoly és szilárd morális fölfogása van, amely bázison talán az egyéni nézetek fejlődéstörténetében nem is olyan nagy jelentőségű a kihívásnak való ellenállás. Viszont, ha komoly dilemmát élt át a személy, amelyben a becsületes válasz mellett döntött, megerősödik a becsületes választás helyeslésében, és leértékeli a korrupt viselkedésalternatíva vonzerejét. Erre a helyzetre ugyanis a döntés utáni kognitív disszonanciacsökkentés szabályai vonatkoznak (Smith és mtsai., 2016). Mivel az embereknek fontos, hogy magukat jó döntéshozónak tudják, nehéz választás esetén, amikor az elutasított alternatívának is vannak jó tulajdonságai és a választottnak is vannak előnytelen tulajdonságai, elhárítandó a disszonanciát, úgy járnak el, hogy a választott alternatívát utólag felértékelik, a nem választottat pedig leértékelik. Ebben az esetben az elutasított alternatíva jó tulajdonsága a nyereség, a rossz pedig a becstelenség, a választott alternatíva jó tulajdonsága a becsületesség, rossz pedig a kisebb nyereségesség. Választás után a disszonanciát a becsületesség szempontjának való sokkal nagyobb jelentőség adásával lehet feloldani.

6. AMIKOR A BECSÜLETESSÉG ÚTJÁTÓL MÉG ROSSZ TAPASZTALATOK HATÁSÁRA SEM TÁNTORODIK EL A CSELEKVŐ: A MORÁLIS FÖLFOGÁS VÉDŐ HATÁSA

Eddig beszéltünk arról, amikor a korrupcióval kapcsolatban van valakinek jó vagy rossz tapasztalata, illetve arról, amikor a korrupciós kihívásnak való ellenállással kapcsolatban van sikerélménye. Kövessük most nyomon azt a szálat, amikor valaki nemet mondott a korrupciós kihívásra, de a becsületes út nem hozta meg számára azt az eredményt, amit előtte gondolt. Például valaki elgondolkozott azon, hogy vajon figyelmeztesse-e üzlettulajdonos feleségét a váratlanul érkező adóhivatali ellenőrzésről, ami a tudomására jutott. Arra gondolt, nem teszi meg, mert az nem tisztességes, és mert alapvetően a dolgok rendben mennek. Aztán az ellenőrzésen fény derül egy kis jelentőségű bagatell hibára, ami miatt viszont súlyos pénzbírságot kell a feleségének fizetnie. Vagy vegyünk egy előmenetelhez szükséges teljesítménytesztet. Néhányan a csoportból ismeretségi vonalon megszerzik, de a példánk középpontjában álló személy úgy dönt, hogy ő rendesen felkészült, és szeretné, ha érdemben ítélnék meg, a tudása alapján. Aztán később kiderül, hogy nagyon sokan ismerték előre a tesztet, éppen ezért sokaknak szinte hibátlanul sikerült, amihez képest az ő amúgy kiváló teljesítménye a maga 2-3 hibájával elhalványult, és emiatt hátratételt szenvedett.

Vajon feltétlenül az következik ezekből a becsületességhez kapcsolódó negatív tapasztalatokból, hogy „tanul" személyünk az esetből, és legközelebb az immorális választás mellett dönt? Következhet az is, a jutalmazott válaszok megerősödése, és a nem jutalmazott válaszok kikopása törvényszerűség alapján. Csakhogy ennek a jutalomalapú viselkedésformáló erőnek a személy szilárd morális fölfogása gátat tud szabni. Ha komoly elvek, értékek vezérlik a döntését, akkor a nyereségességgel kapcsolatos aktuális tapasztalatoknak nem lesz hatása. A szilárd morális fölfogású személyek azok, akikről az előző pontban úgy beszéltünk, hogy a korrupciós kihívások esetén nem élnek át különösebb dilemmát, mert számukra a becsület pénzért nem kivásárolható.

7. A BELÜGYI RENDVÉDELMI SZERVEK ÁLLOMÁNYA KÖRÉBEN VÉGZETT KUTATÁS EREDMÉNYEI

7.1 AZ INTERJÚK TAPASZTALATAI

A belügyi rendvédelmi szervek állománya körében végeztt interjús vizsgálat eredményei szerint a megkérdezett tapasztalt, vezető beosztású munkatársak vélekedésében azok a személyek, akikről kiderült, hogy érintettek voltak korrupciós cselekedetekben, jellemzően eleget tettek barátaik kedvéért olyan kérések teljesítésének, amellyel szabályokat szegtek meg. A válaszadók 70%-a gondolta így, de az összes válaszadónak csak alig több, mint 10%-a vélte úgy, hogy az ilyen személyek még harsányan reklámozták is, hogy ez a világ legtermészetesebb dolga. A többiek szerint ezeket a cselekedeteket a személyek inkább diszkréten, nem nagy lármát elkövetve tették. Vagyis, bár lehetett róla tudni, ápolni lehetett azt az illúziót, hogy lehet, hogy nem is tud róla mindenki. E válaszkategóriának az ilyen nagy gyakorisága megerősíti azt a tételt, hogy a korrumpálódó személyek rendre elkövetik a szabálytalanságot, de viszonylag nem nagy nyilvánossággal teszik azt. Mindazonáltal a korrupciónak azt a formáját, amikor valaki ajándékot fogad el cserébe például azért, hogy ne jelentsen be valamit, nem tartották túl gyakorinak. A válaszadóknak mintegy 40%-a mondta azt, hogy hallott valami ilyesmit, de a 60%-uk szerint ilyesmiről korábban semmit sem lehetett hallani.

7.2 A RENDVÉDELMI SZERVEK ÁLLOMÁNYA KÖRÉBEN VÉGZETT KÉRDŐÍVES MEGKÉRDEZÉS EREDMÉNYEI

A tapasztalati tematikát megjelenítő kérdőív-állításokat első lépésként faktoranalízis alá vetettük (főkomponens módszer). Az elemzés két olyan nagyobb faktort eredményezett, amely a variancia több, mint 10%-át magyarázta, és amelyekhez egyértelműen több állítás is tartozott. Az első nyalábhoz tíz állítás tartozott, s ez a faktor a válaszváltozatosságnak a 34%-át magyarázta. A faktor jelentéstartalmát legpontosabban kifejező állítás szerint a korrupt személyeknek nincs különösebb lelkifurdalásuk, miután soron kívül, vagy jogosulatlanul elintéznek valakinek valamit. A tíz kérdésre adott válasz nagyfokú együtt járást mutatott (Cronbach $\alpha = 0{,}88$). A témakört tapasztalatnak neveztük el. A bennfoglalt kérdések a fokozatosságról, a rutinszerűségről, a korrupt gyakorlat beválásáról és a gyakorlatot olajozó viszonosságról szólnak, abban a formában, hogy a válaszadók arra válaszoltak, egy korrupciós ügybe keveredett személyre mennyire jellemző, hogy ilyen, illetve ilyen dolgokat tesz. A tapasztalat-skálához tartozó állítások átlagából képeztük a tapasztalat változót, ami 1-11-ig terjedő értékeket vehet fel (a 11 jelenti a nagyfokú tapasztalatot). Ezen érték tekintetében azoknak a véleménye, akik személyesen ismertek korrupcióba bonyolódott személyt, nem tért el azokétól, akik nem ismertek. A válaszadók a közepesnél inkább tapasztaltnak jellemezték a korrupt személyt ($M = 7{,}04$; $SD = 1{,}75$; $t = 11{,}81$ (392); $p < 0{,}001$). A válaszok eloszlását az *1. ábra* mutatja be.

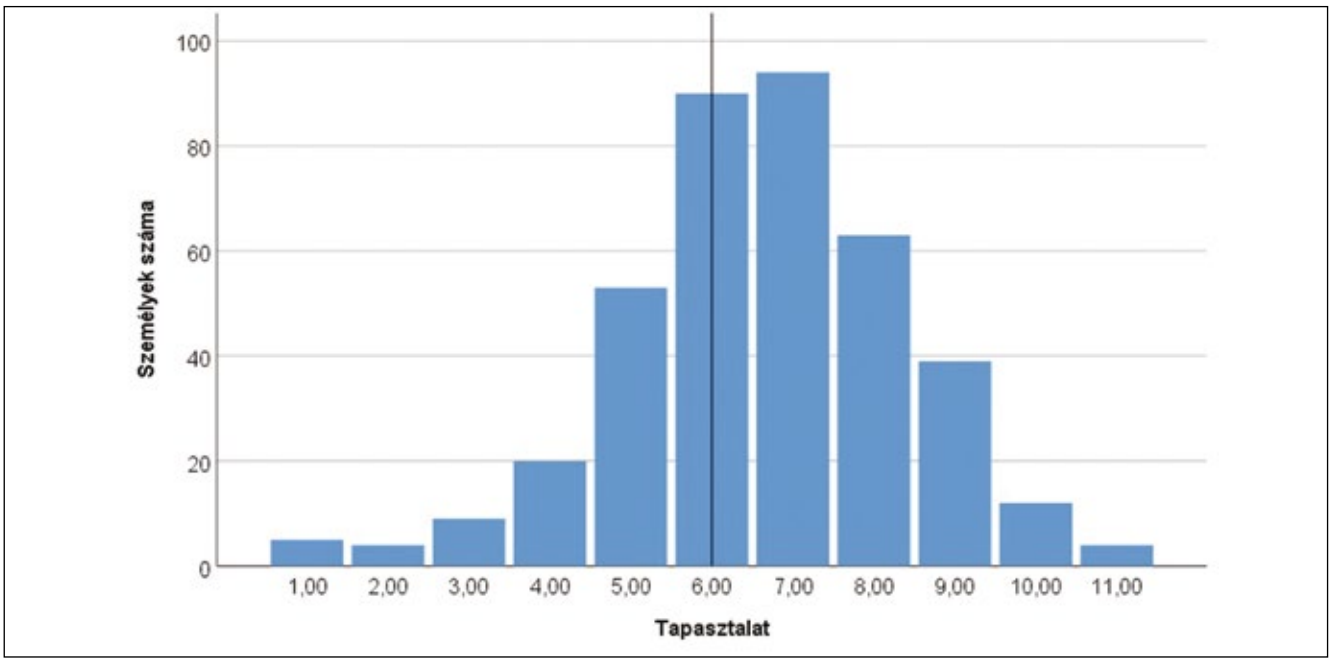

1. ábra: *A korrupciós ügybe bonyolódó személy tapasztaltsága a megítélők szemében*

A tapasztalati kérdéskörhöz tartozó válaszokat elemző faktoranalízis eredményezte második faktor a válaszváltozatosságnak a 14%-át magyarázta. A faktor tartalmát legpontosabban megragadó állítás szerint az ilyen emberek számos alkalommal ellenállnak a korrupciós kihívásnak, mielőtt beadják a derekukat. Ennek megfelelően a faktort ellenállásnak neveztük el. A faktorhoz tartozó négy állításra adott válaszok összetartása elfogadhatónak bizonyult (Cronbach α = 0,66), így a négy kérdésre adott válaszokat átlagolva kaptuk az ellenállás változóját. A változó eloszlását a *2. ábra* mutatja be. A válaszadók a közepesnél kevésbé tartották ellenállónak a korrupt személyt (M = 5,23; SD = 1,68; t = -9,06 (392); p < 0,001). A korrupt esetek személyes ismerete nem tett különbséget annak tekintetében, hogy mennyire gondolták a válaszadók a korrupt személyeket ellenállónak.

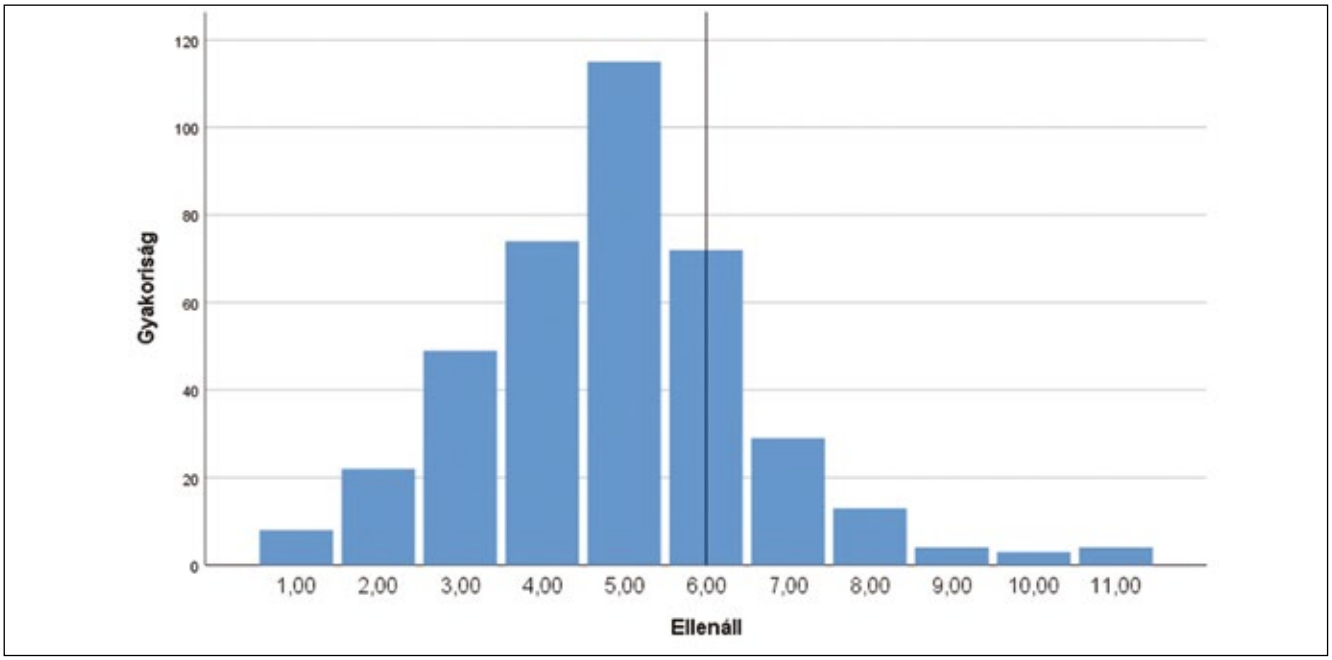

2. ábra: *A korrupciós ügybe bonyolódó személy tapasztaltsága a megítélők szemében*

A tapasztalat és az ellenállás változói egymással nem mutattak összefüggést (Spearman rho = 0,01; p = 0,83).

A két változó vonatkozásában felvett értékek alapján a válaszadókat klaszteranalízissel csoportosítottuk. A leginformatívabb csoportosítás a válaszadókat négy csoportba sorolta. Az első csoportba 23 fő esett (6%), a másodikba 302 személy (77%), a harmadikba 61 személy (15%), s a negyedikbe 7 személy (2%). A csoportba sorolás nem mutatott kapcsolatot sem a válaszadó nemével (χ^2 = 1,87; p = 0,60), sem azzal, hogy ismert-e személyesen korrupt esetet (χ^2 = 2,52; p = 0,47).

A négy csoportba tartozó személyeknek a tapasztalat, illetve az ellenállás vonatkozásában adott válaszait a *3. ábra* mutatja be. A válaszadók több, mint 90%-a (2. és 3. csoport) tehát valóban a korrupció terén tapasztaltabbnak, és a korrupciós kihívásnak kevésbé ellenállónak látta a korrupt személyeket. A fő csapáshoz képest elenyésző kisebbség (1. csoport, 6%) gondolja a korrupt személyeket sokáig ellenállónak, és még kisebb az aránya azoknak (4. csoport, 2%), akik a korrupt cselekedeteket előzmény nélkülinek tartják.

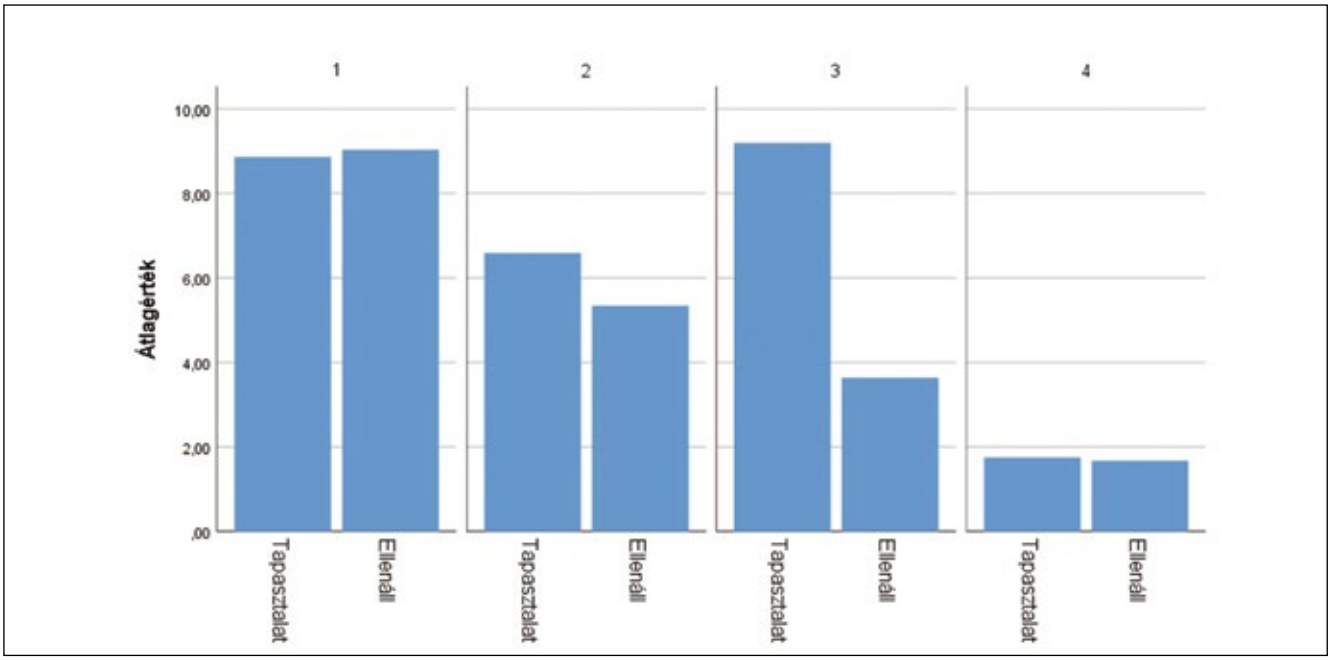

3. ábra: *A tapasztalat és az ellenállás változók vonatkozásában felvett értékek alapján képzett négy csoport jellemzése (n1 = 23, n2 = 302, n3 = 61, n4 = 7)*

8. ÖSSZEFOGLALÁS

A tapasztalatról szóló fejezet azt a témát járja körül, hogy a korrupciós kihívásokkal kapcsolatos saját tapasztalatok, amelyek arról szólnak, hogy hogyan viselkedett a személy egy korábbi dilemmában, és az milyen eredményre vezetett, hogyan, milyen utakon befolyásolhatják a személy későbbi döntéseit. Szóltunk egyrészt a hasznos eredményre vezető viselkedések megszilárdulásának a törvényéről, amely alapján azt várhatjuk, hogy a nyereséget hozó cselekedet a jövőben valószínűbbé válik. Elemeztük, hogy a kognitív disszonancia kerülésére irányuló vágy hogyan nehezíti meg a rossz gyakorlattal való szakítást, és vajon hogyan lehetséges, hogy a társas környezet rosszallása nem éri el a korrupt módon cselekvőt. Tapasztalatokat természetesen a becsületesség útján is lehet felhalmozni, az ilyen tapasztalatok megszilárdulását anyagi jutalmak azonban nem segítik, hiszen a becsületesség a kötelező minimum.

9. IRODALOMJEGYZÉK

Aronson, E. (2008). *A társas lény*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Beenen, G., Pinto, J. (2009). Resisting organizational-level corruption: An interview with Sherron Watkins. *Academy of Management Learning & Education*, *8*(2), 275–289.

Faragó K. (2002). *A döntéshozatal pszichológiája*. In Zoltayné Paprika Z. (*Szerk.*), Döntéselmélet Budapest: Alinea Kiadó, 165–213.

Gordon, K., Miyake, M. (2001). Business approaches to combating bribery: A study of codes of conduct. *Journal of Business Ethics*, *34*(3-4), 161–173.

Heidenheimer, A. J. (2002). *Perspectives on the Perception of Corruption.* In A. J. Heidenheimer, M. Johnston (*Eds*.), Political corruption: Concepts and contexts, 3, London: Transaction Publishers, 141–154.

Hunyady Gy., Münnich Á. (2016). A szilárd erkölcsiség elvárása a rendvédelemben: Egy lehetséges pszichológiai modell. *Belügyi Szemle, 6*, 34–68.

Johnson, R. A., Sharma, S. (2004). *About corruption.* In R. A. Johnson (*Ed*.), The struggle against corruption: A comparative study . New York: Palgrave Macmillan, 1-19.

Juhász M., Laufer L. (2006). *A megismerő folyamatok.* In: Juhász M., Takács I. (Szerk.), Pszichológia. Budapest: Typotex Kiadó, 13–48.

Keizer, K., Lindenberg, S., Steg, L. (2008). The spreading of disorder. *Science*, *322* (5908), 1681–1685.

Smith, E. R., Mackie, D., Claypool, H. M. (2016). *Szociálpszichológia*. Budapest: ELTE Eötvös kiadó.

XI. ATTITŰD

Kovács Judit

1. A KORRUPCIÓVAL KAPCSOLATOS ATTITŰD FOGALMA ÉS ÖSSZETEVŐI

A Szilárd Erkölcsiség Modellje értelmében a korrupciós viselkedési szándék megfogalmazását közvetlenül befolyásoló három tényező közül az egyik maga a korrupciós cselekedettel kapcsolatos attitűd (Hunyady és Münnich, 2016). Az attitűd az attitűdtárgyhoz való közelítő vagy távolító viszonyulás, amely tudásalapú, viselkedéses-tapasztalati, és érzelmi komponensekből áll. Iránya pozitív vagy negatív, intenzitása erős vagy gyenge lehet. Esetünkben az attitűdtárgy maga a korrupciós cselekedet. Az attitűd érzelmi komponensét az olyan értékelési dimenziók adják meg, hogy ez a cselekedet mennyire kellemes vagy kellemetlen, izgalmas vagy unalmas, ijesztő vagy megnyugtató. Vagyis az érzelmi komponens azokra az érzésekre vonatkozik, amelyeket a korrupciós cselekedetek kapcsán átél az ember. A kognitív komponens azokból a tudáselemekből áll, amelyek arra vonatkoznak, hogy a korrupció egyénileg, illetve társadalmilag mennyire hasznos vagy kártékony. Milyen hatása van az elkövetőre és a társadalomra anyagi és morális szempontból. Mennyire rontja vagy javítja az egyéni és társadalmi hatékonyságot stb. A viselkedéses komponens pedig azokból a tapasztalatokból származik, amelyeket a korrupciós cselekedetekkel kapcsolatban megélt a személy. Ezek a tapasztalatok lehetnek bevonódással vagy elhatárolódással kapcsolatosak.

A korrupciós attitűdöknek a korrupciós cselekedetekkel való összefüggésére több vizsgálat is rámutat. Például Liu (2016) vizsgálata szerint, ha a szervezetek felsővezetőinek megengedő korrupciós attitűdje van, az egyrészt szimpatikussá teszi a szervezetet azoknak a céghez csatlakozni szándékozóknak a körében, akik maguk is megengedő korrupciós attitűddel rendelkeznek, másrészt megengedővé válnak a szervezetben bent lévők is a korrupcióval szemben. Mindennek következtében az ilyen szervezeteknél többször fordulnak elő jogosulatlan jutalmazások, könyvelési csalások, visszadátumozások és opportunista belső alkuk. A korrupciós attitűdöt azonban kényes, nehéz mérni. Például Pitt és Abratt (1986) vizsgálata szerint egy szervezet felelős megkérdezettjei rendre elítélték a problémáknak korrupt eszközökkel való megoldását, azonban saját kollégáikról sokkal inkább el tudták képzelni, hogy az ilyen kétes megoldásokkal egyetértenek, mint amit várhatnánk az alapján, hogy ők maguk (és így mindenki) személyesen mennyire elítélte azokat.

1.1 A KORRUPCIÓVAL KAPCSOLATOS ATTITŰDÖK MÉRÉSE

Az attitűdöket lehet direkt, indirekt és implicit módon mérni. Direkt attitűdmérés esetén a válaszadónak van arról elképzelése, hogy mire irányuló attitűdnek a mérése történik, és kontroll alatt tudja tartani, hogy milyen attitűdöt fejez ki, következésképpen a direkt mérés esetén az észlelt társadalmi kívánatosság erősen hat az attitűdök kifejezésére, történjen az akár szóban, akár viselkedésben. A korrupcióra erős normatív előírások vonatkoznak, ami egy belügyminisztériumi alkalmazott számára különösképpen hozzáférhető, különösen egy olyan mérés esetében, amelyről nyilvánvaló, hogy a róla való értékelés alapjául szolgál (Smith, Mackie és Claypool, 2016).

Az indirekt mérések közé tartoznak például a megélt érzelmek intenzitását detektáló műszeres mérések, amelyek például a pulzust, légzésszámot, galvános bőrreakciót stb. tudják mérni. Ezeket a működéseket a vegetatív idegrendszer szabályozza, amelyet az emberek nem tudnak tudatos irányításuk alá vonni. Indirekt viselkedéses méréseket is ki lehet fejleszteni, a lényeg, hogy a mérés céljának rejtve kell maradni a válaszadó előtt.

Az implicit mérések a tudatos irányítás alá nem vonható asszociációs könnyedséget mérik, azt például, hogy a korrupció jó vagy rossz értelemben mennyire könnyen jut eszébe valakinek. A legnépszerűbb implicit attitűdmérési forma a számítógépen kivitelezett Implicit Asszociációs Teszt (IAT), mely kategorizációs feladatokat állít a válaszolóval szemben. Például a korrupcióval kapcsolatos implicit attitűdöt lehetne úgy vizsgálni, hogy a szokásos attribútum-kategorizációs feladat mellett (amikor aszerint kell a szavakat csoportosítani, hogy azoknak jó vagy rossz-e a jelentése, pl. öröm és fájdalom), tárgy-kategorizációként a korrupcióval kapcsolatos jelentéseket (pl. összeköttetés, lekenyerezés vagy lekötelezés), illetve például a vizsgázással kapcsolatos jelentéseket (pl. tételek, felkészülés vagy vizsgajegy) kellene megkülönböztetni. A kritikus vegyes kategorizációs feladatban az attribútum-ingerek és tárgyingerek felváltva jönnek, és azonos gomb megnyomásával kell válaszolni a jó jelentésű, illetve korrupcióval kapcsolatos, és a rossz jelentésű, illetve vizsgázással kapcsolatos szavakra, majd fordítva, a rossz jelentésű és korrupcióval kapcsolatos, és a jó jelentésű és vizsgázással kapcsolatos szavakra. A korrupcióval kapcsolatos pozitív implicit attitűd esetén a korrupció-jó összekapcsolásra adott reakcióidők rövidebbek, mint a korrupció-rossz összekapcsolásra adottak.

1.2 A KORRUPCIÓVAL KAPCSOLATOS ATTITŰD KIALAKULÁSA

Az attitűdjeinknek csak töredékrésze születik velünk (például a csúszó-mászóktól vagy az ízeltlábúaktól való félelem), s a korrupcióval kapcsolatos attitűdjeink bizonyosan nem ilyenek. Megtanuljuk azokat, egyrészt saját tapasztalatból, másrészt a szocializáció során. A korrupcióval kapcsolatos attitűdök esetében a szocializációs tapasztalat szükségszerűen megelőzi a saját tapasztalatot, mivel a korrupciós cselekedet lehetősége a megfelelően nagy döntési hatáskörrel rendelkező felnőttek előtt nyílik meg.

A korrupció tipikusan olyan cselekedet, mint a legtöbb „becsület dolga" cselekedet, az iskolai csalástól kezdve az adócsaláson át. Elviekben rosszat gondolnak róla az emberek, főleg akkor, ha másról, mások csalásáról, vagy mások nagyobb csalásáról van szó. A csalás inkább egy kontinuum, a csaló kategória határvonalai pedig flexibilisek (Papanek, 2003). Mivel valamilyen csekély mértékben a legtöbb ember elkövet ilyen vétségeket (például szívességet tesz az ismerősének, és előreveszi a sorban, vagy hogy az adócsalásnál maradjunk, nem kér a fodrásztól számlát), a csaló kategória sokak számára annál a fokozatnál kezdődik, ami túlmutat a saját hatáskörben elkövetett vétségeken. Ironikus módon saját magát mindenki becsületesebbnek tartja, mint az átlag. Mindazonáltal vannak egyéni különbségek, s ezek a különbségek nemcsak személyiségtényezőkkel, de a szociális csoporttagsággal is összefüggenek. Például a nőknek (Gatti, Paternostro és Rigolini, 2003; Torgler és Valev, 2010), valamint a kisebb jövedelmű alkalmazottaknak és az idősebb személyeknek (Gatti és mtsai, 2003) kevésbé megengedő korrupciós attitűdjeik vannak.

Bárkiről is legyen szó azonban, a mindennapi élet „ártatlan" ügyintézés-simító gyakorlatait mindenki megfigyelheti, még a gyerekek is, például ahogy összeköttetéssel lerövidíti a szülő az orvosnál való várakozást. Mindeközben hallja a televízióból a híreket korrupciós vádakról (mindig az éppen beszélőhöz képest ellenkező táborhoz tartozók korrupciós cselekedeteiről).

1.3 A KORRUPCIÓVAL KAPCSOLATOS LEÍRÓ ÉS ELŐÍRÓ NORMÁK ÜTKÖZÉSE ÉS ANNAK KÖVETKEZMÉNYEI A KORRUPCIÓVAL KAPCSOLATOS ATTITŰDÖKRE

Az attitűd, mint belső személyes egyéni viszonyulás, és a társadalmi normák, mint az egyén felett álló elvárások a viselkedéssel kapcsolatban a viselkedés legfőbb irányítói. Az attitűdök és a normák azonban nem teljesen függetlenek egymástól. A többségi véleményt és viselkedést ugyanis nemcsak igazodást elváró nyomásként éljük meg, amihez nyilvánosan azért igazodunk, mert félünk a normasértés következményeitől, de sokszor a többségi véleménnyel és viselkedéssel személyesen is egyetértünk, és a világban való eligazodás fontos támpontjaként tekintünk rá, amely segíti a hatékonyabb viselkedést.

Azokban a tárgykörökben, amelyeket explicit módon kimondott, olykor írásba, esetleg törvénybe is foglalt közösségi-társadalmi előírások (úgynevezett előíró normák) szabályoznak, nagyon fontos kérdés, hogy vajon a közösségben, társadalomban megtapasztalt, a viselkedésekben és véleményekben tükröződő többségi válasz, a leíró norma milyen. Vajon követi az előíró normát vagy ellentmond annak. A korrupció egy ilyen tárgykör.

Miközben előíró norma szintjén világos a kommunikáció, hogy a korrupciót csökkenteni kell, a számos normasértést leleplező hír és a tény, és a mindennapi tapasztalat is arról szól, hogy a korrupció enyhe, illetve súlyos esetei mindennaposak a társadalmi valóságunkban. Sokaknak támad az az érzése és meggyőződése, hogy összeköttetések nélkül bármiféle ügyintézés, bármilyen célnak, például egy pályázatnak a menedzselése nehezebb, mint összeköttetéssel. A korrupcióra vonatkozó leíró norma, vagyis a többségi viselkedésben tükröződő gyakorlat tehát gyökeresen ellentmond az előíró normáknak, amelyek kijelölik, hogy mit hogyan kellene tenni. Ilyen ellentmondásos helyzetekben többszörösen nehezített az előíró normáknak érvényt szerezni.

Először is, a többségi gyakorlat informál a hatékony működésekről. *„Ha valamit ennyire sokan tesznek, bizonyára nem véletlenül teszik, hanem azért, mert indokoltnak látják."* A többségi gyakorlatnak ellentmondó előíró normát könnyű megkérdőjelezni. (*„Ha ilyen sokan nem követik, bizonyára nem működőképes, betarthatatlan."*) Ahhoz hasonló nehezítettséget érdemes elképzelni, mint amikor a tiszti főorvos arra buzdít, hogy mennyire fontos lenne beadatni az influenza elleni védőoltást, és ennek ellenére mennyire kevesen élnek vele. Azon túl azonban, hogy a leíró normában érvényesülő mögöttes véleményeken elgondolkoznak, és annak igazat adhatnak (pl. a korrupció esetében elkezdhetik úgy gondolni, hogy sokkal kevésbé aggályos, mint amennyire célravezető), egy másféle jelenség is életbe lép, nevezetesen a norma-célkeret súlyát veszti, a nyereség-célkeret pedig előre tolakodik.

A leíró és előíró norma ütközését mutató ellentmondásos helyzetek ugyanis a normasértés további elharapózásának kedveznek, amit a célkeretezési elmélet alkalmazásával könnyen beláthatunk. A célkeretezési elmélet három féle célt emel ki, amelyek az emberi viselkedést vezérlik: a másoknak, a társadalmi elvárásoknak való megfelelés célját (normatív keret), az erőforrásaink gyarapításának a célját (nyereségkeret), és az élvezetek fokozásának a célját (hedonikus keret). E három cél mindegyike krónikusan hozzáférhető, tehát meglehetősen hétköznapi és természetes minden ember számára, de egyszerre, egy időben egy dominál a viselkedés irányításában. Annak az egynek a dominanciája a másik két célkeret visszaszorulását is jelenti ugyanakkor. Ha a leíró norma azt tükrözi, hogy a körülöttünk lévő emberek rendre megsértik az előíró normát, nem kedvez az előíró norma követésének, sőt valószínűsíti más célkeret előtérbe kerülését (Keizer, Lindenberg és Steg, 2008). A korrupció kontextusában az előíró normát sértő korrupt gyakorlat jellemzően a nyereségcél előtérbe kerülésével jár. Ennek következményeképpen a korrupció irányába mutatott attitűd hangsúlyos eleme a korrupciós cselekedet nyereségessége lesz. A nyereségről szóló fejezet tartalmazza a korrupció nyereségességéről való gondolkodás szempontjait.

1.4 A KORRUPCIÓVAL KAPCSOLATOS ATTITŰDÖK FUNKCIÓJA: URALÁS ÉS KAPCSOLÓDÁS

Az attitűdöknek alapvetően uralási és társas kapcsolódási funkciójuk van. Az uralás azt jelenti, hogy szeretnénk hatékonyan működni a környezetünkben, ehhez megfelelő ismereteinknek kell lenni, illetve érdemes jót gondolni a számunkra hasznos dolgokról. A korrupció vonatkozásában az attitűdök szükségszerűen tartalmaznak azzal kapcsolatos nézeteket, hogy a korrupció mennyire hasznos vagy káros egyénileg és a társadalom tekintetében, a korrupció mennyire kockázatos, ennélfogva veszélyes. Egy elítélő attitűd mögött ott lehet, hogy a személy a társadalomra, következésképp az egyénre is ártalmasnak, és kockázatosnak, veszélyesnek látja, ez az elítélés hozzásegíti őt ahhoz, hogy kerülje a káros következményekkel járó viselkedésválasztást. Hasonló módon az uralás személyes motivációját segítheti a támogató attitűd, amely abban a felfogásban buzdít korrupcióra, hogy a korrupció eredményes és nem különösebben veszélyes egyéni stratégia, és a társadalomra nézve nem jár számottevő negatív következményekkel.

Az attitűdök társas kapcsolódási funkciója értelmében a hasonló attitűdökkel rendelkező személyekhez való kapcsolódás könnyebb, és attitűdjeinkkel csoporthoz tartozásunkat, társas identitásunkat is kifejezzük, akár a hatékonyság rovására is. Így egy korrupcióellenes attitűd segítheti a kapcsolódást fontos másokhoz, akiknek nagyon hasonló a nézete a kérdésben, és olyan identitásbázis is lehet, amely segít ellenállni a korrupciós kihívásnak. De egy erős korrupcióellenes attitűdhöz valószínűleg nem is kapcsolódik kihívásélmény. Ha a személy erősen meg van győződve a korrupció ártalmasságáról/veszélyességéről, semmiképpen. A másokhoz való kapcsolódás érzésének megélésére természetesen a korrupciót támogató attitűd is alkalmas, ha a személy számára fontos mások hasonlóan megengedő nézeteket vallanak. A fontos másokkal vallott nézetazonosság megerősíti a személyt nézeteinek és hiedelmeinek helyességében, és a nézeteknek a kapcsolatokban való egymáshoz történő közeledése a kapcsolatok erősödésének folyamatával együtt jár. A fentiekből következik, hogy a mindennapi életben az attitűdök uralási és kapcsolati funkciói egybekapcsolódnak (Smith és mtsai., 2016).

1.5 A KORRUPCIÓS ATTITŰD BEFOLYÁSOLÁSA

Az attitűdöket befolyásolják egyrészt a kívülről, mások közvetítésével érkező hatások is, másrészt a saját attitűdjeinkre a saját viselkedésünk is hatással van. E szakaszban a társaktól érkező hatásokat tekintjük át.

A társaktól érkező hatások lehetnek megfigyelésen alapulóak, másrészt irányulhat meggyőző kommunikáció is általában az attitűdök, esetünkben a korrupciós attitűdök befolyásolására. Az emberek az őket érő információkat alaposan vagy felületesen dolgozzák fel. Hogy a két feldolgozási szint közül melyik valósul meg, függ a motivációtól is és a belegondolásra alkalmas lehetőségtől is. Ha mindkettő adott, akkor valószínűsíthető az érdemi belegondolás. A motiváció érdekességből, érintettségből, számon kérhetőségből fakad. A Belügyminisztérium által való foglalkoztatottságból eredő nagyfokú felelősség elvileg az ott dolgozók magas fokú motivációját garantálja, de tudjuk, hogy a motiváción túl az alapos információfeldolgozáshoz elégséges ráfordítható információfeldolgozási kapacitás is szükséges. Mivel erős szabály, hogy az ilyen kapacitásnak általában szűkében vagyunk, mert az eleve korlátos, és sokkal több a feldolgozandó információ, mint a kapacitás, a felületes feldolgozás még motivált személyeknél is gyakran előfordul.

A korrupcióval sikerre jutott mások sikeres életének példája, illetve a becsülettel sehova nem jutó mások életének példája nem kíván túl sok belegondolást, ennek ellenére, vagy éppen ezért, nagyon meggyőző lehet. A magyar társadalmi közgondolkodásnak a kontraszelekciós élmény elemi sajátja, vagyis az, hogy előrejutni nem érdem, hanem leginkább csalás, illetve kapcsolatok által lehet. A közgondolkodásban megygyökeresedett sztereotip nézet erejét legyőzni nagyon nehéz. A kontraszelekciós élmény hatóköre igen tág, a legkülönbözőbb területeken, iskolában, munkahelyen, társadalmi funkciókban, gazdagodásban való érvényesülésre vonatkozik, és a meritokráciának éppen ellentétje. A korrupció viszont belesimul a kontraszelekcióról ápolt sztereotípiába.

A korrupcióval kapcsolatos felületes befolyásolás másik jellemző és veszélyes formája az értékelő kondicionálás. A jelenség lényege, hogy kellemes élmények társaságában megtapasztalt gondolatok szimpatikusnak, jónak tűnnek. A kellemes inger okozta jó érzés (pl. kellemes jóllakottság egy vacsorán, szép esztétikai élményt nyújtó környezet egy kiránduláson stb.) a tárgyhoz (korrupciós kihívás) való legkisebb érdemi kapcsolódás nélkül is, puszta helyi és idői egybeesés alapján hozzá tud tapadni, asszociálódni a tárgyhoz. Korrupciós példa mikor egy cinkostárs ebédelni hívja, és korrupciós kihívásnak teszi ki a személyt.

A korrupcióval kapcsolatban a legfontosabb annak az érdemben történő tudatosítása lenne, hogy a morális vétségek milyen hosszú távon tudják befolyásolni a társadalom életét. Ha ezt megérti, belátja az ember, gyökeresen megváltozik a szemlélete a csalásról, mert abban nem kizárólag a saját maga nyereségét és kockázatát látja, hanem a társadalmit is. Ebben igen meggyőzőek lehetnének az olyan személyek példái, akik ellenálltak óriási kísértésnek is, sőt árat is hajlandóak voltak fizetni azért, mert nem akartak korrumpálódni. A részletes, életszerű és élménygazdag esetbemutatás alkalmas a figyelem felkeltésére, amelyet részletes

érvbemutatás követhet. A mély feldolgozás ugyanis az érvek megfontolásának útján működik, de ahhoz, hogy a közönség oda tudja szánni a kognitív kapacitását az érvek megértésére, először is fel kell kelteni a figyelmet. Az érvek megértését az elaboráció, a már létező ismeretekbe való integrálás követi, az elaborációt pedig az elfogadás, esetünkben a korrupcióellenes üzenetek érdemben történő elfogadása.

A kívánt attitűd erősítésére alkalmas módszer a McGuire által kidolgozott védőoltás-technika. A védőoltások során adott legyengített kórokozók mintájára, amik ellen az immunrendszer választ ad, s amely válaszra a későbbiekben emlékszik, a kívánatos attitűdök erősítése esetén arról van szó, hogy az embereknek legyengített káros nézetet kínálunk, amellyel szemben érveket könnyű megfogalmazni. Például a korrupció esetén egy ilyen legyengített kártékony érv lehet, hogy a korrupcióval rajtakapott személyek általában kellemes, alkalmazkodó, kapcsolatokat könnyen alakító emberek. Egy ilyen érvvel szemben könnyű érvelni, hogy mit ér a kedvesség, ha ezzel becsapnak másokat, vagy nem a népszerűség, hanem az igazság a lényeg, vagy másokat a jelenidejűség propagálásával az ilyen személy eltérít attól, hogy hosszú távon és rendszerben gondolkozzanak, vagy annál rosszabb, hogy népszerű, mert így terjeszti a kórságot, és még sorolhatnánk. Ezeknek az ellenérveknek, kognitív válaszoknak a megtalálásával erősíti a személy az attitűdje mögötti kognitív bázist, mondhatjuk, felvértezi magát a későbbi támadások ellen, megfelelő munícióra tesz szert, hogy a későbbiekben az attitűdje ellen tudjon állni a támadásoknak, e konkrét esetben a korrupciós kihívásnak. McGuire a védőoltáshatás tanulmányozásához onnan jutott el, hogy felismerte, sokszor éppen a nyilvánvaló alapigazságok, értékek megvédésében vallunk kudarcot, mert azok annyira nyilvánvalóan igazak, hogy úgy érezzük, önmagukért beszélnek. Ha viszont valaki vagy valami módszeres ellentámadást indít ellenük, gondban vagyunk a védekezéssel. Az ilyen védekezésre készít fel a védőoltás. Valóban, a korrupció tekintetében is sokszor annyira nyilvánvalónak véljük a korrupció helytelenségét, hogy elfelejtünk érvelni a helytelenség mellett (Smith és mtsai., 2016).

A kívánatos jó érvek megfogalmazására való buzdítással azonban érdemes óvatosan bánni, mert azt túlzásba is lehet vinni. Ugyanis gondolataink, élményeink nemcsak a külső világgal kapcsolatban vannak, de önmagunkkal kapcsolatban is. Például arról, hogy milyen könnyedén sikerül korrupcióellenes érveket felhoznunk, megfogalmaznunk. Ha valakitől öt ilyen érvet kérnek, a kérésnek valószínűleg könnyedébben tesz eleget, mint akkor, ha tíz ilyen érv megfogalmazására kérik. A gondolati könnyedség támponttá válik a saját attitűd megismeréséhez: ha nehéz jó korrupcióellenes érveket előhívnom, az az érzésem támadhat, hogy ez biztos azért van, mert nem is olyan rossz dolog az a korrupció, illetve én magam nem ellenzem annyira meggyőződésesen, hogy sokat tudnék róla beszélni.

Mint azt láttuk, a felületes gondolkodáshoz képest fontos lenne az érdemi, alapos gondolkodás a korrupcióról. A motivációs szándékot, felelős munkakörben dolgozó személynél elvileg feltételezzük. A kapacitás vonatkozásában, bár az a tanács, hogy figyeljen oda az ilyen kérdésekre mindenki sokkal alaposabban, a szükségszerűen korlátos emberi információfeldolgozó kapacitás miatt teljesíthetetlennek tűnhet, mindazonáltal mégis a jó irányt jelöli ki.

2. A KORRUPCIÓS ATTITŰD ÉS KORRUPCIÓS VISELKEDÉS KAPCSOLATA

Az attitűd irányítja a viselkedést, de a viselkedés is hatással van az attitűdre. Hogy a viselkedéses tapasztalat hogyan befolyásolja az attitűdöt, arról a tapasztalatról szóló fejezetben írunk. Röviden szólva, egyrészt a viselkedés támpontul szolgál önmagunk megfigyelésén keresztül attitűdjeink megismeréséhez, ha azokkal nem lennénk tisztában. Ez a fajta önkéntelen hatás a korrupcióval kapcsolatos attitűdök esetén nem túl valószínű, hiszen az embereknek, és főleg a belügyminisztériumi állomány embereinek a korrupció vonatkozásában határozott attitűdjeik vannak.

Másrészt a viselkedés akkor is hathat az attitűdjeinkre, ha a cselekedetünk nincs összhangban az attitűdünkkel. Ez az össze nem illés akkor okoz attitűdváltozást eredményező kognitív disszonanciát, ha a cselekedet az erkölcsi integritás szempontjából fontos, és a viselkedésválasztás szabad akaratból történik. A korrupciós cselekedet éppen ilyen. Ha attitűdváltozás a következménye, az a korrupcióval szemben megengedőbb nézetek irányába történik. De nem biztos, hogy a disszonancia attitűdváltozást okoz, el is lehet hárítani az attitűdváltoztatást. Például úgy, hogy megmagyarázza a korrupciót elkövető magának, hogy végül is nem volt választása, vagy azt mondja, hogy az, amit ő elkövetett, nem is volt igazi korrupció. Ő nagyon is elítéli a korrupciót, de főleg azokat a cselekedeteket, amelyek komolyabb formátumúak, mint az övé volt (Aronson, 2008).

Nemcsak a tapasztalat hat az attitűdre, de az attitűd irányítja a viselkedést, tudatosan is és spontán módon is. A spontán hatás leginkább az erős, igen könnyen hozzáférhető attitűdök esetén működik, ugyanis az erős attitűdök a spontán viselkedéshez is képesek értelmezési keretet nyújtani. A tervezett viselkedés elméletében, és a korrupciós cselekedet értelmezésére használt SZEM-modellben is az attitűdöknek a viselkedéses szándékra gyakorolt tudatos hatása jelenik meg. Spontán korrupciós cselekedet ugyanis nehezen elképzelhető, tekintve, hogy kockázatos, erős előíró norma által szabályozott, kimenetelében mindenképpen jelentős következményekkel járó cselekedetről van szó.

A tudatos irányítás a viselkedési szándékon keresztül történik. A viselkedési szándékra a szubjektív norma és az észlelt kontroll is hat. Ha megszületik a viselkedéses szándék, az szignifikáns kapcsolatot mutat a viselkedéssel, de a kutatások alapján azt látjuk, hogy a szándékoknak csak körülbelül 30%-ából lesz cselekedet. Ezt az arányt nem kifejezetten korrupciós kutatások alapján állítjuk, hanem általában a viselkedéses szándék és a viselkedés kapcsolatát boncoló kutatási összefoglalók alapján. A viselkedési szándék és viselkedés közti kapcsolat erősíthető azonban a célok, azok között is rövidtávú célok, illetve kivitelezési tervek megfogalmazásával. Ezek a kivitelezési tervek apró részleteire lebontják a szándékhoz kötődő helyszínt, körülményeket, időzítést és cselekvést, gyakorlatilag afféle „mikor-mit-hol-hogyan" tervek, amelyek a részletek megnevezésével és tudatosításával hozzásegítik a személyt ahhoz, hogy ha a nevezett körülményekkel találkozik, tudja, hogyan kell reagálnia (Smith és mtsai., 2016). Például részletezheti valaki magában, hogy *„ha XY legközelebbi találkozásunkkor megkérdezi, hogyan vagytok, nem fogok panaszkodni, mert tudom, hogy a panaszkodásomat mindig egy korrupciós kihívás követi, és ha mégis előjön vele, azt mondom, hogy …"*. Az ilyen típusú kivitelezési tervek meg tudják kétszerezni a viselkedéses szándékok megvalósításának az esélyét.

2.1 A SZOKÁSOK HATALMA KÍVÜL ESIK AZ ATTITŰDÖK ÁLTAL BEFOLYÁSOLT CSELEKEDETEKEN

A tervezett viselkedés elmélete alapján a szokásalapú viselkedést nem tudjuk magyarázni. Ha valakinek egy bizonyos viselkedésterületen erős szokásai vannak, viselkedése nem feltétlenül tükrözi a véleményét. Ahogyan egy popcorn-evés tekintetében erős szokással bíró személy megeszi filmnézés közben a rossz minőségű eledelt is, a szokásai rabjaként szabálytalanul kivételezhet az ismerős ügyfelekkel egy hivatalnok is, még akkor is, ha egyébként ezt nem tartja szép dolognak. A szokások megváltoztatását segítheti a jutalmazás és büntetés, de segítheti a körülmények megváltoztatása is. A helyes viselkedésért jutalmat adni azt az érzést kelti, mintha a helyes viselkedés egyébként nem lenne előírt és kötelező. A helytelen viselkedés büntetése, ha egyáltalán kiderül a helytelen viselkedés, ma is gyakorlat. A körülmények megváltoztatása, például a munkakörök váltogatásával, hozzájárulhat a helytelen beidegződések megváltoztatásához.

3. A BELÜGYI RENDVÉDELMI SZERVEK ÁLLOMÁNYA KÖRÉBEN VÉGZETT KUTATÁS EREDMÉNYEI

3.1 AZ INTERJÚK TAPASZTALATAI

A megkérdezett elöljárók szerint a korrupciós vétség miatt ismertté vált esetekben érintett személyek nyilvánosan jellemzően nem adtak hangot annak, hogy megengedő attitűdjeik vannak a korrupcióval kapcsolatban: a válaszadók az eseteknek csak a 20-30%-ában vélekedtek így. Viszont a kooperatív szervezeti attitűdök sem jellemzőek rájuk különösképpen, a többség szerint nem túl lojális személyek és nem segítőkészek különösképp a munkatársaikkal. A válaszadók 70%-a szerint a korrupt személyek egyetértenek azzal, hogy akinek pénze van, hatalma van. Több mint fele a válaszadóknak nyilatkozott úgy, hogy a korrupt személyek úgy érzik, hogy akinek pénze van, annak mindent szabad, és biztonságban van.

3.2 A KÉRDŐÍVES MEGKÉRDEZÉS EREDMÉNYEI

Az attitűdtematikát megjelenítő kérdőív-állításokra adott válaszokat először faktoranalízisnek vetettük alá (főkomponens elemzés módszerével). Az analízis két olyan faktort eredményezett, amelyekhez egyértelműen több állítás is tartozott, s amelyek a válaszváltozatosság több mint 10%-át magyarázták. Az első faktorhoz kilenc állítás tartozott, közülük a faktor jelentését legpontosabban tükröző item szerint a korrupt személyek úgy vélik, hogy akinek pénze van, annak biztonsága van, mert a pénz segítségével a problémák megoldhatók. A további bennfoglalt kérdések is a korrupcióval kapcsolatos kicsinyítő, elnéző, azt mindennapos ügynek beállító állítások, és a válaszadók azt fejezték ki egy 11 fokú skálán, hogy a korrupcióba keveredett személy mennyire adott hangot ilyen véleményeknek. A kilenc állítás átlagából képeztük a korrupt attitűdök változót, amelynek eloszlását az *1. ábra* mutatja. A korrupt attitűd skálához tartozó kilenc állítás Cronbach α értéke 0,90, ezt az értéket egyetlen állítás kihagyásával sem lehetett növelni. Ezen érték tekintetében azoknak a véleménye, akik személyesen ismertek korrupcióba bonyolódott személyt, nem tért el azokétól, akik nem ismertek. A válaszadók úgy gondolták, hogy a korrupcióba keveredett személyek a közepesnél erősebb mértékben mutatnak korrupt attitűdöket (M = 6,48; SD = 1,88; t = 5,07 (392); p < 0,001).

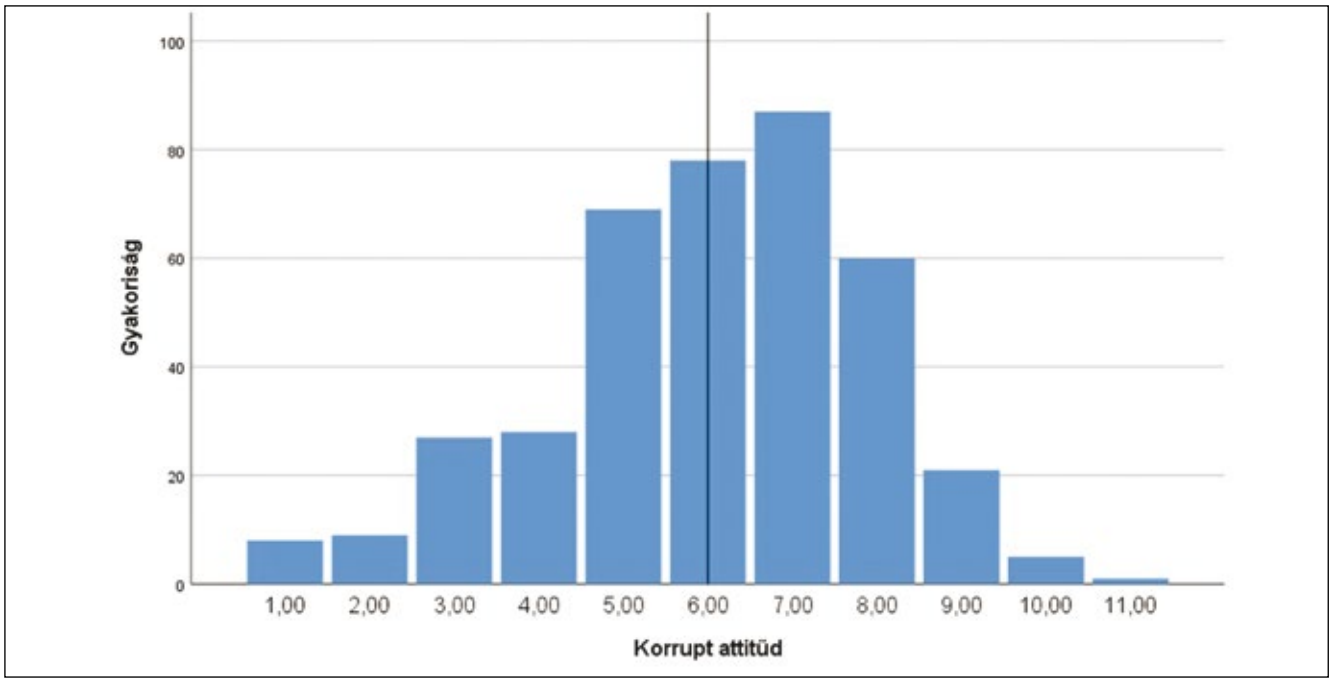

1. ábra: *A korrupciós ügybe bonyolódó személy korrupt attitűdjei a megítélők szemében*

A faktoranalízis eredményezte második faktor a variancia 16%-át magyarázta. E faktor jelentéstartalmát leghűbben az az állítás fejezi ki, amely szerint a korrupt személyek a közösség érdekében sok önkéntes hozzájárulást tesznek. Mivel a faktorhoz tartozó további három állítás is pozitív szervezeti attitűdöket fogalmaz meg (pl. lojalitás), a faktorhoz tartozó négy állításra adott válaszok átlagából képzett változót önkéntes attitűdöknek neveztük el. A négy állítás Cronbach α értéke 0,72, ezt tovább fokozni valamelyik állítás kihagyásával nem lehetett.

A válaszadók átlagosan úgy látták, a korrupt személyek az átlagosnál kevesebb önkéntes attitűdöt mutatnak (M = 4,87; SD = 1,73; t = -12.92 (392); p < 0,001). Nem tett a válaszadók között a személyesen ismert korrupt eset különbséget. A válaszok eloszlását a *2. ábra* mutatja be.

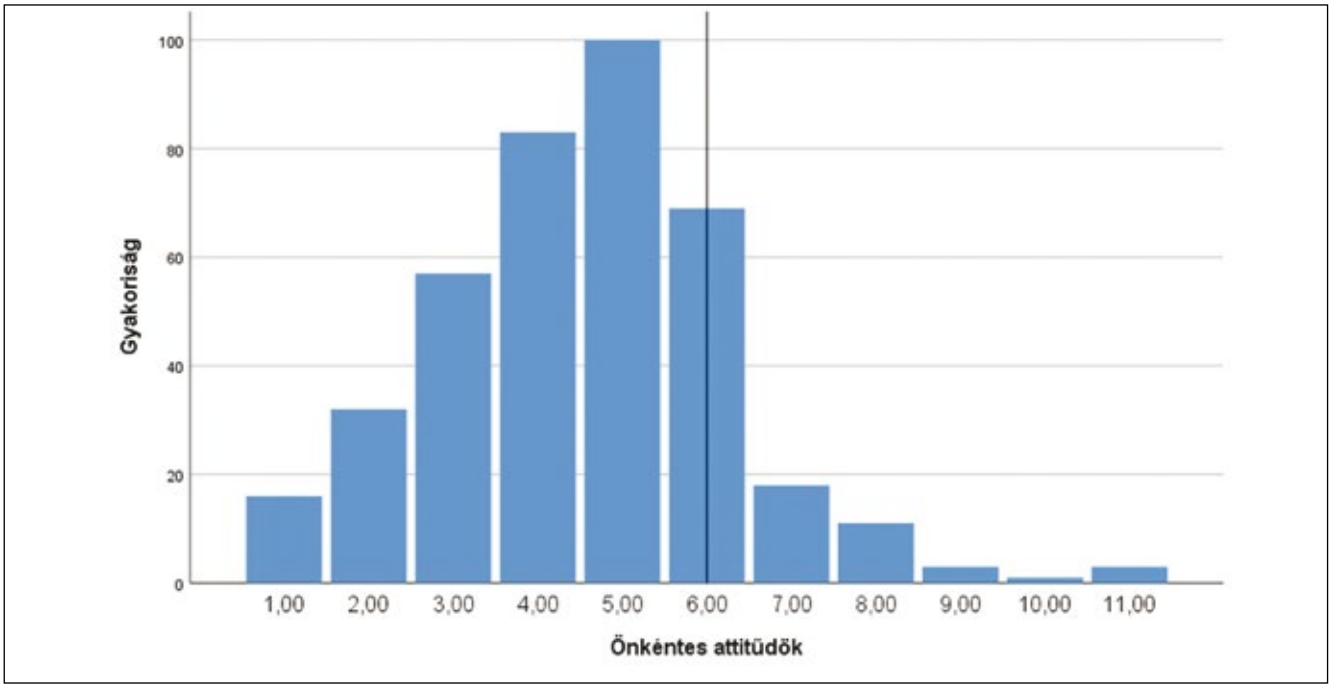

2. ábra: *A korrupt személyek önkéntességgel kapcsolatos attitűdjei a válaszadók szerint*

A két változó enyhe fokú, de szignifikáns pozitív együtt járást mutatott (Spearman rho = 0,19; p < 0,001). A korrupt attitűdök és önkéntes attitűdök tekintetében felvett értékek alapján válaszadói csoportokat képeztünk, klaszteranalízissel.

A válaszadók 99 %-a az első három csoport valamelyikébe esett, így a negyedik csoport válaszait nem értelmezzük. A válaszadók 60%-a (232 személy) az első csoportba esett, e csoportba tartozó személyek szerint valóban korrupciót sugárzó nyilvános vélekedései vannak a korrupt személyeknek, és nem jellemzőek rájuk az önkéntes attitűdök. Az önkéntes attitűdök vonatkozásában az első három csoportba esők egyetértettek. Viszont nézetkülönbség mutatkozott a korrupt attitűdök vonatkozásában, ugyanis sem a második csoport (122 fő) nem vélte a korrupt személyeket korrupt véleményüket kifejezőnek, a harmadik csoport (34 fő) pedig egyáltalán nem gondolta őket olyanoknak. A csoportoknak a két változó mentén felvett értékeit a *3. ábra* mutatja be. A csoportba tartozás nem függött a nemtől (χ^2 = 1,13; p = 0,77), és nem függött a korrupt eset személyes ismeretétől sem (χ^2 = 4,30; p = 0,23).

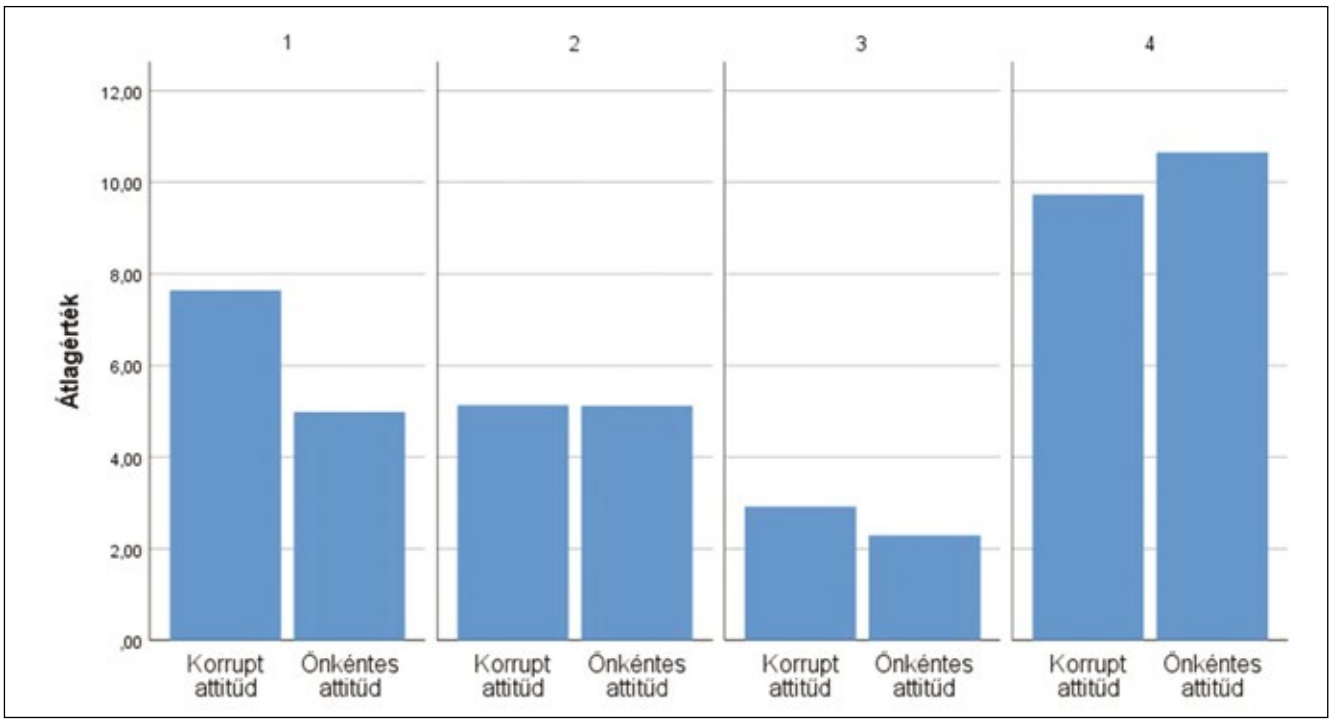

3. ábra: *A korrupt attitűdök és az önkéntesség alapján kialakított négy csoport jellemzése*

4. ÖSSZEFOGLALÁS

Az attitűdről szóló fejezetben definiáltuk a korrupcióval kapcsolatos attitűdöt, számba vettük mérési lehetőségeit, áttekintettük funkcióit. Feldolgoztuk a korrupciós attitűdök befolyásolásának a témáját, szóltunk az attitűd és viselkedés összefüggését befolyásoló tényezőkről, és arról is, hogy a rögzült szokás-viselkedések kívül esnek azon a viselkedéstartományon, amelyet az attitűdök befolyásolnak. A korrupcióval kapcsolatos attitűdök fontos eleme a korrupciós megoldások nyereségességéről való vélemény, illetve a társadalmi nemkívánatosságáról való vélemény. A magyar társadalomra jellemző kontraszelekciós élmény nagyban hozzájárul ahhoz, hogy sokan a korrupciót a társadalmi megoldások szinte elkerülhetetlen, bár nem kívánatos eszközének látják, amely attitűd nem túl szigorú a korrupcióval szemben. A kérdőíves és interjús kutatások eredményei némiképp eltérő eredményre vezettek. Az interjúk szerint a korrupciós kihívásban elbukott személyek nem hangoztatnak különösebben elnéző korrupciós attitűdöket. Ezt a véleményt osztja a kérdőíves válaszadók 40%-a, viszont a többségük szerint a korrupt személyek hangot adnak korrupt attitűdjeiknek.

5. IRODALOMJEGYZÉK

Aronson, E. (2008). *A társas lény*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Gatti, R., Paternostro, S., Rigolini, J. (2003). Individual Attitudes Toward Corruption: Do Social Effects Matter? *World Bank Policy Research Working Paper No. 3122*. Available at SSRN: https://ssrn.com/abstract=636542

Hunyady Gy., Münnich Á. (2016). A szilárd erkölcsiség elvárása a rendvédelemben: Egy lehetséges pszichológiai modell. *Belügyi Szemle, 6*, 34–68.

Keizer, K., Lindenberg, S., Steg, L. (2008). The spreading of disorder. *Science*, *322*(5908), 1681–1685.

Liu, X. (2016). Corruption culture and corporate misconduct. *Journal of Financial Economics*, *122*(2), 307–327.

Papanek E. (2003). Kitekintés: Az adócsalás gazdaságpszichológiai megközelítése. In Hunyady Gy., Székely M. (*Szerk.*), *Gazdaságpszichológia*. Budapest: Osiris, 454-471.

Pitt, L. F., Abratt, R. (1986). Corruption in business—are management attitudes right?. *Journal of Business Ethics*, *5*(1), 39–44.

Smith, E. R., Mackie, D., Claypool, H. M. (2016). *Szociálpszichológia*. Budapest: ELTE Eötvös kiadó.

Torgler, B., Valev, N. T. (2010). Gender and public attitudes toward corruption and tax evasion. *Contemporary Economic Policy*, *28*(4), 554–568.

XII. A VISELKEDÉS FELETT ÉSZLELT KONTROLL

Dallos Andrea

1. BEVEZETÉS

Az, hogy hogyan viselkedünk, számos esetben annak függvénye, hogy mekkora kontrollt észlelünk a kezünkben az események alakulása felett. Ennek megfelelően a viselkedés felett észlelt kontroll mennyisége mindenképp egy olyan tényező, amely meghatározhatja a korrupciós cselekmény elkövetését. Az adott helyzetben észlelt kontroll mértéke számos tényezőnek a függvénye: az egyén viselkedéssel kapcsolatos korábbi tapasztalatai, önbizalma, énhatékonysága, emellett a szükséges információk birtoklása, mások, a társak segítségének mértéke mind meghatározóak abból a szempontból, hogy mekkora kontrollt fogunk megélni. A viselkedés felett észlelt kontroll esetében fontos, hogy minden esetben egy szubjektív észleletről, semmint egy objektív mutatóról van szó. A viselkedés felett észlelt kontroll a Szilárd erkölcsiség mutató pszichológiai háttérmodellben (SZEM-modell, Hunyady és Münnich, 2016) egy, a korrupt viselkedésre irányuló szándékot, illetve a tényleges viselkedést is meghatározó tényezőként jelenik meg. A korrupciós cselekménybe bonyolódó személynek a helyzet felett észlelt kontrollja különböző forrásokból fakadhat, mint például a szükséges információk, képességek megléte, társak segítése. Mindezeknek, az észlelt kontroll kialakulásához hozzájáruló tényezőknek a megismerése alapvető fontosságú, hiszen ezeket az ismereteket felhasználva hatékonyabb prevenciós eszközöket, intézkedéseket alakíthatunk ki.

A viselkedés felett észlelt kontroll tényleges korrupciós cselekményekben játszott jelentőségének, illetve a szubjektív kontroll észleletét elősegítő környezeti tényezőknek a pontosabb megismerésének érdekében egy kutatást végeztünk a belügyi rendvédelmi szervek hivatásos állománya körében. A kutatás keretében a belügyi rendvédelmi szervek állományában dolgozó többségében azon kollégák vélekedéseit próbáltuk meg felmérni interjúk és kérdőíves megkérdezés segítségével, akiknek közvetlen/személyes tapasztalataik is vannak korrupciós cselekménybe bonyolódó személyekkel. Ennek a vizsgálatnak az eredményeit mutatjuk be jelen tanulmányban.

2. A VISELKEDÉS FELETT ÉSZLELT KONTROLL ÉS A VISELKEDÉS BEJÓSLÁSA

2.1 A VISELKEDÉS FELETT ÉSZLELT KONTROLL ÉS AZ ÖNKÉNTES VISELKEDÉSEK BEJÓSLÁSA

Számos modellt dolgoztak ki annak érdekében, hogy az emberi viselkedést minél jobban megérthessük, illetve a befolyásoló tényezők ismeretében azt minél pontosabban előre jelezhessük. Kezdetben az adott viselkedéssel kapcsolatos attitűdjeinket vélték egy olyan tényezőnek, amely alapján bejósolhatjuk a különböző viselkedések megjelenésének a valószínűségét. Ugyanakkor számos korábbi kutatás során azt tapasztalták, hogy sok esetben az attitűdjeink és viselkedésünk meglehetősen gyengén korrelálnak, és számos kutató azzal a felvetéssel élt, hogy talán érdemesebb lenne az attitűdöket teljes mértékben figyelmen kívül hagyni, mint a viselkedésünket megalapozó tényezőket (Montano és Kasprzyk, 2008). Ezt követően vetették fel, hogy a viselkedésünk egyik legfontosabb prediktora, a viselkedéssel kapcsolatos attitűdjeink helyett, a viselkedéssel kapcsolatos szándékunk, amire ugyanakkor számos tényező van hatással (köztük az adott viselkedéssel kapcsolatos attitűdjeink és normáink is) (Ajzen és Madden, 1986).

Kezdetben úgy tűnt, hogy az emberi viselkedésnek ez a modellje, általános jellegének és „egyszerűségének" köszönhetően mindenféle viselkedés, illetve az ezekre irányuló szándékok megfelelő előrejelzője lesz. Ugyanakkor a téma kutatói már viszonylag korán ambivalens eredményekkel szembesültek: voltak olyan viselkedések, amelyek esetében valóban szoros korreláció jelentkezett az egyén viselkedéssel kapcsolatos szándékai és tényleges viselkedései között, ugyanakkor más esetekben az emberek végül egyáltalán nem a szándékaiknak megfelelő viselkedéseket mutattak. Ezeknek az eredményeknek a hatására a kutatók egyre inkább felismerték, hogy a viselkedési szándék csak a teljes mértékben önkéntes, szabadon választható viselkedések esetében jó előrejelzője a tényleges viselkedésnek. A mindennapi életünk során ezzel szemben sokkal gyakoribb az, hogy nincs tökéletes, teljes kontrollunk az események felett, vagyis nem kizárólag tőlünk függ az adott viselkedés kivitelezése. Vagyis egy viselkedés minél inkább a megfelelő lehetőségek meglététől vagy a megfelelő erőforrások birtoklásától függ, annál kevésbé önkéntes, annál kevésbé áll a személy szándékos kontrollja alatt (Ajzen és Madden, 1986), és ilyen esetben pusztán a viselkedéssel kapcsolatos szándékaink alapján nem lehet pontos előrejelzést adni a tényleges viselkedéssel kapcsolatban.

Ebből, azaz a viselkedés önkéntességének a szempontjából a viselkedések egy kontinuum mentén helyezhetőek el, amelynek az egyik végpontján azok a viselkedések állnak, amelyek teljes mértékben a cselekvő akaratától függenek, míg a másik végponton pedig azok az események állnak, amelyek felett minimális vagy semmilyen kontrollunk nincs. Ebből a szempontból a szándékolt viselkedéseket előnyösebb lehet célokként felfogni, amelyeknek az elérésével kapcsolatban bizonyos mértékű bizonytalanság van jelen. Ennek megfelelően, ha a viselkedést célként értelmezzük, akkor a viselkedési szándék pedig ezeknek a viselkedési céloknak az eléréshez vezető tervként fogható fel (Ajzen és Madden, 1986).

2.2 A VISELKEDÉS FELETT ÉSZLELT KONTROLL ÉS A NEM ÖNKÉNTES VISELKEDÉSEK BEJÓSLÁSA

Tehát az életünk során sokkal gyakoribb az, hogy olyan helyzetekbe kerülünk, amelyekben a viselkedésünk nem kizárólag rajtunk múlik, nincs teljes kontrollunk az események felett. Ennek megfelelően Ajzen (1985) felismerte, hogy ahhoz, hogy egy személy viselkedését pontosan előre tudjuk jelezni, nem elegendő az egyén viselkedés megvalósításával kapcsolatos szándékainak, azaz a viselkedési szándéknak a mérése, vizsgálata, hanem annak mértékére is kell egy becslést tennünk, hogy az egyén mennyire lesz képes kontrollt gyakorolni a kérdéses viselkedés, illetve annak kontextusa felett. Habár a viselkedési szándékot tekintjük a viselkedés legfontosabb meghatározójának, ugyanakkor a megfelelő/szükséges képességek, készségek hiánya és/vagy a környezeti korlátok meggátolhatják, hogy az egyén a szándékainak megfelelően, azok szerint viselkedjen. Vagyis a szándékok önmagukban nem a viselkedés kizárólagos meghatározói, és más tényezők is csökkenthetik/erősíthetik a viselkedési szándék és viselkedés kapcsolatát (Fishbein, Hennessy, Yzer és Douglas, 2003). A társas kognitív elmélet (Bandura, 1977) és a módosított tanulás elmélet (Wallston, 1992) is azt mondja, hogy annak ellenére, hogy egy személy úgy véli, hogy egy adott viselkedésnek pozitív kimenetei lesznek, csak olyan mértékben lesz motivált annak a viselkedésnek a mutatására, amennyire biztos abban, hogy képes sikeresen végrehajtani azt. Azoknak a viselkedéseknek az esetében, amelyek kivitelezéséhez bizonyos képességekre, készségekre, kompetenciákra, tervezésre, mások együttműködésére, időre, pénzre van szükség, vagy egyéb külső/belső hátráltató tényezők jelenhetnek meg, a viselkedés tényleges megvalósítása az eredményekkel és hatékonysággal kapcsolatos várakozások függvénye lesz (Bandura, 1977).

A tényleges viselkedéses kontroll jelentősége nyilvánvaló: a személy számára elérhető erőforrások és lehetőségek szükségszerűen meghatározzák bizonyos mértékben a viselkedés megjelenésének a valószínűségét. Ahhoz, hogy pontosabban be tudjuk jósolni azokat a viselkedéseket, amelyek felett az egyénnek nem teljes vagy nincs tökéletes kontrollja, arra van szükség, hogy megvizsgáljuk a viselkedést elősegítő tényezőket, a lehetőségeket, az erőforrásokat és a viselkedés feletti kontrollt (Ajzen és Madden, 1986).

3. A VISELKEDÉS FELETT ÉSZLELT KONTROLL DEFINÍCIÓJA

3.1 A TÉNYLEGES KONTROLL ÉS VISELKEDÉS FELETT ÉSZLELT KONTROLL MÉRTÉKE

Ugyanakkor sok esetben nem lehet teljes pontossággal felmérni a helyzetben jelenlévő tényleges kontroll mértékét: számos tényező, amely meggátolhatja egy szándékolt cselekvés végrehajtását, véletlenszerűen jelenik meg, és nem elővételezhető. Másrészt az arra való képességünk, hogy pontosan azonosítsuk a viselkedés kivitelezéséhez szükséges képességeket és egyéb belső tényezőket, valamint, hogy pontosan és validan értékeljük azokat, szintén limitált. Vagyis sok esetben egészen addig nem lehetünk biztosak abban, hogy az egyén ténylegesen birtokolja-e a viselkedés végrehajtásához szükséges erőforrásokat, valamint, hogy a megfelelő/kellő lehetőségek jelen lesznek-e a helyzetben, míg az egyén ténylegesen meg nem próbálja végrehajtani a megfontolás alatt álló viselkedést (Ajzen és Madden, 1986).

Ugyanakkor lehetőségünk van az észlelt viselkedési kontroll, vagyis az egyénnek az azzal kapcsolatos hiedelmeinek a vizsgálatára, hogy mennyire lesz könnyű vagy nehéz az adott viselkedés kivitelezése, és sok esetben ezek a hiedelmek sokkal nagyobb jelentőséggel is bírnak a majdani viselkedés szempontjából, mint az egyén kezében lévő tényleges kontroll mértéke. Minél inkább úgy véli az egyén, hogy számos erőforrás és lehetőség birtokában van, és minél kevesebb gátat/akadályt/nehézséget elővételez, annál nagyobbnak kellene lennie a viselkedés felett észlelt kontroll mértékének. A viselkedés feletti kontrollal kapcsolatos hiedelmek részben alapulhatnak a viselkedéssel kapcsolatos múltbeli tapasztalatokon, ugyanakkor másodkézből származó információk is hatással lesznek rájuk, így például az ismerősök és barátok adott viselkedéssel kapcsolatos tapasztalatai, illetve olyan faktorok is, amelyek növelik/csökkentik a kérdéses viselkedés kivitelezésének a nehézségével kapcsolatos észleleteket. Így például az, ha egy jó barátunk elmeséli nekünk a legnehezebb sípályán szerzett tapasztalatait, bennünk is a kontroll érzetét keltheti (Ajzen és Madden, 1986). Hasonlóképp, ha egyik kollégánk elmeséli nekünk, hogy bökkenő nélkül évek óta fogad el kisebb nagyobb összegeket állampolgároktól különböző információkért cserébe, mi magunk is úgy észlelhetjük, hogy ez a cselekmény veszélytelen és könnyen kivitelezhető, ami fokozhatja az észlelt kontroll mértékét. Ugyanakkor, például egy azzal kapcsolatos hír, hogy szigorúbban fogják ellenőrizni az adatbázisból való információlekéréseket és azok jogosságát, fokozhatja a kivitelezés kapcsán észlelt nehézségeket. Pszichológiai szempontból a tényleges kontroll helyett tehát érdekesebb az egyén által észlelt kontroll mértéke, hiszen igazából ez lesz az, ami befolyásolja az egyén viselkedési szándékát és tényleges viselkedését (Ajzen, 1991).

3.2 A VISELKEDÉS FELETT ÉSZLELT KONTROLL ELKÜLÖNÍTÉSE MÁS KAPCSOLÓDÓ FOGALMAKTÓL

Ahhoz, hogy pontosan megragadhassuk a viselkedés felett észlelt kontroll fogalmát, először is el kell különítenünk azt más kapcsolódó, hasonló konstruktumoktól, mint pl.: Rotter (1966) kontrollhely fogalma. A szubjektív viselkedéses kontroll az emberek azzal kapcsolatos észleleteire utal, hogy mennyire könnyen vagy nehezen tudnak bizonyos viselkedéseket végrehajtani. A kontrollhely ezzel szemben az egyén azzal kapcsolatos vélekedésére utal, hogy a cselekedetei feletti kontrollt elsősorban ő maga gyakorolja, így a tetteinek a következményeiért ő maga felel (belső kontrollhely), vagy pedig viselkedését és annak következményeit is elsősorban a külső, helyzeti tényezők határozzák meg (külső kontrollhely, Rotter, 1966). Tehát a kontrollhely egy általános elvárás, amely a különböző helyzetekben, a különböző viselkedések esetében viszonylag stabil marad, ezzel szemben az észlelt viselkedéses kontroll különbözhet, és általában különbözik is a specifikus helyzetek és viselkedések esetében. Vagyis egy személy hihet abban, hogy általában az eredményeket a saját viselkedése határozza meg (belső kontrollhely), ugyanakkor ezzel egy időben azt is hiheti, hogy az arra való esélye, hogy hivatásos pilóta legyen, nagyon alacsony (alacsony észlelt viselkedés feletti kontroll, Ajzen, 1991).

A viselkedés felett észlelt kontrollal kapcsolatba hozható másik megközelítés Atkinson (1964, idézi Ajzen, 1991) teljesítménymotivációval kapcsolatos elmélete. Ebben az elméletben az egyik kiemelt, fontos faktor a sikerrel kapcsolatos várakozások csoportja, amit úgy határoz meg Atkinson (1964, idézi Ajzen, 1991), mint az annak a valószínűségével kapcsolatos észleleteket, hogy sikeres lesz az egyén az adott feladat teljesítésében. Tehát míg az észlelt kontroll a kivitelezés könnyedségével/nehézségével kapcsolatos, addig a teljesítménymotiváció pedig sokkal inkább a kivitelezés sikerességére vonatkozik.

A viselkedés feletti kontroll eredeti, Ajzen-féle (1991) megközelítéséhez a legközelebb Bandura (1977) énhatékonyság fogalma áll, ami az egyén azzal kapcsolatos ítéleteit ragadja meg, foglalja magába, hogy mennyire képes különböző viselkedéseket végrehajtani, amelyek egy lehetséges, várható helyzet megoldásához szükségesek. Bandura és munkatársainak kutatásai alapján az emberek viselkedését erőteljesen meghatározza az abban való bizalmuk, biztosságuk, hogy képesek végrehajtani azt a viselkedést. Az énhatékonysággal kapcsolatos hiedelmek befolyásolhatják a tevékenységekkel kapcsolatos választásainkat, azt, hogy milyen előkészületeket teszünk, mekkora erőfeszítéseket teszünk a végrehajtás során, valamint a gondolkodási mintázatainkra és érzelmi reakcióinkra is hatással vannak (Bandura, 1982, 1991, idézi Ajzen, 1991). Ehhez hasonlóan a viselkedés felett észlelt kontroll alapját a szükséges erőforrásokkal és lehetőségekkel kapcsolatos hiedelmeink jelentik (Ajzen, 1991).

Ezek a kontrollal kapcsolatos hiedelmek részben a viselkedéssel kapcsolatos múltbéli tapasztalatokon alapulhatnak, ugyanakkor a másodkézből származó információk, pl.: az ismerősök, barátok tapasztalatai, valamint egyéb tényezők is hatással vannak rájuk, amelyek növelik vagy csökkentik a kérdéses viselkedés végrehajtásának észlelt nehézségét. Minden egyes kontrollhiedelem esetében az adott kontrollelem észlelt erőssége is hatással van a viselkedési szándékra és a viselkedés mutatására, a kettő összeszorzódik. Tehát az összesített észlelt viselkedéses kontroll (*Perceived Behavioral Control - PBC*) mértékét úgy kapjuk meg, hogy összeadjuk ezeket a szorzatokat (Ajzen, 1991).

3.3 A VISELKEDÉS FELETT ÉSZLELT KONTROLL FORRÁSAI

Mint ahogy már említettük, a viselkedés felett észlelt kontroll az erőforrásokkal, lehetőségekkel és más olyan tényezőkkel kapcsolatos hiedelmeinkre épül, amelyek elősegíthetik vagy hátráltathatják a viselkedés mutatását. Egészen pontosan az észlelt viselkedéses kontroll annak a valószínűségével kapcsolatos hiedelmeket foglalja magába, hogy ezek a tényezők jelen lesznek-e vagy sem az adott helyzetben, valamint ezeknek a faktoroknak a viselkedést elősegítő/gátló hatásával kapcsolatos hiedelmek kerülnek súlyozottan mérlegelésre. Például az a hit, hogy rendelkezésre fognak állni steril tűk, növeli az afelett észlelt kontrollt, hogy saját magunknak adjuk be az inzulint. Hasonlóképp az a hiedelem/hit, hogy alacsony vércukorszint esetén valaki el fog ájulni, csökkenti a viselkedés felett észlelt kontroll mértékét. Vagyis a helyzet/viselkedés felett észlelt kontroll mértékét a kontrollal kapcsolatos hiedelmek, valamint a viselkedést elősegítő/hátráltató tényezők „hatásával" kapcsolatos észleletek együttesen határozzák meg (Yzer, 2012).

Az erőforrásokkal, lehetőségekkel és egyéb tényezőkkel kapcsolatos hiedelmek számos különböző forrásból származhatnak. Bandura (1977) 4 ilyen forrást feltételezett: vikariáló tanulás/tapasztalat, meggyőzés, fiziológiai állapotok és személyes tapasztalatok. A vikariáló tapasztalat a modellektől való megfigyelés alapján történő tanulást jelenti, amely magában foglalja például a médiában látottakat is. Bandura megközelítésében a meggyőzés elsősorban a társas befolyást jelenti, például amikor a család vagy a barátok azt mondják a személy számára, hogy képes megcsinálni. A fiziológiai visszajelzések szintén befolyásolhatják a viselkedés végrehajtására való képességgel kapcsolatos észleleteinket: például a személy a heves szívdobogást, izzadó tenyeret és a magas arousal más megnyilvánulásait úgy értelmezheti, mint a viselkedés végrehajtására való gyenge képességet. A személyes tapasztalatok jelentik a kontrollal kapcsolatos hiedelmek legfontosabb forrását, hiszen a múltbeli viselkedéses próbálkozásokkal kapcsolatos siker vagy kudarc jelzi az egyén számára, hogy képes-e végrehajtani a viselkedést vagy sem (Bandura, 1977).

Az észlelt kontroll beavatkozás révén való befolyásolása meglehetősen nehéz lehet, ha az észlelt kontroll személyes tapasztalatokon alapszik, ilyenkor az adott viselkedés ismételt megpróbálására lehet szükség az intervenció keretében (pl.: szerencsejáték-függő személy nyerő szériáját követően meglehetősen nehéz elhitetni vele, hogy nincs kontrollja az események felett, és a korábbi sorozatos sikerei igazából csak a szerencsének köszönhetőek) (Yzer et al., 2003; idézi Yzer, 2012).

3.4 AZ ÉSZLELT VISELKEDÉS FELETTI KONTROLL SZEREPE A TERVEZETT VISELKEDÉSEK KIVITELEZÉSÉBEN

Ajzen (1991) szerint a viselkedés felett észlelt kontroll a tervezett viselkedések előrejelzésének egyik kulcstényezője: az észlelt kontroll magas szintjének fokoznia kellene az egyén arra való szándékát, hogy végrehajtsa a viselkedést, míg az alacsony szintje esetén pedig az egyénnek kevésbé motiváltnak kellene lennie a viselkedés végrehajtására. A viselkedés felett észlelt kontroll viselkedésre kifejtett hatása attól is függ, hogy mennyire vagyunk magabiztosak az észleleteinket illetően, illetve mennyire pontosak a kontrollal kapcsolatos észleleteink. A viselkedés felett észlelt kontroll akár az attitűdök viselkedésre gyakorolt hatását is módosíthatja (Barua, 2013).

A tervezett viselkedés elmélete szerint az észlelt viselkedéses kontroll és a viselkedési szándék segítségével közvetlenül előre tudjuk jelezni az adott viselkedés tényleges megjelenését. Azt feltételezhetjük, hogy a viselkedés felett észlelt kontroll mértékének csak akkor lesz erőteljes hatása a viselkedésre, amennyiben a szóban forgó viselkedés nem állhat teljes mértékben az egyén kontrollja alatt. Amennyiben a viselkedés teljes mértékben az egyén szabad akaratának a függvénye, akkor a viselkedés felett észlelt kontroll irreleváns lesz a viselkedés bejóslásában. A viselkedés feletti kontrollal kapcsolatos észleleteknek a helyzetben jelenlévő tényleges kontrollt kell visszatükrözniük, bizonyos pontossággal. Amennyiben ez nem így van, akkor a viselkedés felett észlelt kontroll mérése nem igazán tud hozzátenni a viselkedés bejóslásához. Azt is feltételezhetjük, hogy mind a viselkedési szándék, mind pedig a viselkedés felett észlelt kontroll szükségesek a viselkedés megjelenéséhez, vagyis a kettőnek interaktív hatása van: a szándék viselkedésre gyakorolt hatása az észlelt kontroll függvénye (Ajzen és Madden, 1986).

Minél nagyobb az észlelt kontroll, annál motiváltabbak vagyunk a viselkedés végrehajtására. Pl.: két személy közül, akik ugyanolyan mértékben motiváltak arra, hogy megtanuljanak síelni, és mindketten meg is próbálják, az a személy fog nagyobb valószínűséggel kitartóbban próbálkozni, aki hisz abban, hogy képes elsajátítani ezt a tevékenységet. A másik ok, ami miatt feltételezhetjük, hogy közvetlen kapcsolat van a viselkedéses kontroll és a viselkedés tényleges megjelenése között az az, hogy az észlelt viselkedéses kontroll sok esetben a tényleges kontroll mérésének helyettesítőjeként szolgálhat, de természetesen ez nagymértékben függ az észleletek pontosságától is. Az észlelt viselkedéses kontroll nem feltétlenül realisztikus, amikor pl.: egy személynek viszonylag kevés információja van a viselkedéssel kapcsolatban, vagy amikor az elvárások és elérhető erőforrások megváltoztak, vagy amikor új, ismeretlen elemek kerülnek be a szituációba. Ezeknek a körülményeknek az esetében, az észlelt viselkedéses kontroll mérése nem sok hozzájárulást tesz a viselkedés előrejelzésének pontosságához. Ugyanakkor, ha az észlelt viselkedéses kontroll reális, akkor a viselkedés kivitelezésére irányuló kísérlet valószínűségének bejóslója lehet (Ajzen, 1985, Ajzen, 1991).

Az észlelt viselkedéses kontroll viselkedési szándékra gyakorolt hatását számos kutatás igazolta (pl.: Armitage és Conner, 2001; Albarracín, Johnson, Fishbein és Muellerleile, 2001; Cooke és French, 2008). A modell alapvetően azt feltételezi, hogy minél pozitívabbak a viselkedés végrehajtásával kapcsolatos attitűdjeink, minél inkább arra számítunk, hogy normatív támogatást kapunk a viselkedés végrehajtása során, és minél inkább hiszünk abban, hogy képesek vagyunk végrehajtani az adott viselkedést, annál nagyobb lesz a viselkedési szándék. Abban az esetben, ha az egyén nem tudja végrehajtani az adott viselkedést, mert nincsenek meg az ahhoz szükséges képességei, vagy vannak olyan szituációs tényezők, amelyek gátolják a viselkedés kivitelezését, akkor az egyénnek nincs valódi/tényleges kontrollja a viselkedés felett. Olyan mértékben fogja az észlelt kontroll befolyásolni az egyén viselkedését, amennyire az egyén kontrollal kapcsolatos észleletei megfelelnek a helyzet feletti tényleges kontroll mértékének (Yzer, 2012).

A tervezett cselekvés elméletének két verziója létezik. A másik megközelítés arra hívja fel a figyelmet, hogy sok olyan helyzet van, amikor az adott viselkedés megjelenése nemcsak a viselkedésre irányuló motiváció, hanem a viselkedés felett észlelt kontroll mértékének is a függvénye. Vagyis a második megközelítés szerint a viselkedés felett észlelt kontroll nem csak közvetetten, a viselkedési szándékon keresztül fejti ki a hatását a viselkedésre, hanem közvetlenül is. Szigorúan véve természetesen a viselkedés feletti tényleges kontroll az, ami közvetlen hatást gyakorol a viselkedés megjelenésére, nem pedig az észlelt kontroll. Ugyanakkor sok esetben az észlelt kontroll egész pontosan visszatükrözi a helyzetben rendelkezésre álló lehetőségeket és erőforrásokat. A modell feltételezése szerint a viselkedési szándékot, és így a viselkedést befolyásoló tényezők közül a viselkedés felett észlelt kontroll az a tényező, amelynek nemcsak közvetett, azaz a viselkedési szándékon keresztül kifejtett, hanem közvetlen hatása is lehet a viselkedésre. Ugyanakkor arról természetesen nem feledkezhetünk el, hogy a viselkedés felett észlelt kontroll hatása nagymértékben függ az adott szituációtól is (Ajzen és Madden, 1986). Az empirikus vizsgálatok ugyanakkor nem támasztották alá egyértelműen ezt az elképzelést, nem mutattak ki túlzottan erős közvetlen hatást: ez alapján úgy tűnik, hogy ahelyett, hogy a viselkedéses kontroll közvetlenül befolyásolná az egyén viselkedését, az első elképzelésnek megfelelően inkább a viselkedési szándékon keresztül fejti ki a hatását (Ajzen, 2011; 2012). Eagly és Chaiken (1993, idézi Barua, 2013) is amellett érvelnek, hogy a viselkedés felett észlelt kontroll csak abban az esetben fokozza a viselkedési szándékot, ha a viselkedéssel kapcsolatban az egyénnek pozitív attitűdjei vannak, ami szintén arra utal, hogy a viselkedés felett észlelt kontroll moderálhatja az attitűdök és normák viselkedési szándékra gyakorolt hatását.

Amennyiben úgy észleljük, hogy kontrollunk van a viselkedés felett, akkor nagyobb valószínűséggel fogunk a szándékainknak megfelelően viselkedni, mint amikor kis kontrollt észlelünk a viselkedés felett. Abban az esetben, ha egy személy nem szándékozik végrehajtani egy viselkedést, akkor az észlelt viselkedés feletti kontroll és a viselkedés között negatív korreláció van (Fishbein és Ajzen, 2010; idézi Yzer, 2012). Ez logikus, hiszen a kérdőívek a legtöbb esetben azt kérdezik a személytől, hogy mennyire véli úgy, hogy végre tudja hajtani az adott viselkedést. Ennek megfelelően a személy vélheti úgy, hogy teljes kontrollja van a viselkedés felett, illetve a viselkedés elkerülése felett. Abban az esetben, ha a személy nem szándékozik végrehajtani egy viselkedést, és minél nagyobb kontrollt érez a viselkedés felett, annál valószínűbb az, hogy a szándékainak megfelelően fog viselkedni, azaz nem fogja végrehajtani azt a cselekvést (Yzer, 2012).

A viselkedés felett észlelt kontrollt tekintik a viselkedési szándékot követően a viselkedés második legfontosabb meghatározójának (Armitage és Conner, 1999). Ajzen (1991) ugyanakkor arra hívja fel a figyelmet, hogy a viselkedési szándékot meghatározó tényezők, azaz az attitűdök, normák és a viselkedés felett észlelt kontroll a viselkedéstől és az adott helyzettől függően eltérő mértékben járulhatnak hozzá a viselkedés bejóslásához. Így például azokban a helyzetekben, ahol erőteljesek, erősek az attitűdök, vagy ahol a normatív befolyás erőteljes, a viselkedés felett észlelt kontroll mértéke kisebb mértékben jósolhatja be a viselkedési szándékot. Így Ajzen (1991) amellett érvel, hogy a viselkedés felett észlelt kontroll és szándék kapcsolata a viselkedés típusának és a szituáció természetének a függvénye. Ezt támasztják alá azok a vizsgálati eredmények is, amelyek szerint az attitűd erőssége (pl.: Sparks, Hedderley és Shepherd, 1992) és a szociabilitásban meglévő egyéni különbségek (Trafimow és Finlay, 1996) fokozzák az attitűdök és szubjektív normák prediktív erejét.

3.5 AZ ÉSZLELT VISELKEDÉS FELETTI KONTROLLAL KAPCSOLATOS KÉRDÉSEK, PROBLÉMÁK

Bár az egyértelmű, hogy a viselkedés felett észlelt kontroll talán az egyik legmeghatározóbb eleme a tervezett viselkedés modelljének, ugyanakkor azt mondhatjuk, hogy egyben a modell egyik legtöbbet vitatott eleme is: számos kérdés és ellentmondás merült fel a definíciója, konceptualizációja és mérése kapcsán. Ajzen (2002a) eredeti feltételezése szerint a viselkedés felett észlelt kontroll bizonyos tekintetben átfedésben van Bandura (1977) énhatékonyság fogalmával. A tervezett cselekvés elméletének „fiatal korában" Ajzen és Madden (1986) a viselkedés felett észlelt kontrollt meglehetősen egyértelműen úgy definiálták, mint az egyén azzal kapcsolatos hiedelmét, hogy mennyire lesz könnyű vagy nehéz az adott viselkedés kivitelezése, végrehajtása. Ebben a megközelítésben a viselkedés felett észlelt kontroll az egyén külső (idő, elérhetőség, mások együttműködése) és belső (tudás, akaraterő, képességek) tényezőkkel kapcsolatos észleleteit tükrözné. Ugyanakkor Sparks, Guthrie és Sheperd (1997) rámutattak arra, hogy Ajzen (pl.: Ajzen és Madden, 1986) ebben a korai időszakban a viselkedés felett észlelt kontrollt olyan itemekkel is mérte, amelyek az egyén azzal kapcsolatos észleleteire irányultak, hogy mekkora kontrollja van a helyzet/viselkedés felett, vagyis amelyek azt vizsgálták, hogy az egyén mennyire érzi úgy, hogy a viselkedés a kontrollja alatt áll (Ajzen, 2002a). Az Ajzen (pl.: Ajzen és Madden, 1986) által alkalmazott gyakorlatnak megfelelően a legtöbb kutatás, amely az észlelt viselkedéses kontroll hatásával foglalkozott, egy egydimenziós konstruktumként kezelte és mérte ezt a faktort: vagyis a kontroll különböző aspektusaira (külső és belső tényezőkkel, illetve a helyzet feletti kontrollal kapcsolatos észleletek) vonatkozó kérdésekre adott válaszokat összesítették. Ugyanakkor ezt a gyakorlatot számos kritika érte: egyre több kutató vetette fel azt, hogy nem egy egydimenziós, hanem sokkal inkább egy multidimenzionális konstruktummal állunk szemben (pl.: Trafimow, Sheeran, Conner és Finlay, 2002). Mások szerint az észlelt kontroll mérése nem egy különálló faktorra irányul, hanem lehetséges, hogy igazából csak a viselkedéssel kapcsolatos attitűdöknek egy kiegészítő méréséről van szó (pl.: Trafimow és Duran, 1998). Egyesek pedig teljes mértékben kétségbe vonták, hogy a viselkedés felett észlelt kontrollt érdemben el lehetne különíteni a viselkedési szándékoktól (Fishbein, 1997; idézi Kraft, Rise, Sutton és Roysamb, 2005; Rhodes és Courneya, 2003).

Ahogy azt említettük, Ajzen (pl.: Ajzen és Madden, 1986) kezdetben alapvetően azt feltételezte, hogy a viselkedés felett észlelt kontroll gyakorlatilag megfeleltethető a Bandura-féle (1977) énhatékonyság fogalomnak. Manstead és Van Eekelen (1998) amellett érveltek, hogy nyilvánvalóan van átfedés az észlelt viselkedéses kontroll és énhatékonyság között, hiszen mindkét konstruktum a kontrollal kapcsolatos. Az észlelt viselkedés feletti kontroll az adott viselkedés kivitelezésének könnyedségére/nehézségére, az énhatékonyság pedig a viselkedés kivitelezésére vonatkozik. Ugyanakkor több arra utaló kutatási eredmény is van, hogy a kettő fogalom mégsem teljesen ugyanazt a dolgot takarja. Például Dzewaltowski, Noble és Shaw (1990), Terry és O'Leary (1995) illetve White, Terry és Hogg (1994) is olyan eredményekről számoltak be, amelyek támogatják azt a megközelítést, hogy a viselkedés felett észlelt kontrollt és énhatékonyságot külön álló tényezőkként kell kezelni. Terry és munkatársai (Terry és O'Leary, 1995; White, Terry és Hogg, 1994) pedig amellett érvelnek, hogy az észlelt viselkedés feletti kontrollra úgy tekinthetünk, mint ami a viselkedéssel kapcsolatos külső korlátozó/gátló tényezőknek a függvénye, ezzel szemben az énhatékonyságot pedig úgy foghatjuk fel, mint ami inkább a belső kontrolltényezőkkel áll kapcsolatban. Terry és O'Leary (1995) például azt találták, hogy az énhatékonyság előre jelezte az edzési szándékot, a viselkedést viszont nem, ezzel szemben az észlelt viselkedési kontroll pedig szignifikáns előrejelzője volt a konkrét viselkedésnek (az arra irányuló szándéknak pedig nem). White és munkatársai (1994) hasonló eredményekről számoltak be a kondom használat, illetve a kondom használat partnerrel való megbeszélése kapcsán (Tavousi és mtsai., 2009). Ezzel szemben Sparks, Guthrie és Shepherd (1997) az észlelt nehézség és észlelt kontroll között tettek különbséget, amellett érvelve, hogy az észlelt nehézségek mérése relevánsabb lehet a válaszadók számára is, illetve közelebb áll Ajzen (1991) eredeti észlelt viselkedési kontroll megközelítéséhez is. Sparks és munkatársai (1997) első vizsgálatukban azt találták, hogy sem az észlelt nehézség, sem pedig az észlelt kontroll nem jósolták be a szóban forgó viselkedést (sült burgonya fogyasztásának csökkentése). A második vizsgálatban azt találták, hogy az észlelt nehézség önállóan előre jelezte a viselkedési szándékot, az észlelt kontroll viszont nem. Ezeket az eredményeket úgy értelmezték, mint amelyek az észlelt nehézség mérését támogatják az észlelt kontroll

mérésével szemben. Sparks és munkatársainak (1997) a koncepciójával szemben felvethető ugyanakkor, hogy ez a fajta megközelítés nem tesz különbséget a külső (pl.: elérhetőség) és belső (pl.: motiváció) tényezőkkel kapcsolatban észlelt nehézségek között. Ezek alapján az észlelt nehézség és kontroll különválasztása nem feltétlenül a legjobb megközelítés, hiszen az észlelt kontroll a külső kontrollhoz, az észlelt nehézségek ugyanakkor a külső és belső kontrollhoz is kapcsolódhatnak (Armitage és Conner, 1999).

Az utóbbi években tehát egyre jellemzőbbé vált az a megközelítés, hogy a viselkedés felett észlelt kontroll egy multidimenzionális konstruktum, amely két különböző, ugyanakkor egymással kapcsolatban álló komponensből épül fel (Ajzen, 2002a). Ajzen maga is „követte ezt a trendet" (2002a), és ennek megfelelően azt javasolja, hogy a viselkedés felett észlelt kontrollt úgy kell értelmezni, mint ami két komponensből épül fel, amit ő énhatékonyságnak és észlelt kontrollnak titulált. Ehhez a megközelítéshez Trafimow és munkatársai (2002) pedig empirikus támogatást nyújtottak. Ajzen (2002b) szerint a viselkedés felett észlelt kontroll énhatékonyság komponense arra utal, hogy mennyire észleli nehéznek/könnyűnek az egyén a viselkedés végrehajtását, vagyis az egyén azzal kapcsolatos biztosságát/bizonyosságát foglalja magába, hogy képes, képes lenne végrehajtani a viselkedést, ha akarja/akarná. Ajzen (2002b) szerint a PBC észlelt kontroll komponense pedig az egyén azzal kapcsolatos hiedelmét foglalja magába, hogy kontrollja van a viselkedés felett, vagyis a viselkedés kivitelezése vagy elkerülése rajta múlik.

4. A VISELKEDÉS FELETT ÉSZLELT KONTROLL ÉS ETIKÁTLAN DÖNTÉSEK, VISELKEDÉSEK – A VISELKEDÉS FELETT ÉSZLELT KONTROLL HELYE A SZEM-MODELLBEN

A tervezett cselekvés modelljét, és ennek megfelelőn a viselkedés felett észlelt kontrollt is számos viselkedéssel összefüggésben vizsgálták, amelyek között megjelentek egyszerű stratégiai választások, illetve nagy személyes vagy szociális jelentőséggel bíró cselekedetek is, mint pl.: az abortusz, marihuánafogyasztás. A vizsgálatok egy része etikátlan viselkedések (csalás, lopás, hazudás, pl.: Beck és Ajzen, 1991) esetében vizsgálták a modell bejósló erejét. Beck és Ajzen (1991) azt feltételezték, hogy mivel ezek felett a viselkedések felett az egyénnek csak korlátozott kontrollja van, így ezeknek a viselkedéseknek az esetében az egyén észlelt viselkedéses kontrolljának még inkább befolyásolnia kellene a viselkedési szándékot. Eredményeik szerint az erőforrásokkal és lehetőségekkel kapcsolatos észleleteknek, azaz a viselkedés felett észlelt kontroll mértékének jelentős szerepe van az erkölcstelen viselkedések, illetve a viselkedési szándék előrejelzésében: ezeknek a viselkedéseknek a megjelenését erőteljesen befolyásolják a potenciális korlátokkal és lehetőségekkel kapcsolatos észleletek (Beck és Ajzen, 1991).

Hunyady és Münnich (2016) specifikusan a korrupciós cselekedetekre terjesztették ki a tervezett viselkedés modelljét, megalkotva így a SZEM-modellt (Szilárd erkölcsiség mutató pszichológiai háttérmodell). A SZEM-modell alapját a tervezett cselekvés modellje jelenti, ugyanakkor további, a korrupciós cselekmények szempontjából releváns, specifikus tényezőkkel egészítették ki. Ennek keretében sorra vették azokat a tényezőket, amelyek hatással lehetnek a korrupciós viselkedés kapcsán észlelt kontroll mértékére. Ezeknek a tényezőknek két csoportját azonosították: a belső, személyes, valamint a külső, szituációs tényezők csoportját. A belső, személyes tényezők között olyan faktorok jelennek meg, mint a rendelkezésre álló információk, képességek, ügyesség az érzelmi ráhangolódás/nyomás, illetve az önhatékonyság. A külső, szituációs faktorok között pedig olyan tényezőket azonosítottak, mint például az egyszeri lehetőségek jelenléte, a lehetőségek általános hiánya, valamint a másoktól való függés, kooperáció szükségessége (pl.: egyedül nem képes végrehajtani az adott cselekményt) (Hunyady és Münnich, 2016). A korrupciós cselekmények kapcsán a viselkedés felett észlelt kontroll mértékét olyan tényezők is befolyásolják, mint a lebukás veszélye, büntetések mértéke; a korrupciós kapcsolattal járó költségek mértéke (Rabl és Kühlmann, 2008).

4.1 A KONTROLL, MINT A KORRUPCIÓS CSELEKMÉNY MEGELŐZŐ ESZKÖZE

Rabl és Kühlmann (2008) kutatási eredményei alapján az attitűdök mellett a viselkedés felett észlelt kontroll a legfontosabb tényező a korrupciós cselekmények elkövetésére irányuló döntéshozatal során, ennek megfelelően fontos prevenciós eszközt jelenthet. Számos esetben a munkáltatók azzal próbálják meg csökkenteni az etikátlan viselkedés munkahelyen való megjelenését, hogy fokozzák a dolgozó viselkedése feletti külső kontroll mértékét, vagyis csökkentik a dolgozó azzal kapcsolatos észleletét, hogy ő tartja kézben az eseményeket. A lebukás lehetőségének jelenléte valóban csökkenti a korrupciós cselekmény végrehajtására irányuló szándékot, ugyanakkor a kutatások szerint a külső kontrollnak van egy inverz, negatív hatása, mégpedig az integritás megőrzésére irányuló intrinzik, belső motivációra (Schulze és Frank, 2003). A külső kontroll és a kilátásba helyezett szankciók fokozásával az a benyomás alakulhat ki az egyénben, hogy gyakoriak az etikátlan cselekedetek abban a szervezetben, vagyis elfogadhatóbbnak tűnnek ezek a cselekmények. Úgy tűnik, hogy a lebukás veszélyének mérlegelése az etikus viselkedéssel kapcsolatos döntéshozás során eltereli az emberek figyelmét a morális aspektusról, és helyette a költségek-nyereségek kerülnek az előtérbe. Tehát mindenképp fontos, hogy bevezessünk bizonyos kontrollfolyamatokat, ugyanakkor arra is figyelnünk kell, hogy ezek ne kizárólag, vagy ne túlnyomóan külső kontrolleszközök legyenek, hanem olyan lépéseket is kell tennünk, amelyek a morális integritás megőrzésére irányuló belső, intrinzik motivációkat erősítik meg (Rabl és Kühlmann, 2008).

5. A BELÜGYI RENDVÉDELMI SZERVEK ÁLLOMÁNYA KÖRÉBEN VÉGZETT KUTATÁS

Annak azonosítása érdekében, hogy hazai viszonylatban milyen tényezők, illetve mekkora súllyal játszanak szerepet a korrupciós cselekményekben, a belügyi rendvédelmi szervek állománya körében átfogó felmérést végeztünk (Papp, Münnich, 2021; Malét-Szabó, 2021). Ennek keretében igyekeztünk azonosítani, hogy a SZEM-modellben leírt, a korrupciós cselekmény szempontjából meghatározó tényezők hogyan nyilvánulnak meg a tényleges korrupciós viselkedések esetében. Mindezt tettük abból a célból, hogy ezeknek a tapasztalatoknak a mentén azonosítsuk azokat a jeleket, amelyek előre jelezhetik a korrupciós cselekmény elkövetését, illetve az arra irányuló szándékot. Ennek a kutatásnak a keretében olyan kollégák véleményét is megkérdeztük a témával kapcsolatban, akiknek van/volt rálátása konkrét korrupciós eseményekre, illetve azok elkövetőire. Az esettel kapcsolatos vélekedéseiket, észleleteiket interjúk, illetve kérdőíves megkérdezés segítségével is igyekeztünk átfogóan megismerni.

5.1 AZ INTERJÚK TAPASZTALATAI

Az interjúk során igyekeztünk feltárni, hogy a külső szemlélők szerint a korrupciós cselekmény elkövetőjének mekkora kontrollja van az események felett, mennyire tartja a kezében a helyzet alakulását. Emellett az általános benyomás mellett, a viselkedés felett észlelt kontroll különböző forrásaival, összetevőivel kapcsolatos kérdéseket is feltettünk, igyekeztünk felmérni, hogy a korrupciós cselekmény elkövetője mennyire volt jól informált, tapasztalt, mennyire rendelkezett széles kapcsolati hálóval. Összesen 14 kontrollal kapcsolatos kérdést tettünk fel interjúalanyainknak, és végül 81 személy válaszait vetettük analízis alá (a mintából azokat a válaszadókat kihagytuk, akik nem tudtak a kontrollal kapcsolatos kérdésekre válaszolni). A következő (*1. számú*) ábra szemlélteti a válaszadók egyes szakterületek közötti megoszlását:

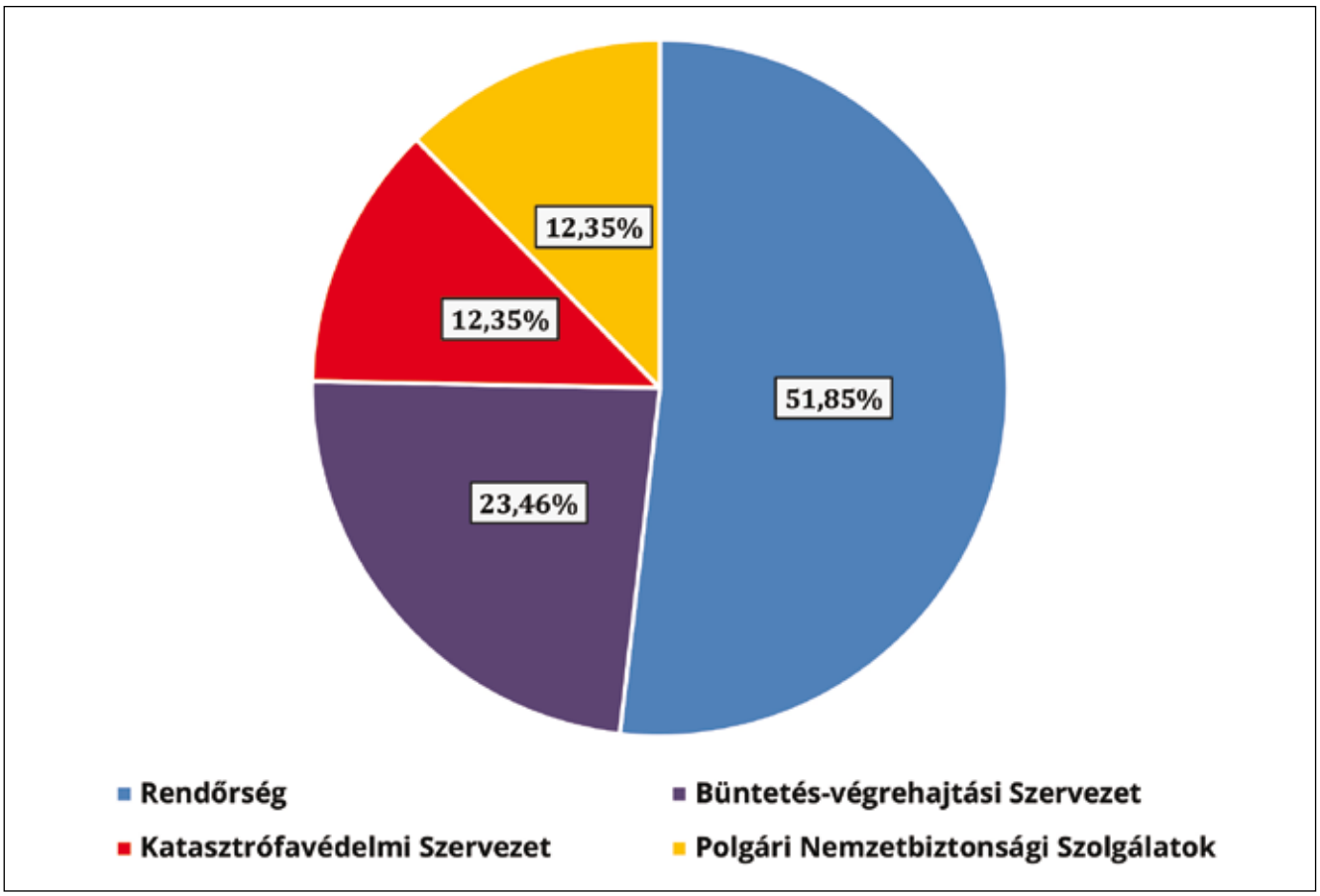

1. ábra: *A válaszadóink megoszlása az egyes rendvédelmi szervek között*

Az első kérdésünk arra vonatkozott, hogy általában mennyire látták úgy, hogy a korrupciós cselekményt elkövető személy a kezében tartotta az események alakulását. Erre a kérdésre a válaszadóink egy része egy skálaértékkel fejezte ki válaszát, mások pedig „szövegesen" válaszoltak. A kapott válaszokat végül öt kategóriába soroltuk be:

		Gyakoriság	%
Helyzet feletti kontroll mértéke	*Minimális/alacsony*	17	22,4%
	Közepes	6	7,9%
	Magas	48	63,2%
	Fokozódó	0	0,0%
	Csökkenő	4	5,3%

1. táblázat: *Az első kontrollal kapcsolatos interjúkérdésre adott válaszok csoportosítása*

Ez alapján is láthatjuk, hogy a válaszadók jelentős része úgy észlelte, hogy a korrupciós cselekményt elkövető személyek a kezükben tartják az események alakulását, nem vagy kevésbé jellemző az, hogy csak sodródnának az eseményekkel.

A további kontrollal kapcsolatos kérdéseinkre válaszadóink egy 1-től 11-ig terjedő skála mentén válaszoltak. Azt mondhatjuk, hogy általában úgy észlelték az interjúalanyaink, hogy a korrupciós cselekményt elkövető személy kezében viszonylag nagy kontroll van (átlag = 7,2949; medián = 7,4615; szórás = 1,5621). A kontroll különböző forrásaival kapcsolatos – mennyire látta azokat jellemzőnek az általa ismert korrupt egyén esetében – vélekedések felmérése érdekében az egyes kérdések esetén is megvizsgáltuk az interjúalanyaink válaszait. A következő (*2. számú*) táblázat tartalmazza az egyes kérdésekre adott válaszok mediánjait, átlagait és szórásait.

	Medián	Átlag	Szórás
1. ...magabiztosan lépett fel a különböző helyzetekben?	9,00	9,12	1,853
2. ...mindig a saját szájíze szerint tudta alakítani az események alakulását?	8,00	7,51	2,404
3. ...hangoztatta, hogy mindent kézben tart?	7,00	6,51	3,133
4. ...úgy tűnt, hogy csak sodródik az eseményekkel?	2,00	3,19	2,409
5. ...mindig jól informáltnak, tájékozottnak tűnt a szervezeten belüli eseményekkel kapcsolatban?	8,00	8,17	2,333
6. ...ismerte a szabályokban meglévő kiskapukat, ismerte a rövidebb utakat?	9,00	8,20	2,532
7. ...kellően tapasztalt, gyakorlott volt, mindig tudta, hogy mi legyen a következő lépés?	9,00	8,58	2,169
8. ...széles kapcsolati hálóval, kapcsolatrendszerrel rendelkezett?	9,00	7,78	2,876
9. ...mindig tudta, hogy kihez kell fordulni információért a különböző ügyekben?	9,00	8,14	2,681
10. ...mindig mindenre volt egy embere, aki segíteni tudott neki?	7,00	6,42	3,173
11. ...számíthatott arra, bízhatott abban, hogy mások segíteni fognak neki?	8,00	7,20	2,929
12. ...általában alábecsülte a különböző helyzetekben jelenlévő kockázat mértékét?/hajlandó volt belemenni kockázatos helyzetekbe is?	5,00	5,59	3,236
13. ...szóvá tette azt, hogy az ilyen ügyekben sosem buknak le?	2,00	2,69	2,416

2. táblázat: *Az egyes interjúkérdésekre adott skálás válaszok mediánjai, átlagai és szórásai (a válaszadás 1-től 11-ig terjedő skálán történt)*

A kontroll összetevőinek mentén azt láthatjuk, hogy a válaszadók általában úgy látták, hogy a korrupciós cselekmény elkövetői:

- Magabiztosak, mindig, minden helyzetben a kezükben tartják a dolgok alakulását, azokat a saját érdekeiknek megfelelő irányba terelik, ugyanakkor ezt nem hangoztatják nyíltan;
- Tájékozottak, jól informáltak;
- Kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkeznek, számíthatnak mások segítségére;
- Egy kissé hajlamosak lehetnek alábecsülni a különböző helyzetekben jelenlévő kockázatokat, belemenni kockázatos helyzetekbe.

A válaszok alapján a korrupciós cselekményt elkövető személyek két típusát különíthetjük el a helyzet feletti kontroll szempontjából. Az egyik típusra („*profi korrupt*") jellemző az, hogy maximális kontrollja van a helyzet felett, vagy legalábbis törekszik arra, hogy teljes mértékben ő irányítsa az események alakulását. Az elkövetőknek erre a csoportjára jellemző az, hogy kezdettől fogva tudatosan kapcsolódnak/vonódnak be a korrupciós cselekménybe (legyen az egyéni vagy éppen szervezett korrupciós cselekmény). Ezeket a személyeket a válaszadók úgy jellemzik, mint magabiztos, tapasztalt, jól informált kollégák, akik egyáltalán nem sodródnak az árral, nem a helyzet áldozatai, hanem tudatosan alakítják az eseményeket.

Az elkövetők másik típusára pedig az jellemző, hogy minimális kontrollja volt az események menete felett, egyszerűen belesodródott a korrupciós viselkedésbe, és azt követően is inkább csak sodródott az eseményekkel, kevéssé volt jellemző az, hogy tudatosan a saját érdekeinek megfelelően alakította volna a helyzetet. A válaszadók sok esetben arról számolnak be, hogy az ilyen sodródó egyéneket gyakran az érzelmek, magánéleti problémák terelték a korrupció útjára, amiből aztán „*nem volt kiút*". Ez az árral való sodródás különösen jellemző a korrupciós cselekmény kezdetén, ugyanakkor az idő múlásával a korrupt személyek egy része „belejön a dolgokba", és egyre ügyesebben alakítják úgy a dolgokat, hogy az a számukra kedvező legyen, vagyis fokozódó kontrollt élnek meg.

A helyzettel való sodródás mértékére vonatkozó kérdésre (*4.*) adott válaszok mediánja (2,00) mentén kettéosztottuk a válaszadókat, és így összehasonlítottuk azoknak a személyeknek a válaszait, akik úgy vélték, hogy a korrupt személy csak sodródott az eseményekkel, azokéval, akik szerint teljes mértékben kontrollálta az események alakulását. Jelentkeztek különbségek az elkövetők ennek a két csoportjával kapcsolatos észleletekben (az állítások pontos tartalmát az előző *2. számú* táblázat tartalmazza).

	Sodródás					
	Nem sodródik			***Sodródik***		
	Medián	Átlag	**Szórás**	**Medián**	Átlag	**Szórás**
1.	10,00**	9,84	1,429	8,50**	8,22	1,944
2.	9,00**	8,16	2,236	7,00**	6,69	2,388
3.	8,00**	7,09	3,487	6,00**	5,79	2,488
5.	9,00**	8,67	2,216	8,00**	7,56	2,360
6.	9,00**	8,64	2,404	8,00**	7,64	2,609
7.	10,00**	9,33	1,595	8,00**	7,64	2,431
8.	9,00*	8,17	2,956	8,00*	7,31	2,745
9.	9,00	8,11	2,923	9,00	8,17	2,384
10.	7,00	6,31	3,368	7,00	6,56	2,951
11.	8,00	7,31	3,152	7,00	7,06	2,661
12.	4,00	5,14	3,436	6,00	6,14	2,919
13.	2,00	2,91	2,666	1,50	2,40	2,052

*Megjegyzés:**: szignifikáns különbség ($p < 0,05$); *: tendencia szintű különbség ($p = 0,076$)*

3. táblázat: *A korrupciós cselekménybe belesodródó, illetve az azt kontrolláló elkövetőkkel kapcsolatos észleletek*

A korrupciós cselekménybe belesodródó személyekre jellemzőbbnek látták a válaszadók, hogy általában kevésbé tűnnek magabiztosnak, kevésbé tudják a saját érdekeiknek megfelelően irányítani az eseményeket. Általában kevésbé látták őket tájékozottnak, jól informáltnak (szabályokban meglévő kiskapuk ismerete, kellő tapasztalat megléte) és kevésbé vélték jellemzőnek azt, hogy kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkeznének. Ugyanakkor az elkövetőknek erre a csoportjára jellemzőbbnek tartották (bár ezek a különbségek nem szignifikánsak), hogy hajlamosabbak alábecsülni a különböző helyzetekben jelenlévő kockázatokat. Ezzel szemben az eseményekkel nem sodródó, *„profi korrupt"* személyeket úgy észlelik, hogy a különféle helyzetekben magabiztosan lépnek fel, gyakrabban tudják a saját érdekeiknek megfelelően alakítani az események alakulását, tájékozottabbak, jól informáltak. Széles kapcsolati hálóval rendelkeznek. Általában kevésbé hajlamosak a kockázatok alábecslésére, kevésbé kockázatvállalóak.

Az egyes szervezeti egységek (Rendőrség, Büntetés-végrehajtás, Katasztrófavédelem és Nemzetvédelem) között esetlegesen jelenlévő különbségeket is megpróbáltuk feltárni. Az eredmények alapján a következő kérdések mentén jelentkeztek szignifikáns, illetve tendencia szintű különbségek az egyes szervezeti egységek kötelékébe tartozó válaszadóink észleletei között:

- 2. kérdés: *„…mindig a saját szájíze szerint tudta alakítani az események alakulását?"* (H = 8,845; df = 3; $p < 0{,}05$)
- 3. kérdés: *„…hangoztatta, hogy mindent kézben tart?"* (H = 7,785; df = 3; $p = 0{,}051$)
- 8. kérdés: *„…széles kapcsolati hálóval, kapcsolatrendszerrel rendelkezett?"* (H = 10,763; df = 3; $p < 0{,}05$)
- 10. kérdés: *„…mindig mindenre volt egy embere, aki segíteni tudott neki?"* (H = 11,033; df = 3; $p < 0{,}05$)

A következő (*2-5. számú*) ábrák szemléltetik a három fő rendvédelmi szerv – a rendőrség, a büntetés-végrehajtási és a katasztrófavédelmi szervezet állománya – között megjelenő észlelésbeli különbségeket.

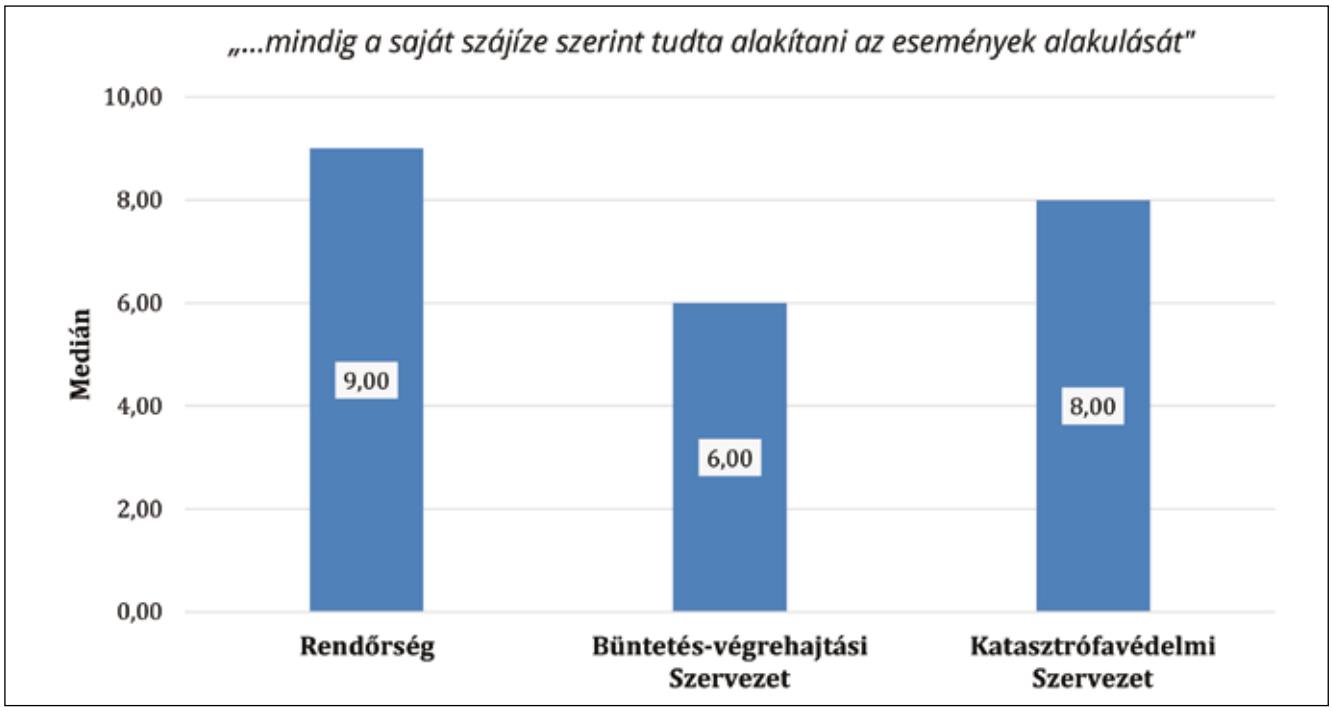

2. ábra: *Az egyes szakterületeken dolgozó interjúalanyok 2. kérdésre adott válaszaiban megjelenő különbségek*

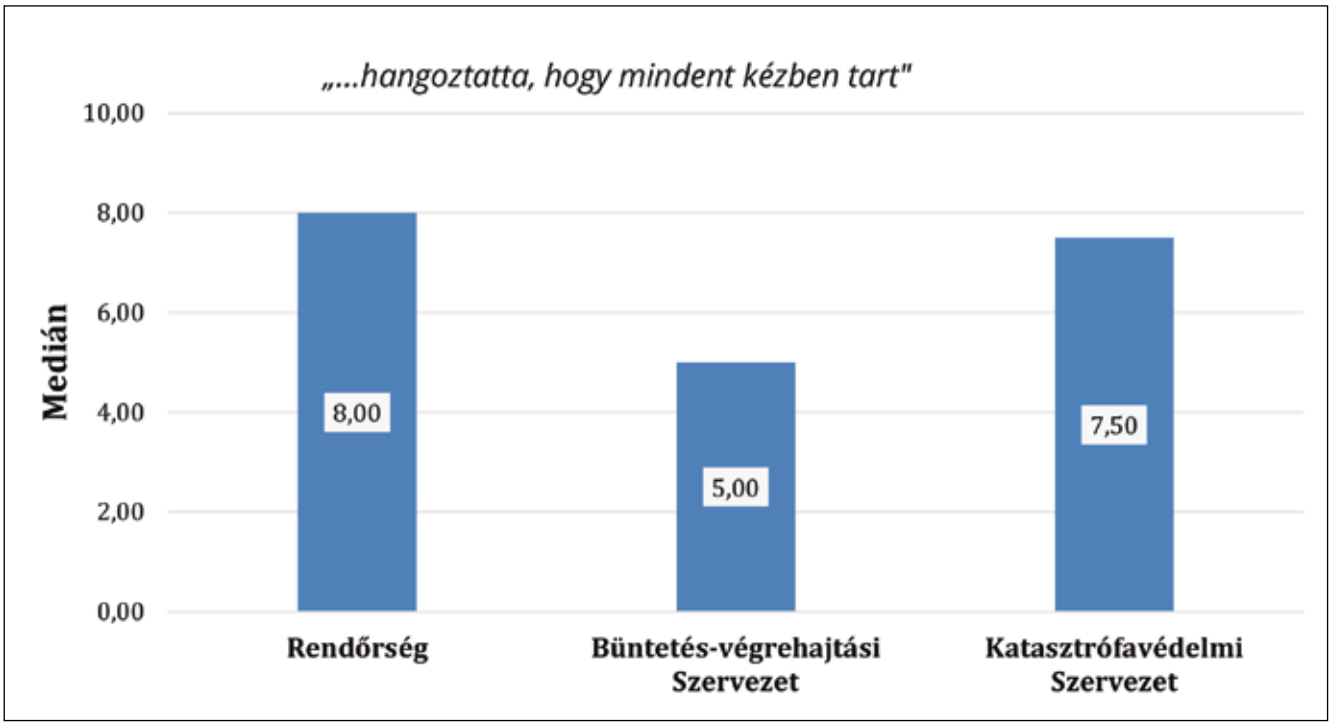

3. ábra: *Az egyes területeken dolgozó interjúalanyok 3. kérdésre adott válaszaiban megjelenő különbségek*

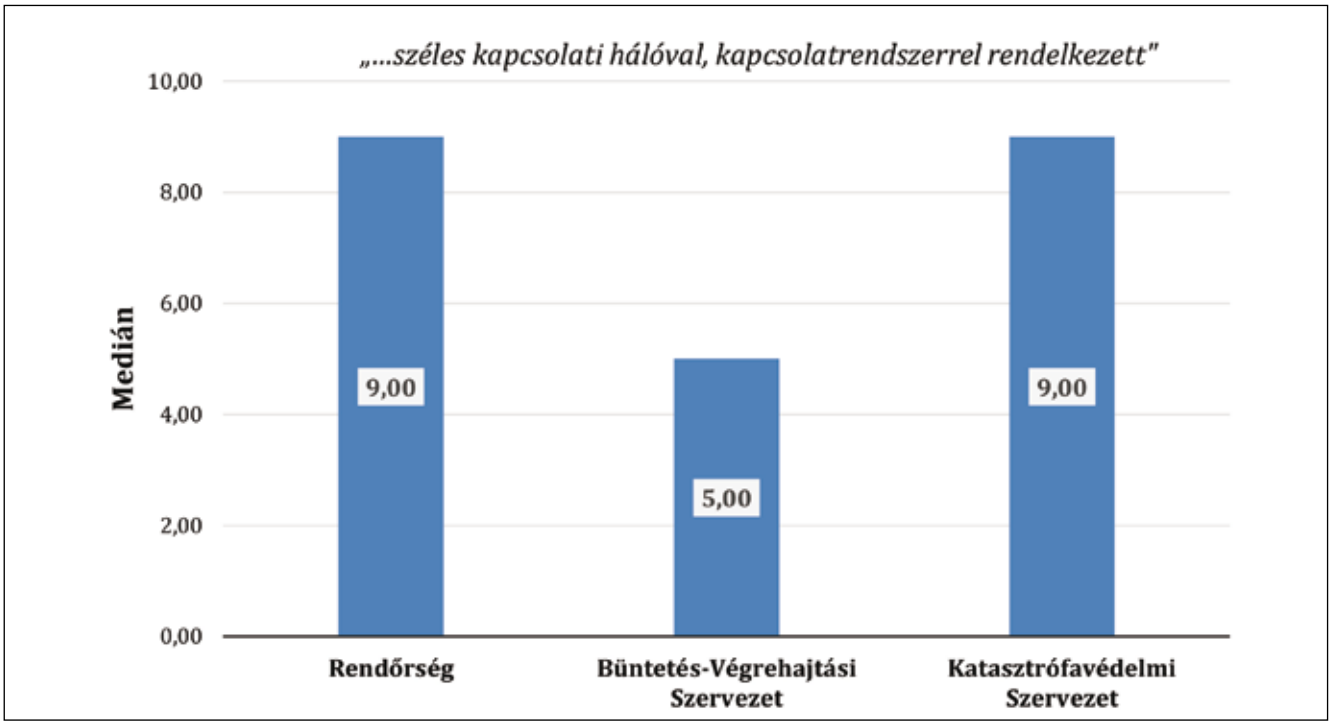

4. ábra: *Az egyes területeken dolgozó interjúalanyok 8. kérdésre adott válaszaiban megjelenő különbségek*

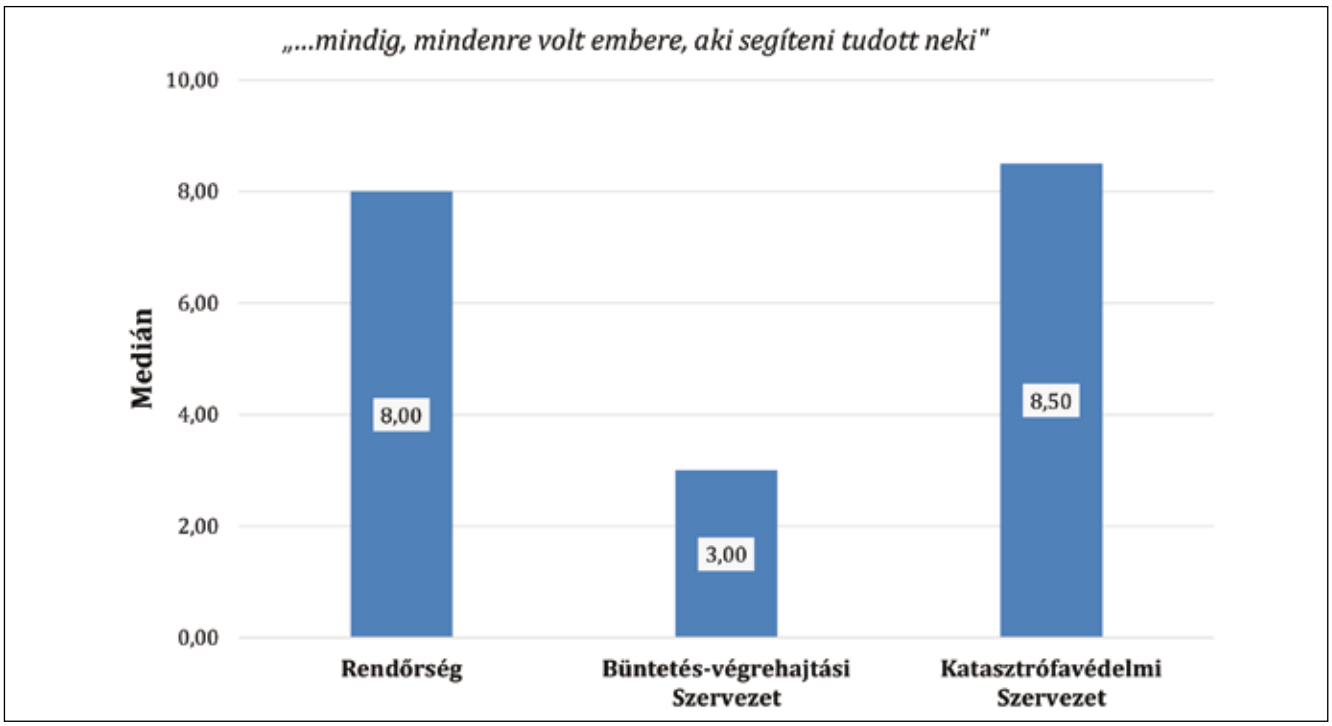

5. ábra: *Az egyes területeken dolgozó interjúalanyok 10. kérdésre adott válaszaiban megjelenő különbségek*

Az ábrák alapján azt mondhatjuk, hogy a büntetés-végrehajtási területén dolgozók kevésbé látták az elkövetőket úgy, mint akik az eseményeket a kezükben tartva, azokat a saját érdekeiknek megfelelően tudták volna alakítani, kevésbé tűntek fel számukra határozottnak, irányítónak. Ezzel párhuzamosan azt sem látták jellemzőnek az elkövetőkre, hogy széles, kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkeznének, akinek a segítségére számíthatnak. Ez alapján úgy tűnik, hogy a Büntetés-végrehajtás területén az elkövetőket inkább úgy észlelik, mint akik egyedül tevékenykednek, ugyanakkor inkább csak az adódó lehetőségeket használják ki, semmint tudatosan alakítanák az események alakulását.

A belügyi rendvédelmi szervek állománya körében végzett interjúk tanulsága szerint a korrupt személyek két nagy típusával találkozhatunk: a profi, hidegfejű korrupt egyénnel, aki előre megfontoltan, tudatosan irányítva, mindent kontrollálva alakítja úgy az eseményeket, hogy azok a neki kedvező kimeneteket eredményezzék. A másik típus pedig inkább csak az adódó alkalmakkal, lehetőségekkel élő, az eseményeket nem tudatosan irányító korrupt személy, aki gyakran csak belesodródik a korrupciós cselekménybe, semhogy azt tudatosan tervezné és irányítaná.

5.2 A KÉRDŐÍVES MEGKÉRDEZÉSÉNEK EREDMÉNYEI

Az interjúkat követően szerettük volna szélesebb körben megismerni a belügyi rendvédelmi szervek állománya korrupciós cselekménybe bonyolódó személyekkel kapcsolatos vélekedéseit, észleleteit. Így az interjúk során adott válaszok, visszajelzések alapján egy kérdőívet állítottunk össze, amelyben nemcsak azoknak a személyeknek a meglátásaira voltunk kíváncsiak, akik személyesen is ismertek korrupciós cselekményt elkövető személyeket, hanem azoknak a dolgozóknak a meglátásait is szerettük volna megismerni, akik nem ismernek közvetlenül ilyen egyéneket.

Ismételten igyekeztünk megismerni, hogy a belügyminisztériumi dolgozók vélekedése szerint a korrupciós cselekménybe bonyolódó személyek mekkora kontrollt élnek meg, illetve igyekeztünk feltárni, hogy milyen tényezők járulnak hozzá ezeknek a személyeknek azon észleletéhez, hogy kontrolljuk van az események

felett. A szubjektív kontrollal kapcsolatos észleletek feltárására 15 állítást fogalmaztunk meg, amelyek segítségével megpróbáltuk felmérni azt, hogy válaszadóink szerint a korrupciós cselekményt elkövető személy mekkora kontrollt észlel a kezében, illetve milyen forrásokból fakad ez a kontroll, milyen tényezők járulnak hozzá a helyzetben észlelt kontroll mértékéhez. Állításainkat 6 nagy téma mentén fogalmaztuk meg:

- *Kontroll mértéke*: mennyire látja úgy a válaszadó, hogy a korrupciós cselekménybe keveredő személy a kezében tartja az események alakulását, mennyire látja kontrollálónak (3 item);
- *Képesség*: mennyire véli úgy a válaszadó, hogy a korrupciót elkövető személy rendelkezik azokkal a képességekkel és készségekkel, amelyek egy korrupciós cselekmény sikeres elkövetéséhez szükségesek (2 item);
- *Informáltság, tapasztalat*: mennyire tűnik a korrupciós cselekményt elkövető személy jól informáltnak, gyakorlottnak, tapasztaltnak (3 item);
- *Kapcsolati háló*: mennyire rendelkezik a korrupciós cselekménybe bonyolódó személy kiterjedt kapcsolati hálóval, mennyire számíthat mások segítségére (4 item);
- *Kockázatok észlelete*: mennyire észleli reálisan a helyzetben jelenlévő kockázatokat (1 item);
- *Szívesség:* mennyire véli úgy a személy, hogy a szívességeket viszonozni kell (2 item).

Az ezen dimenziók alapján képzett 15 állítás mellett az egyének egy 1-től 11-ig terjedő skála mentén jelezhették egyetértésük mértékét.

Összesen 396 személy válaszait vetettük analízis alá. A 396 személy közül 264 férfi, 54 nő volt, 78 személynek pedig nem áll rendelkezésre adat a nemével kapcsolatban. Az egyes területeket szemlélve a következő arányokat figyelhetjük meg:

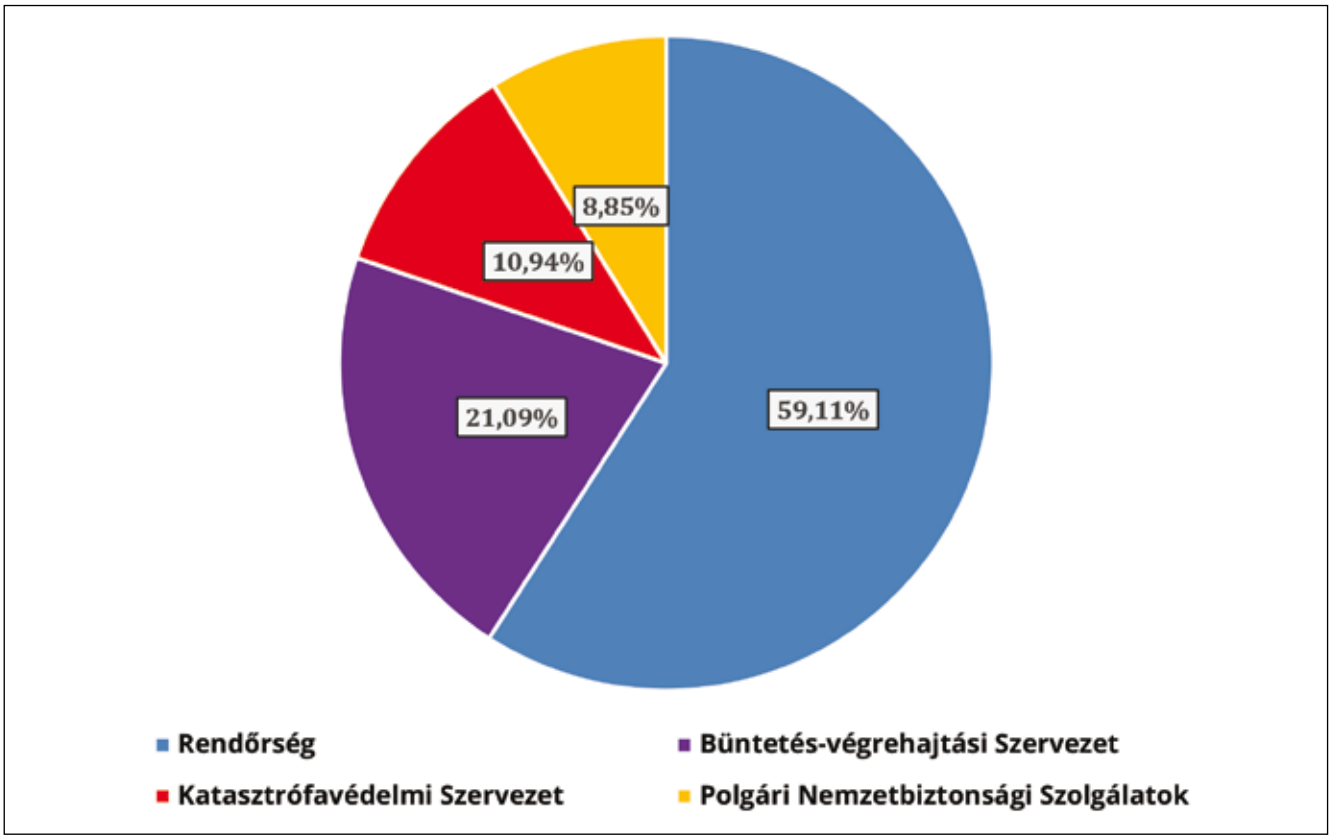

6. ábra: A válaszadók megoszlása az egyes rendvédelmi szervek között

Mint ahogy azt az ábrán is láthatjuk, válaszadóink jelentős része a Rendőrség, illetve a Büntetés-végrehajtási Szervezet kötelékébe tartozik. A beosztásukat tekintve a válaszadók jelentős része beosztott (161), mellettük 80 irányító, 59 osztályvezető és 5 főosztályvezető válaszolta meg kérdéseinket (91 személy esetében nem áll rendelkezésünkre a beosztásukkal kapcsolatos adat).

A megkérdezett 396 személy közül 210-en jelezték azt, hogy személyesen is ismernek korrupciós cselekményt elkövető, és amiatt elítélt személyt, 186 válaszadó pedig arról számolt be, hogy egyáltalán nincs személyes tapasztalata korrupciós cselekménybe bonyolódó egyénekkel. Az egyes rendészeti szerveket szemrevételezve azt láttuk, hogy a Büntetés-végrehajtás területén minden válaszadó arról számolt be, hogy személyesen is ismert korrupciós cselekménybe keveredett személyt, a Rendőrség kötelékéhez tartozó válaszadóknak a 28,3%-a jelezte azt, hogy személyesen is ismert elkövetőt, a Polgári Nemzetbiztonsági Szolgálatokhoz tartozó kollégáknak a 79,4%-a számolt be arról, hogy személyesen ismertek korrupt egyént.) azt jelezték, hogy személyesen nem ismernek korrupció miatt elítélt személyt.

Azon személyek közül, akik azt jelezték, hogy személyesen is ismernek korrupció miatt elítélt személyt vagy személyeket, a többség úgy nyilatkozott, hogy viszonylag kevés (1 vagy 2-4) ilyen egyént ismernek. A korrupciós cselekményt elkövető egyént személyesen is ismerő válaszadók azt jelezték, hogy ezeket a személyeket inkább csak távolról, látásból vagy hallomásból ismerték (szintén 1-től 11-ig terjedő skálán mértük fel az ismerősség mértékét, az erre a kérdésre adott válaszok átlaga 1,84 volt, szórás = 0.864; minimum érték: 1, maximum érték = 4).

Ahogy említettük, a kontrollal kapcsolatos állításainkat 6 téma mentén fogalmaztuk meg. Annak feltárása érdekében, hogy valóban erre a 6 dimenzióra fűzhetőek-e fel a kérdéseink, faktoranalízist végeztünk. Első körben azt vizsgáltuk meg, hogy az adataink mögött egyáltalán meghúzódik-e valamilyen látens struktúra, alkalmas-e faktoranalízisre. A Kaiser-Meyer-Olkin mutató értéke (KMO = 0,931) és a Bartlett-teszt eredménye ($\chi 2$ =4900,964; df = 105; p < 0,01) is arra utalnak, hogy adataink alkalmasak a látens faktorstruktúra vizsgálatára. Először azt vizsgáltuk meg, hogy az adataink mennyire illeszkednek a feltételezett 6 faktoros modellhez, ugyanakkor az analízis eredménye arra utalt, hogy ez a 6 faktoros modell nem képezi le megfelelően az adatainkat ($\chi 2$ =41,656; df = 30; p = 0.077). Végül az 5., 13. és 15. állítás elhagyásával egy kétfaktoros modellt sikerült kialakítani, amely a variancia 69,840%-át magyarázza, illetve az illeszkedése is megfelelőnek mondható ($\chi 2$ =172,989; df = 43; p < 0,01). Varimax rotációt alkalmazva az egyes faktorokhoz a következő itemek tartoznak:

- Az 1. faktorhoz tartozó itemek: 8, 9, 10, 11, 12, 14
- Az 2. faktorhoz tartozó itemek: 1, 2, 3, 4, 6, 7

Az első faktorba a kapcsolati hálóval kapcsolatos állítások, illetve az egyén tapasztaltságával kapcsolatos állítások kerültek, ez alapján a *Kapcsolati háló és tapasztaltság* elnevezést adtuk ennek a faktornak. A második faktorba pedig a helyzet kontrollálására való képességekkel és tájékozottsággal, informáltsággal kapcsolatos állítások kerültek, így ennek a faktornak pedig a *Képességek és tájékozottság* elnevezést adtuk. Az így megmaradt 12 item megbízhatóságát is megvizsgáltuk. A skála egészének megbízhatósága Cronbach-α = 0.952 lett, ami kifejezetten jónak mondható. A két faktor alapján képzett alskáláknak is megvizsgáltuk a megbízhatóságát, amelynek eredménye a következő lett:

- Kapcsolati háló és tapasztaltság: Cronbach-α = 0,920
- Képességek és tájékozottság: Cronbach-α = 0,926

Mivel a skála egésze, illetve a kialakított két alskála megbízhatósága is megfelelő, így az ezekből képzett átlagokkal dolgoztunk a további analízisek során. A következő táblázat tartalmazza a teljes skála, illetve a két alskála átlagait, mediánjait és szórásait:

	Átlag	Medián	Szórás
Kontroll átlag	7,07	7,21	1,91
Kapcsolati háló	6,95	7,00	2,03
Képességek	7,18	7,33	1,99

4. táblázat: *Az alkalmazott skálák leíró statisztikai mutatói*

Vagyis ez alapján azt mondhatjuk, hogy válaszadóink általában úgy észlelik, hogy a korrupciós cselekménybe bonyolódó személyek a kezükben tartják az események alakulását, nagy szubjektív kontrollt élnek meg. Ez a szubjektív kontroll elsősorban a képességeiknek, illetve tájékozottságuknak köszönhető, ugyanakkor a kiterjedt kapcsolati hálózatuk és tapasztaltságuk is hozzájárul ahhoz, hogy megfelelő mértékű kontrollt éreznek a kezükben.

Az egyes állítások mentén is megvizsgáltuk válaszadóink vélekedéseit. A válaszadóink általában úgy vélték, hogy a korrupt személyekre jellemző az, hogy a kezükben tartják az eseményeket, kevésbé jellemző az, hogy csak sodródnának az eseményekkel. Megvannak az ahhoz szükséges képességeik és készségeik, hogy lebukás nélkül végrehajtsanak egy ilyen cselekményt. Úgy vélekednek róluk, hogy a különböző helyzetekben magabiztosan lépnek fel, kellően tapasztaltak és jól informáltak, tájékozottak. Kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkeznek, és kapcsolataikat hatékonyan tudják használni a saját érdekeiknek megfelelően. Viszont – válaszadóink szerint – kapcsolataikat elsősorban információk szerzésére hasznosítják, a korrupciós cselekmény elkövetésében közvetlen segítségre kevésbé számíthatnak. A kérdőív kitöltői szerint ezekre a személyekre kevésbé jellemző az, hogy mások „kedvéért" keverednének bele a korrupciós tevékenységbe, kevésbé vélik jellemzőnek azt, hogy mások érdekében követnék el a korrupt cselekményt. Ezek alapján ismét a „*profi korrupt*" személy képe tárul elénk, és válaszadóink szerint a korrupciót elkövető személyek többsége ilyen. A korrupciós cselekménybe belesodródó személyekre jellemzőnek vélik azt, hogy hajlamosak alábecsülni a különböző helyzetekben jelenlévő kockázatok mértékét, illetve úgy vélik, hogy ezek a személyek sok esetben mások kedvéért, mások érdekében mennek bele ezekbe a helyzetekbe, ugyanakkor a korrupt személyeknek ezt a „típusát" kevésbé jellemzőnek vélik.

A válaszok alapján úgy tűnik tehát, hogy egyrészt a rendelkezésükre álló tapasztalat és információk, másrészt pedig a saját képességeikbe, készségeikbe vetett hitük és magabiztosságuk az, ami kialakítja a korrupciós cselekménybe keveredő személyeknek azt az észleletét, vélekedését, hogy kontrolljuk van az események felett.

Az egyes állításokra adott válaszok átlagait megvizsgálva kiválasztottunk hat állítást, amelyeknek a tartalmát a legjellemzőbbnek vélték válaszadóink a korrupciós cselekménybe bonyolódó személyekre (a legmagasabb átlagú itemeket választottuk ki, $M > 7{,}20$). Ezek az itemek (6 item) a következőek voltak:

- 3. állítás: *„A legkülönfélébb helyzetekben is határozottan, magabiztosan lép fel."*
- 4. állítás: *„Általában úgy tudja alakítani az eseményeket, hogy neki kedvező legyen."*
- 6. állítás: *„Mindig jól informált, tájékozott a szervezeten belüli eseményekkel kapcsolatban."*
- 7. állítás: *„Tisztában van a szabályokban, előírásokban meglévő kiskapukkal, ismeri a rövidebb utakat."*
- 10. állítás: *„Mindig tudja, hogy kihez kell fordulni információért a különböző ügyekben."*
- 11. állítás: *„Mindig tudja, hogy hol/kitől szerezheti meg azt, amire szüksége van."*

Ezeket az itemeket abból a célból választottuk ki, hogy egy indexet képezhessünk. Első lépésben végeztünk egy klaszteranalízist az így kiválasztott 6 itemre. A klaszteranalízis eredményeként azt kaptuk, hogy a válaszadóink ennek a hat itemnek a mentén két csoportba sorolhatóak be. Az első klaszterbe 183, a második klaszterbe pedig 213 személy került. A következő 7. *számú* ábra szemlélteti a két csoport 6 állításra adott válaszainak az alakulását:

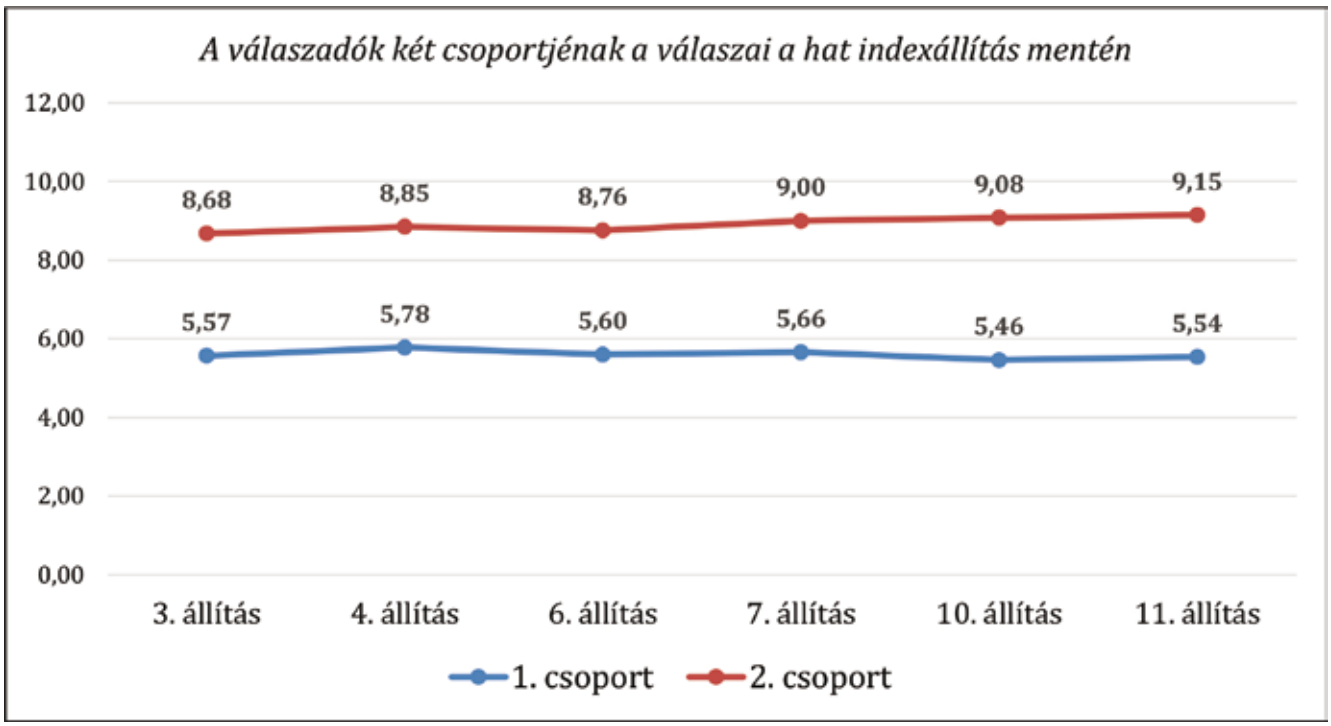

7. ábra: *A klaszteranalízis alapján képzett két válaszadói csoport átlagai a 6 indexállítás mentén*

Ahogy azt a 7. *számú* ábra, illetve az *5. számú* táblázat alapján is láthatjuk, hogy a 2. számú csoport ezt a hat állítást sokkal jellemzőbbnek véli a korrupciós cselekményt elkövető személyekre, míg az 1. számú csoport kevésbé jellemzőnek véli ezeket a korrupt egyénekre. Ha áttekintjük az állítások tartalmát, akkor ismét a *„profi korrupt"* és a korrupcióba belesodródó, az eseményeket nem irányító korrupt egyén képe tárul elénk (a két csoport közötti különbségek a 3. állítás kivételével minden esetben szignifikánsak; $p < 0{,}01$ minden esetben).

	Klaszter csoport					
	1. csoport			**2. csoport**		
	Átlag	***Medián***	***Szórás***	***Átlag***	***Medián***	***Szórás***
3. állítás	5,57	6,00	1,908	8,68	9,00	1,471
4. állítás	5,78	6,00	1,910	8,85	9,00	1,420
6. állítás	5,60	6,00	1,837	8,76	9,00	1,534
7. állítás	5,66	6,00	1,820	9,00	9,00	1,402
10. állítás	5,46	6,00	1,866	9,08	9,00	1,395
11. állítás	5,54	6,00	1,839	9,15	9,00	1,299

5. táblázat: *A klaszteranalízis során képzett két válaszadói csoport átlagai, mediánjai és szórásai a 6 indexállítás mentén*

Ezt követően főkomponens analízist végeztünk erre a hat itemre vonatkozóan (KMO = 0,868; $\chi 2$ =2462,267; df = 15; $p < 0{,}01$), amelynek eredménye alapján egyetlen főkomponens azonosítható, egy főkomponensre fűzhetőek fel ezek az itemek (magyarázott variancia: 78,223%). Emellett ellenőriztük, hogy ha ezeket az itemeket egy skálaként kezeljük, akkor milyen a megbízhatósága. Ennek eredményeként azt kaptuk, hogy a Cronbach-α = 0,944. Ezek alapján ebből a 6 itemből képeztünk egy átlagot, amelyet a szubjektív kontroll indexeként alkalmaztunk a későbbiek során.

Ezt követően azt is megvizsgáltuk, hogy a válaszadóink különböző csoportjai között (nem, rendészeti terület, beosztás, személyesen ismer-e korrupciós cselekményt elkövető személyt vagy sem) vannak-e szignifikáns különbségek a kontrollal kapcsolatos észleletekben. A válaszadók nemének tekintetében nem jelentkezett szignifikáns különbség. Annak viszont, hogy személyesen ismernek-e korrupciós cselekményt elkövető személyt vagy sem, már szignifikáns hatása volt, mégpedig a kapcsolati hálóval kapcsolatos észleletekre (U = 22,074; $p < 0,05$).

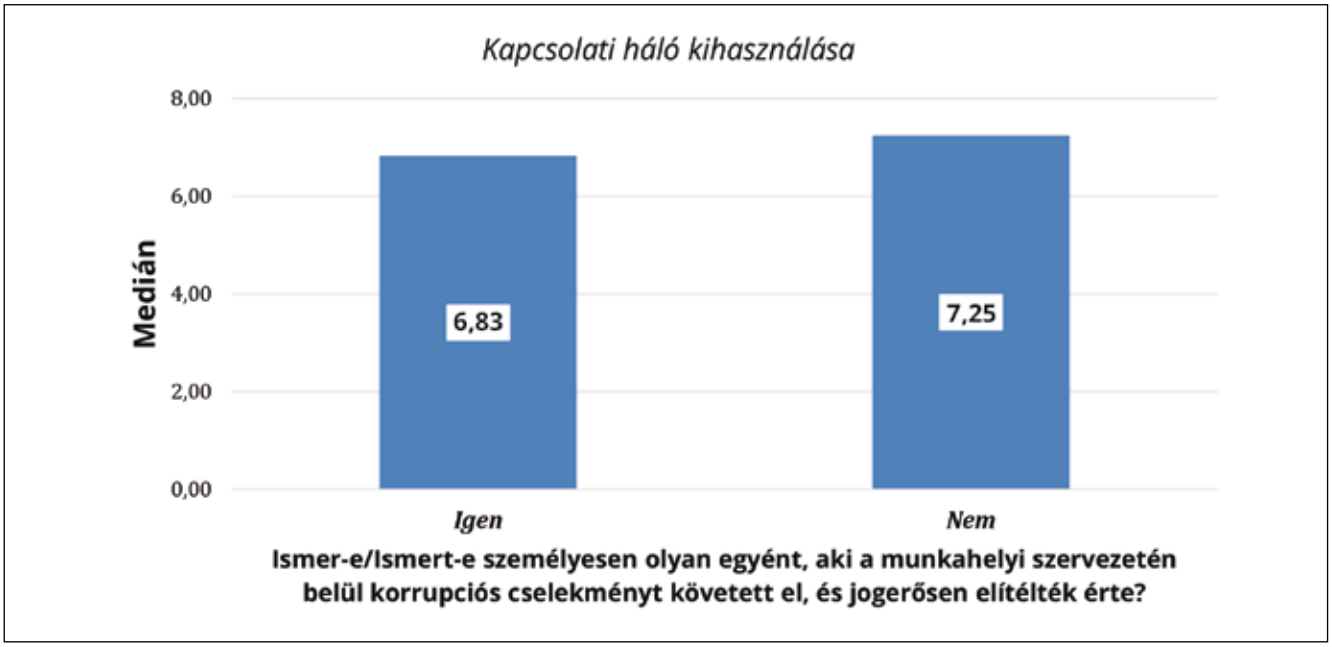

8. ábra: *Korrupt egyént személyesen ismerő és nem ismerő válaszadók észleletei a korrupt egyén kapcsolati hálózatára vonatkozóan*

Ahogy azt a *8. számú* ábrán is láthatjuk, azok a személyek, akik személyesen nem ismernek korrupciós cselekmény miatt elítélt egyént, inkább vélik jellemzőnek azt, hogy ezek a személyek kiterjedt kapcsolati hálójuk révén, azt kihasználva, illetve tapasztaltságuknak köszönhetően tudják az eseményeket a saját céljaiknak megfelelően alakítani, ennek révén élnek meg kontrollt. A többi változó mentén nem jelentkezett a válaszadók csoportjai között szignifikáns különbség.

Ismételten, az egyes itemek szintjén is megnéztük, hogy esetleg jelentkeznek-e különbségek a válaszadóink között. A nem tekintetében nem, viszont a korrupciót elkövető személy ismerete mentén jelentkeztek szignifikáns különbségek, a következő állítások esetében:

- 5. állítás: „*Sokszor csak sodródik az eseményekkel.*" (U = 17066,5; $p < 0,05$)
- 9. állítás: „*Kiterjedt kapcsolati hálóval, kapcsolatrendszerrel rendelkezik.*" (U = 22062,5; $p < 0,05$)
- 10. állítás: „*Mindig tudja, hogy kihez kell fordulni információért a különböző ügyekben.*" (U = 22080,0; $p < 0,05$)
- 13. állítás: „*Hajlamos alábecsülni a különböző helyzetekben jelenlévő kockázat mértékét.*" (U = 17293,5; $p < 0,05$)

A korrupciós cselekményt elkövető egyént személyesen ismerő és nem ismerő kitöltők válaszai közötti különbségeket a következő (*9-12. számú*) hisztogramok szemléltetik:

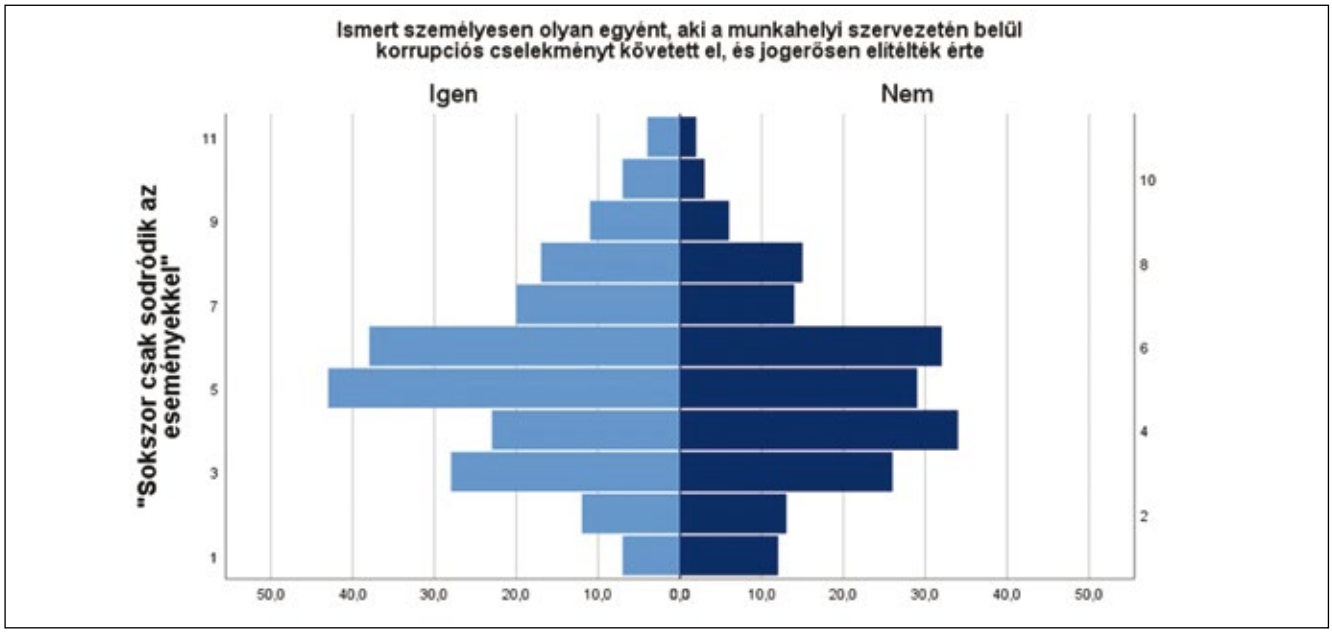

9. ábra: *Az eseményekkel való sodródás észlelt mértéke a korrupciós cselekmény miatt elítélt egyént személyesen ismerő és nem ismerő egyének körében*

A *9. számú* ábra alapján azt mondhatjuk el, hogy bár a korrupciós cselekmény miatt elítélt egyént személyesen ismerő és a közvetlen személyes tapasztalattal nem rendelkező kérdőív kitöltők azzal kapcsolatos észleletei, hogy a korrupt egyén mennyire sodródik az eseményekkel, meglehetősen hasonlóan alakul, ugyanakkor mégis jelentkeznek árnyalatnyi különbségek. A közvetlen személyes tapasztalattal rendelkező válaszadók valamennyire jellemzőbbnek vélik az elkövetők esetében, hogy nem tudatosan tervezték a cselekmény elkövetését, inkább csak a körülmények (magánéleti problémák például) sodorták őket bele ebbe a helyzetbe. Ez az észlelet talán azzal magyarázható, hogy mivel személyesen is ismertek korrupciós cselekménybe bonyolódó személyt, így jobban tisztában vannak, jobban rálátnak azokra a környezeti, helyzeti tényezőkre, amelyek ebbe az irányba terelték, terelhették ezt a személyt, kevésbé tűnik fel a szemükben úgy, mint egy „*hidegfejű bűnöző*".

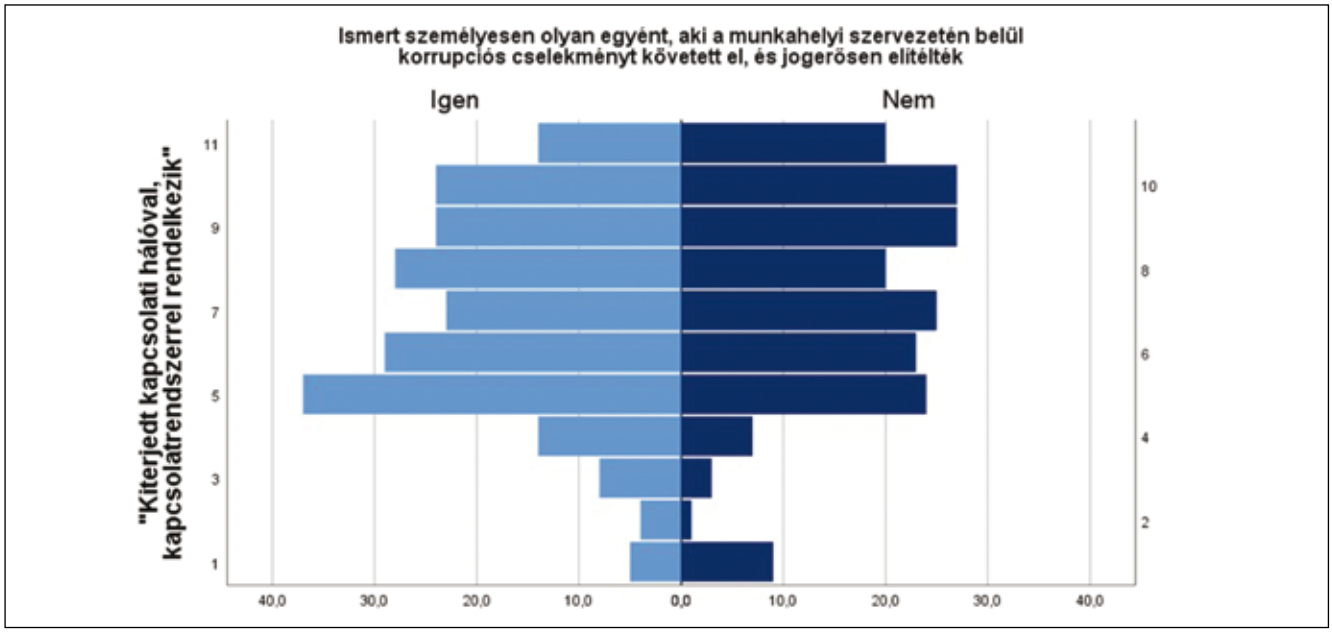

10. ábra: *A korrupt személy kapcsolati hálójának kiterjedtségével kapcsolatos észleletek a korrupciós cselekmény miatt elítélt egyént személyesen ismerő és nem ismerő egyének körében*

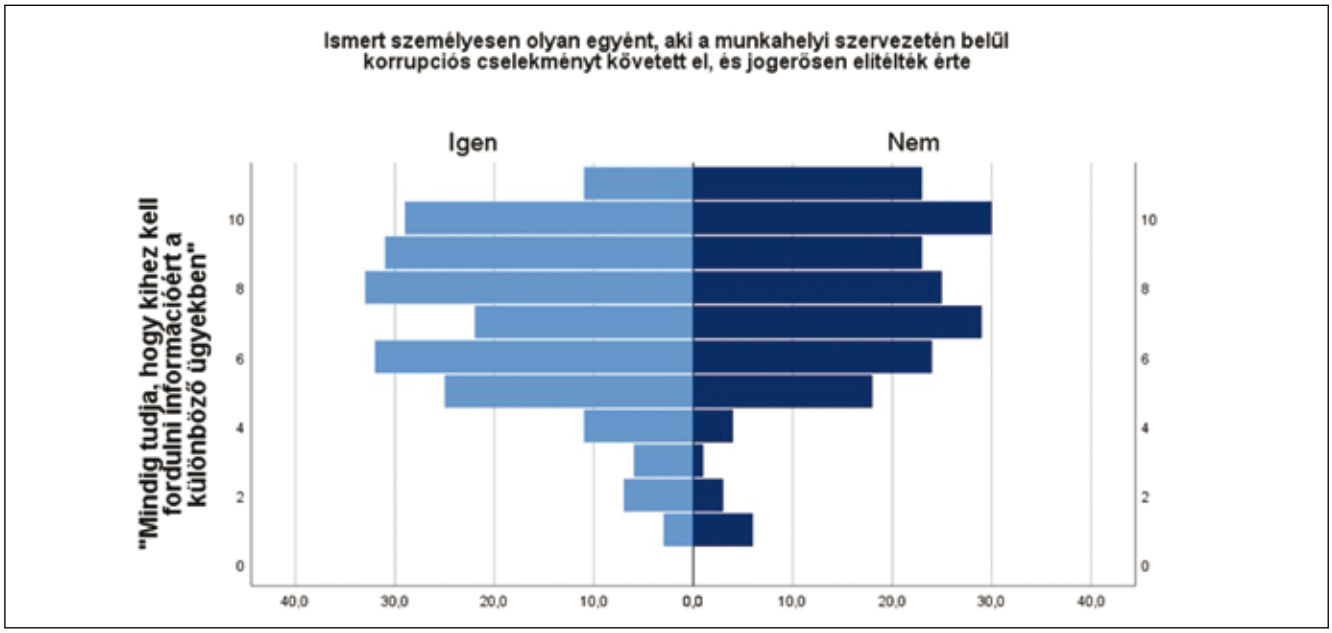

11. ábra: *A korrupt személy kapcsolatainak használatával kapcsolatos észleletek a korrupciós cselekmény miatt elítélt egyént személyesen ismerő és nem ismerő egyének körében*

Ahogy a *10.* és *11. számú* ábrán is láthatjuk, a korrupciós cselekményt elkövető személyek kapcsolati hálójának kiterjedtségével és annak használatával kapcsolatban valamennyire eltérően alakulnak a korrupció miatt elítélt egyént személyesen ismerő és közvetlen személyes tapasztalattal nem rendelkező résztvevők válaszai. A személyes tapasztalattal, ismeretséggel nem rendelkező válaszadók inkább vélték jellemzőnek azt a korrupt személyre, hogy nagyon kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkeznek, és a kapcsolataikat jól tudják használni annak érdekében, hogy a rendelkezésükre álljanak a szükséges információk. Ezzel szemben a személyes tapasztalattal rendelkezők – bár ők is jellemzőnek vélték ezt a korrupt egyénekre-, mégis azt mondhatjuk, hogy a valóságnak megfelelőbbnek látták a korrupt személyek külső segítőkkel kapcsolatos helyzetét. Az interjúk során több esetben azt a visszajelzést kaptuk, hogy a korrupciós cselekménybe bonyolódó személyeknek sok esetben „*maguknak kell boldogulniuk*", és nem kalkulálhatnak mások segítségével.

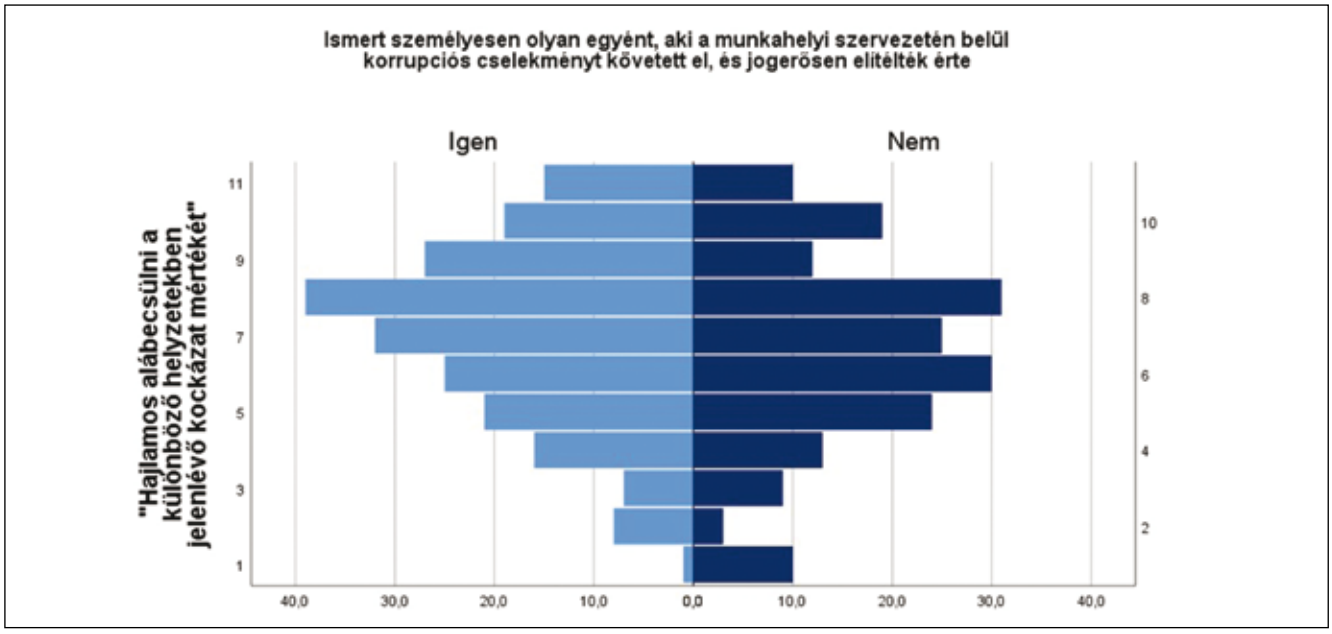

12. ábra: *A korrupt személy kockázatbecslésével kapcsolatos észleletek a korrupciós cselekmény miatt elítélt egyént személyesen ismerő és nem ismerő egyének körében*

A korrupciós cselekményt elkövető egyénre, a személyes ismeretséggel rendelkező válaszadók valamenynyire jellemzőbbnek vélik azt, hogy hajlamosak alábecsülni a különböző helyzetekben jelenlévő kockázatok mértékét (lásd *12. ábra*), ezzel szemben a „személyes tapasztalattal" nem rendelkező résztvevők sokkal inkább vélekednek úgy, hogy a korrupt egyének tudatában vannak a jelenlévő kockázatoknak. Ez alapján ismét azt mondhatjuk, hogy a korrupció miatt elítélt egyént személyesen nem ismerők fejében sokkal inkább a hidegfejű, „*profi korrupt*" személy képe él.

Összességében ezek alapján azt mondhatjuk, hogy a korrupt egyénekkel személyes tapasztalattal rendelkező válaszadók kevésbé észlelték ezeket a személyeket „*profi korruptként*", jellemzőbbnek vélték azt, hogy ezek a személyek inkább csak belesodródtak a korrupciós cselekménybe, és alapvetően hajlamosak alábecsülni a különböző helyzetekben jelenlévő kockázatok mértékét. Ezzel szemben a korrupciós cselekmény miatt elítélt egyéneket személyesen nem ismerő válaszadók inkább vélik jellemzőnek azt a korrupt egyénre, hogy a kapcsolataik mentén ügyeskednek, kihasználják a rendelkezésükre álló kapcsolati hálót a céljaik érdekében.

Az egyes szakterületeken dolgozók válaszait összehasonlítva azonosíthatunk árnyalatnyi különbségeket. A teljes skála, illetve a két faktor mentén képzett alskála esetében nem jelentkeztek szignifikáns különbségek az egyes területek, rendészeti szervek válaszadói között, viszont az egyes kérdések esetében már igen. A következő állítások esetében jelentkeztek szignifikáns különbségek az egyes területek között:

- 7. állítás: „*Tisztában van a szabályokban, előírásokban meglévő kiskapukkal, ismeri a rövidebb utakat.*" (H = 15,697; df = 7; $p < 0{,}05$)
- 9. állítás: „*Kiterjedt kapcsolati hálóval, kapcsolatrendszerrel rendelkezik.*" (H = 15,240; df = 7; $p < 0{,}05$)
- 10. állítás: „*Mindig tudja, hogy kihez kell fordulni információért a különböző ügyekben.*" (H = 14,413; df = 7; $p < 0{,}05$)
- 13. állítás: „*Hajlamos alábecsülni a különböző helyzetekben jelenlévő kockázat mértékét.*" (H = 19,872; df = 7; $p < 0{,}01$)
- 15. állítás: „*Hajlandó másokért, mások érdekében olyan dolgokba is belemenni, amit önmagáért nem feltétlenül tenne meg.*" (H = 15,450; df = 7; $p < 0{,}05$)

Az egyes területek között megfigyelhető különbségeket a *13-17.* ábrák szemléltetik.

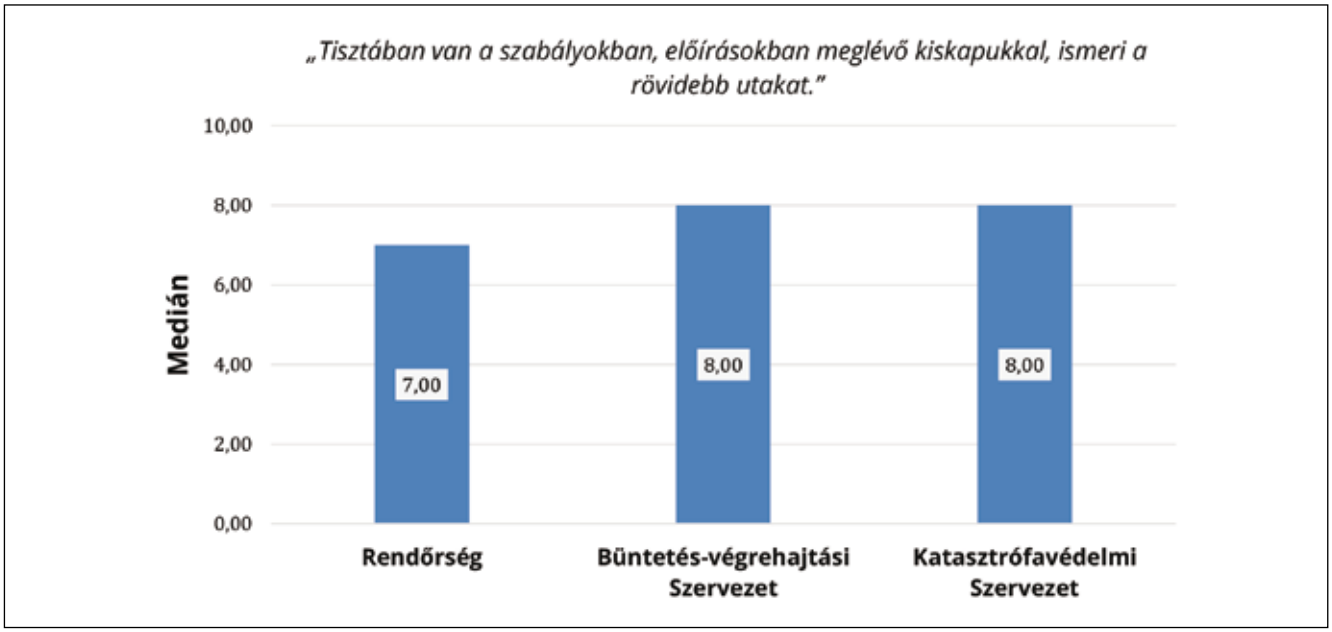

13. ábra: *A különböző rendvédelmi szerveknél dolgozó válaszadók 7. állításra adott válaszaiban megfigyelhető különbségek*

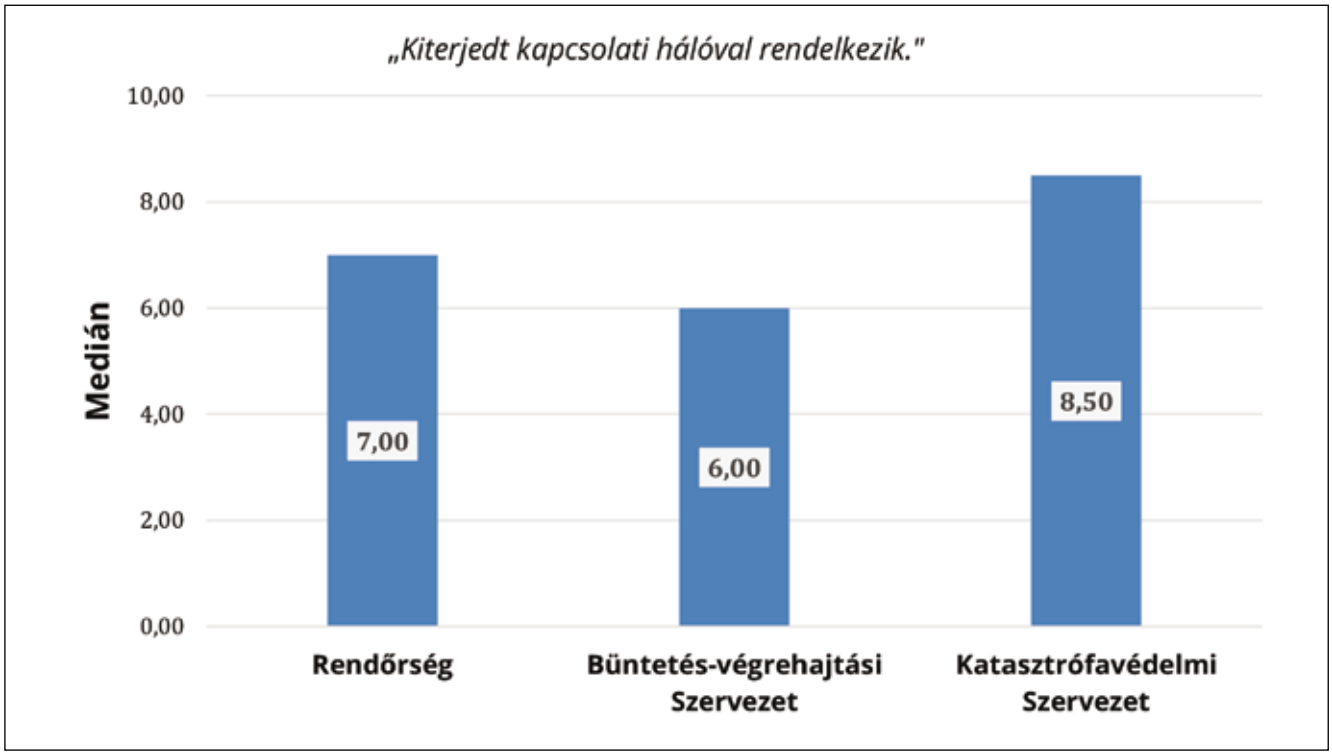

14. ábra: *A különböző rendvédelmi szerveknél dolgozó válaszadók 9. állításra adott válaszaiban megfigyelhető különbségek*

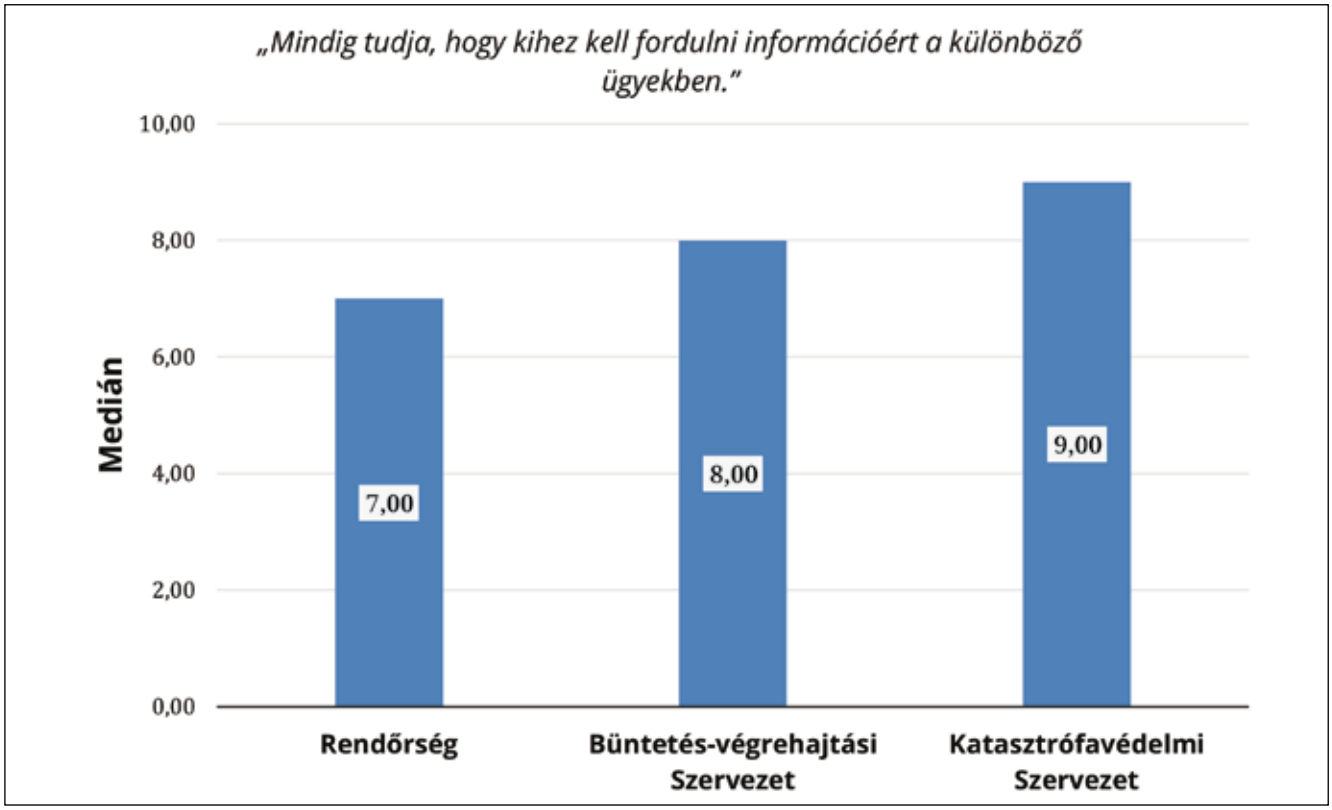

15. ábra: *A különböző rendvédelmi szerveknél dolgozó válaszadók 10. állításra adott válaszaiban megfigyelhető különbségek*

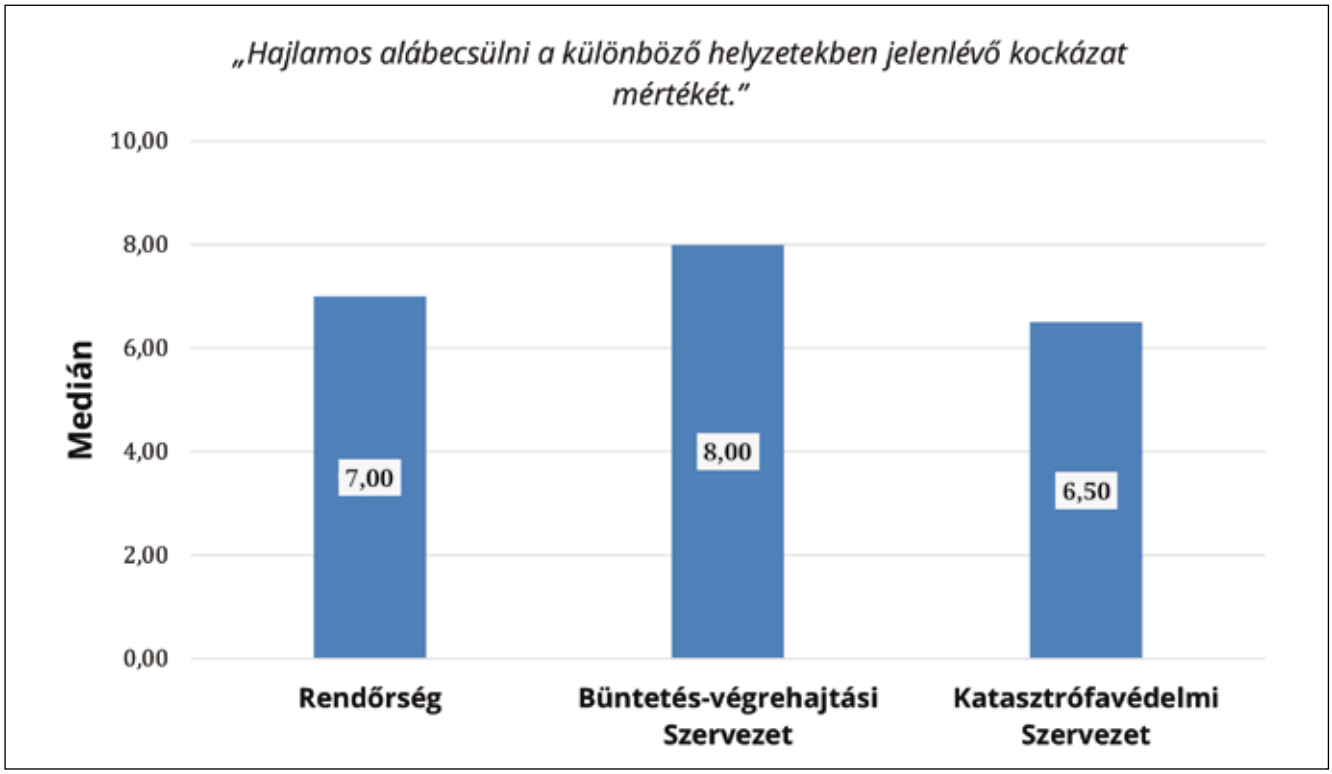

16. ábra: *A különböző rendvédelmi szerveknél dolgozó válaszadók 13. állításra adott válaszaiban megfigyelhető különbségek*

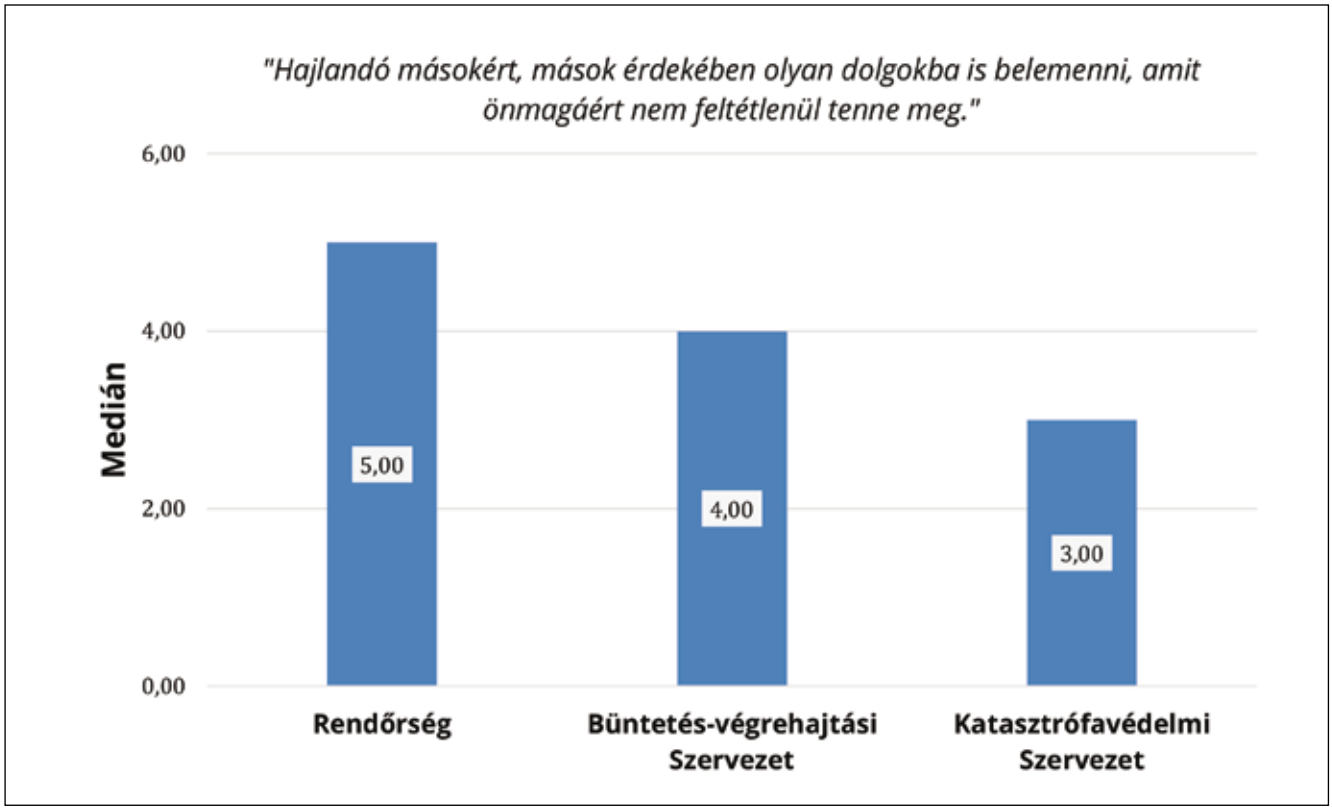

17. ábra: *A különböző rendészeti szerveknél dolgozó válaszadók 15. állításra adott válaszaiban megfigyelhető különbségek*

Például a katasztrófavédelmi területen dolgozók jellemzőbbnek vélik a korrupt személyekre, hogy ismerik, tisztában vannak a szabályokban, előírásokban jelenlévő kiskapukkal, illetve mindig tudják, hogy kihez kell fordulni információért a különböző ügyekben, hol/kitől szerezhetik meg azt, amire szükségük van. A büntetés-végrehajtás területén korrupciós cselekménybe keveredő személyekre jellemzőbbnek vélik a többi területhez képest azt, hogy a korrupt személyek alábecsülik a különböző helyzetekben jelenlévő kockázatok mértékét. A Rendőrség esetében pedig jellemzőbbnek vélték azt, hogy mások érdekében, mások kedvéért mennek bele ilyen cselekményekbe.

A Katasztrófavédelem dolgozói szerint a korrupt személyekre általában jellemzőbb az, hogy kézben tartják az eseményeket, nem sodródnak az „árral", és általában határozottan, magabiztosan lépnek fel a különféle helyzetekben. Szintén ezen szervezet dolgozóinak a vélekedése szerint a korrupt személyekre az is jellemző, hogy kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkeznek, amit a saját érdekeiknek megfelelően tudnak mozgósítani, használni.

Összességében tehát a kérdőíves vizsgálatunk eredménye alapján azt mondhatjuk, hogy a különböző szakterületek dolgozói általában úgy vélik, hogy a korrupciós cselekménybe keveredő személyek többsége nagyon is tudatában van annak, hogy mit követnek el, tudatosan tervezik ennek az elkövetését, és kevésbé jellemző az, hogy csak sodródnak az eseményekkel. A kezükben tartják az események alakulását, jól informáltak, tapasztaltak, magabiztosak és a céljaik érdekében – a rendelkezésre álló kapcsolataikat kihasználva – további információkat gyűjtenek.

6. ÖSSZEFOGLALÁS

Az, hogy egy megfontolás alatt álló, szándékolt cselekvést valóban megpróbálunk megvalósítani, jelentős mértékben függ attól, hogy mekkora kontrollt észlelünk a kezünkben: mennyire észleljük úgy, hogy a kezünkben tartjuk az események alakulását. Ez az észleletünk számos tényező függvénye: a viselkedés felett észlelt kontroll függ a viselkedéssel kapcsolatos saját tapasztalatainktól, mások velünk megosztott tapasztalataitól, a viselkedés kivitelezésével kapcsolatban észlelt nehézségektől, akadályoktól, kockázatoktól. Ezek mellett a helyzeti tényezők mellett a személyiségünk is hatással lesz arra, hogy mennyire véljük kivitelezhetőnek, megvalósíthatónak az adott viselkedést. Így például az önbizalmunk, énhatékonyságunk, a ránk jellemző kontrollhely irányultsága is hatással lesz arra, hogy mennyire véljük úgy, hogy a mi kezünkben van a „gyeplő". Fontos, hogy a viselkedés felett észlelt kontroll egy szubjektív észlelet, így nem biztos, hogy megfelel a helyzetben jelenlévő tényleges kontroll mértékének, ennek következtében pedig akár kockázatos viselkedésekbe is belemehetünk.

A belügyi rendvédelmi szervek állománya körében végzett vizsgálatunk alapján a korrupciós cselekményt elkövető személyek többsége „*profi korrupt*", vagyis tudatosan tervezi a korrupciós cselekményt, és a kezében tartja az események alakulását. Ezek a személyek magabiztosak, tapasztaltak, jól informáltak, kiterjedt kapcsolati hálóval rendelkeznek, amit megfelelően ki tudnak használni a céljaik érdekében. Kevéssé jellemző rájuk, hogy a helyzetben jelenlévő kockázatokat alábecsülnék. A kutatásunk eredményei alapján sokkal kevésbé gyakori az elkövetőknek az a típusa, aki csak belekeveredik a korrupcióba és csak sodródik az eseményekkel. Az ilyen személyek hajlamosabbak alábecsülni a helyzetekben jelenlévő kockázatok mértékét, kevésbé jól informáltak, tájékozottak, mint „*profi*" társaik.

7. IRODALOMJEGYZÉK

Ajzen, I. (1985): From Intentions to Actions: A Theory of Planned Behavior. In J. Kuhl, J. Beckman (Eds.), *Action Control. From Cognition to Behavior*. Berlin: Springer Verlag, 11-40.

Ajzen, I. (1991): The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50*, 179–21.

Ajzen, I. (2002a): Perceived behavioral control, self-efficacy, locus of control, and the theory of planned behavior. *Journal of Applied Social Psychology, 32*(4), 665–683.

Ajzen, I. (2002b): *Constructing a TpB qeustionnaire: Conceptual and methodological considerations.* http://chuang.epage.au.edu.tw/ezfiles/168/1168/attach/20/pta_41176_7688352_57138.pdf – Letöltve: 2021.02.15.

Ajzen, I. (2011): The theory of planned behaviour: Reactions and reflections. *Psychology & Health, 26*(9), 1113–1127. doi: 10.1080/08870446.2011.613995

Ajzen, I. (2012): Martin Fisbein's legacy: The reasoned action approach. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 640*, 11–27.

Ajzen, I., Madden, T. J. (1986): Prediction of goal-directed behavior: Attitudes, intentions, and perceived behavioral control. *Journal of Experimental Social Psychology, 22*, 453–474.

Albarracín, D., Johnson, B. T., Fishbein, M., Muellerleile, P. A. (2001): Theories of reasoned action and planned bhavior as models of condom use: A meta-analysis. *Psychological Bulletin,* 127(1), 142161. doi: 10.1037/0033-2909.127.1.142

Armitage, C. J., Conner, M. (1999): Distinguishing perceptions of control from self-efficacy: Predicting consumption of a low-fat diet using the theory of planned behavior. *Journal of Applied Social Psycholgy, 29*(1), 72–90.

Armitage, C. J., Conner, M. (2001): Efficacy of the Theory of Planned Behaviour: A meta-analytic review. *Birtish Journal of Social Psychology, 40*, 471–499.

Bandura, A. (1977): Self-efficacy: Toward a unifying theory of behavioral change. *Psychological Review, 84*(2), 191–215.

Barua, P. (2013): The moderating role of perceived behavioral control: The literature criticism and methodological considerations*. International Journal of Business and Social Science, 4*(10), 57–59.

Beck, L., Ajzen, I. (1991): Predicting dishonest actions using the Theory of Planned Behavior. *Journal of Research in Personality, 25*, 285–301.

Cooke, R., French, D. P. (2008): How well do the thoery of reasoned action and the theory of planned behaviour predict intentions and attendance at screening programmes? A meta-analysis. *Psychology & Health, 23*, 745–765.

Dzewaltowski, D. A., Noble, J. A., Shaw, J. (1990): Physical activity participation: Social cognitive theory versus theories of reasoned action and planned behavior. *Journal of Sport & Exercise Psychology, 12,* 388–405.

Fishbein, M. Hennessy, M., Yzer, M. Douglas, J. (2003): Can we explain why some people do and some people do not act on their intentions? *Psychology, Health & Medicine, 8*(1), 3–18.

Hunyady, Gy., Münnich, Á. (2016): A szilárd erkölcsiség elvárása a rendvédelemben: Egy lehetséges pszichológiai modell. *Belügyi Szemle, 6*, 34–68.

Kraft, P., Rise, J., Sutton, S., Roysamb, E. (2005): Perceived difficulty in the theory of planned behaviour: Perceived behavioural control or affective attitude? *British Journal of Social Psychology, 44*, 479496.

Manstead, A. S. R.., Van Eekelen, A. S. M. (1998): Dstinguishing between perceived behavioral control and sel-efficacy in the domain of academic acheivement intentions and behaviors. *Journal of Applied Social Psychology, 28*(15), 1375–1392.

Montano, D. E., Kasprzyk, D. (2008): *Theory of Reasoned Action, Theory of Planned Behavior, and the Integrated Behavioral Model*. In K. Glanz, B. K. Rimer, K. Viswanath (Eds.), Health Behavior. Theory, Research, and Practice. San Fransisco, CA: John Wiley & Sons, 67–96.

Rabl, T., Kühlmann, T. M. (2008): Understanding corruption in organizations: Development and empirical assessment of an action model. *Journal of Business Ethics, 82*(2), 477–495.

Rhodes, R. E., Courneya, K. S. (2003): Self-efficacy, controllabily and intention in the theory of planned behavior: Measurement redeundancy or causal independence? *Psychology & Health, 18*(1), 79–91. doi: 10.1080/0887044031000080665

Rotter, J. B. (1966): Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied, 80*(1), 1–28.

Schulze, G. G., Frank, B. (2003): Deterrence versus intrinsic motivation: Experimental evidence on the derminants of corruptibility. *Economics of Governance, 4*(2), 143–160.

Sparks, P., Guthrie, C. A., Shepherd, R. (1997): The dimensional structure of the perceived behavioral control construct. *Journal of Applied Social Psychology, 27*(5), 418–436.

Sparks, P., Hedderley, D., Shepherd, R. (1992): An investigation into relationship between perceived control, attitudevariability and the consumption of two common foods. *European Journal of Social Psychology, 22*, 55–71.

Tavousi, M., Hidarnia, A. R., Montazeri, A., Hajizadeh, E., Taremian, F., Ghofranipour, F. (2009): Are perceived behavioral control and self-efficacy distinct constructs? *European Journal of Scientific Research, 30*(1), 146–152.

Terry, D. J., O'Leary, J. E. (1995): The theory of planned behaviour: The effects of perceived behavioural control and self-efficacy. *British Journal of Social Psychology, 34*, 199–200.

Trafimow, D., Duran, A. (1998): Some test of the distinction betwwen attitude and perceived behavioural control. *British Journal of Social Psychology, 37*, 1–14.

Trafimow, D., Finlay, K. A. (1996): The importance of subjective norms for a minority of people: Between-subjects and within-subjects analyses. *Personality and Social Psychology Bulletin, 22*, 820–828.

Trafimow, D., Sheeran, P., Conner, M., Finlay, K. A. (2002): Evidence that perceived behavioural control is a multidimensional construct: Perceived control and perceived difficulty. *British Journal of Social Psychology, 41*, 101–121.

Wallston, K. A. (1992): Hocus-pocus, the focus isn'r strictly on locus: Rotter's social learning theory modified for health. *Cognitive Therapy and Research, 16*(2), 183–199.

White, K., Terry, D. J., Hogg, M. A. (1994): Safer sex behavior: The role of attitudes, norms, and control factors. *Journal of Applied Social Psychology, 24*(24), 2164–2192.

Yzer, M. (2012): Perceived behavioral control in Reasoned Action Theory: A dual-aspect interpretation. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science, 640*, 101–117

XIII. VISELKEDÉSI SZÁNDÉK

Dallos Andrea

1. BEVEZETÉS

Az emberi viselkedés bejóslása, előrejelzése meglehetősen nehéz feladat, hiszen számos tényező alakítja, formálja, hogy ténylegesen miként fogunk cselekedni. A tényleges viselkedésünk egyik legbiztosabb előrejelzőjének az adott viselkedéssel kapcsolatos szándékunkat tekintik. Mindenkiben felmerül annak a lehetősége, hogy olyan viselkedéseket, cselekményeket kövessen el, amelyek nem feltétlenül felelnek meg az emberi vagy szervezeti normáknak, de számunkra kifejezett előnyökkel járhatnak. Mégis vannak olyanok, akik végül „ellenállnak" ezeknek a csábításoknak, és kitartanak a szabályoknak, előírásoknak megfelelő viselkedések mellett. Vannak ugyanakkor olyanok is, akik végül rossz útra térnek, és a „deviáns" viselkedésekkel kapcsolatos szándékaikat ténylegesen meg is valósítják. Annak érdekében, hogy minél pontosabban előre tudjuk jelezni, elővételezni tudjuk az egyének tényleges viselkedését, és hatékonyan tudjunk tenni a nemkívánatos viselkedések megjelenése ellen, elengedhetetlen, hogy tisztában legyünk a viselkedésre irányuló szándékunkat befolyásoló tényezőkkel, illetve annak a tényleges viselkedéssel való kapcsolatával.

Az etikátlan viselkedések, köztük a korrupció is, olyan viselkedések, amelyek közvetlenül nehezen, vagy szinte egyáltalán nem vizsgálhatóak, hiszen természetükből, jellegükből adódóan az elkövető igyekszik minél inkább elfedni az ezekre a cselekedetekre utaló jeleket, bizonyítékokat. Így ezeknek a viselkedéseknek a bejóslására a legjobb lehetőséget mindenképp a viselkedési szándék felmérése, a szándék viselkedésben való megnyilvánulásainak megfigyelése jelenti. A kutatások egyértelműen arra utalnak, hogy a viselkedési szándék igen jól előre jelzi még az olyan viselkedések tényleges megjelenését is, mint az etikátlan cselekedetek.

Azoknak a tényezőknek az ismerete, amelyek befolyásolják azt, hogy végül egy korrupt cselekmény végrehajtására irányuló szándék tényleges viselkedés formájában megvalósul-e, illetve mindazoknak a külsőleg is megfigyelhető jeleknek az azonosítása, amelyek jelzik a korrupt cselekmény elkövetésére irányuló szándékokat, alapvető fontosságú a hatékony megelőzés, prevenció megtervezése szempontjából.

Annak felmérésére, hogy a tényleges korrupt cselekmények kapcsán a viselkedési szándék hogyan, milyen formában nyilvánul meg, közvetlenül mennyire figyelhető meg az elkövetők viselkedésében, átfogó vizsgálatot végeztünk a belügyi rendvédelmi szervek állománya körében. A jelen tanulmányban először bemutatjuk a viselkedési szándék fogalmát, a viselkedési szándékkal kapcsolatos szakirodalmi megfontolásokat, valamint az etikátlan/deviáns viselkedések előrejelzésében játszott jelentőségét. Ezt követően pedig részletesen ismertetjük a Belügyminisztériumi dolgozók interjús és kérdőíves megkérdezése során szerzett tapasztalatainkat, és az azok alapján levont következtetéseinket.

2. A VISELKEDÉSI SZÁNDÉK

Az etikátlan viselkedésekkel kapcsolatos kutatások esetében is az elsődleges cél a tényleges viselkedés megismerése lenne, ugyanakkor ez a viselkedés jellege miatt meglehetősen nehézkes, hiszen ezekről a viselkedésekről az emberek nem szívesen számolnak be, sőt alapvetően igyekeznek ezeket leplezni, titkolni. Éppen emiatt szinte lehetetlen a tényleges viselkedések vizsgálata, így sokkal célszerűbb a viselkedésre irányuló szándékok vizsgálata. Az etikátlan cselekedetek tipikusan nem a szenvedély vagy kényszer által irányítottak (Coleman, 1991; idézi Jones és Kavanagh, 1996), hanem racionális cselekedeteknek, döntéseknek tekinthetőek. Ahogy azt Hunyady és Münnich (2016, 51. o.) is megfogalmazták, „*korrupt cselekedetet végrehajtani nem lehet véletlenül, arra legalábbis szándék szintjén készülni kell, nagy valószínűséggel át kell gondolni/mérlegelni*". Így az etikátlan munkahelyi viselkedések, és ennek megfelelően a korrupció esetében is a viselkedési szándékokat tekinthetjük a tényleges viselkedés legfontosabb mutatóinak, előrejelzőinek. Ezeknek a viselkedéseknek az esetében a mihamarabbi azonosítás lenne a cél, pontosabban azoknak a személyeknek a kiszűrése, akik még nem követték el ezeket a cselekményeket, hanem még a „*megfontolás*" fázisában járnak. Ebből az okból kifolyólag is fontos és releváns az ezeknek a viselkedéseknek az elkövetésére irányuló szándék vizsgálata és megértése.

Mint ahogy azt az előbbiekben is említettük, a munkahelyi etikátlan viselkedések és így a korrupció közvetlen vizsgálata meglehetősen nehéz, így sokkal célravezetőbb az ilyen viselkedésekre irányuló szándékok vizsgálata. Nem csak az etikátlan, de az általános egyéni viselkedés bejóslása is már régóta foglalkoztatja a szociálpszichológusokat és kutatókat. Számos modell azt feltételezi, hogy a viselkedési szándék jelenti a viselkedésünk közvetlen meghatározóját, a tényleges viselkedés közvetlen előzményét, így a viselkedési szándék számos, népszerű az emberi viselkedéssel kapcsolatos szociálpszichológiai modell központi elemét jelenti (Courneya, 1994).

Az etikátlan viselkedést, illetve az arra irányuló szándékot magyarázó Szilárd erkölcsiség mutató pszichológiai háttérmodell (SZEM-modell; Hunyady és Münnich, 2016) az emberi viselkedés bejóslásával kapcsolatos modellek legismertebbikét a Fishbein és Ajzen nevéhez fűződő szándékolt (Theory of Reasoned Behavior – TRA), illetve annak továbbfejlesztett változatát, a tervezett cselekvés elméletét (Theory of Planned Behavior – TPB) veszi alapul (Ajzen, 2011). A modell megközelítése szerint a viselkedési szándék közvetíti a nyílt viselkedést, így a tényleges viselkedés közvetlen előzményének tekinthető. Ajzen és Fishbein (1970) modelljének az alapvető célja a viselkedési szándék bejóslása, amivel kapcsolatban azt feltételezik, hogy szoros összefüggésben áll a tényleges viselkedéssel. A modell feltételezése szerint a viselkedés közvetlen meghatározója az egyén arra irányuló szándéka, hogy végrehajtsa/ne hajtsa végre az adott viselkedést. A viselkedési szándékot úgy határozták meg, mint annak a szubjektív valószínűségét, hogy az egyén végrehajtja az adott viselkedést. Vagyis a modell feltételezése szerint az attitűdök és normatív hiedelmek viselkedésre gyakorolt hatását a viselkedési szándék közvetíti. Ahhoz tehát, hogy a viselkedést előre tudjuk jelezni, a viselkedési szándék megfelelő bejóslására van szükségünk (Ajzen és Fishbein, 1970).

Minél nagyobb, erősebb egy viselkedés végrehajtására irányuló szándék, annál nagyobb lesz annak a valószínűsége, hogy az egyén ténylegesen végre is hajtja az adott viselkedést. Habár nyilván a viselkedés közvetlen megfigyelése lenne az elmélet legjobb próbája, ugyanakkor a gyakorlatban ez meglehetősen nehezen kivitelezhető: sok esetben olyan viselkedéseket szeretnénk a modell segítségével bejósolni, amelyek közvetlenül egyáltalán nem, vagy csak nehezen megfigyelhetőek, ilyen például az a döntésünk is, hogy tényleges objektív pénzügyi beszámolót készítünk, vagy csalunk. Az egyén viselkedési szándéka és tényleges viselkedése közötti kapcsolat – az esetek egy jelentős részében – meglehetősen erős, ami lehetővé teszi a kutatók számára, hogy a viselkedési szándékot mérjék, és az alapján következtessenek a tényleges viselkedésre. A viselkedési szándékot három alapvető tényező határozza meg: az attitűdök, a szubjektív normák és a viselkedés felett észlelt kontroll mértéke, ugyanakkor ezeknek a tényezőknek a relatív súlya függ a szóban forgó viselkedés természetétől, illetve azoktól a körülményektől is, amelyek között a viselkedés várhatóan meg fog jelenni (Ajzen és Fishbein, 1980, idézi: Carpenter és Reimers, 2005). Fontos, hogy nem minden esetben jelentkezik

ilyen szoros, közvetlen kapcsolat a viselkedési szándék és a viselkedés között: minél általánosabb a viselkedési szándék, illetve minél hosszabb idő telik el a viselkedési szándék mérése és a tényleges viselkedés között, annál alacsonyabb lesz a viselkedési szándék és viselkedés közötti korreláció (Ajzen és Fishbein, 1970).

2.1 A VISELKEDÉSI SZÁNDÉK DEFINÍCIÓJA

Ajzen és Fishbein (1970) megközelítése szerint egy személy jövőbeli viselkedésének a legjobb előrejelzője tehát a viselkedés végrehajtására irányuló szándéka a jelenben. Ez az elképzelés az idők során számos megerősítést nyert, ugyanakkor felvetették kritikaként, hogy Ajzen és Fishbein (1970) modellje nyomán a kutatók, de sok esetben maga Fishbein és Ajzen is, összemosták a viselkedési szándék fogalmát. Időnként úgy vizsgálták a viselkedési szándékot, hogy megkérdezték az egyént, mennyire áll szándékában végrehajtani az adott viselkedést, időnként pedig azt a kérdést tették fel, hogy mennyire látja valószínűnek, hogy ténylegesen végre is fogja hajtani az adott viselkedést. Warshaw, Sheppard és Hartwick (1982; idézi: Warshaw és Davis, 1985a) arra hívják fel a figyelmet, hogy míg az előbbivel ténylegesen a viselkedési szándékot, addig az utóbbival sokkal inkább a viselkedéssel kapcsolatos elvárásokat, várakozásokat vizsgáljuk, tudjuk vizsgálni.

Meglepő módon a legtöbb, viselkedési szándékkal kapcsolatos kutatás egyáltalán nem is definiálja, hogy mit is értének a viselkedési szándék alatt, ugyanis a fogalom jelentése kézenfekvőnek, magától értetődőnek tűnik. Amikor expliciten mégis meghatározzák, akkor sok esetben sokkal inkább a viselkedéssel kapcsolatos várakozásokat, semmint a szándékot ragadják meg, pl.: „*annak a szubjektív valószínűsége, hogy az egyén végrehajtja az adott viselkedést*" (Ajzen és Fishbein, 1970); vagy pl.: „*az emberek saját viselkedésükkel kapcsolatos elvárásai, várakozásai egy adott helyzetben*" (Anderson, 1983). Warshaw és Davis (1985a) a szándékszik ige szótári meghatározásából (célként megfogalmazódó gondolat, terv valaminek a végrehajtására, használatára) kiindulva a következő definíciót javasolják: „*a viselkedési szándék annak a mértéke, hogy a személy mennyire rendelkezik egy kialakított tudatos tervvel arra, hogy végrehajtson/ne hajtson végre egy specifikus jövőbeli viselkedést*". Warshaw és Davis (1985a) megközelítése szerint a viselkedési szándék egy folytonos változóként fogható fel, amely egy 0-tól 1-ig terjedő intervallumon mozog. A viselkedési szándék 1-es értéke azt jelentené, hogy a személy tudatosan kialakított tervvel rendelkezik egy adott viselkedés végrehajtására. Amennyiben a viselkedési szándék pedig a 0-hoz áll közelebb, akkor az egyén tudatosan úgy döntött, hogy nem hajt végre egy viselkedést. A 0,5 körüli érték pedig azt jelentené, hogy az egyénnek nincs egy jól körülírt tudatos terve a viselkedés végrehajtására. Minél közelebb áll a viselkedési szándék értéke az 1-hez, annál nagyobb az egyén viselkedés kivitelezése melletti elköteleződése (Warshaw és Davis, 1985a).

2.2 VISELKEDÉSI SZÁNDÉK, VISELKEDÉSSEL KAPCSOLATOS VÁRAKOZÁSOK ÉS VISELKEDÉSI CÉLOK

A viselkedési szándék fogalmának pontosabb megértése, definiálása érdekében fontos elkülönítenünk azt egyéb, kapcsolódó fogalmaktól, amelyekkel gyakran összemossák a viselkedési szándék fogalmát. A viselkedéssel kapcsolatos elvárás, várakozás a viselkedési szándékhoz képest az egyén azzal kapcsolatos becslését jelenti, hogy mennyire tartja valószínűnek azt, hogy ténylegesen végre is fog hajtani egy adott viselkedést. A szándékhoz hasonlóan a viselkedéssel kapcsolatos várakozást is egy folytonos változóként lehet felfogni, amely 0 és 1 közötti értéket vehet fel. Az 1-es érték azt jelenti, hogy az egyén nagyon valószínűnek tartja (szinte 100%-ig biztos benne), hogy ténylegesen végre fogja hajtani az adott viselkedést, míg a 0 pedig azt, hogy az egyén meglehetősen valószínűtlennek tartja, hogy a viselkedést végrehajtsa. A 0,5 körüli érték pedig egyfajta bizonytalanságot tükröz a viselkedés kivitelezésével kapcsolatban (Warshaw és Davis, 1985a).

Két fontos különbség van abban, ahogy a viselkedési szándék, illetve a viselkedéssel kapcsolatos várakozás létrejön. Egyrészt míg a viselkedési szándék magában foglalja a viselkedés végrehajtása (vagy nem hajtása) iránti elköteleződést, addig a viselkedéssel kapcsolatos várakozás az egyén személyes becslése annak a valószínűségére vonatkozóan, hogy egy adott viselkedést végrehajt-e, függetlenül a viselkedés végrehajtása iránti elköteleződéstől. Másrészt, az elvárások kialakítása során az egyének számos tényezőt számba vehetnek, amelyek befolyásolhatják, hatással lehetnek a viselkedésükre, a viselkedés végrehajtására való szán-

dékukon túl. Ilyen tényezők lehetnek például a szándékban bekövetkező elővételezett változások, szokások, képességbeli korlátok, lehetséges környezeti gátak vagy facilitátorok (Warshaw és Davis, 1985a, 1985b). Mivel több potenciális, a viselkedést meghatározó tényezőt foglalhat magába, így Warshaw és Davis (1985a, 1985b) szerint a viselkedéssel kapcsolatos várakozások pontosabb előrejelzői lehetnek a tényleges jövőbeli viselkedésnek, mint önmagában a viselkedési szándék.

A legtöbb alkalmazott kutatás esetében a viselkedési szándékra irányuló mérések már jóval a szóban forgó viselkedés előtt megtörténnek. Az események, amelyek a viselkedési szándékban változásokat idézhetnek elő, a szándék mérése és a viselkedés megjelenése közötti időszakban következhetnek be, csökkentve ezzel a mért viselkedési szándék bejósló erejét, pontosságát (Davidson és Jaccard, 1979; Warshaw és Davis, 1985a; 1985b). A viselkedéssel kapcsolatos elvárások, várakozások kialakítása során az egyén mérlegelheti, számba veheti az ilyen jellegű események bekövetkezését, és a viselkedési szándékra gyakorolt lehetséges hatásukat. Például egy személy, akinek szándékában áll házat vásárolni egy éven belül, rájöhet arra, hogy lehet, hogy hamarosan áthelyezik egy másik városba dolgozni, és ebben az esetben további egy évet fog várni a vásárlással. Ebben az esetben a viselkedéssel kapcsolatos várakozásaiban elővételezheti a viselkedési szándékában bekövetkező potenciális változást (Warshaw és Davis, 1985a; 1985b).

A viselkedési szándékban bekövetkező változásokon túl, a viselkedéssel kapcsolatos várakozások, a viselkedés olyan nem szándékos meghatározóit is magukban foglalhatják, mint például a szokások vagy a teljesítés, kivitelezés gátjai. Ez az aspektus nem is lenne különösebben lényeges abban az esetben, ha minden viselkedés az egyén tudatos, szándékos kontrollja alatt állna. Ugyanakkor számos olyan viselkedés van, amelyeket nem a tudatos szándékaink határoznak meg, hanem például a szokásaink vagy a tudattalanul működő forgatókönyveink. Lehetséges, hogy az ilyen viselkedések esetében nem alakítunk ki konkrét szándékot a végrehajtásra, mégis viszonylag nagy pontossággal meg tudjuk ítélni, hogy mekkora a valószínűsége annak, hogy végrehajtsuk őket, például a saját múltbeli viselkedéseink alapján levont következtetések és általánosítások alapján. Másrészt, a jövőbeli viselkedés végrehajtására a kutatók egyre inkább úgy tekintenek, mint egy célra, amely esetében a viselkedési szándékot úgy foghatjuk fel, mint a viselkedés kivitelezésére tett kísérlet meghatározója, és amely esetében a környezeti és/vagy személyes akadályok, gátak megakadályozhatják a viselkedés kivitelezését (Warshaw és Davis, 1985a; 1985b). Úgy tűnik, hogy az emberek viszonylag nagy pontossággal meg tudják becsülni azt, hogy egy adott viselkedés mennyire áll a tudatos, szándékos kontrolljuk alatt, ami pedig módosítja, moderálja azt, hogy a viselkedési szándékaik mennyire pontosan tükrözik vissza a későbbi, tényleges viselkedésüket (Saltzer, 1981).

Nyilvánvaló, hogy az aktuális viselkedési szándékon túl számos egyéb tényező is meghatározza a jövőbeli viselkedést. A viselkedéssel kapcsolatos várakozások során az emberek a viselkedési szándékukat egyfajta horgonyként használhatják, a kontrolljukon kívül eső és/vagy a viselkedési szándékukban bekövetkező, elővételezhető változások lekövetése érdekében módosításokat, pontosításokat végrehajtva. Anderson (1983) azt találta, hogy a viselkedéssel kapcsolatos várakozásokat befolyásolja azoknak a forgatókönyveknek az elérhetősége, amelyekben az egyén el tudja képzelni a célviselkedés kivitelezését. Anderson (1983) megközelítése szerint a módosításokat részben az határozhatja meg, befolyásolhatja, hogy a személy mennyire könnyen tudja elképzelni a viselkedés végrehajtását különböző jövőbeli szituációs feltételek mellett. Az ezekben a szituációkban elképzelt viselkedésüket az egyének a saját magukkal kapcsolatos implicit elméleteikből, elképzeléseikből elővételezhetik (Warshaw és Davis, 1985a). Ez arra utalna, hogy a viselkedéssel kapcsolatos elvárások prediktív pontossága, bejósló ereje attól is függ, hogy a személy saját magával kapcsolatos elképzelései, elméletei mennyire pontosak. Warshaw és Davis (1985a) találtak ezt az elképzelést támogató bizonyítékokat: az általános önmagunkkal kapcsolatos felfogásunk módosítja a viselkedéssel kapcsolatos várakozás és viselkedés kapcsolatát.

Warshaw és Davies (1985a; 1985b) amellett érvelnek, hogy a viselkedéssel kapcsolatos várakozások a viselkedés bejóslásának a szempontjából „felsőbbrendűnek" tekinthetőek a viselkedési szándékhoz képest, abban az esetben, ha a szóban forgó viselkedés szokásszerű vagy nem tudatos, illetve abban az esetben is, ha a személy előre látja az aktuális viselkedési szándékában várhatóan bekövetkező változásokat. Ezek mellett a viselkedéssel kapcsolatos várakozások akkor is pontosabb előrejelzői lehetnek a tényleges viselkedésnek, ha a személy viszonylag pontosan előre látja a viselkedés kivitelezése során várhatóan megjelenő akadályokat, gátakat, mint például a lehetőségek, képességek hiánya, környezeti gátak, szokások. Vagyis a viselkedéssel kapcsolatos várakozások mindazoknak a szándékos, illetve nem akaratlagos tényezőknek a kognitív kiértékelésén alapulnak, amelyeknek a személy tudatában van: hiedelmek, attitűdök, társas normák, jelenlegi/aktuális szándékok, szokások, képességek, helyzeti tényezők, illetve az ezekben a tényezőkben bekövetkező, elővételezett változások (Warshaw és Davis, 1985a, 1985b).

Ahogy azt Fishbein és Ajzen (1975; idézi: Warshaw és Davis, 1985a) is megfogalmazták, a viselkedési szándék a színtisztán önkéntes, a személy tudatos, szándékos kontrollja alatt álló viselkedések esetében tekinthető a viselkedés legközvetlenebb pszichológiai meghatározójának. Vagyis a szokások, illetve olyan viselkedések esetében, amelyeknek a megjelenését elsődlegesen külső környezeti tényezők határozzák meg, a viselkedési szándék nem lesz jó előrejelzője a tényleges viselkedésnek. Ennek ellenére a viselkedési szándékot, illetve az ezzel kapcsolatos modellt rendszeresen alkalmazzák ilyen viselkedések esetében is, mint a viselkedés prediktorát. Azokat a viselkedéseket, amelyek esetében a szándékolt viselkedés kivitelezését a képességek, lehetőségek hiánya, szokások vagy környezeti gátak határozzák meg, viselkedési céloknak nevezzük. A viselkedési célok esetében a viselkedéssel kapcsolatos várakozások sokkal jobb prediktorok lehetnek, mint a viselkedési szándék, és Warshaw és Davis (1985b) kutatásuk során igazolták is ezt a feltételezést.

2.3 A VISELKEDÉSI SZÁNDÉK ÉS VISELKEDÉS KAPCSOLATA – A FELDOLGOZÁS MÉLYSÉGE

A prototípus/hajlandóság modell szerint (Gibbons, Gerrard, Blanton és Russell, 1998) a tervezett cselekvés modellben leírt csak az egyik lehetséges út, amelyen keresztül eljuthatunk a viselkedéshez. A másik lehetséges útvonal esetében a viselkedés sokkal spontánabb, az adott helyzetre adott reakció, és jelentős mértékben befolyásolják az azzal kapcsolatos észleleteink, hogy a jelenlegi helyzet mennyire hasonlít egy prototípushoz, prototipikus viselkedéshez. Amikor az emberek olyan helyzetben találják magukat, amely bizonyos viselkedésekre motiválja őket, különösen, ha olyan kockázatos viselkedésekről van szó, mint például a dohányzás, akkor nem az egyén előre megfogalmazott szándékai lesznek azok, amik meghatározzák majd az egyén viselkedését, hanem sokkal inkább az egyén arra való hajlandósága, hogy végrehajtsa azt a viselkedést, tehát a lehetőség megragadására való nyitottsága. A hajlandóságunk pedig attól függ, hogy mennyire látjuk magunkat ahhoz a prototipikus személyhez hasonlónak, aki a kérdéses viselkedést végrehajtja. Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy a tervezett cselekvés modellje sem feltételezi, hogy az emberek minden esetben alaposan megfontolnák minden cselekedetüket, sőt a modell maga is elismeri, hogy a mindennapi tevékenységeink jelentős részét anélkül hajtjuk végre, hogy különösebb kognitív erőfeszítéseket tennénk. A mai szociálpszichológiai megközelítések szerint az, hogy milyen mértékű és mélységű információfeldolgozásba bocsátkozunk egy cselekedetünket megelőzően, egy kontinuum mentén helyezhető el, amelynek az egyik végpontja a felületes, a másik pedig a mély feldolgozás (Ajzen és Sexton, 1999). A mély feldolgozást alkalmazzuk fontos döntések meghozatalakor, illetve az újszerű helyzetekben, amikor szükség van annak a mérlegelésére, hogy milyen potenciális következményei lehetnek a viselkedésünknek, milyen akadályok merülhetnek fel, a számunkra fontos személyeknek milyen normatív elvárásaik lehetnek. A rutin, mindennapos viselkedések esetében természetesen nincs szükség ilyen alapos megfontolásra. Ilyen esetekben az attitűdjeink, szubjektív normáink és kontrollal kapcsolatos észleleteink, valamint a viselkedéssel kapcsolatos szándékaink implicit módon vezérlik a viselkedésünket, kognitív erőfeszítés nélkül, és gyakran a tudatosság hiányában (Ajzen és Fishbein, 2000).

2.4 A VISELKEDÉSI SZÁNDÉK KAPCSOLATA A TÉNYLEGES VISELKEDÉSSEL

Ajzen (1991) modelljével szemben, a viselkedési szándék egyértelmű konceptualizációjának hiányán túl, az is felmerült kritikaként, hogy egyrészt nem határozta meg egyértelműen a viselkedési szándék és viselkedés kapcsolatát, másrészt nem veszi figyelembe az érzelmeket, vágyakat, mint a viselkedési szándékot befolyásoló tényezőket (Rabl és Kühlmann, 2008). Fishbein és Ajzen (1975, idézi Miniard és Cohen, 1981) szerint a viselkedés és viselkedési szándék közötti kapcsolat a következő tényezőktől függ:

- annak mértékétől, hogy a viselkedési szándék mérése mennyire van összhangban a viselkedéssel, mennyire reflektál arra közvetlenül;
- a viselkedési szándék és a viselkedés megjelenése között eltelt idő mennyiségétől;
- annak mértékétől, hogy a viselkedést végrehajtó személy mennyire tud az eredeti szándékainak megfelelően viselkedni, illetve mennyire szorul mások segítségére, együttműködésére a viselkedés végrehajtásához.

Szorosabb lesz a szándék és viselkedés közötti kapcsolat abban az esetben, ha:

- a szándék mérése a kérdéses viselkedés szempontjából specifikus;
- a viselkedés teljesítése időben közel esik a szándék méréséhez;
- a viselkedés a személy szándékos kontrollja alatt áll.

Számos viselkedés esetén a viselkedési szándék valóban jó prediktornak bizonyult, amennyiben a viselkedés és szándék a cselekvés, cél, kontextus és idő tekintetében is kompatibilisek voltak. Ajzen (1988; idézi: Courneya, 1994) a viselkedési szándék és a konkrét viselkedés között 0.72 és 0.96 közötti korrelációkról számolt be, olyan viselkedések esetében, mint pl.: a marihuána fogyasztás, templomlátogatás, parlamenti választásokon való részvétel. Davis, Jackson, Kronenfeld és Blair (1984) megfigyelték, hogy a viselkedési szándék az egyik legfontosabb és legkonzisztensebb releváns prediktora az egészségügyi, egészségfejlesztő programokban való részvételnek. A viselkedési szándék szintén fontos meghatározója a rendszeres testedzésnek (pl.: McAuley és Courneya, 1993), bár a testedzés esetén kisebb mértékű (0.30-0.40 közötti) korrelációkról számoltak be. Ennek a jelenségnek a magyarázataként a szándék instabilitását, illetve azt hozták fel, hogy a viselkedés nem áll teljes mértékben az egyén szándékos kontrollja/irányítása alatt (Courneya, 1994).

A különböző vizsgálatok eredményeit áttekintve azt láthatjuk, hogy a viselkedési szándék és viselkedés közötti korreláció mértéke viszonylag nagy változatosságot mutat, és McEachan, Conner, Taylor és Lawton (2011) arra mutatnak rá, hogy ennek egyik oka mindenképp a szándék és viselkedés megfigyelése között eltelt idő mennyisége lehet. Ahogy múlik az idő, egyre több olyan esemény történik, történhet, amelyek megváltoztathatják az egyén viselkedéses, normatív és kontrollal kapcsolatos hiedelmeit, amelyek megváltoztathatják az attitűdjeit, szubjektív normáit és kontrollal kapcsolatos észleleteit, és mindezek pedig a szándék felülvizsgálatát eredményezhetik. Ezek a változások csökkenthetik a viselkedési szándék prediktív validitását. Ezzel a megközelítéssel konzisztens módon a kutatások során is azt tapasztalták, hogy ha kevesebb idő telik el a viselkedési szándék mérése, illetve a viselkedés megjelenése/elmaradása között (5 hét vagy ennél kevesebb), akkor nagyobb mértékű volt a korreláció a viselkedési szándék és a viselkedés között. A mérések közötti nagyobb időintervallum egyértelműen csökkenti a viselkedési szándék prediktív validitását (Conner, Sheeran, Norman és Armitage, 2000).

Ugyanakkor bizonyos esetekben a viselkedési szándék még akkor is gyenge prediktora a viselkedésnek, ha kevés idő telik el a mérések között. Kor és Mullan (2011) a kutatásukban bizonyos alvással kapcsolatos viselkedésre való szándékot (pl.: stressz kerülése; csöndes, nyugodt környezet kialakítása; annak kerülése, hogy éhesen, szomjasan feküdjön le aludni) vizsgáltak, majd 1 héttel később felmérték, hogy milyen gyakorisággal hajtották végre a személyek ezeket a viselkedéseket. Azt tapasztalták, hogy meglehetősen alacsony volt a viselkedési szándék és viselkedés közötti korreláció (0,17). Ennek az alacsony korrelációnak egy lehetséges magyarázata az egyének arra való képességében keresendő, hogy mennyire voltak képesek felülírni vagy

legátolni az ösztöneiket. Az automatikus válaszok legátlására való képesség (egy vizuális Go/NoGo feladattal vizsgálták) 0,43-as korrelációt mutatott a viselkedéssel. Ez az eredmény arra utal, hogy ezeknek a viselkedéseknek a mutatása önszabályozást, a viselkedés feletti tényleges kontroll egy aspektusát követeli meg (Kor és Mullan, 2011).

2.5 VISELKEDÉSI SZÁNDÉK AZ ETIKÁTLAN VISELKEDÉSEK ESETÉBEN

Az etikátlan viselkedésekkel kapcsolatos kutatások esetében is az elsődleges cél a tényleges viselkedés megismerése lenne, ugyanakkor ez a viselkedés jellege miatt meglehetősen nehézkes, hiszen ezekről a viselkedésekről az emberek nem szívesen számolnak be, sőt alapvetően igyekeznek ezeket leplezni, titkolni. Éppen emiatt szinte lehetetlen a tényleges viselkedések vizsgálata, így sokkal célszerűbb a viselkedésre irányuló szándékok vizsgálata. Ezek a cselekedetek tipikusan nem a szenvedély vagy kényszer által irányítottak (Coleman, 1991; idézi: Jones és Kavanagh, 1996), hanem racionális cselekedeteknek, döntéseknek tekinthetőek. Ahogy azt Hunyady és Münnich (2016, 51. o.) is megfogalmazták, „*korrupt cselekedetet végrehajtani nem lehet véletlenül, arra legalábbis szándék szintjén készülni kell, nagy valószínűséggel át kell gondolni/mérlegelni*". Így az etikátlan munkahelyi viselkedések, és ennek megfelelően a korrupció esetében is a viselkedési szándékokat tekinthetjük a tényleges viselkedés mutatóinak, előrejelzőinek.

2.6 A TERVEZETT CSELEKVÉS MODELLJÉNEK HASZNÁLHATÓSÁGA ETIKÁTLAN VISELKEDÉSEK BEJÓSLÁSÁRA

Mivel a tervezett cselekvés modelljének alapvető célja a viselkedés bejóslása, és a szervezetek szempontjából meghatározó fontosságú az, hogy a dolgozók nem etikus viselkedéseit minél nagyobb pontossággal elővételezni tudják, így nem meglepő, hogy a modell bejósló erejét a nem etikus viselkedések esetében is számos alkalommal próbára tették már. Például Randall és Gibson (1991) a TPB-t alkalmazták vezetők arra való hajlandóságának a magyarázatára, hogy csalást kövessenek el pénzügyi beszámolók készítése során. Randall és Gibson (1991) arra utaló bizonyítékokat is találtak, hogy a TPB segítségével teljes mértékben magyarázhatóvá váltak az orvosi szakmában megjelenő etikai döntések. Chang (1998) a TPB-t és TRA-t vetette össze, és azt találta, hogy a TPB modell segítségével jobban/nagyobb mértékben meg lehetett magyarázni az olyan etikátlan viselkedést, mint az illetéktelen másolatok készítése egy számítógépes programról. Cardano és Frieze (2000; idézi: Carpenter és Reimers, 2005) a TPB segítségével egy környezetvédelmi döntéshozói testület (Air and Waste Management Association) tagjainak viselkedési preferenciáit jósolták be, Flanney és May (2000; idézi: Carpernter és Reimers, 2005) pedig az amerikai fémipari testület tagjainak környezetvédelmi döntéseinek esetében igazolták a TPB hasznosságát. Carpenter és Reimers (2005) két vizsgálat keretében mérték fel a TPB használhatóságát, magyarázó erejét a pénzügyi csalások esetében. A kérdőíves vizsgálat célja a TPB a menedzserek etikai döntésekkel kapcsolatos előrejelző erejének a vizsgálata volt. A második, kísérletes vizsgálat során pedig az volt a cél, hogy minden egyes független változó (attitűd, norma, kontroll) hatását megvizsgálják az etikátlan/etikus viselkedésre nézve, az oksági kapcsolatok feltárása céljából. A kérdőíves vizsgálat során azt találták, hogy a három tényező közül, a viselkedéssel kapcsolatos attitűd volt a legerősebb prediktora a viselkedési szándéknak. Szintén szignifikáns prediktornak bizonyult a szubjektív norma, viszont a viselkedés felett észlelt kontroll jelen esetben nem volt szignifikáns előrejelzője az etikátlan viselkedésre irányuló szándéknak. A kísérletes vizsgálat során ugyanazt a szcenáriót ismerhették meg a résztvevők, mint a kérdőíves vizsgálat során, ugyanakkor a vizsgálat során a modell elemeit megpróbálták manipulálni a kutatók, minden esetben volt egy pozitív, illetve egy negatív manipuláció, így 6 feltétel valamelyikébe kerültek a résztvevők. Az attitűdöt úgy manipulálták, hogy a résztvevőknek azt az információk adták, hogy a szervezet támogatja/nem támogatja az etikátlan könyvelési gyakorlatot. A szubjektív normát úgy manipulálták, hogy azt mondták, hogy a vezető családja és barátai helyeselnék/nem helyeselnék ezt a viselkedést. Az észlelt kontrollt pedig úgy manipulálták, hogy vagy azt mondták a személynek, hogy kicsi, vagy azt, hogy nagy kontrollja van afelett, hogy a kiadásokról valótlant állítson. Pozitív manipuláció esetén valószínűbb volt, hogy belementek a csalásba, negatív manipuláció esetén kevésbé volt valószínű. Külön-külön

is megvizsgálták az egyes tényezők hatását, és az eredmények megerősítették a kérdőíves vizsgálat eredményeit: az attitűdnek és a szubjektív normának is szignifikáns hatása volt a viselkedési szándékra, a viselkedés felett észlelt kontrollnak ugyanakkor ismételten nem volt szignifikáns a hatása (Carpenter és Reimers, 2005).

Korrupt viselkedéssel kapcsolatban is vizsgálták a viselkedési szándék konkrét viselkedést előrejelző erejét, és azt találták, hogy a korrupt viselkedésre irányuló szándék a tényleges korrupciónak nagyon erőteljes prediktora volt (a megfigyelt variancia több mint 60%-át magyarázta Rabl és Kühlmann, 2008).

2.7 A VISELKEDÉSI SZÁNDÉK SZEREPE A KORRUPCIÓS CSELEKMÉNYEK ESETÉBEN

A korrupciós cselekmények esetében azt mondhatjuk, hogy ezek az etikátlan cselekedetek is jellemzően valamilyen személyes (anyagi boldogulás) vagy szakmai cél (előrelépés) elérésére irányulnak. Annak a mértéke, hogy mennyire vágyunk ezeknek a céloknak az elérésére, attól is függ, hogy milyen pozitív és negatív érzéseket elővételezünk a megvalósításuk esetén, mennyire fog minket örömmel eltölteni az, hogyha ennek köszönhetően előrébb lépünk a ranglétrán. Az ezeknek a szakmai vagy privát céloknak az elérésére irányuló vágyat kell viselkedési szándékká formálnunk. Ezt, a megfontolás, fontolgatás állapotából a határozott elköteleződés állapotába való átlépést írták le a szakirodalomban azzal a metaforával, hogy „át kell kelni a Rubiconon", ezt tekintik a viselkedést megelőző (previselkedéses) fázisnak (Heckhausen, 1987a, 1987b, 1989; idézi Rabl és Kühlmann, 2008).

A vágyak tekinthetőek a viselkedési szándék közvetlen, szükségszerű előzményének, és meghatározzák a célok megvalósítására tett erőfeszítések intenzitását (Bagozzi és Dholakia, 1999). Ugyanakkor fontos, hogy a szándékokkal szemben a vágyakat a döntéshozó személy kevésbé kivitelezhetőnek észleli, és kevésbé szorosan kapcsolódnak a közvetlen, tényleges viselkedéshez, hosszabb idői keretek között fejtik ki a hatásukat (Perugini és Bagozzi, 2004). A Rubicon Modell (Rubicon Model of Action Phases, Goolwitzer, 1990; Heckhasuen, 1987a, b, 1989; idézi Rabl és Kühlmann, 2008) szerint a viselkedés megvalósítására irányuló szándékunkat az is meghatározza, hogy mennyire látjuk megvalósíthatónak, elérhetőnek a célokat, mennyire látjuk azok elérését bonyolultnak. Amint a cél elérésére való szándék kialakul, elkezdünk terveket kialakítani arra vonatkozóan, hogy hogyan is tudnánk megvalósítani ezt. A vágyaink nemcsak célként, hanem eszközként is szolgálnak: tehát amikor megvan az adott személyes vagy szakmai cél elérésére való szándékunk, akkor az erőteljesebb szándék fokozhatja ezeknek a céloknak a korrupciós cselekedet révén való elérésének a vonzóságát (Rabl és Kühlmann, 2008).

2.7.1 Az etikátlan viselkedésre irányuló szándékot befolyásoló helyzeti tényezők

Jones és Kavanagh (1996) megpróbálták szisztematikusan összegyűjteni mindazokat a tényezőket, amelyek hatással vannak az etikai dilemmákban hozott döntéseinkre, és így az etikátlan viselkedésekkel kapcsolatos szándékainkra is. Ők a következő helyzeti tényezők szerepét emelték ki. Szerintük mindenképp meghatározó lesz az egyén munkatapasztalatainak a minősége: Merriam (1977; idézi Jones és Kavanagh, 1996) mutatott rá arra, hogy az egyének munkával való elégedetlensége jelentős, ugyanakkor kevéssé megértett összetevője, meghatározója a munkahelyi lopásoknak. A dolgozók sok esetben úgy torolják meg az őket ért sértéseket, a fizetéssel való elégedetlenségüket, hogy különféle „kompenzációkat" vesznek igénybe. Kemper (1966) ezt a jelenséget reciprok devianciának nevezte, ami szerinte akkor jelenik meg, amikor a dolgozó úgy érzi, hogy a szervezet, vagy az azt képviselő személy (pl.: felettes) nem teljesíti a munkavállalókkal szembeni kötelezettségeit. Hollinger és Clark (1982) empirikusan alátámasztották a munkával való elégedetlenség és a deviáns munkahelyi viselkedések közötti kapcsolatot.

Szintén meghatározó környezeti tényezőként azonosították a társak befolyásoló hatását, illetve az ő viselkedésüket. Egyértelműen úgy tűnik, hogy a körülöttünk lévő társainknak a viselkedése hatással van arra, hogy mi magunk mennyire viselkedünk etikusan. Ezek a referenciaszemélyek lehetnek mások a szervezeten belül, vagy olyan személyek is, akik más szervezetben, de hasonló területen dolgoznak. Zey-Ferrell, Weaver és Ferrell (1979) és Zey-Ferrell és Ferrell (1982) menedzserek körében végzett vizsgálataik során azt talál-

ták, hogy a személy azzal kapcsolatos észleletei, hogy a menedzser társai mit, miket tesznek, sokkal jobban bejósolta az etikátlan viselkedésüket, mint a személyes értékeik és hiedelmeik. A társak két úton is befolyásolhatják az etikátlan viselkedést: a normákon és az asszociációkon keresztül. Sutherland (1949, 1983; idézi Jones és Kavanagh, 1996) megkülönböztető asszociációs („*differential association theory*") elmélete szerint az etikátlan viselkedést a társaktól való tanulás, a velük való asszociációk révén sajátítjuk el. Ez a tanulás magában foglalja az etikátlan viselkedés elkövetési módjának, valamint azoknak a motivációknak és a racionalizációknak az elsajátítását is, amelyek az etikátlan viselkedést legitimizálják, igazolják. Hollinger és Clark (1982) eredményei alapján az egyén munkacsoportjának deviáns viselkedésekkel kapcsolatos attitűdjei, valamint az azokért kilátásba helyezett szankciók, ezeknek a cselekedeteknek, illetve az ezeknek a cselekedeteknek a végrehajtására irányuló szándékoknak a szignifikáns prediktorai, előrejelzői. Szerintük ezek a tényezők segítik az egyént annak eldöntésében, mérlegelésében, hogy mekkora a lebukás veszélye.

Szintén fontos befolyásoló kontextuális tényezőként azonosították a vezetőket, az ő viselkedésüket. Úgy tűnik, hogy a vezetők felől érkező nyomás szintén jelentős hatással van az etikátlan viselkedésre, illetve a vezetők etikátlan viselkedése szintén befolyásolhatja a beosztottak részéről megjelenő etikátlan viselkedéseket. Kemper (1966) „*parallel devianciának*" nevezte ezt a jelenséget. Ilyenkor a magasabb szinteken megjelenő deviáns viselkedések mintegy legitimálják az alacsonyabb szinteken ezeknek a viselkedéseknek a „lemásolását/követését". Az azon személyek által elkövetett etikátlan viselkedések, akik a szervezetet képviselik a dolgozók szemében, azt az üzenetet közvetíti a dolgozók irányába, hogy a deviáns viselkedés megengedett a szervezetben.

2.7.2 Az etikátlan viselkedés megjelenését befolyásoló egyéni jellemzők

A kutatók természetesen azokat az egyéni jellemzőket is igyekeztek azonosítani, amelyek befolyásolhatják azt, hogy valaki mennyire lesz hajlandó, hajlamos etikátlan viselkedéseket elkövetni a munkahelyén. Jones és Kavanagh (1996) szerint fontos tényező az egyénre jellemző kontrollhely irányultsága. Rotter (1966) külső – belső kontrollhely megkülönböztetésére alapozva azt feltételezik, hogy a belső kontrollos személyek, mivel cselekedeteik következményeit és az azokért való felelősséget saját maguknak tulajdonítják, nagyobb valószínűséggel mutatnak etikus viselkedéseket, és kevésbé jellemzőek rájuk az etikátlan cselekedetek. Ezzel szemben a külső kontrollos személyek nagyobb valószínűséggel tulajdonítják a felelősséget másoknak, illetve helyzeti tényezőknek, és így nagyobb valószínűséggel mutatnak, hajlamosabbak lehetnek az etikátlanviselkedésekre (Jones és Kavanagh, 1996). Ezeket az összefüggéseket igazolták olyan etikus, illetve etikátlan viselkedések esetében, mint például a proszociális, mások megsegítésére irányuló cselekedetek, besúgás, csalás és nyomásnak való ellenállás, valamint sikkasztás/kenőpénzek elfogadása (Jones és Kavanagh, 1996). Emellett úgy tűnik, hogy a kontrollhely arra is hatással van, hogy mekkora konzisztencia figyelhető meg az egyén attitűdjei, ítéletei és viselkedési szándékai között: a belső kontrollosok esetében az ezen tényezők közötti összhang, konzisztencia nagyobb mértékű, mint a külső kontrollos személyek esetében, tehát ők nagyobb valószínűséggel cselekednek az attitűdjeiknek, ítéleteiknek és szándékaiknak megfelelően (Cherry, 2006).

Egy másik egyéni jellemző, amelyet a kutatások során fontosnak találtak a munkahelyi etikátlan viselkedések megjelenésének a szempontjából, az az egyénre jellemző machiavellizmus mértéke. A machiavellizmus egy olyan személyiségjellemző, amelyet Niccolo Machiavelli (1966/1513) írásai alapján „azonosítottak". Machiavelli (1966/1513) amellett érvelt, hogy ahhoz, hogy személyközi kapcsolatainkban sikeresek lehessünk, érdemes a befolyásolás eszközeivel élni, és opportunista módon viselkedni. Ez alapján a machiavellista személyekre jellemző egyfajta „*hidegfej szindróma*" (Christie és Geis, 1970; idézi Jones és Kavanagh, 1996), ami azt jelenti, hogy ezekre a személyekre jellemző az érzelmi távolságtartás (pl.: döntéseikben, viselkedésükben nem igazán befolyásolják őket olyan tényezők, mint a hűség vagy a barátság). Jellemző rájuk, hogy nem törődnek különösebben a konvencionális erkölcsi elvekkel, és hatékonyan tudnak manipulálni másokat. Hegarty és Sims (1978, 1979) azt találták, hogy a magas Machok nagyobb valószínűséggel csalnak munkahelyi kontextusban, mint az alacsony Machok. Ugyanakkor az eredményeik alapján azt is elmondhatjuk, hogy a magas Machok sokkal több esetben a büntetés elkerülése, semmint a jutalmak megszerzése érdekében csalnak.

Jones és Kavanagh (1996) továbbá a meghatározó egyéni jellemzők közé sorolta a személy nemét is. Számos kutatást végeztek azzal kapcsolatban, hogy a nem milyen hatással van az etikai döntéshozatalra, ugyanakkor az eredmények meglehetősen ellentmondásosak. Egyes kutatások nem találtak nemi különbségeket, más kutatások pedig arról számoltak be, hogy a nők nagyobb érzékenységet mutatnak az etikai kérdésekkel szemben. Patterson és Kim (1991; idézi Jones és Kavanagh, 1996) például azt találták, hogy a nők kevésbé hiszik úgy, hogy csak csalással lehetne előre jutni, érvényesülni a karrierjük során, illetve több nő számolt be arról, hogy kevésbé lenne hajlandó megszegni a saját értékeit, elveit annak érdekében, hogy előrébb jusson, jobban boldoguljon. Ezen eredmények alapján úgy tűnik, hogy a nők alapvetően kevésbé hajlanak a deviáns munkahelyi viselkedésekre (Jones és Kavanagh, 1996).

3. A BELÜGYI RENDVÉDELMI SZERVEK ÁLLOMÁNYA KÖRÉBEN VÉGZETT KUTATÁS

Annak azonosítása érdekében, hogy hazai viszonylatban a SZEM-modellben azonosított tényezők mekkora és milyen súllyal játszanak szerepet a korrupciós cselekményekben, a belügyi rendvédelmi szervek hivatásos állománya körében átfogó felmérést végeztünk. Ennek keretében igyekeztünk tehát azonosítani, hogy a SZEM-modellben leírt, a korrupciós cselekmény szempontjából meghatározó tényezők hogyan nyilvánulnak meg a tényleges korrupciós viselkedések esetében. Mindezt tettük abból a célból, hogy ezeknek a tapasztalatoknak a mentén azonosítsuk azokat a jeleket, amelyek előre jelezhetik a korrupciós cselekmény elkövetését, illetve az arra irányuló szándékot. Ennek a kutatásnak a keretében olyan kollégák véleményét is megkérdeztük a témával kapcsolatban, akiknek van/volt rálátása konkrét korrupciós eseményekre, illetve azok elkövetőire. Az esettel kapcsolatos vélekedéseiket, észleleteiket interjúk, illetve kérdőíves megkérdezés segítségével is igyekeztünk átfogóan megismerni. A vizsgálatok során igyekeztünk feltárni, hogy külső szemlélőként a válaszadók mennyire láttak arra utaló jeleket, hogy a korrupció miatt később elítélt egyénnek szándékában állt elkövetni a korrupciós cselekményt.

3.1 AZ INTERJÚK TAPASZTALATAI

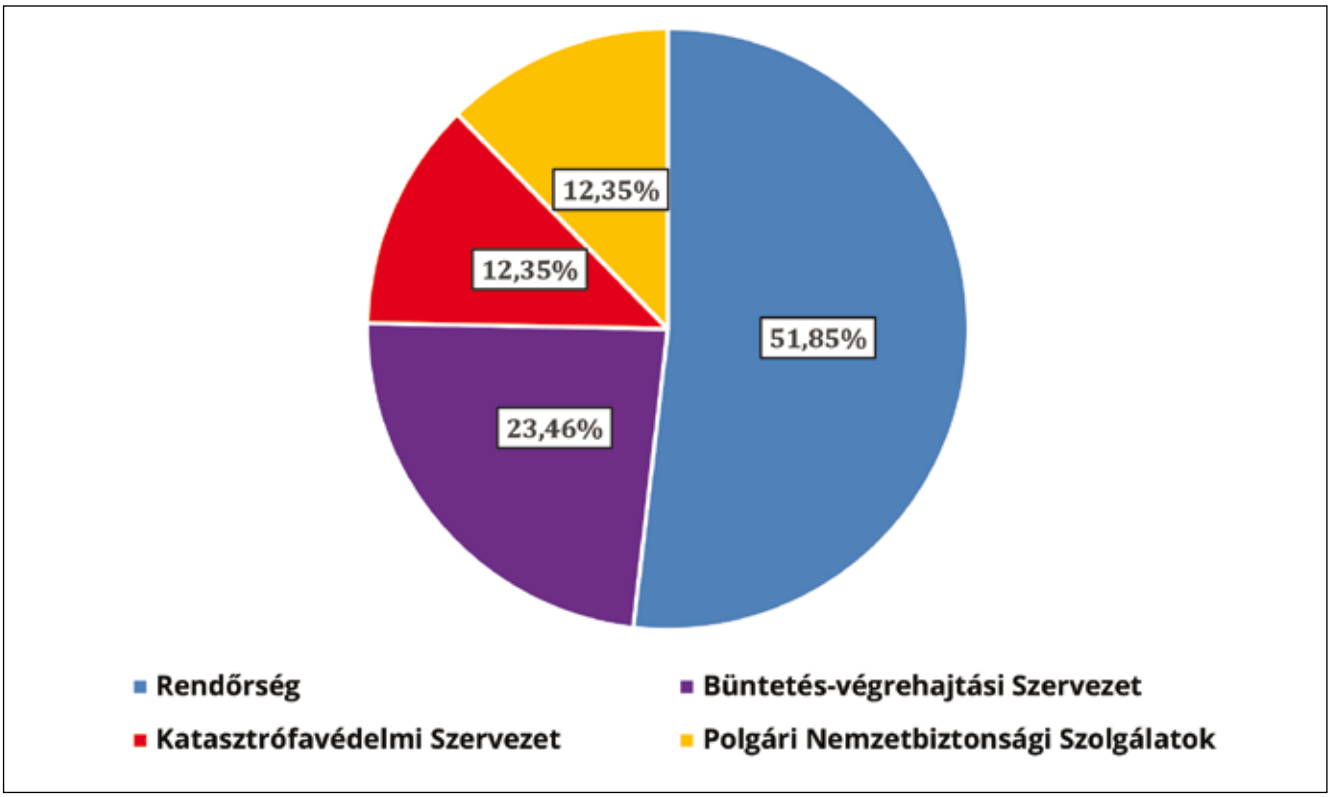

1. ábra: *A válaszadóink megoszlása az egyes rendvédelmi szervek között*

Az interjúk során igyekeztünk feltárni, hogy a külső szemlélők szerint a korrupciós cselekmény elkövetőjének korrupcióval kapcsolatos szándékai mennyire és hogyan nyilvánulnak meg a viselkedésükben. Összesen 4 szándékkal kapcsolatos kérdést tettünk fel az interjúalanyainknak. A kérdéseket skálás formában fogalmaztuk meg, az interjúalanyaink a kérdéssel kapcsolatos vélekedésüket egy 1-től 11-ig terjedő skálán fejezhették ki. Végül 81 személy válaszait vetettük analízis alá (a mintából azokat a válaszadókat kihagytuk, akik nem tudtak a szándékkal kapcsolatos kérdésekre válaszolni). Az 1. ábra szemlélteti a válaszadók egyes szakterületek közötti megoszlását.

A korrupciós cselekményt megelőző időszakban mennyire volt jellemző az, hogy ez a személy...	***Átlag***	***Medián***	***Szórás***
1...láthatóan vívódott azon, hogy „ellenálljon" a korrupciós cselekedetnek/cselekedeteknek (pl.: erre utaló ajánlatok elutasítása)?	2,24	1,00	2,414
2...hangoztatta, hogy ő sohasem követne el ilyen cselekedeteket?	3,04	1,00	3,124
3...tett arra utaló megjegyzést, hogy valamilyen módon ki kellene egészíteni a hiányos/nem megfelelő szervezeti juttatásokat?	3,81	2,00	3,372
4...mikor szóba kerültek ilyen korrupciós esetek, akkor tett arra utaló megjegyzést, hogy hasonló körülmények között lehet, hogy ő is megtenné.	1,87	1,00	1,814

1. táblázat: *Az interjú során a korrupciós szándékkal kapcsolatban feltett kérdésekre adott válaszok átlagai, mediánjai és szórásai*

Az egyes kérdésekre adott válaszok átlagai alapján is láthatjuk, hogy az interjúalanyaink szerint az elkövetőkön nem igazán lehetett a cselekmény elkövetését megelőzően a vívódás jeleit látni, a vélekedésük szerint az elkövetők ezeket az érzéseket vagy megpróbálták elrejteni, vagy csak utólag, az elkövetést és lebukást követően jelentek meg ezek a belső vívódások (pl.: az interjúk során beszámoltak arról, hogy az elfogáskor úgy tűnt, mintha az egyén megkönnyebbült volna). Az sem volt jellemző az elkövetőkre – interjúalanyaink véleménye szerint-, hogy a korrupciós cselekmény elkövetését megelőzően nyíltan tettek volna azzal kapcsolatos megjegyzéseket, hogy bizonyos körülmények között ők maguk is elkövetnének korrupciós cselekményeket, de az sem volt jellemző, hogy ennek ellentétét (vagyis azt, hogy sohasem követnének el ilyesmit) hangoztatták volna. Ugyanakkor a válaszadóink szerint valamennyivel jellemzőbb volt az, hogy a korrupciós cselekményt elkövető személyek tettek azzal kapcsolatos megjegyzéseket, hogy elégedetlenek a jelenlegi kompenzációjukkal, és úgy érzik, joguk van valamilyen formában kiegészíteni a keresetüket. Ezek alapján úgy tűnik, hogy a korrupciós cselekményt elkövető személyek kerülik a korrupcióval kapcsolatos megnyilatkozásokat, a korrupcióval kapcsolatos vélekedéseiket, szándékaikat javarészt igyekeznek elrejteni. Továbbá úgy tűnik, hogy a korrupciós cselekmények hátterében okként megjelenik a szervezeti juttatásokkal való elégedetlenség.

Az interjúk során ismét egyértelműen kirajzolódott az a kép, hogy az elkövetők két fő típusával találkozhatunk: azokkal a személyekkel, akik tudatosan készülnek a korrupt cselekmény elkövetésére, illetve azokkal az egyénekkel, akik csak belesodrónak ebbe a helyzetbe, gyakran csak a körülmények áldozatai. Az interjúalanyok válaszai alapján mindkét csoport kerüli a korrupt cselekvésre irányuló szándékuk kinyilvánítását, ugyanakkor a korrupciós cselekménybe csak belesodródó személyek esetében – tendencia szinten ugyan, de – jobban látni vélték a vívódás jeleit („*...ideges volt, de tartotta magát*", $U = 965{,}5$; $p = 0{,}06$).

Az egyes szervezeti egységek (Rendőrség, Büntetés-végrehajtás, Katasztrófavédelem és Nemzetvédelem) között esetlegesen jelenlévő különbségeket is megpróbáltuk feltárni. Az egyes területek között nem jelentkeztek szignifikáns különbségek az elkövetőkkel kapcsolatos észleletek tekintetében, ugyanakkor megfigyelhetőek voltak hangsúlybeli eltolódások az egyes szervezeti egységek kötelékébe tartozó interjúalanyok válaszaiban.

	Rendőrség		***Büntetés-végrehajtási Szervezet***		***Katasztrófavédelmi Szervezet***	
	Átlag	Medián	Átlag	Medián	Átlag	Medián
1.	2,02	1,00	2,37	2,00	2,10	1,50
2.	3,71	2,00	2,16	1,00	2,60	1,50
3.	4,00	2,00	3,37	2,00	3,30	2,00
4.	1,93	1,00	1,58	1,00	1,70	1,00

2. táblázat: *Az egyes rendészeti szervek kötelékébe tartozó válaszadók szándékkal kapcsolatos kérdésekre adott válaszainak átlagai és mediánjai*

A Rendőrség esetében valamivel jellemzőbbnek vélték azt a korrupciós cselekményt elkövető személyekre, hogy hangoztatják, hogy ők sohasem követnének el ilyesmit. A Büntetés-Végrehajtás esetében pontosan ennek az ellentétéről számoltak be a válaszadók: a korrupciós cselekménybe keveredő személyek kerülik a korrupcióval kapcsolatos megnyilatkozásokat. A Katasztrófavédelem esetében a válaszadók arról számoltak be, hogy az elkövetőn nem lehet, lehetett észlelni a vívódás külső jeleit, kerülik az azzal kapcsolatos megnyilatkozásokat, hogy elégedetlenek lennének a juttatásokkal. A Nemzetvédelem területén dolgozók pedig jellemzőbbnek vélték a korrupciós cselekményt elkövető személyekre azt, hogy szóvá teszik a fizetésükkel való elégedetlenségüket, és úgy vélik, hogy joguk lenne ezeket kiegészíteni.

3.2 A KÉRDŐÍVES MEGKÉRDEZÉS EREDMÉNYEI

Szintén szerettük volna szélesebb körben felmérni, hogy hogyan, mennyire látják a belügyi rendvédelmi szervek dolgozói a korrupciós viselkedésre irányuló szándékot az elkövetők viselkedésében megnyilvánulni. Az interjúk során kapott válaszok alapján azt láttuk, hogy a korrupciós cselekményre irányuló szándék nem igazán nyilvánul meg a korrupt személyek viselkedésében, sőt lehetőség szerint próbálják azt elrejteni, kerülik a korrupcióval kapcsolatos megnyilatkozásokat. Az interjúk tapasztalatai alapján egyedül a kompenzációval való elégedetlenség kifejezése az, ami a korrupciós szándékra utalhat az egyén viselkedésében. Ennek megfelelően a kérdőíves vizsgálat során elsősorban ezzel kapcsolatban tettünk fel kérdéseket: megpróbáltuk feltárni, hogy a belügyi rendvédelmi szervek dolgozói szerint mennyire jellemző a korrupciós cselekményt elkövető személyekre az, hogy kifejezzék a munkájuk anyagi vagy erkölcsi elismertségével kapcsolatos elégedetlenségüket, illetve azt a vélekedésüket, hogy az embereknek joguk van az elégtelen kompenzációt kiegészíteni egyéb módokon. Ennek megfelelően a viselkedési szándék vizsgálatára 9 állítást fogalmaztunk meg a következő dimenziók mentén:

- *„Áldozati" helyzet:* mennyire látja úgy a válaszadó, hogy a korrupciós cselekménybe keveredő személyek saját magukat a körülmények áldozatának tekintik (1 állítás);
- *Kompenzációkkal való elégedetlenség*: mennyire látja úgy a válaszadó, hogy a korrupciós cselekménybe keveredő személyek elégedetlenek a munkájukért cserébe járó anyagi és/vagy erkölcsi elismerésekkel (5 állítás);
- *Korrupcióval kapcsolatos megnyilatkozások kerülése*: mennyire véli jellemzőnek a válaszadó a korrupciós cselekménybe keveredő személyekre azt, hogy kerülik a korrupcióval kapcsolatos megnyilatkozásokat (3 állítás).

Az ezen dimenziók mentén képzett 9 állítás mellett az egyének egy 1-től 11-ig terjedő skála mentén jelezhették, hogy mennyire vélik igaznak az állítások tartalmát a korrupciós cselekménybe bonyolódó személyekre vonatkozóan.

Összesen 396 személy válaszait vetettük analízis alá. A 396 személy közül 264 férfi, 54 nő volt, 78 személynek pedig nem áll rendelkezésre a nemével kapcsolatos adat. Az egyes területek tekintetében a következő arányokat figyelhetjük meg:

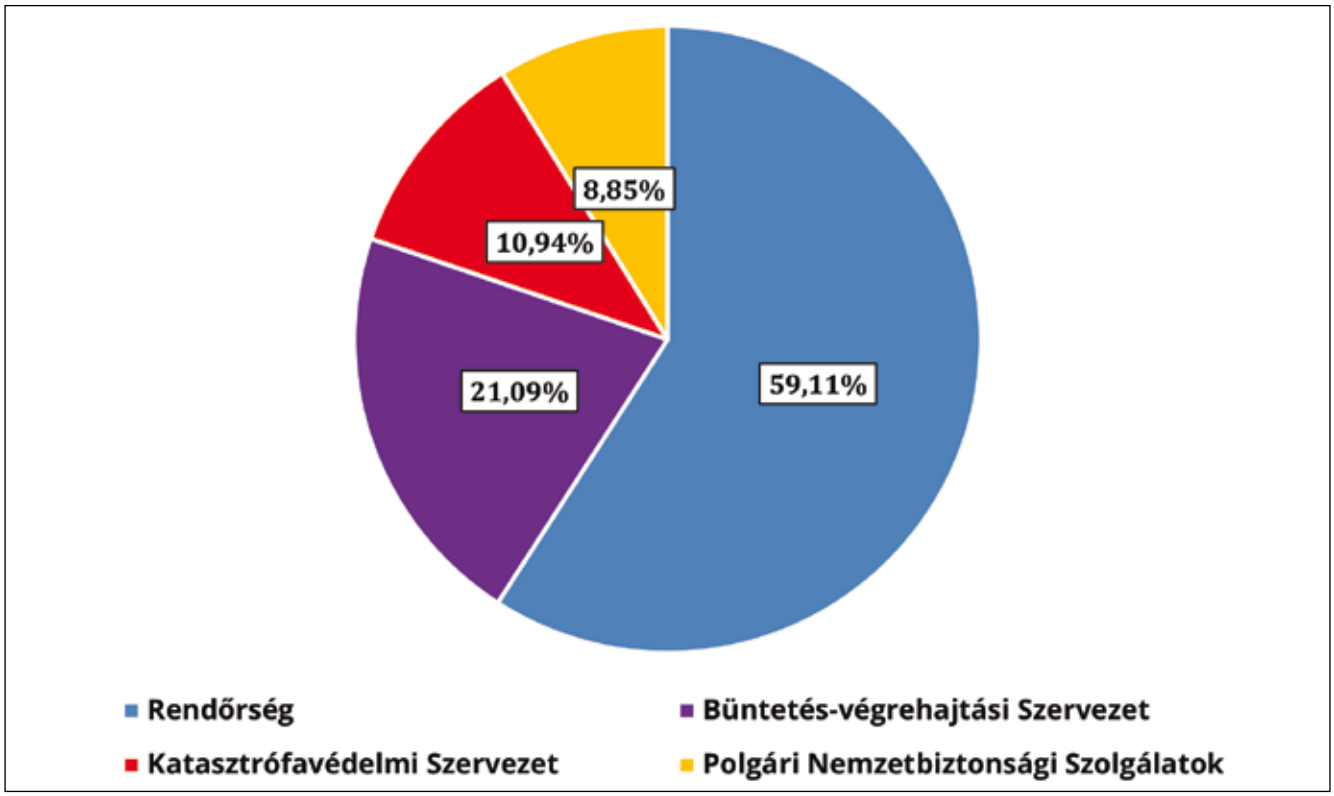

2. ábra: *A válaszadók megoszlása az egyes rendészeti szervek között*

Mint ahogy azt a *2. számú* ábrán is láthatjuk, válaszadóink jelentős része a Rendőrség, illetve a Büntetés-végrehajtási Szervezet kötelékébe tartozik (71 személy esetében nem tudtuk pontosan beazonosítani, hogy melyik rendészeti szerv kötelékébe tartoznak). A beosztásukat tekintve a válaszadók jelentős része beosztott (161), mellettük 80 irányító, 59 osztályvezető és 5 főosztályvezető válaszolta meg kérdéseinket (91 személy esetében nem áll rendelkezésünkre a beosztásukkal kapcsolatos adat).

A kutatók kérésének megfelelően a rendvédelmi szervek részéről elsősorban olyan kollégák kerültek kijelölésre a kutatásban való részvételre, akik valamilyen módon közvetlen kapcsolatba kerültek már korábban korrupciós cselekményt elkövető személlyel. Ennek megfelelően a megkérdezett 396 személy közül 210-en

jelezték azt, hogy személyesen is ismernek korrupciós cselekményt elkövető, és amiatt elítélt személyt, 186 válaszadó pedig arról számolt be, hogy egyáltalán nincs személyes tapasztalata korrupciós cselekménybe bonyolódó egyénekkel. Az egyes rendészeti szerveket szemrevételezve azt láttuk, hogy a büntetés-végrehajtás területén – a kutatók eredeti kérésének megfelelően – minden válaszadó arról számolt be, hogy személyesen is ismert korrupciós cselekménybe keveredett személyt, a Rendőrség kötelékéhez tartozó válaszadóknak a 28,3%-a jelezte azt, hogy személyesen is ismert elkövetőt, a Polgári Nemzetbiztonsági Szolgálatokhoz tartozó kollégáknak a 79,4%-a számolt be arról, hogy személyesen ismertek korrupt egyént.) azt jelezték, hogy személyesen nem ismernek korrupció miatt elítélt személyt.

Azon személyek közül, akik azt jelezték, hogy személyesen is ismernek korrupció miatt elítélt személyt vagy személyeket, a többség úgy nyilatkozott, hogy viszonylag kevés (egy vagy 2-4) ilyen egyént ismernek. A korrupciós cselekményt elkövető egyént személyesen is ismerő válaszadók azt jelezték, hogy ezeket a személyeket inkább csak távolról, látásból vagy hallomásból ismerték (szintén 1-től 11-ig terjedő skálán mértük fel az ismerősség mértékét, az erre a kérdésre adott válaszok átlaga 1,84 volt, szórás = 0.864; minimum érték: 1, maximum érték = 4).

Ahogy említettük, a szándékkal kapcsolatos állításainkat 2 nagy dimenzió mentén fogalmaztuk meg. Annak feltárása érdekében, hogy valóban erre a 2 dimenzióra fűzhetőek-e fel a kérdéseink, faktoranalízist végeztünk. Első körben azt vizsgáltuk meg, hogy az adataink mögött egyáltalán meghúzódik-e valamilyen látens struktúra, alkalmasak-e faktoranalízisre. A Kaiser-Meyer-Olkin mutató értéke (KMO = 0,780) és a Bartlett-teszt eredménye ($\chi2$ =2458,476; df = 36; $p < 0,01$) is arra utalnak, hogy adataink alkalmasak a látens faktorstruktúra vizsgálatára. Először azt vizsgáltuk meg, hogy az adataink mennyire illeszkednek a feltételezett 2 faktoros modellhez. Az analízis eredménye alapján két (az 1. és 9.) item elhagyását követően a feltételezett két faktoros modell megfelelően leképezi az adatainkat ($\chi2$ =256,486; df = 8; $p < 0,05$, magyarázott variancia 72,947%). Varimax rotációt alkalmazva az egyes faktorokhoz a következő itemek tartoznak:

- Az *1. faktor*hoz tartozó itemek sorszáma: 2, 3, 4, 5
- Az *2. faktor*hoz tartozó itemek sorszáma: 7, 8

Az első faktorhoz tartozó itemek a munkáért kapott kompenzációval, az azzal való elégedetlenséggel kapcsolatosak, így ennek a faktornak a *Kompenzációval való elégedetlenség* elnevezést adtuk. A második faktorhoz tartozó itemek pedig a korrupcióval kapcsolatos megnyilatkozásokra vonatkoznak, így ennek a faktornak a *Megnyilatkozások* elnevezést adtuk. Megvizsgáltuk a megmaradt 7 item, illetve a faktorok mentén képezhető két alskála megbízhatóságát is. A teljes skála megbízhatósága Cronbach-α = 0.878 lett. A *Kompenzációval való elégedetlenség* alskála esetében a Cronbach-α = 0,925; a *Megnyilatkozások* alskála esetében pedig Cronbach-α = 0,793 lett. Mivel mindegyik érték elfogadhatónak mondható, így az összetartozó itemekből átlagokat képeztünk, és a további analízisek során ezekkel is dolgoztunk.

	Átlag	***Medián***	***Szórás***
Szándék átlag	7,51	7,71	1,84
Kompenzációval való elégedetlenség	7,96	8,20	2,14
Megnyilatkozások	6,40	6,00	2,15

3. táblázat: *A viselkedési szándékkal kapcsolatos teljes skála, illetve a faktoranalízis eredménye alapján kialakított két alskála átlagai, mediánjai és szórásai*

Az átlagok alapján azt mondhatjuk, hogy a válaszadóink szerint valamennyire megnyilvánul a korrupt személyek korrupcióval kapcsolatos szándéka a viselkedésükben, jellemzőnek vélik azt, hogy a korrupciós cselekménybe bonyolódó egyének a munkájukért kapott anyagi és erkölcsi elismeréssel való elégedetlenségüknek hangot adnak. Valamennyire azt is jellemzőnek vélik rájuk, hogy kerülik a korrupciót, mint beszédtémát.

Az egyes állítások mentén is megvizsgáltuk, hogy hogyan vélekednek a válaszadóink a korrupt személyek szándékainak viselkedésükben való megnyilvánulásairól.

Mennyire tartja *jellemzőnek* az állítás tartalmát a korrupciós cselekményt elkövető személyre nézve?	***Átlag***	***Medián***	***Szórás***
1. A korrupciós cselekményeket elkövetők magukat a körülmények áldozatának tekintik.	6,67	7,00	2,632
2. A korrupciós cselekményt elkövetők szerint a munkájuk anyagilag nincs eléggé/kellően elismerve.	8,27	9,00	2,491
3. A korrupciós cselekményt elkövetők szerint a munkájuk erkölcsileg nincs eléggé/kellően megbecsülve.	7,64	8,00	2,527
4. A korrupciós cselekményt elkövetők szerint az általuk végzett munkáért nagyobb anyagi elismerés járna.	8,48	9,00	2,317
5. A korrupciós cselekményt elkövetők szerint az általuk végzett munkáért nagyobb erkölcsi elismerés járna.	7,91	8,00	2,436
6. A korrupciós cselekményt elkövetők szerint az embereknek joguk van kiegészíteni a jövedelmüket, amennyiben az nem elegendő a számukra.	7,47	8,00	2,427
7. A korrupciós cselekményeket elkövetők, ha korrupciós ügyek kerülnek szóba, akkor mindenféle megnyilatkozástól tartózkodnak.	6,14	6,00	2,343
8. A korrupciós cselekményeket elkövetők lehetőség szerint kerülik a korrupciót, mint beszédtémát.	6,66	7,00	2,388
9. A korrupciós cselekményeket elkövetők, ha a korrupció kerül szóba, akkor erről elítélően nyilatkoznak.	6,32	6,00	2,319

4. táblázat: *A viselkedési szándékkal kapcsolatos állításokra adott válaszok átlagai, mediánjai és szórásai*

A kérdőíves megkérdezés eredményei alapján a belügyi rendvédelmi szervek állománya szerint a korrupciós cselekménybe bonyolódó személyekre nem különösebben jellemző az, hogy magukat a körülmények áldozatának tekintenék, ez szintén arra utal, hogy – legalábbis a külső szemlélők észleletei szerint – a „*profi korrupt*" személyek vannak többségben. A válaszok alapján ugyanakkor úgy tűnik, hogy ezek a korrupt személyek gyakran elégedetlenek a munkájuk elismertségével, és ez különösképp igaz az anyagi megbecsültségre. A válaszadóink kifejezetten jellemzőnek vélték a korrupciós cselekményekbe bonyolódó személyekre azt, hogy elégedetlenek a munkájuk anyagi megbecsültségével, és úgy érzik, hogy az általuk végzett munkáért nagyobb anyagi elismerés járna. Szintén jellemzőnek tartják rájuk – bár nem olyan mértékben, mint az anyagi elismerés esetében azt, hogy a munkájuk erkölcsi megbecsültségével sem elégedettek, és ezen a téren is nagyobb elismerést tartanának jogosnak. Ezekkel az észleletekkel összhangban válaszadóink úgy vélték, hogy a korrupt személyekre jellemző – a munkájuk elismertségének hiánya miatt egyfajta felhatalmazottság érzés arra, hogy a munkájukért kapott elégtelen kompenzációkat egyéb módokon kiegészítsék.

Ezek mellett válaszadóink valamennyire azt is jellemzőnek vélték a korrupt személyekre, hogy tartózkodnak a korrupcióval kapcsolatos megnyilatkozásoktól, véleménynyilvánításoktól: általában kerülik a korrupciót,

mint beszédtémát. Ha mégis szóba kerülnek ilyen ügyek, akkor inkább tartózkodnak a megnyilatkozásoktól. Azt kevésbé vélték jellemzőnek a korrupt személyekre, hogy nyíltan elítélően nyilatkoznának a korrupciós cselekményekkel kapcsolatban. Tehát úgy tűnik, hogy lehetőség szerint inkább kerülik a korrupciót, mint témát, ugyanakkor, ha mégis szóba jön, akkor nem tartózkodnak mindenféle megnyilatkozástól, de nem is ítélik el nyíltan azt.

Az egyes állításokra adott válaszok átlagait megvizsgálva kiválasztottunk öt állítást, amelyeknek a tartalmát a legjellemzőbbnek vélték válaszadóink a korrupciós cselekménybe bonyolódó személyekre (a legmagasabb átlagú itemeket választottuk ki, $M > 7{,}45$). Ez az 5 item a következő volt:

- 2. állítás: *„A korrupciós cselekményeket elkövetők szerint a munkájuk anyagilag nincs eléggé/kellően elismerve"*
- 3. állítás: *„A korrupciós cselekményeket elkövetők szerint a munkájuk erkölcsileg nincs eléggé/kellően megbecsülve"*
- 4. állítás: *„A korrupciós cselekményeket elkövetők szerint az általuk végzett munkáért nagyobb anyagi elismerés járna"*
- 5. állítás: *„A korrupciós cselekményeket elkövetők szerint az általuk végzett munkáért nagyobb erkölcsi elismerés járna"*
- 6. állítás: *„A korrupciós cselekményeket elkövetők szerint az embereknek joguk van kiegészíteni a jövedelmüket, amennyiben az nem elegendő a számukra"*

Ezeket az itemeket abból a célból választottuk ki, hogy egy indexet képezhessünk. Első lépésben végeztünk egy klaszteranalízist az így kiválasztott 5 itemre. A klaszteranalízis eredményeként azt kaptuk, hogy a válaszadóink ennek az öt itemnek a mentén két csoportba sorolhatóak be: az első klaszterbe 133, a második klaszterbe pedig 263 személy tartozik. A következő, *3. számú* ábra és az *5. számú* táblázat szemléltetik a két csoport 5 állításra adott válaszainak az alakulását:

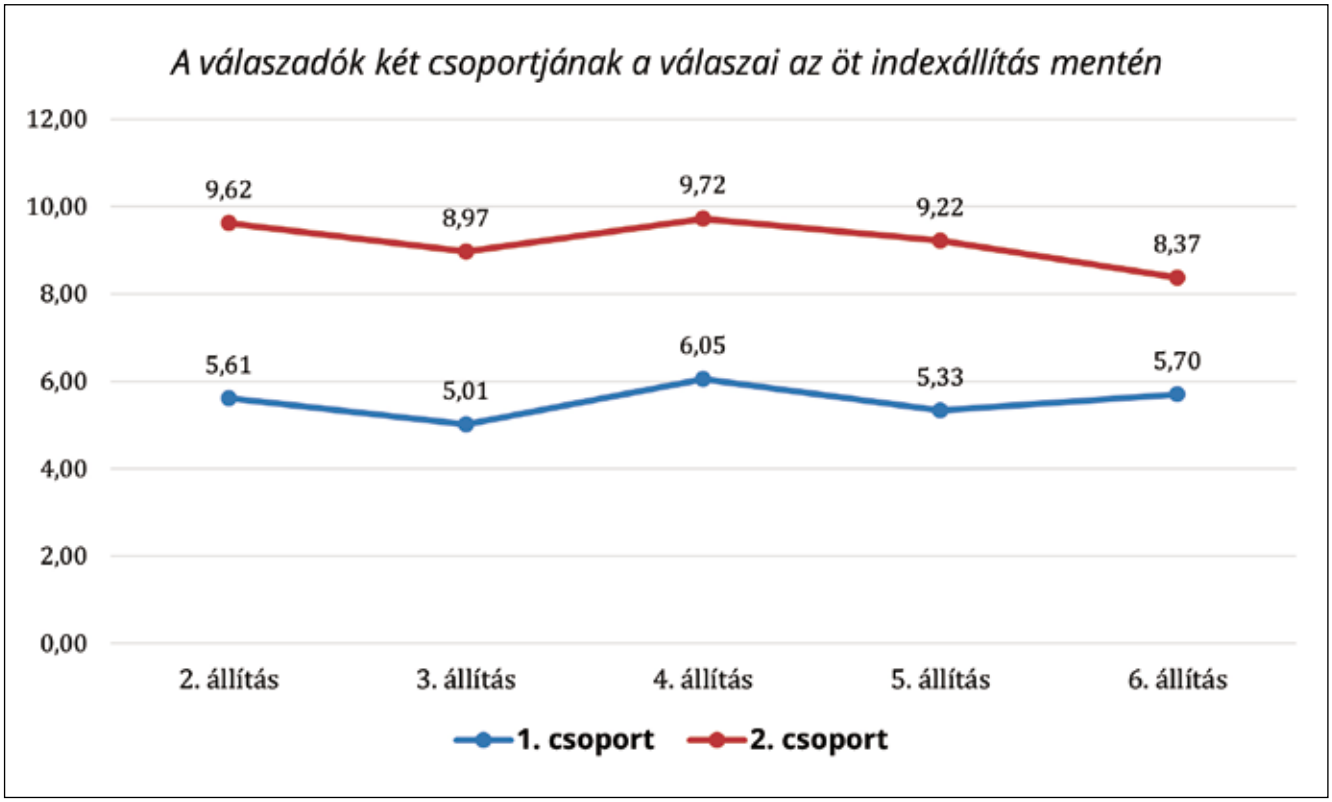

3. ábra: *A klaszteranalízis alapján képzett két válaszadói csoport átlagai az 5 index állítás mentén*

	Klaszter csoport					
	1.csoport			*2.csoport*		
	Átlag	***Medián***	***Szórás***	***Átlag***	***Medián***	***Szórás***
2. állítás	5,61	6,00	2,146	9,62	10,00	1,272
3. állítás	5,01	5,00	1,877	8,97	9,00	1,598
4. állítás	6,05	6,00	2,135	9,72	10,00	1,117
5. állítás	5,33	6,00	1,910	9,22	9,00	1,416
6. állítás	5,70	6,00	2,253	8,37	9,00	1,978

5. táblázat: *A klaszteranalízis során képzett két válaszadói csoport átlagai, mediánjai és szórásai az 5 index állítás mentén*

Ahogy azt a *3. számú* ábra és az *5. számú* táblázat alapján is láthatjuk a válaszadók klaszteranalízis során azonosított két csoportja között jelentős különbségek vannak annak tekintetében, hogy az 5 kiválasztott állítás mentén hogyan észlelik a korrupciós cselekménybe bonyolódó személyeket. Az első csoport észleletei szerint közepes mértékben jellemző a korrupciós cselekménybe bonyolódó személyre, hogy elégedetlen a munkájáért cserébe kapott anyagi és/vagy erkölcsi elismerésért, megbecsülésért, illetve, hogy úgy vélekedik, hogy joga lenne kiegészíteni a jövedelmét, amennyiben az nem elegendő a számára. Ezzel szemben a válaszadók másik csoportja mindezeket kifejezetten jellemzőnek vélik a korrupt személyekre.

Ezt követően főkomponens analízist végeztünk erre az öt itemre vonatkozóan (KMO = 0,748; $\chi 2$ =1917,718; df = 10; $p < 0{,}01$), amelynek eredménye alapján egyetlen főkomponens azonosítható, egy főkomponensre fűzhetőek fel ezek az itemek (magyarázott variancia: 77,584%). Emellett ellenőriztük, hogy ha ezeket az itemeket egy skálaként kezeljük, akkor annak milyen a megbízhatósága. Ennek eredményeként azt kaptuk, hogy a Cronbach-α = 0,925, amely jó megbízhatóságra utal. Ezek alapján ebből az 5 itemből képeztünk egy átlagot, amelyet a viselkedési szándék indexeként alkalmaztunk a későbbiek során.

Ezt követően azt is megvizsgáltuk, hogy a válaszadóink különböző csoportjai között (nem, rendészeti terület, beosztás, korrupciós cselekményt elkövető egyén személyes ismerete) vannak-e szignifikáns különbségek a viselkedési szándékkal kapcsolatos észleleteikben. A nem és beosztási kategória mentén nem jelentkeztek szignifikáns különbségek a válaszadók észleleteiben. Viszont a korrupció miatt elítélt egyéneket személyesen ismerő és nem ismerő egyének vélekedéseiben jelentkeztek különbségek, mégpedig a következő dimenziók mentén:

- *3. állítás: „A korrupciós cselekményt elkövetők szerint a munkájuk erkölcsileg nincs eléggé/kellően megbecsülve" (U = 16918,5; $p < 0{,}05$)*
- *5. állítás: „A korrupciós cselekményt elkövetők szerint az általuk végzett munkáért nagyobb erkölcsi elismerés járna" (U = 16638,5; $p < 0{,}01$)*
- Kompenzációval kapcsolatos elégedetlenség alskála (U = 17,075,5; $p < 0{,}05$)

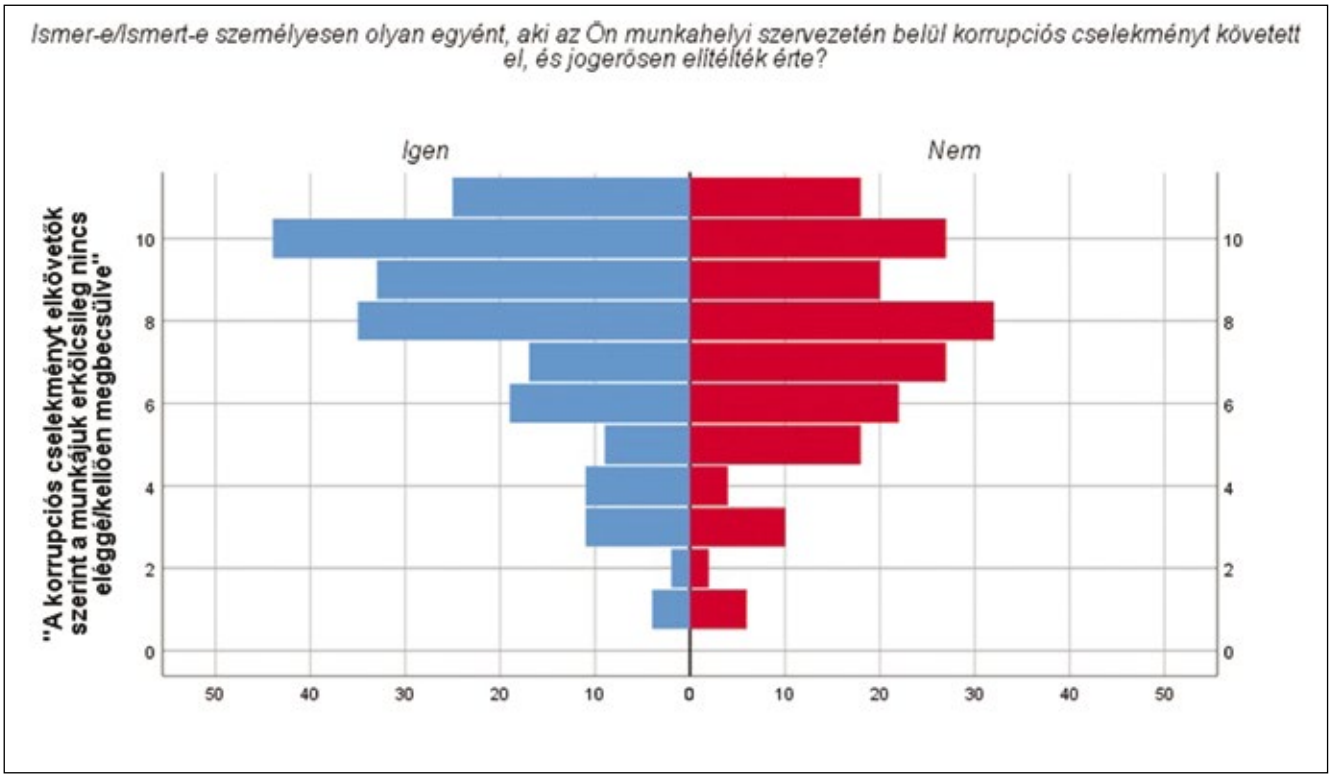

4. ábra: *A korrupciós cselekményt elkövető egyént személyesen ismerő és nem ismerő személyek 3. állításra adott válaszaiban megfigyelhető különbségek*

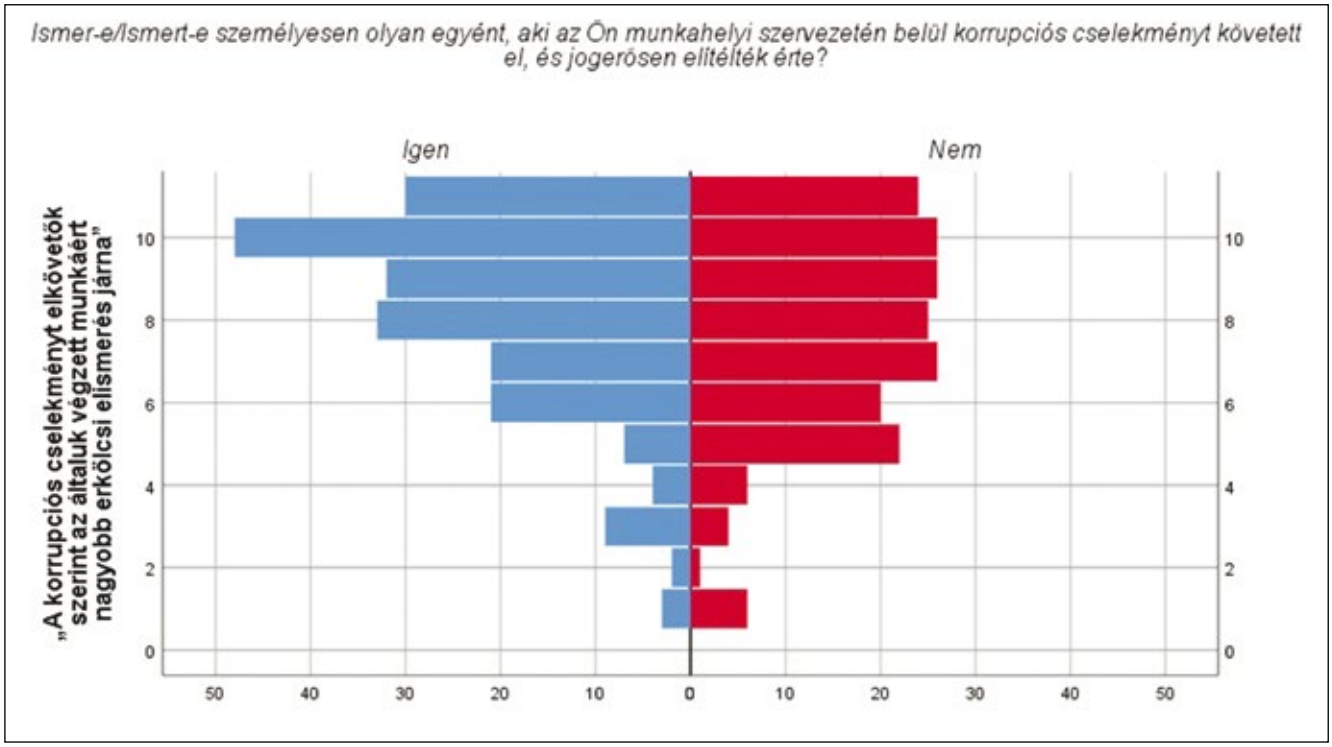

5. ábra: *A korrupciós cselekményt elkövető egyént személyesen ismerő és nem ismerő személyek 5. állításra adott válaszaiban megfigyelhető különbségek*

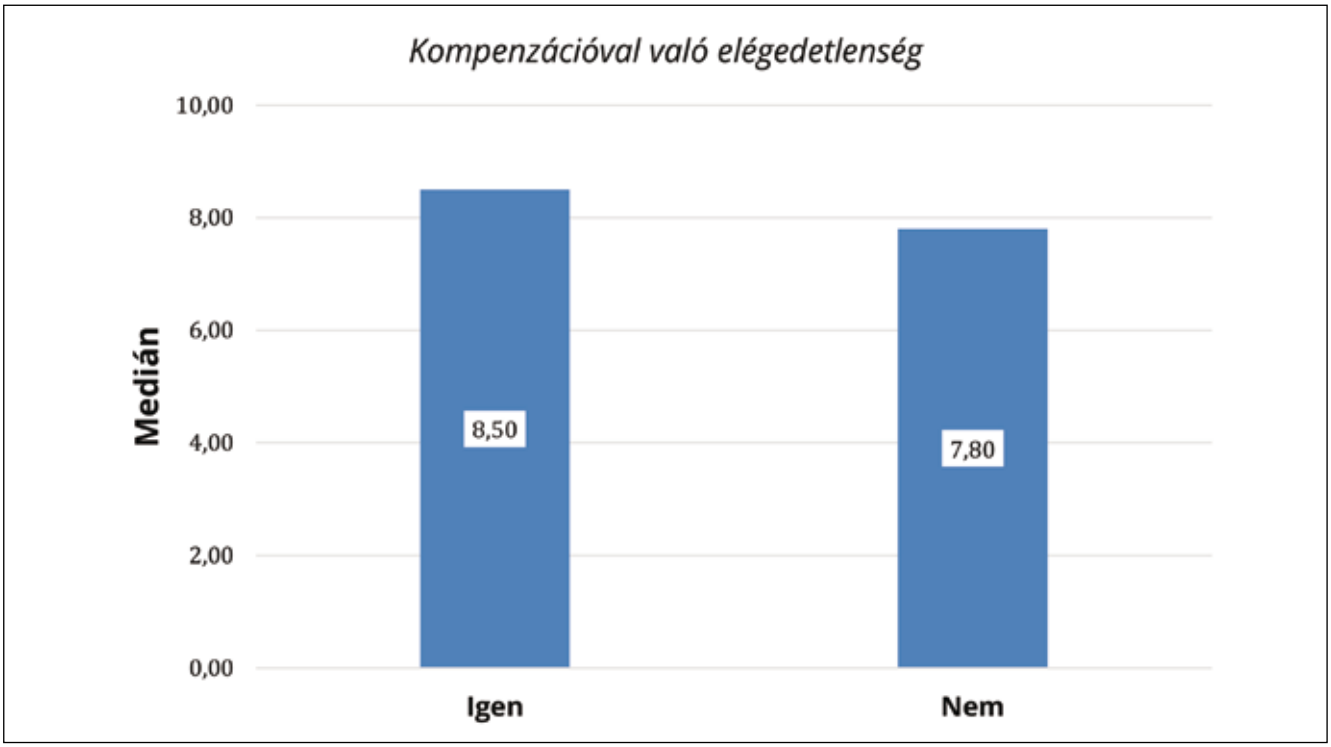

6. ábra: *A korrupciós cselekményt elkövető egyént személyesen ismerő és nem ismerő személyek Kompenzációval való elégedetlenség alskála esetében megfigyelhető mediánja*

Azt tapasztaltuk, hogy a korrupciós cselekmény miatt elítélt egyéneket személyesen is ismerő kollégák jellemzőbbnek vélik azt a korrupt személyre, hogy úgy érzi, munkája erkölcsileg nincs eléggé elismerve, illetve, hogy az általa végzett munkáért nagyobb erkölcsi elismerés járna. Emellett a korrupt egyénekkel kapcsolatban személyes tapasztalattal rendelkező válaszadók általában inkább vélekednek úgy, hogy a korrupt egyénekre jellemző a kompenzációval (anyagi és erkölcsi) kapcsolatos általános elégedetlenség, illetve az, hogy úgy érzik, joguk van kiegészíteni egyéb módon a juttatásaikat.

Azt is megvizsgáltuk, hogy vannak-e az egyes szakterületek esetében különbségek azzal kapcsolatban, hogy a korrupciós cselekményre irányuló szándékot mennyire és hogyan látják megnyilvánulni a korrupt személy viselkedésében. A következő dimenziókban jelentkeztek szignifikáns különbségek az egyes szervezeti egységek, területek között:

- 1. állítás: *„A korrupciós cselekményeket elkövetők magukat a körülmények áldozatának tekintik"* (H = 19,406; df = 7; $p < 0{,}01$).
- 2. állítás: *„A korrupciós cselekményt elkövetők szerint a munkájuk anyagilag nincs eléggé/kellően elismerve„* (H = 15,799; df = 7; $p < 0{,}05$).
- 4. állítás: *„A korrupciós cselekményt elkövetők szerint az általuk végzett munkáért nagyobb anyagi elismerés járna"* (H = 15,191; df = 7; $p < 0{,}05$).
- 9. állítás: „A korrupciós cselekményeket elkövetők, ha a korrupció kerül szóba, akkor erről elítélően nyilatkoznak" (H = 23,120; df = 7; p < 0,01).

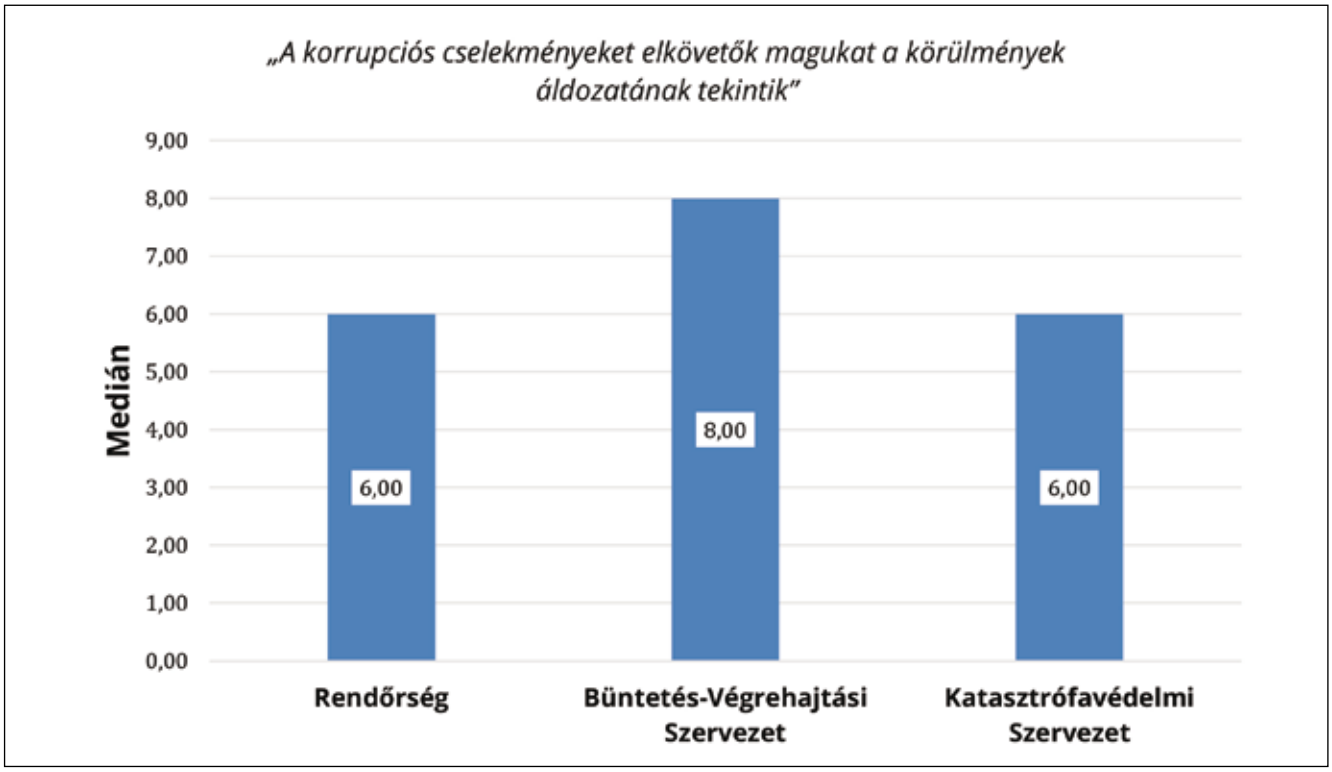

7. ábra: *A különböző rendészeti szervek kötelékébe tartozó személyek 1. állításra adott válaszainak mediánjai*

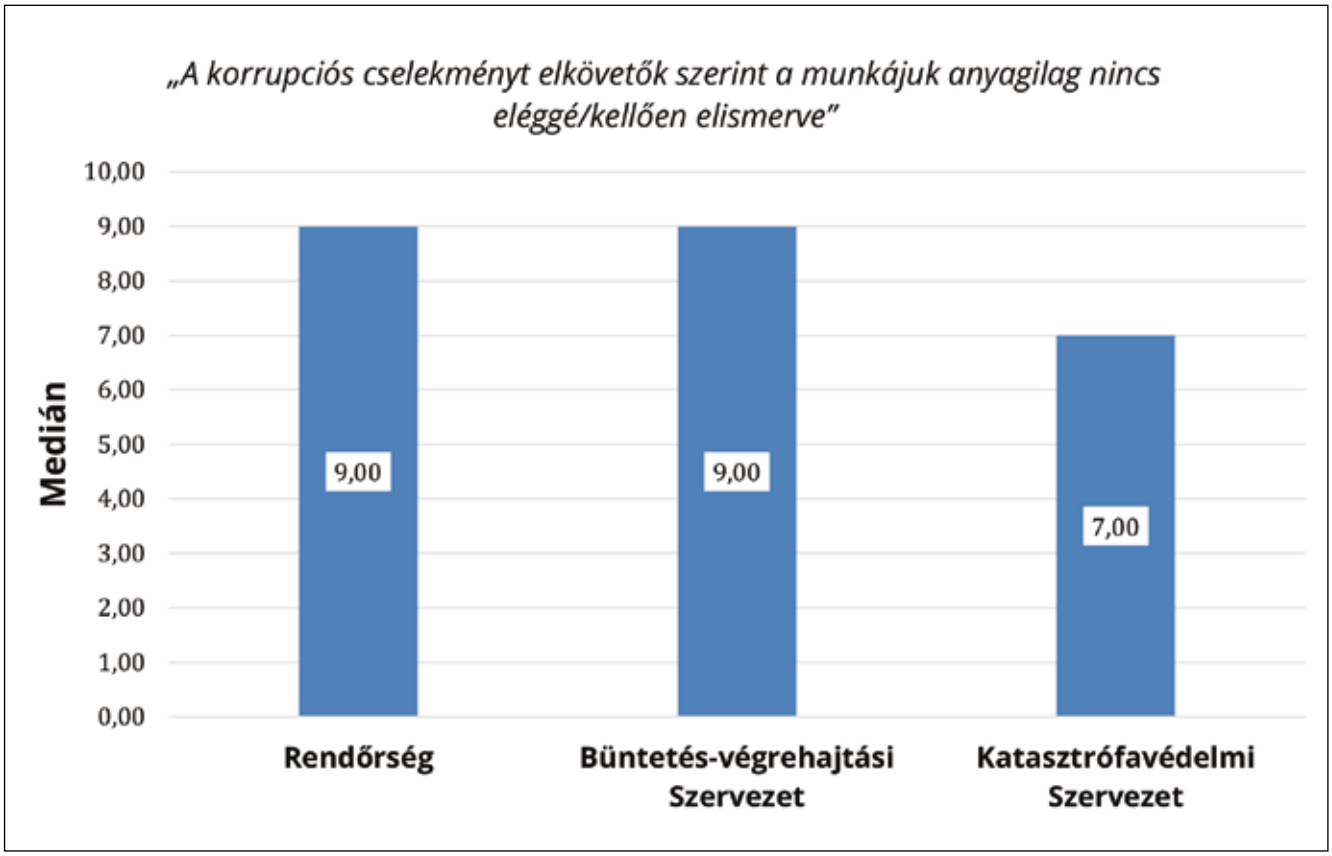

8. ábra: *A különböző rendészeti szervek kötelékébe tartozó személyek 2. állításra adott válaszainak mediánjai*

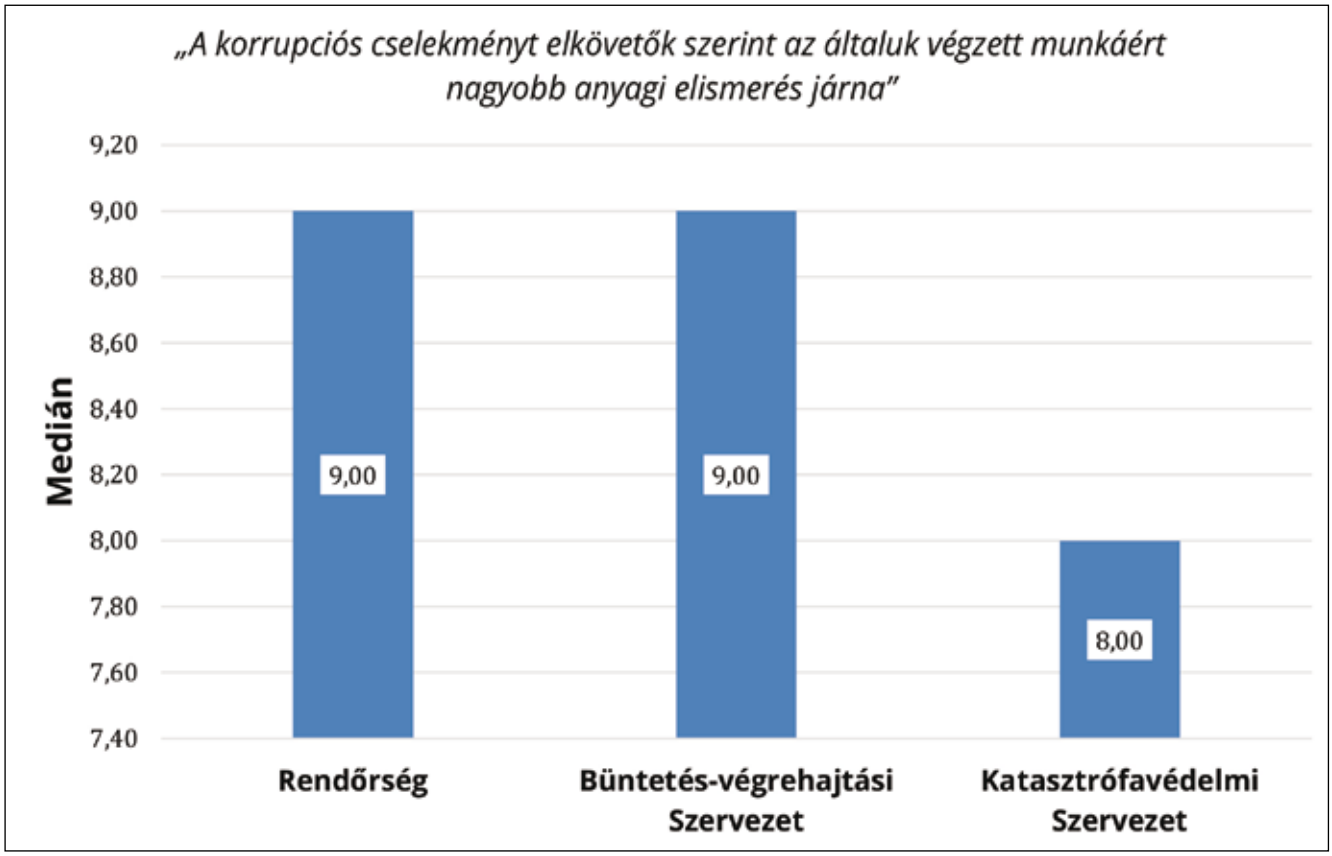

9. ábra: *A különböző rendészeti szervek kötelékébe tartozó személyek 4. állításra adott válaszainak mediánjai*

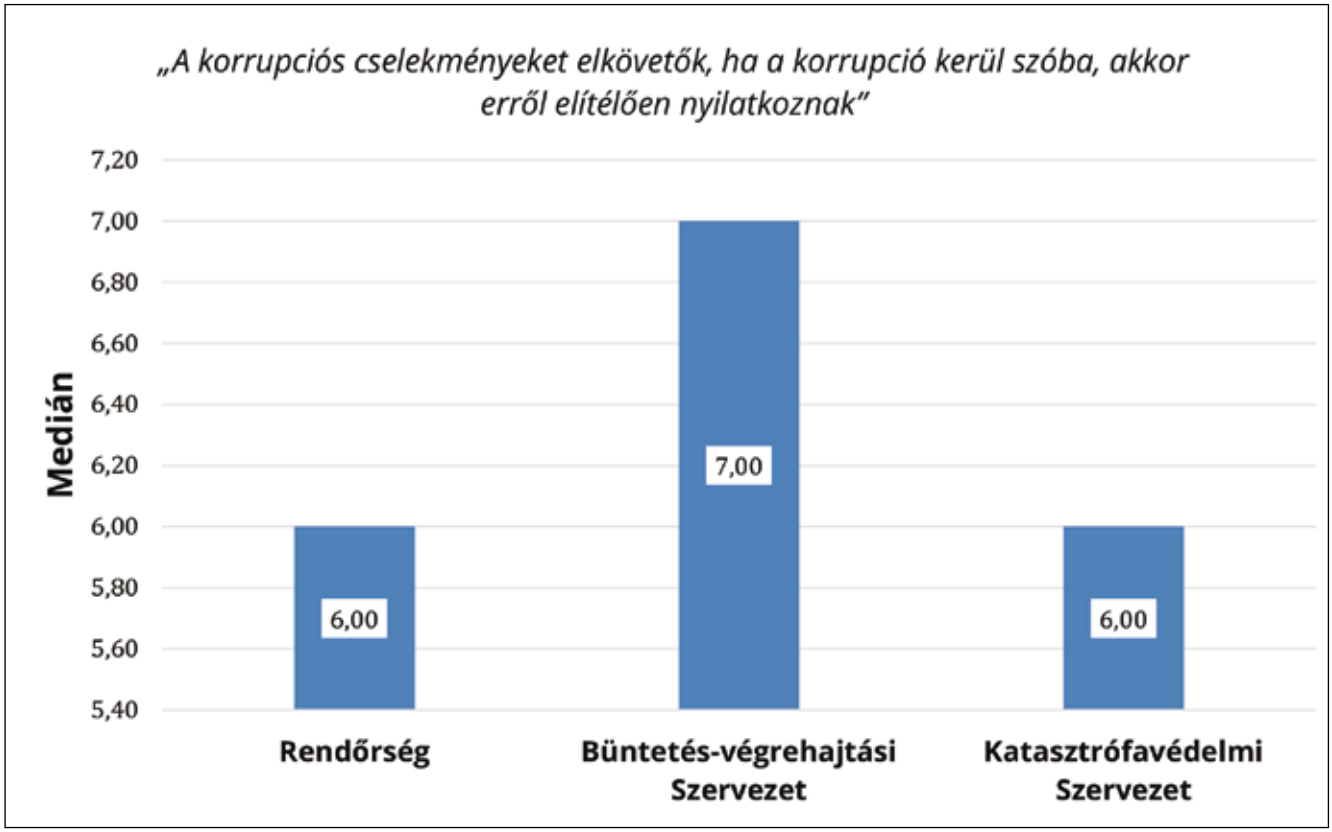

10. ábra: *A különböző rendészeti szervek kötelékébe tartozó személyek 9. állításra adott válaszainak mediánjai*

A Büntetés-Végrehajtás területén a válaszadók jellemzőbbnek vélték azt a korrupt személyekre, hogy saját magukat a körülmények áldozatának tekintik. A Nemzetbiztonsági Szolgálat, valamint a Terrorelhárítási Központ munkatársai inkább észlelték úgy, hogy a korrupt személyek elégedetlenek a munkájuk anyagi megbecsültségével, illetve a Nemzetbiztonsági Szolgálat, a Terrorelhárítási Központ (TEK), valamint a Terrorelhárítási és Információs Központ (TIBEK) munkatársai inkább vélték úgy, hogy a korrupt személyek nagyobb anyagi kompenzációt várnának el a munkájukért cserébe. Végül a Büntetés-Végrehajtás, valamint a Nemzetbiztonsági Szolgálat területén jellemzőbbnek vélték azt a korrupciós cselekménybe bonyolódó személyekre, hogy elítélően nyilatkoznak a korrupcióról, ha az szóba kerül.

4. ÖSSZEFOGLALÁS

Összefoglalva azt mondhatjuk el, hogy az adott viselkedésre irányuló szándékunk jelenti a konkrét, tényleges viselkedésünk legpontosabb előrejelzőjét, és sok viselkedés esetében – mint amilyenek az etikátlan, korrupciós cselekmények is szinte kizárólag a viselkedési szándék vizsgálatán keresztül van lehetőségünk az ezeket a viselkedéseket befolyásoló egyéni és helyzeti tényezők feltárására, alaposabb megértésére. Azt, hogy megjelenik-e, a magatartásunkban megnyilvánul-e egy adott viselkedés végrehajtására irányuló szándékunk, számos helyzeti és egyéni tényező befolyásolja. A korrupciós cselekmények elkövetésére irányuló szándék megjelenésében kiemelt jelentőséget tulajdonítanak a munkatapasztalatainknak és azok minőségének, a munkatársak és vezetők hatásának, az egyén oldaláról pedig az olyan személyiségjellemzőknek, mint a kontrollhely vagy az egyénre jellemző machiavellizmus mértéke. Természetesen a viselkedési szándékunk nem feltétlenül fog tényleges viselkedés formájában megvalósulni, például a környezetben észlelt gátak, akadályok, a kivitelezésben elővételezett nehézségek, vagy a potenciális következmények súlya végül elrettenthet minket a kivitelezéstől.

A belügyi rendvédelmi szervek állománya körében végzett felmérésünk eredményei alapján azt mondhatjuk, hogy a korrupciós cselekménybe keveredő személyekre általában jellemző az, hogy a korrupt viselkedésre irányuló szándékaik nem igazán érhetőek tetten a viselkedésükben: nem látszódnak rajtuk a belső vívódás jelei, lehetőség szerint kerülik a korrupciót, mint beszédtémát, nem szívesen nyilvánítanak véleményt az ilyen ügyekkel kapcsolatban. A korrupcióval kapcsolatos szándékaik egyetlen formában „*nyilvánulnak meg*": általában nyíltan kifejezik a munkájukért kapott anyagi és erkölcsi elismeréssel kapcsolatos elégedetlenségüket, hangot adnak annak, hogy szerintük nagyobb anyagi és erkölcsi kompenzáció lenne megfelelő az általuk ellátott munkáért cserébe.

5. IRODALOMJEGYZÉK

Ajzen, I. (1991): The theory of planned behavior. *Organizational Behavior and Human Decision Processes, 50*, 179–211.

Ajzen, I. (2011): The theory of planned behaviour: Reactions and reflections. *Psychology & Health, 26*(9), 1113–1127. doi: 10.1080/08870446.2011.613995

Ajzen, I., Fishbein, M. (1970): The prediction of behavior from attitudinal and normative variables. *Journal of Experimental Social Psychology, 6*, 466–487.

Ajzen, I., Fishbein, M. (2000): Attitudes and the attitude-behavior relation: Reasoned and automatic processes. *European Review of Social Psychology, 11*(1), 1–33.

Ajzen, I., Sexton, J. (1999): Depth of Processing, belief congruence, and attitude-behavior correspondence. In Chaiken, S., Trope, Y. (Eds.): *Dual-Process Theories in Social Psychology*. New York: The Guilford Press, 117–138.

Anderson, C. A. (1983): Imagination and expectation: The effect of imagining behavioral scripts on personal intentions. *Journal of Personality and Social Psychology, 45*(2), 293–305.

Bagozzi, R. P., Dholakia, U. (1999): Goal setting and goal striving in consumer behavior. *Journal of Marketing, 63*, Fundamental Issues and Directions for Marketing, 1932.

Carpenter, T. D., Reimers, J. L. (2005): Unethical and fraudulent financial reporting: Applying the Theory of Planned Behavior. *Journal of Business Ethics, 60*(2), 115–129.

Chang, M. K. (1998): Predicting unethical behavior: A comparison of the Theory of Reasoned Action and the Theory of Planned Behavior. *Journal of Business Ethics, 17*(16), 1825–1834.

Cherry, J. (2006). The impact of normative influence and locus of control on ethical judgments and intentions: A cross-cultural comparison. *Journal of Business Ethics, 68*(2), 113–132.

Conner, M., Sheeran, P., Norman, P., Armitage, C. J. (2000). Temporal stability as a moderator of relationships in the theory of planned behavior. *British Journal of Social Psychology, 39*, 469–493.

Courneya, K. S. (1994). Predicting repeated behavior from intention: The issue of scale correspondence. *Journal of Applied Psychology, 24*(7), 580–594.

Davidson, A. R., Jaccard, J. J. (1979). Variables that moderate the attitude-behavior relation: Results of a longitudinal survey. *Journal of Personality and Social Psychology, 37*(8), 1364–1376.

Davis, K. E. Jackson, K. L., Kronenfeld, J. J., Blair, S. N. (1984). Intent to participate in worksite health promotion activities: A model of risk factors and psychosocial variables. *Health Education Quaterly, 11*(4), 361–377.

Gibbons, F. X., Gerrard, M., Blanton, H., Russell, D. W. (1998). Reasoned action and social reaction: Willingness and intention as indenpendent predictors of health risk. *Journal of Personality and Social Psychology, 5*, 1164–1180.

Hegarty, W. H., Sims, H. P. Jr. (1978). Some determinants of unethical decision behavior: An experiment. *Journal of Applied Psychology, 63*(4), 451–457.

Hegarty, W. H., Sims, H. P. Jr. (1979). Organizational philosophy, policies, and objectives related to unethical decision behavior: A laboratory experiment. *Journal of Applied Psychology, 64*(3), 331–338.

Hollinger, R., Clark, J. (1982). Employee deviance. A response to the perceived quality of the work experience. *Work and Occupations, 9*(1), 97–114.

Hunyady, Gy., Münnich, Á. (2016). A szilárd erkölcsiség elvárása a rendvédelemben: Egy lehetséges pszichológiai modell. *Belügyi Szemle, 6*, 34–68.

Jones, G. E. Kavanagh. M. J. (1996). An experimental examination of the effects of individual and situational factors on unethical behavioral intentions in the workplace. *Journal of Business Ethics, 15*(5), 511–523.

Kemper, T. D. (1966). Representative roles and the legitimation of deviance. *Social Problems, 13*(3), 288–298.

Kor, K., Mullan, B. A. (2011). Sleep hygiene behaviours: An application of the theory of planned behaviour and the investigation of perceived autonomy support, past behaviour and response inhibition. Psychology & Health, 26(9), 1208–1224. doi: 10.1080/08870446.2010.551210

Machiavelli, N. (2015). *A fejedelem*. Budapest: Helikon.

McAuley, E., Courneya, K. S. (1993). Adherence to exercise and physical activity as health-promoting behaviors: Attitudinal and self-efficacy influences. *Applied & Preventive Psychology, 2*, 65–77.

McEachen, R. R. C., Conner, M., Taylor, N. J., Lawton, R. J. (2011). Prospective prediction of health-related behaviours with the theory of planned behaviour: A meta-analysis. *Health Psychology Review*, 148, 97-144. doi: 10.1080/17437199.2010.521684

Miniard, P. W., Cohen, J. B. (1981). An examination of the Fishbein-Ajzen behavioral-intentions model's concepts and measures. *Journal of Experimental Social Psychology, 17*, 309–339.

Perugini, M., Bagozzi, R. P. (2004). The distinction between desires and intentions. *European Journal of Social Psychology, 34*, 69–84.

Rabl, T., Kühlmann, T. M. (2008). Understanding corruption in organizations: Development and empirical assessment of an action model. *Journal of Business Ethics, 82*(2), 477–495.

Randall, D. M., Gibson, A. M. (1991). Ethical decision making in the medical profession: An application of the Theory of Planned Behavior. *Journal of Business Ethics, 10*(2), 111–122.

Rotter, J. B. (1966). Generalized expectancies for internal versus external control of reinforcement. *Psychological Monographs: General and Applied, 80*(1), 1–28.

Saltzer, E. B. (1981). Cognitive moderators of the relationship between behavioral intentions and behavior. *Journal of Personality and Social Psychology, 41*(2), 260–271.

Warshaw, P. R., Davis, F. D. (1985a). Disentangling behavioral intention and behavioral expectation. *Journal of Experimental Social Psychology, 21*, 213–228.

Warshaw, P. R., Davis, F. D. (1985b). Accuracy of behavioral intention versus behavioral expectation for predicting behavioral goals. *The Journal of Psychology, 119*(6), 599–602.

Zey-Ferrell, M., Ferrell, O. C. (1982). Role-set configuration and opportunity as predictors of unethical behavior in organizations. *Human Relations, 35*(7), 587–604.

Zey-Ferrell, M., Weaver, K. M., Ferrell, O. C. (1979). Predicting unethical behavior among marketing practitioners. *Human Relations, 32*(7), 557–569.

XIV. A VEZETŐ SZEREPE A SZILÁRD ERKÖLCSŰ VISELKEDÉSBEN

Papp Gábor

1. BEVEZETÉS

Jelen tanulmányunkban bemutatunk egy interjún és egy kérdőíven alapuló kutatást, amelynek az volt a célja, hogy feltárjuk a szilárd erkölcsös viselkedés mögött meghúzódó tényezőket. A tanulmányban e tényezők bemutatása mellett azt is ismertetjük, hogy a vezetőknek mely viselkedésekre érdemes figyelniük, amelyek bejósolhatják a korrupciós viselkedést, és arra is, hogy mely tényezőkre gyakorolhatják a legnagyobb hatást a korrupciós események prevenciója érdekében.

Minden szervezetben kulcsfontosságú szerepe van a vezetőknek. A vezetők azok, akik meghatározzák a szervezeti szabályokat, felelősek azoknak a betartásáért, ugyanakkor igen komoly felelősségük van abban, hogy személyesen példát is mutassanak a beosztottjaiknak a szervezeti szabályok betartásával kapcsolatosan. Az elméletalkotók és a gyakorlati szakemberek egyaránt úgy vélekednek, hogy a szervezeti vezetők képesek befolyásolni a munkavállalók etikus viselkedését. Az üzleti etikával foglalkozó szakirodalom két részre osztható: az irodalom egy része leírja, hogy a vezetők hogyan befolyásolják a szervezeti etikus viselkedést, míg az irodalom másik része előírásokat fogalmaz meg a vezetők számára azzal kapcsolatosan, hogyan tudják fenntartani és megőrizni az etikus szervezeti viselkedéseket.

Tanulmányunkban először bemutatjuk, hogy a vezetők viselkedése hogyan kapcsolódik a Hunyady és Münnich (2016) által bemutatott szilárd erkölcsiség modelljéhez, majd ismertetjük annak a kutatásnak az eredményét, amelyet e tényezők feltárására végeztünk.

2. A VEZETŐ SZEREPE A SZERVEZETI ETIKUS VISELKEDÉSEKBEN

Először is tisztáznunk kell, miért fontos a vezető szerepe a szervezetben, ha meg akarjuk érteni a szervezeti életben bekövetkező etikus vagy etikátlan viselkedéseket. A kognitív morális fejlődés elmélete alapján az emberek három szintje képzelhető el:

- prekonvencionális,
- konvencionális,
- posztkonvencionális.

A prekonvencionális szinten működő egyén a büntetés elkerülésére törekszik, és az életet a „kéz kezet mos" elv alapján éli. A posztkonvencionális szinten működő egyén tetteit elvont etikai elvek irányítják. A legtöbben azonban a konvencionális szinten működnek, ahol is az erkölcsi ítéletet nagyban meghatározza az, hogy a társadalmi normák, vagy a szűkebb szervezeti normák mit írnak elő az adott viselkedéssel kapcsolatosan. Számos tanulmány mutatja azt, hogy minél alacsonyabb szinten működik egy egyén, annál inkább hajlamos az etikátlan viselkedésekre is, ugyanakkor sokkal fogékonyabb is a külső befolyásolásra. Kézenfekvő tehát, hogy azok, akik meghatározzák a szervezeti szabályokat, egyfajta szerepmodellként is szolgálnak a munkavállalók számára, olyan példaképekként, akiknek a viselkedése erősen befolyásolja a munkavállalók etikus, vagy éppen etikátlan viselkedését.

Hunyady és Münnich (2016) leírta a szilárd erkölcsiség modelljét, amelyben összeszedték azokat a tényezőket, amelyek meghatározhatják az egyénekben a szilárd erkölcsiséget.

A modell a Tervezett Viselkedés Elméletén alapul, miszerint a tényleges cselekvést a cselekvési szándék kialakulása előzi meg. A cselekvési szándék kialakulására az egyén cselekvéssel kapcsolatos attitűdje, a szubjektív norma és a kontrollérzet gyakorol hatást. A vezetőnek ezen tényezők közül közvetlenül leginkább azokra lehet hatása, amelyek a szervezeti folyamatokhoz kapcsolódnak, így például a vezető csak kisebb mértékben tudja befolyásolni a munkavállalók személyiségjegyeit. Jelentősen nagyobb hatást tud gyakorolni azonban például a szervezeti normákra, vagy a munkavállaló kontrollérzetére (a kettő egyébként nem független egymástól). Hunyady és Münnich (2016) úgy érvel, hogy a vezetők szempontjából a szubjektív norma kap fontos szerepet. A szubjektív norma annak észlelése/hite, hogy mekkora a társas kapcsolatok szereplőitől (egyének/csoportok) eredő nyomás a vizsgált cselekedet végrehajtására, vagy elkerülésére. Továbbá, mennyire motivált az illető arra, hogy eleget tegyen a követelményeknek, illetve az ebből eredő pszichológiai nyomásnak. Fontos szempont a vizsgált személy esetében, hogy a személy társas kapcsolatainak szereplői vajon megteszik-e vagy nem a vizsgált cselekedetet. A különböző társas kapcsolatokban érintett különböző személyek hatása az adott viselkedésre nem azonos mértékű, bizonyos személyek nagyobb, más személyek kisebb súllyal esnek latba a szubjektív norma kialakulása során.

A szakirodalmi adatok azt sugallják, hogy azokban a szervezetekben, amelyekben a klíma egoisztikus, vagyis a szervezeti környezet azt sugallja a munkavállalóknak, hogy a döntéseiket az alapján hozzák meg, hogy ők személyesen hogyan járnak jobban, nagyobb mértékű az etikátlan viselkedési szándék és az etikátlan viselkedés.

Általánosságban mit tehet a vezető, hogy elkerülje ezt? A válasz erre a kérdésre az, hogy törekednie kell egy olyan szervezeti klíma megteremtésére, amely megakadályozza ezeket a viselkedéseket. Brown, Treviño és Harrison (2005) szerint az etikus vezető, a közösség számára elfogadható viselkedéseket mutat, és követői körében bátorítja ezeknek a megjelenését két irányú kommunikáció, megerősítés, és döntéshozatal révén. Brown és munkatársai (2005) úgy érvelnek, hogy az etikus vezető nemcsak tájékoztatja a munkavállalókat arról, hogy milyen előnyökkel jár az etikus viselkedés, és milyen hátrányokkal a nem megfelelő, hanem egyértelmű sztenderdeket állít fel, és törekszik arra, hogy mindenki igazságos módon elszámoltatható legyen a tetteiért.

Hogyan valósítható meg az etikus szervezeti klíma? A társas tanuláselméletek alapján a vezető ezt leginkább példamutatással tudja elérni. Abban az esetben, ha a vezető etikátlan, korrupt módon viselkedik, akkor az ilyen viselkedések számára elfogadó kontextust teremt. Ez különösen veszélyes lehet, ha a vezető a saját korrupt viselkedéséért nem kap büntetést, sőt hasznot hajt belőle, mert akkor a munkavállalók számára azt az üzenetet közvetíti, hogy ez a viselkedés csak nyereséggel jár.

A vezetők szerepe a megfelelő szervezeti normák kialakításában azért is meghatározó, mert ők rendelkeznek olyan szervezeti hatalommal, ami lehetővé teszi a büntetések és a jutalmak kiosztását. A munkavállalók a különböző szervezeti viselkedéseket az által is megtanulhatják, hogy megfigyelik, mi történik másokkal. Szervezeten belül az egyének mindig nagy jelentőséget tulajdonítanak a jutalmaknak és a büntetéseknek, és figyelemmel követik, hogy kinek milyen cselekedete milyen következménnyel jár együtt. Így tehát a vezetők nemcsak önmaguk szolgálnak modellként a munkavállalóknak, hanem azzal, hogy jutalmakat és büntetéseket oszthatnak ki, másokat is követendő példaként állíthatnak ki.

A büntetések megfelelő módon történő kiosztása az igazságosság-elméletek alapján fontos mutatója lehet a szervezeti értékeknek, és annak, hogy a vezetők kiállnak ezen szervezeti értékek mellett. Abban az esetben, ha egy szabályszegő viselkedést büntetnek, a munkavállalók retributív igazságosságérzete kielégül, és ez ahhoz is vezet, hogy nem akarnak majd ilyen viselkedést folytatni tovább.

Az észlelt igazságos bánásmód egy további olyan tényező lehet, ami segítheti egy olyan szervezeti norma légkör kialakítását, amely gátolhatja a korrupciós cselekedeteket. Az igazságos bánásmód vonatkozhat a vezető-beosztott interakciókra (ez arra vonatkozik, hogy a hétköznapi interakciók során a vezető mennyire beszél tiszteletteljesen a beosztottjaival) és a szervezeti folyamatokra egyaránt. Az észlelt igazságos bánásmódnak számos pozitív hatása lehet, meggátolhatja, hogy a beosztottak ártani akarjanak a szervezetnek, a munkacsoportnak vagy a vezetőnek. Az észlelt igazságtalanság azonban azt eredményezheti, hogy a munkavállaló, a sértett igazságérzete miatt, igyekszik revansot venni. Azonban nem feltétlenül csak a vezetőjén akarhat bosszút állni, hiszen a beosztott-vezető kapcsolat a természeténél fogva nem egy egyensúlyi helyzet, és ha a beosztott túl kockázatosnak ítéli, hogy a vezetőjén álljon bosszút, akkor más célpontot kereshet, ami lehet akár maga a szervezet is.

Walumbwa és Schaubroeck (2009) a vezető személyiségvonásait is kiemeli. A személyiségvonások az egyén állandó jellemzői, amelyek relatíve stabilak viszonylag hosszú időn keresztül. A vezető etikus viselkedése Walumbwa és Schaubroeck (2009) szerint egy konstans jellemző, amely nem változik helyzetről helyzetre. Ahhoz, hogy ilyen módon tudjon működni, szükséges egy stabil személyiségbeli alap.

A korrupciós események akkor maradnak fenn tartósan, ha a szervezetbe újonnan belépők is ilyen módon kezdenek el viselkedni. Amikor az új belépők először szembesülnek korrupciós ügyekkel, nagymértékű disszonanciát élhetnek meg, ami aztán a szervezet elhagyásával is járhat. Ez pedig azt fogja eredményezni, hogy a szervezetből távoznak azok, akik a leginkább ellenzik a korrupciót, ami a szervezeti korrupció fennmaradásához vezet. A szakirodalom három olyan szocializációs technikát mutat be, amely révén az új munkavállalókat hozzászoktatják a korrupt viselkedésekhez. Ez a három szocializációs taktika a következő:

– Kooptálás,
– inkrementálás,
– kompromisszum.

A kooptálás során az új munkavállaló jutalmakban részesül, ha részt vesz a különböző korrupciós eseményekben. Ez a fajta taktika nagyon finom, mert maguk az egyének sem feltétlenül érzékelik azt, hogy a jutalmak elnyerése miatt olyan cselekedeteket hajtanak végre, amelyek erkölcsileg megkérdőjelezhetők. Az inkrementálás során a munkavállalót lassan, apró lépésenként vezetik be a korrupciós cselekedetek világába. Először a munkavállaló csak kis kihágást követ el, ami kognitív disszonanciát eredményez. Ezt a disszonanciát a munkavállaló csökkenteni tudja azáltal, hogy él a munkatársai által nyújtott különböző racionalizáló technikákkal. Ha az egyén ezt a korrupciós eseményt elfogadja normálisnak, akkor egy újabb, nagyobb kihágással szembesül. A harmadik szocializációs mód, a kompromisszum révén a munkavállaló különböző súlyos dilemmákkal szembesül, és ezeket csak valamilyen kompromisszum révén képes feloldani, ami valamilyen korrupciós eseményt von maga után. Ezek a szocializációs taktikák azt eredményezhetik, hogy a munkavállaló attitűdje megengedőbb lesz a korrupciós eseményekkel kapcsolatban, így a vezetőnek az a feladata, hogy ezeket a taktikákat kerülje el, és lépjen fel az ilyen szervezeti gyakorlat ellen. A vezetők kötelessége olyan szocializációs technikák kialakítása és megvalósítása, amelyek révén a szervezet munkavállalói a szervezeti értékeket veszik át.

3. A BELÜGYI RENDVÉDELMI SZERVEK ÁLLOMÁNYA KÖRÉBEN VÉGZETT KUTATÁS EREDMÉNYEI

3.1 AZ INTERJÚRA ADOTT VÁLASZOK ÁTTEKINTÉSE

Ebben a fejezetben összegezzük az interjúk eredményét, egy komplex, a SZEM-modell minden elemét érintő bemutatással.

3.1.1 A SZEM-modell elemei

Személyiségjegyek

Az interjúk során rákérdeztünk a korrupcióba keveredett személy személyiségjegyeire, elsősorban a lelkiismeretességre és a megbízhatóságra fókuszálva, mert ezek azok a tényezők, amelyek a leginkább összefüggenek a szilárd erkölcsiséggel. Az interjúalanyok beszámolója szerint három, nagyobb kategória képzelhető el a feladatvégzés terén: az első kategóriára az abszolút megbízhatóság jellemző (pl.: „*Szakmájában etalonnak számított.*", „*Mindig maradéktalanul megcsinálta a rábízottakat, akár áldozatot is hozott ezért.*"); a második kategóriát inkább egy átlagos feladatvégzés jellemzi, apróbb hibákkal (pl.: „*Nem adott okot arra, hogy megbízhatatlannak tartsam. Munkáját megfelelően, átlagos szinten végezte.*", „*Sem nem volt kirívóan megbízható, de nem is kérdőjelezhető meg egyértelműen a megbízhatósága.*"); a harmadik kategóriába pedig a megbízhatatlan, felületes személyek tartoznak (pl.: „«A szeme se áll jól» típusú ember volt, link, felületes.", „*Az egész ember sunyi, kétszínű. Nem volt egyenes ember.*"). A vezetőknek ez utóbbi típus kiszűrése könnyebb feladat lehet. Felmértük továbbá azt is, hogy milyen mértékben törekednek jó benyomás formálására ezek a személyek. Az interjúk tapasztalatai alapján két nagyobb kategória különíthető el: az egyik csoportba tartozó személyek számára különösen nagy jelentősége van annak, hogy jó benyomás alakuljon ki róluk, elsősorban a vezetőknek, míg a másik csoportba tartozók nem nagyon adnak mások véleményére, sem a vezetőkére, sem a kollégákéra.

Önértékelés

Rákérdeztünk arra, hogy az interjúalanyok véleménye szerint hogyan értékelte önmagát a korrupt személy. A legtöbb esetben úgy nyilatkoztak az interjúalanyok, hogy a korrupciós cselekményt elkövető személy önmagát leginkább a jég hátán is megélő személyként mutatta be, olyan emberként, aki büszke arra, amit elkövetett, aki nagyon bízott önmagában. Természetesen hangsúlyozzuk, hogy az önbizalom megnyilvánulása nem egyértelmű jele a korrupcióra való veszélyeztetettségnek.

Társadalmi norma

Az interjúalanyoktól megkérdeztük, hogy lehetett-e arról tudni, milyen mértékben befolyásolták a vizsgálati személyek viselkedését a társadalmi normák. A kérdéseinket úgy fogalmaztuk meg, hogy rákérdeztünk, az egyén beszélt-e arról, hogy *„olyan sokan ennél sokkal nagyobb gaztetteket is elkövetnek az országban, miért éppen ő hagyná ki a lehetőséget."*, vagy *„az, hogy a mai világban olyan sok kétes dolog marad következmény nélkül, arra utal, hogy a többség könnyen szemet huny, vagy támogatja a szabályok áthágását, ha az egyén helyzete ettől javul."* Alapvetően azonban erről kevés említés történt, feltehetően azért, mert ezeknek a véleményeknek a kifejtése gyanút keltő viselkedés lenne. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a társadalmi normák nem befolyásolnák a viselkedést, de a vezetőknek vélhetően kevés lehetőségük nyílik arra, hogy ezek hatását megfigyelhessék.

Szervezeti norma

A szervezeti normák nagyobb mértékben befolyásolhatják a korrupciós viselkedést, és a SZEM-modell elemei közül erre a vezetőknek kiemelten fontos hatása lehet. Ezért fel akartuk mérni a vizsgálatban azt, hogy az adott szervezeten belül milyen nézetek uralkodnak a korrupcióval kapcsolatban. Hasonlóan a társadalmi normához ennél a pontnál is kevés említés történt, feltételezhetően azért, mert a legkisebb megengedő vélemény is gyanút kelthet. Szórványosan azonban történt említés azzal kapcsolatosan, hogy a következményektől nem kell tartani (6 említés), illetve azzal kapcsolatosan is, hogy a vezetők nem szankcionálják eléggé az ilyen ügyeket (4 említés). A vezetők számára ezért mindenképpen fontosnak tartjuk hangsúlyozni, hogy törekedniük kell arra, hogy lehetőség szerint megakadályozzák az ilyen észleletek kialakulását.

Szubjektív norma

A szubjektív norma egy észlelt nyomás egy viselkedés megtételére vagy meg nem tételére, ami a számunkra fontos mások vélekedéséből származik. Az interjú során arra voltunk kíváncsiak, hogy beszélt-e az elkövető az alábbiak közül arról, kiknek van elfogadó véleménye a korrupciós cselekedetekről, és mennyire adnak a véleményükre:

- közvetlen munkatársak,
- felettesek,
- tágabb körben a munkatársak,
- család,
- barátok,
- a (lakó)környezetében az emberek.

Alapvetően a család (21 jelölés), a barátok (21 jelölés) és a közvetlen munkatársak (20 jelölés) véleményét tartották fontosnak a viselkedésben. A vezetőktől nem elvárható, hogy formálják a beosztottaik családjának, barátainak a véleményét, egyedül a szervezeti normára való ráhatás révén törekedhetnek arra, hogy a beosztottaikban negatív vélemény alakuljon ki a korrupcióval kapcsolatban.

Morális felfogás

A morális felfogás a társas normákhoz kötődik, és tulajdonképpen egy értékalapú nézetrendszer, ami a következőkre vonatkozik:

- jó és rossz, helyes és helytelen szétválasztása;
- az etikai/erkölcsi szabályoknak megfelelő gondolkodás, érzések és viselkedés;
- figyelem másokra, szükség esetén önmaga korlátozása, önmeghaladás képessége.

Az interjúban arra voltunk kíváncsiak, hogy a korrupciós cselekményt elkövető személy milyen mértékben hajlamos feloldozni azokat, akik nem egyenes úton járnak, illetve arra, hogy mennyire rokonszenveznek az ilyen személyekkel. Ez utóbbira egy 11-fokú Likert-skálán válaszolhattak az interjúalanyok. A válaszokból az derül ki, hogy nagyjából hasonló volt a megengedő (33) és az elítélő (31) válaszok aránya. Azokból a kérdésekből, amelyek azt firtatták, hogy mennyire szimpatizálhatnak a korrupciós cselekményt elkövetők a helytelenül viselkedőkkel, két különálló válaszmintázat látszik kiemelkedni. A legtöbb esetben az interjúalanyok szerint a korrupt személyek szimpatizálnak azokkal, akik merik azt tenni, amit akarnak, továbbá azokkal, akik a hatékonyságot többre becsülik a szabályosságnál, és találnak mentséget arra, ha valaki nem egyenes úton jár. Megjegyzendő azonban, hogy egy olyan válaszmintázat is látszódik, (az esetek kb. 20%-ban) hogy a korrupt személy teljesen elutasító azokkal, akik nem járnak egyenes úton. Még ebben a csoportban is azokkal szimpatizálnak leginkább, akik a hatékonyságot többre becsülik a szabályosságnál, és merik azt tenni, amit akarnak. Ebből az látszik, hogy a vezetőknek érdemes figyelni a szabálykövetéssel és a hatékonysággal kapcsolatos szervezeti attitűdökre. Problémát jelenthet, ha a beosztott számára a hatékonyság sokkal fontosabb lesz, mint a szabályosság, a vezetőknek ezért célszerű arra figyelnie, hogy a szabálykövetés fontosságát is hangsúlyozza beosztottjai számára.

Nyereség-veszteség

A SZEM-modellben a nyereség-veszteség komponens arra utal, hogy a viselkedés elkövetése előtt mennyire mérlegeli az egyén azt, hogy a tett elkövetésével milyen nyereségekre tehet szert, és mit kockáztat, ha lebukik. Itt olyan kérdésekre vártuk a választ, mint például: *„ha a saját érdeke úgy kívánta, pl. mert úgy valami kevesebb időbe vagy fáradságba került, nem sokat törődött a szabálytartással."* vagy *„Nem aggodalmaskodott túl sokat a számonkérés kockázatán."*

A válaszok mintázatát áttekintve az látszik, hogy az esetek több, mint felében (55%) a korrupt személy, ha haszna származik belőle, nem sokat törődött a szabálytartással, nem aggodalmaskodott a számonkérés kockázatán, és áthágta az előírásokat, valamint nem tartotta nagy szégyennek, ha valaki szabálysértés miatt hagyja el a szervezetet. Ezzel szemben van egy kisebb csoport (az esetek kb. 36%-a) akiket egy ezzel teljesen ellentétes válaszmintázat jellemez: nem hágják át a szabályokat, törődnek a szabálytartással, és nagy szégyennek tartják, ha valaki szabálysértés miatt kényszerül távozni.

A vezetők szempontjából ez arra enged következtetni, hogy a lehetséges veszteségek, vagyis a korrupciós tevékenység miatti büntetés nem feltétlenül jár elrettentő erővel, a korrupcióba keveredett személyeket az esetek nagy részében inkább a lehetséges nyereség motiválja. Ez azt sugallja, hogy a vezetőknek a büntetések mellett valamilyen más pluszt is nyújtania kell, ha meg kívánja előzni a korrupciós cselekményeket. Vannak azonban olyan korrupcióba keveredett személyek, akiket nem ez a mintázat jellemez, feltehetően ők más okok miatt követték el a korrupciós cselekményt. Feltételezhető, hogy őket nagyobb stressz éri a korrupciós cselekmény miatt, aminek különböző viselkedéses megnyilvánulásai lehetnek.

Tapasztalat

Az interjú során azt is fel akartuk mérni, hogy a korábbi, múltbeli tapasztalatok hogyan befolyásolják a korrupciós cselekményt. Ezzel kapcsolatosan rákérdeztünk, hogy mi jellemezte az egyén viselkedését, ha barátok, ismerősök kedvéért tett meg olyan szívességeket, amelyeket nem lenne szabad. Az esetek döntő többségében az interjúalanyok szerint a korrupt személy *„jellemzően eleget tett az ilyen kéréseknek, minden különösebb lelkifurdalás nélkül, de mindazonáltal nem reklámozta az ilyen viselkedést"*. A vezetőknek érdemes erre figyelni, mert az ilyen szívességek megtétele a korrupcióra hajlamosító tényező lehet.

Attitűd

Az interjúk alapján a felszínen nem különösebben megengedők a korrupciós cselekményekkel szemben a korrupciós cselekményt elkövetők. Ez azonban az interjúalanyok szerint annak köszönhető, hogy a megengedő attitűd gyanút kelt, ezért a vezetőknek nehéz a beosztottaik tényleges attitűdjét közvetlen formában megismerni, valamilyen közvetett módszerre lehet szükség.

Szubjektív kontroll

Az interjúk során rákérdeztünk arra is, hogy mennyire tűnt úgy, hogy a korrupcióba keveredett személy kézben tartja az eseményeket. A válaszok alapján a Rendőrség keretein belül az látszik, hogy túlnyomórészt úgy érezték, két nagyobb csoport különíthető el: az egyik csoport nagymértékben kézben tartja az eseményeket, a másik csoport inkább csak sodródik az árral. Azokban az esetekben, amikor az egyén erős kontrollal jellemezhető, nehezebb lehet a korrupció detektálása, azonban azoknál a személyeknél, ahol megtörtént a kontrollvesztés, lehetnek jelek, amelyekre a vezető figyelhet. Ilyen lehet a kontrollvesztés miatt érzett erősebb stressz, a hangulatingadozás vagy fásultság érzése.

Viselkedési szándék

Végül arra is rákérdeztünk az interjú során, hogy a korrupciós eseményt elkövető személy viselkedésében voltak-e a korrupciós esemény elkövetésére utaló szándékok. Az interjúalanyok általában azt nyilatkozták, hogy ennek nem lehetett jelét látni, feltehetően azért, mert ez gyanút keltő viselkedés lenne. Az interjúalanyok válaszaiból kétféle viselkedésmintázat mutatható ki: az esetek több mint felében (54%) ezeknek a viselkedéseknek nem lehetett jelét látni, feltehetően azért, mert ez gyanút keltő viselkedés lenne. Az esetek 46%-ban viszont valamilyen szinten szóba került, hogy elégedetlenek a juttatásokkal, és valamilyen módon kompenzálni kellene ezt, de mivel ez a vélemény gyanút keltő viselkedés lehet, emellett megjelent annak a hangoztatása is, hogy az egyén sohasem követne el ilyen cselekedetet. Több interjúalany jelezte egyébként, hogy szerinte a korrupciós tevékenység hátterében az áll, hogy az elkövető javítani akar az anyagi helyzetén, de az elkövetők nem küzdenek feltétlenül anyagi gondokkal, az életszínvonaluk viszonylag jónak mondható.

3.1.2 A vezetők szerepe

Az interjú utolsó része a közvetlen, illetve a felsővezető (az állományilletékes parancsnok) szerepének feltárását célozta. Ennél a pontnál arra voltunk kíváncsiak, hogy a vezetők hogyan viszonyultak a korrupciós cselekményekhez, milyen szervezeti értékeket vallottak, illetve, hogy az interjúalany szerint vajon megakadályozhatták volna-e a korrupciós eseményt. Ezeknél a válaszoknál azonban felhívjuk a figyelmet arra, hogy a korrupció vizsgálata eleve egy kényes terület, a vezetőkkel kapcsolatos válaszok pedig még inkább ki lehetnek téve a társas kívánatosság veszélyének. A kérdésekre adott válaszokat ez erőteljesen befolyásolhatta.

A korrupciós eseményekkel kapcsolatosan megfigyelhető, hogy mind a közép-, mind a felsővezetők felléptek az ilyen ügyek ellen, de a felsőbb vezetőket általában szigorúbbnak ítélték az interjúalanyok (ez egyébként várható volt).

A vezetők által vallott szervezeti értékeket azért kérdeztük le, mert Campbell és Göritz (2014) szerint a korrupt szervezetekben jellemző lehet az, hogy a vezetők a teljesítményt, mint értéket állítják a középpontba, és ezzel korrupt viselkedésre sarkallhatják a beosztottakat, akik a korrupciót átértelmezik (egyfajta racionalizáló, énvédő folyamatként). A korrupt szervezetre jellemző az elv, hogy a cél szentesíti az eszközt, a korrupció pedig segíti a szervezetet profithoz jutni, ami által az biztosítani tudja a munkavállalóknak a munkát. A beosztottak elfogadják ezeket az elveket, és jellemző, hogy megbüntetik azokat, akik nem követik a normaként elfogadott korrupt viselkedést. Nagyon fontos megjegyezni, hogy Campbell és Göritz (2014) vizsgálata nem állami szervezeteknél történt. Állami szervek esetében alacsony a szervezet megszűnésének a valószínűsége, ezért a szervezeti profitmaximalizálás nem játszik olyan jelentős szerepet, mint a versenyszférában. Középvezetői szinten a legfontosabb érték a feladatok sikeres megoldása volt (67 jelölés), ezt követte az eredményorientáltság (56 jelölés), majd a pozitív szervezeti imázs kialakítása (35 jelölés). Felsővezetői szinten a leghangsúlyosabb érték ezzel szemben a pozitív szervezeti imázs kialakítása volt (57 jelölés), ezt követte az eredményorientáltság (54 jelölés) és a feladatok sikeres megoldása (49 jelölés). Látható tehát egy kis eltérés a két vezetői szint között, míg a felső vezetésben nagyobb hangsúlyt kap a pozitív szervezeti imázs, addig középvezetői szinten inkább az eredményesség dominál. Nem jelenthetjük azonban azt ki, hogy a középvezetői réteget csak az eredményorientáltság jellemezné, hiszen a munkavállalókra, valamint a nagyobb társadalom jóllétére vonatkozó értékek is megjelennek. Amíg ezek az értékek egy egyensúlyi helyzetet képesek teremteni, addig feltételezhető, hogy nem alakul ki a Campbell és Göritz (2014) által leírt korrupt szervezeti kultúra, azonban az eredményorientált fókusz miatt ez egy olyan terület, amelyekre a vezetőknek a saját oldalukról fokozottan figyelniük kell.

Az interjúalanyok csak az esetek kevesebb mint 10%-ában jelölték azt, hogy a vezető (akár közép-, akár felsővezető) megakadályozhatta volna a korrupciós viselkedést (ebből egy eset szerint azért, mert a vezető is benne volt). Azzal kapcsolatosan, hogy ezt hogyan tehette volna meg, megoszlottak vélemények. Az interjúalanyokat az alábbi lehetséges módokról kérdeztük:

- A szervezeti szabályok szigorú betartatásával;
- A korrupciós viselkedésekkel szembeni ellenséges attitűd hangsúlyozásával;
- Személyes példamutató viselkedéssel;
- Gyakori ellenőrzéssel;
- Bizalmas légkör kialakításával.

A legtöbb jelölést a közép- és felsővezetőknél egyaránt a gyakori ellenőrzés kapta, azonban két interjúalany megfogalmazta azt, hogy a gyakori ellenőrzés nem visszatartó erejű, illetve azt is, hogy csak megkeseríti a munkavállalók életét. Középvezetői szinten a második legtöbb jelölést a bizalmas légkör kialakítása kapta, a harmadik legtöbbet a szervezeti szabályok szigorú betartatása. Felsővezetőknél némileg más volt a kép, a második legtöbb jelölést a korrupciós viselkedésekkel szembeni ellenséges attitűd hangsúlyozása kapta, míg a harmadik legtöbb jelölést a szervezeti szabályok szigorú betartatása. Ez azt mutatja, hogy a közvetlen vezetők számára inkább a bizalmas légkör megteremtése lehet a fontos, míg a felsővezetőknek felelőssége a példamutatás, a korrupcióval szembeni határozott fellépés. Megjegyzendő, hogy az egyik interjúalany szerint az általa felidézett esetben az összes, fent felsorolt tényező jelen volt, és ennek volt köszönhető, hogy ugyan létrejött a korrupciós esemény, de nagyon gyorsan le is bukott az illető. Ez azt jelenti, hogy a fenti vezetői viselkedések, ha nem is feltétlenül akadályozzák meg a korrupciót, de segíthetnek annak a gyors felderítésében és megszüntetésében.

Az interjúk tapasztalatait összegezve úgy tűnik, hogy az interjúalanyok úgy vélik, viszonylag kevés szerepe lehet a vezetőknek a korrupciós esemény megakadályozásában. A legtöbb hatást a megfelelő szervezeti norma segítségével tudják kialakítani, de más várható a vezetőktől közvetlen vezetői és felsővezetői szinten. A közvetlen vezetők, mivel szorosabb kapcsolatban állnak a beosztottaikkal, sokkal inkább a bizalom kialakítása révén előzhetik meg a korrupciót, és nekik valamivel nagyobb szerepük lehet ebben. A felsővezetők az egyéni cselekedetekre alig látnak rá, velük szemben a példamutató viselkedés, és a korrupcióval szembeni fellépés az elvárt viselkedés.

3.2 A KÉRDŐÍV EREDMÉNYEINEK ISMERTETÉSE

Ahhoz, hogy felmérjük a vezetők szerepét a szilárd erkölcsiség kialakulásában, az interjús kutatást kiegészítettük egy kérdőíves kutatással is. Fontosnak tartottuk, hogy a korrupciós cselekményt elkövető személyekre vonatkozó véleményeket szélesebb körben is megismerjük, valamint fontos szempont volt az is, hogy ezeket a véleményeket össze tudjuk vetni az interjúk eredményeivel. Ennek megfelelően a kérdőívet úgy állítottuk össze, hogy az egyes tételek tartalma megfeleltethető legyen a SZEM-modell különböző komponenseinek. Ebben a fejezetben ennek a kérdőíves vizsgálatnak tekintjük át az eredményeit, elsősorban a vezetők szerepére fókuszálva.

A kérdőívet kitöltő 393 személy közül 207 jelezte (52,7%), hogy ismert olyan személyt, aki a szervezetén belül korrupciós cselekményt követett el, 186-an (47,3%) úgy nyilatkoztak, hogy nem ismernek ilyen személyt. A kitöltőktől rákérdeztünk annak a mértékére is, hogy milyen közelről ismerték ezt a személyt, erre a kérdésre egy 11-fokú Likert-skálán válaszolhattak. Azoknál, akik azt felelték, hogy ismertek ilyen személyt, az ismeretség mértékének átlagos értéke valamivel a középérték alatt alakult (M = 5,55; sd = 2,84).

A kérdőívet kitöltőket négy csoportra oszthatjuk a beosztásuknak megfelelően. 161 olyan személy van, aki a „beosztott" kategóriába került, 80-an dolgoznak irányítóként, 59-en osztályvezetőként és 5-en főosztályvezetőként. Első lépésként megvizsgáltuk, hogy van-e különbség a beosztási kategóriák között a SZEM-modell komponenseiben. Három olyan komponens volt, ahol szignifikáns különbséget tudtunk kimutatni: morális felfogás ($F_{[3, 304]}$ = 2,941, p = 0,03), tapasztalat ($F_{[3, 304]}$ = 3,228, p = 0,02), nyereség-veszteség ($F_{[3, 304]}$ = 2,591, p = 0,05). A táblázatból látható, hogy minél magasabb beosztásban dolgozik valaki, annál magasabb pontszámot ér el az adott indexben.

	Beosztott		Irányító		Osztályvezető		Főosztályvezető	
	Átlag	*SD*	Átlag	*SD*	Átlag	*SD*	Átlag	*SD*
Lelkiismeretesség	5,01	1,67	4,94	1,75	5,19	1,50	5,06	1,74
Önértékelés	6,79	2,13	6,69	2,27	6,86	1,68	8,73	1,28
Társas norma	5,40	2,29	5,67	2,63	5,78	2,16	5,76	1,64
Szervezeti norma	3,81	2,28	4,22	2,29	3,86	2,41	2,70	1,09
Szubjektív norma	4,21	2,02	4,25	2,07	4,64	1,85	3,70	2,01
Morális felfogás*	6,43	2,13	6,43	2,27	7,23	1,90	7,92	1,67
Attitűd	6,43	1,95	6,40	2,08	6,99	1,81	7,49	1,90
Tapasztalat*	6,88	1,73	6,79	1,97	7,41	1,65	8,73	1,62
Nyereség-veszteség*	7,73	1,84	7,79	1,87	8,31	1,28	9,18	0,73
Szubjektív kontroll	7,20	2,04	7,12	2,36	7,62	1,71	8,28	1,43
Cselekvési szándék	8,08	2,09	7,59	2,37	8,42	1,90	8,76	1,56

1. táblázat: A beosztási kategóriák közötti különbségek a SZEM-modell komponenseiben

3.2.1 A közvetlen vezetők szerepe

A kérdőívben fel akartuk mérni, mit gondolnak a kitöltők a korrupciós eseményt elkövető személyek közvetlen vezetőiről. Az első öt kérdés a közvetlen vezető viselkedésére vonatkozott: betartatja a szabályokat, hangsúlyozza, hogy nem tűri el a korrupciót, példát mutat, ellenőrzi a beosztottjait, bizalmas légkört alakít ki. A válaszok átlagos értéke ezekben a kérdésekben 6,53 és 7,68 között mozgott, a legalacsonyabb értéket a bizalmas légkör kialakítása kapta, a legmagasabbat pedig a jó példamutatás.

Ezt követően felmértük, hogy mit gondolnak a kitöltők arról, hogyan tudta volna megakadályozni a korrupcióba került személy közvetlen vezetője a korrupciós cselekményt. Ennek az eredményeit mutatja be az 2. *táblázat*.

	Átlag	Szórás
A személy közvetlen vezetője megakadályozhatná a korrupciós eseményeket, ha szigorúbban betartatja a szervezeti szabályokat.	6,45	2,99
A személy közvetlen vezetője megakadályozhatná a korrupciós eseményeket, ha hangsúlyozza, hogy a korrupciós viselkedéseket nem tűri el.	6,49	3,02
A személy közvetlen vezetője megakadályozhatná a korrupciós eseményeket, ha személyesen jó példát mutatna.	6,84	3,19
A személy közvetlen vezetője megakadályozhatná a korrupciós eseményeket, ha gyakrabban ellenőrizné a beosztottjait.	6,82	2,99
A személy közvetlen vezetője megakadályozhatná a korrupciós eseményeket, ha bizalmasabb légkört alakítana ki a beosztottjaival.	5,99	2,91
A személy közvetlen vezetője nem tudja megakadályozni a korrupciós eseményeket.	5,94	2,91

2. táblázat: A közvetlen vezetőkre vonatkozó állítások leíró statisztikái

A jó példamutatást vélték annak a viselkedésnek, amivel a legjobban megelőzhető a korrupció, érdemes felhívnunk a figyelmet arra, hogy a legalacsonyabb értéket az az item kapta, amely szerint a közvetlen vezető nem tudja megakadályozni a korrupciós eseményeket. Ez ellentmond az interjú eredményeinek, ahol a legygyakrabban azt válaszolták az interjúalanyok, hogy a vezető nem tudta volna megakadályozni a korrupciós cselekményt.

3.2.2. Az állományilletékes parancsnok szerepe

Az állományilletékes parancsnokkal kapcsolatosan ugyanezeket a kérdéseket tettük fel, mint a közvetlen vezetőt illetően. Az első öt kérdés esetében (betartatja a szabályokat; hangsúlyozza, hogy nem tűri el a korrupciót; példát mutat; ellenőrzi a beosztottjait; bizalmas légkört alakít ki) a válaszok 5,80 és 8,3 között ingadoztak, a legalacsonyabb értéket a közvetlen vezetőkhöz hasonlóan a bizalmas légkör kialakítása kapta, a legmagasabb értéket pedig az, hogy hangsúlyozza, hogy nem tűri el a korrupciós viselkedéseket.

Ezt követően, hasonlóan a közvetlen vezetőkhöz, felmértük, hogy mit gondolnak a kitöltők arról, hogyan tudta volna megakadályozni a korrupcióba került személy állományilletékes parancsnoka a korrupciós cselekményt. Az eredményeket a 3. *táblázat* mutatja be.

	Átlag	Szórás
A személy állományilletékes parancsnoka megakadályozhatná a korrupciós eseményeket, ha szigorúbban betartatja a szervezeti szabályokat.	6,44	3,11
A személy állományilletékes parancsnoka megakadályozhatná a korrupciós eseményeket, ha hangsúlyozza, hogy a korrupciós viselkedéseket nem tűri el.	6,70	3,14
A személy állományilletékes parancsnoka megakadályozhatná a korrupciós eseményeket, ha személyesen jó példát mutatna.	6,86	3,23
A személy állományilletékes parancsnoka megakadályozhatná a korrupciós eseményeket, ha gyakran ellenőrizné a beosztottjait.	6,61	3,00
A személy állományilletékes parancsnoka megakadályozhatná a korrupciós eseményeket, ha bizalmas légkört alakítana ki a beosztottjaival.	5,86	2,88
A személy állományilletékes parancsnoka nem tudja megakadályozni a korrupciós eseményeket.	5,97	2,92

3. táblázat: *Az állományilletékes parancsnokra vonatkozó állítások leíró statisztikái*

A legmagasabb értéket ebben az esetben is a példamutatás kapta, a legalacsonyabbat pedig a bizalmas légkör kialakítása. Ha összegezni akarjuk a vezetők szerepéről alkotott véleményeket, úgy tűnik, hogy a legfontosabb a korrupció elleni fellépésben a jó példamutatás. Az általános vélekedés továbbá a vezetők szerepét illetően az, hogy tehetnek a korrupciós viselkedések megelőzése érdekében, azonban ez szembemegy azokkal a vélekedésekkel, amikor konkrét helyzettel kapcsolatosan kellett nyilatkozni az interjúk során. Az interjúkból ugyanis leginkább az látszódik, hogy a vezetők nem tehettek sok mindent a konkrét esemény megelőzésével kapcsolatosan, de a példamutatás szerepe az interjúk során is jelentősnek bizonyult.

4. ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban bemutattuk a vezető szerepét a korrupciós cselekedetek megelőzésében. A legfontosabb javaslat az, hogy a vezetők a szervezeti normára gyakorolt hatásukkal, példamutatással tehetnek a korrupciós cselekmények kialakulása ellen, vagy ha már a korrupciós esemény bekövetkezett, a megfelelő szervezeti klíma révén ez hamar kiderülhet.

5. IRODALOMJEGYZÉK

Brown, M. E., Treviño, L. K., Harrison, D. A. (2005). Ethical leadership: A social learning perspective for construct development and testing. *Organizational behavior and human decision processes, 97*(2), 117–134.

Campbell, J. L., Göritz, A. S. (2014). Culture corrupts! A qualitative study of organizational culture in corrupt organizations. *Journal of Business Ethics*, *120*(3), 291–311.

Hunyady Gy., Münnich, Á. (2016). A szilárd erkölcsiség elvárása a rendvédelemben: egy lehetséges pszichológiai modell. *Belügyi Szemle, 64* (6), 34–68.

Walumbwa, F. O., Schaubroeck, J. (2009). Leader personality traits and employee voice behavior: mediating roles of ethical leadership and work group psychological safety. *Journal of Applied Psychology*, *94*(5), 1278–1286.

XV. A SZILÁRD ERKÖLCSISÉG SPECIFIKUS JELLEMZŐI A RENDŐRSÉGEN

Papp Gábor

1. BEVEZETÉS

Tanulmányunkban bemutatjuk a KÖFOP-2.2.3-VEKOP-16-2016-00001. azonosító számú „Kapacitásfejlesztés és szemléletformálás a korrupciós esetek nagyobb arányú felderítése, illetve megelőzése érdekében" elnevezésű kiemelt projekt Belügyminisztérium oldali tevékenységének keretében végrehajtott, a szilárd erkölcsiség rendvédelemspecifikus jellemzőit feltárni hivatott kutatásnak az általános rendőrségi feladatok végrehajtására létrehozott szervre (a továbbiakban: Rendőrség) vonatkozó specifikus eredményeit.

Az interjús és kérdőíves felmérését is tartalmazó kutatás körülményeit és alapadatait Malét-Szabó bevezető gondolatai, valamint Papp és Hunyadi tanulmányai ismertetik részletesen. Jelen tanulmányban a szervspecifikus eredmények bemutatása a cél a SZEM-modell (Hunyady és Münnich, 2016) alap- és kiegészítő tényezői mentén.

2. A RENDŐRSÉGI DOLGOZÓK KÖRÉBEN VÉGZETT KUTATÁS EREDMÉNYEI

Az interjús kutatásunkban az interjúalanyok jelentős része (56 fő) a Rendőrségnél dolgozott, különböző szakterületeken, úgymint: határrendészet, közlekedésrendészet, közrendvédelem, humánigazgatás. A kérdőíves kutatásunkban ugyan ez a részvételi arány 231 fő volt, azonban több kérdőív is hiányosan került kitöltésre. Az *1. táblázat* bemutatja, hogy a különböző szakterületekről hány fő töltötte ki a kérdőívet. A továbbiakban az eredményeket a Rendőrségen belül szakterületekre lebontva fogjuk bemutatni. Azokat a szakterületeket, ahol a minta elemszáma nem éri el a 10 főt, a további elemzésekből kihagyjuk.

Szakterület	Kitöltők száma
Bűnügyi szakterület	21
Közrendvédelmi szakterület	62
Közlekedésrendészeti szakterület	46
Határrendészeti szakterület	35
Igazgatásrendészeti szakterület	1
Csapatszolgálati szakterület	7
Rendőrségi szakirányító/parancsnok (min. főosztályvezetői besorolás)	9
Humán szakterület	1
Egészségügyi szakterület	1

1. táblázat: *A rendőrségi minta megoszlása szakterületenként*

Legelőször is azt kívántuk felmérni, hogy a résztvevők közül hányan tudnak úgy véleményt alkotni a korrupcióba keveredett személyről, hogy tényleges tapasztalataik vannak az ilyen emberekről, ezért megkérdeztük a kitöltőktől, ismernek-e ilyen személyt, és ha igen, akkor milyen közelről. A Rendőrségről származó mintában 129-en (66,2%) jelölték, hogy ismernek ilyen személyt, 66 (33,8%) fő jelölte, hogy nem ismer ilyet. Ami az ismeretség mértékét illeti, a vizsgálati személyek egy 11 fokú Likert-skálán jelölhették be, mennyire ismerik szorosan a korrupcióba keveredett személyt. Erre a kérdésre annál a 129 személynél, akik azt jelölték meg, hogy ismernek ilyen személyt, a válasz M = 5,61 (sd = 3,11) volt, ami egy nem túl szoros ismeretséget feltételez.

2.1 A SZEM-MODELL ELEMEINEK SPECIFIKUS JELLEMZŐI

2.1.1 Személyiségjegyek

Az interjú első részében olyan kérdéseket tettünk fel, amelyek a személyiség ötfaktoros modelljének lelkiismeretesség dimenziójára vonatkoznak. Alapvetően a rendőrségen belül megfigyelhető volt, hogy a feladatokat általában precízen ellátták a korrupcióba keveredett személyek.

Ami az általános lelkiismeretességet illeti, a válaszok itt már jobban megoszlanak. Az elkövetők egy része nagyon megbízhatónak tűnt, (pl.: igyekezett mindenben az élen járni), azonban gyakoriak voltak azok a vélemények is, amelyek azt mutatták, hogy a korrupcióba keveredett személy megbízhatatlan, vagy nem kedvelt személy volt. Itt felbukkant az antipátia két formája: a nem kedvelt személyek egy részét sunyinak, kétszínűnek ítélték az interjúalanyok, a másik csoportot viszont arrogancia, lekezelő viselkedés jellemezte. Feltételezhetően mindkét viselkedés mögött az a szándék állt, hogy a korrupt személy leplezze a viselkedését. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy az egyik interjúalany meg is fogalmazta, miszerint a korrupcióba került személy nyers stílusa volt az, ami megtévesztette őket. A nyers stílus miatt fel sem merült bennük az, hogy gyanakodjanak a személyre, mert feltételezték, hogy e stílus mögött őszinteség áll.

Felmértük továbbá azt is, hogy milyen mértékben törekednek jó benyomás formálására a korrupcióba keveredett személyek. Az interjúk tanulságai alapján két csoportra oszthatóak a korrupciós ügybe keveredett rendőrségi munkatársak: az egyik csoport, amelynek a képviselői túlsúlyban vannak, nem foglalkoznak különösebben a jó benyomás formálásával, míg a másik csoportba tartozók nagyobb figyelmet fordítanak a jó benyomásnak, a Rendőrség keretein belül ők vannak kevesebben. Ennek a hátterében az is állhat, hogy a Rendőrségen belül a jó benyomás formálására való törekvés gyanút keltő stratégia, és elképzelhető, hogy hatékonyabb egy önmagának való, visszahúzódó viselkedés.

A kérdőív eredményeit illetően, a személyiségből alkotható mutatókra vonatkozó eredményeket az *2. táblázat* mutatja be. Szignifikáns különbséget nem találtunk a teljes minta és a különböző rendőrségi szakterületek között (p > 0,05 minden esetben).

	Lelkiismeret		Kétség		Benyomás		Személyiség	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Teljes minta	4,33	2,14	6,92	2,11	6,61	2,46	5,03	1,57
Bűnügyi szakterület	4,62	1,96	6,94	1,69	6,79	2,62	5,26	1,54
Közrendvédelmi szakterület	4,63	2,53	6,72	2,20	5,78	2,75	5,23	1,93
Közlekedésrendészeti szakterület	4,45	2,1	6,22	2,15	6,08	2,73	4,84	1,86
Határrendészeti szakterület	4,41	1,82	6,35	2,00	6,64	2,28	4,93	1,42

2. táblázat: *A személyiség komponensre vonatkozó mutatók a teljes mintában és a különböző rendőrségi szakterületeken*

A személyiségre vonatkozó itemekből klaszteranalízissel két csoportot különítettünk el: az 1. klaszterbe tartozó személyek nem voltak annyira elítélőek a korrupcióba került személlyel kapcsolatosan, a 2. klaszterbe tartozók alapvetően elítélőbbnek bizonyultak. A *3. táblázat*ban bemutatja, hogyan oszlanak meg a kitöltők a teljes mintában, illetve a különböző rendőrségi szakterületeken. A táblázatból is látható, hogy a rendőrségi szakterületek nem különböznek jelentősen sem egymástól, sem a teljes mintától ($\chi^2 = 3{,}227$, df = 1, $p = 0{,}521$).

	1. klaszter		2. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	142	66,67%	71	33,33%
Bűnügyi szakterület	16	66,67%	8	33,33%
Közrendvédelmi szakterület	39	62,90%	23	37,10%
Közlekedésrendészeti szakterület	30	65,22%	16	34,78%
Határrendészeti szakterület	28	80,00%	7	20,00%

3. táblázat: *A teljes minta és a különböző rendőrségi szakterületeken dolgozók közötti különbségek a személyiségre vonatkozó klaszterekben*

2.1.2 Önértékelés

Az önértékelésre vonatkozó index esetében nem tudtunk szervspecifikus hatást kimutatni ($F_{[4,375]} = 1{,}541$; $p = 0{,}190$), nem volt szignifikáns különbség a különböző szakterületek és a teljes minta között. Az önértékelésre vonatkozó állítások alapján a mintát három klaszterbe tudtuk besorolni. Az 1. klaszterbe került kitöltők szerint a korrupt személy nem foglalkozik azzal, mit gondolnak róla, csak a szabályok áthágásával törődik, és emiatt pozitív színben látja magát. A 2. klaszterben lévők szerint a korrupt személynek fontos a jó benyomás, és általában kevéssé jellemző rá, hogy ügyesen, az önértékelését növelően meg akarna oldani egy problémát, míg a 3. klaszterben lévők szerint a korrupt személynek egyszerre fontos a jó benyomás és az ügyeskedés. A *4. táblázat* bemutatja, hogyan oszlanak meg a különböző szakterületen dolgozók a három klaszterben. Az eredmények az eloszlások arányában szignifikáns különbséget mutattak ($\chi^2 = 15{,}625$, df = 8, $p = 0{,}048$). A *4. táblázat*ból kiolvasható, hogy a Határrendészeti szakterületen dolgozóknál a többi területhez képest alulreprezentált az 1. klaszterbe tartozók aránya, vagyis kevesebben gondolják úgy, hogy a korrupt személy egy másokkal nem törődő, csak a szabályok ügyes megkerülésével foglalkozó egyén.

	1. klaszter		2. klaszter		3. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	51	23,94 %	60	28,17 %	102	47,89 %
Bűnügyi szakterület	8	33,33 %	5	20,83 %	11	45,83 %
Közrendvédelmi szakterület	23	37,10 %	8	12,90 %	31	50,00 %
Közlekedésrendészeti szakterület	16	34,78 %	11	23,91 %	19	41,30 %
Határrendészeti szakterület	4	11,43 %	14	40,00 %	17	48,57 %

4. táblázat: *A teljes minta és a különböző rendőrségi szakterületeken dolgozók közötti különbségek az önértékelésre vonatkozó klaszterekben*

2.1.3 Társadalmi norma

Az interjúalanyoktól megkérdeztük, hogy lehetett-e arról tudni, milyen mértékben befolyásolták a vizsgálati személyek viselkedését a társadalmi normák. Az interjúalanyok az ezzel kapcsolatos kérdésre az esetek többségében azt reagálták, hogy ez a téma nem került szóba, ahol szóba került (13 eset), ott alapvetően a korrupt személy úgy nyilatkozott, hogy az emberek elutasítóak a korrupcióval szemben (11 eset), és 2 esetben nyilatkoztak úgy, hogy az embereket megengedőnek gondolják. Alapvetően azonban erről kevés említés történt, feltehetően ez gyanút keltő viselkedés lenne.

A társadalmi norma indexében nem találtunk szignifikáns különbséget a különböző szakterületek és a teljes minta között ($F_{[4,375]}$= 0,823; p = 0,511). A társadalmi normával kapcsolatos eredményeket az *5. táblázat* mutatja be.

	Társadalmi norma	
	Átlag	Szórás
Teljes minta	5,61	2,34
Bűnügyi szakterület	5,88	1,98
Közrendvédelmi szakterület	5,63	2,50
Közlekedésrendészeti szakterület	5,59	2,54
Határrendészeti szakterület	4,91	2,13

5. táblázat: A különböző szakterületek leíró statisztikái a társadalmi norma indexében

A társadalmi normára vonatkozó állításokból három klasztert tudtunk képezni: Az 1. klaszterbe tartozó személyek fontosnak tartják a társadalmi normák hatását, a 2. klaszterbe tartozók valamivel a középérték alattiként tartják fontosnak ezeket, míg a 3. klaszterbe került személyek alapvetően úgy gondolják, hogy a társas normáknak nem, vagy alig van szerepük a korrupció kialakulásában. A *6. táblázat* bemutatja, hogyan oszlanak meg a különböző szakterületeken dolgozók a három klaszter között, szignifikáns eltérést nem találtunk (χ^2 = 5,684, df = 8, p = 0,683).

	1. klaszter		**2. klaszter**		**3. klaszter**	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	83	38,97 %	79	37,09 %	51	23,94 %
Bűnügyi szakterület	10	41,67 %	9	37,50 %	5	20,83 %
Közrendvédelmi szakterület	22	35,48 %	25	40,32 %	15	24,19 %
Közlekedésrendészeti szakterület	19	41,30 %	13	28,26 %	14	30,44 %
Határrendészeti szakterület	8	22,86 %	16	45,71 %	11	31,43 %

6. táblázat: *A különböző szakterületeken dolgozók megoszlása a társadalmi normára vonatkozó klaszterek között*

2.1.4 Szervezeti norma

A társadalmi normák mellett felmértük azt is, hogy a Rendőrségen belül hogyan észlelhette a korrupciós cselekményt elkövető személy a korrupcióval kapcsolatos nézeteket. Hasonlóan a társadalmi normához, ennél a pontnál is kevés említés történt, ennek hátterében szintén az állhat, hogy ha már csak szóba is kerülnek ezek a dolgok, akkor az gyanút keltő. A vizsgált kérdések esetében a legtöbb említés arra vonatkozott, hogy a korrupt személy nem tart a negatív kimenettől, mert korábban is előfordult már ilyen a Rendőrségen belül, és nem lett semmilyen következménye (5 említés). Elvétve előfordult továbbá, hogy a korrupcióba keveredett személy arról beszélt, hogy a korrupció a mindennapi rutin része, és nem lenne semmilyen következménye (3 említés); valamint arról is volt említés, hogy miért épp ő legyen szabálykövető, ha nem kapja meg azt, ami a szabály szerint neki járna (4 említés). Ez utóbbinak azért lehet nagy jelentősége, mert a korrupciós esemény mögötti motivációként is szolgálhat.

A szervezeti normára vonatkozó indexben nem mutatkozott szignifikáns különbség a különböző szakterületek és a teljes minta között ($F_{[4,375]}$= 0,492; p = 0,741, lásd *7. táblázat*). Látható, hogy minden szakterületen alapvetően úgy vélekednek a kitöltők, hogy a szervezeti norma inkább gátolja a korrupt cselekedeteket.

	Szervezeti norma	
	Átlag	Szórás
Teljes minta	3,77	2,38
Bűnügyi szakterület	3,32	1,90
Közrendvédelmi szakterület	4,07	2,48
Közlekedésrendészeti szakterület	3,91	2,46
Határrendészeti szakterület	3,84	1,97

7. táblázat: *A különböző szakterületek leíró statisztikái a szervezeti norma indexében*

A szervezeti norma indexét alkotó itemekből a következő három klasztert hoztuk létre: az 1. klaszterbe tartozók szerint a szervezeti normák inkább valószínűsítik a korrupciót, a 2. klaszterbe tartozók inkább úgy vélekednek, hogy a szervezeti normák a korrupció ellen hatnak, a 3. klaszterbe tartozók pedig teljes mértékben úgy vélik, hogy a szervezeti normák meggátolják a korrupciót. A különböző szakterületeken dolgozók megoszlását a három klaszterben a *8. táblázat* mutatja be, szignifikáns különbségeket nem találtunk (χ^2 = 7,776, df = 8, p = 0,456).

	1. klaszter		**2. klaszter**		**3. klaszter**	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	38	17,84 %	77	36,15 %	98	46,01 %
Bűnügyi szakterület	2	8,33 %	10	41,67 %	12	50 %
Közrendvédelmi szakterület	15	24,19 %	20	32,26 %	27	43,55 %
Közlekedésrendészeti szakterület	12	26,09 %	14	30,44 %	20	43,48 %
Határrendészeti szakterület	3	8,57 %	16	45,71 %	16	45,71 %

8. táblázat: *A teljes minta és a különböző szakterületeken dolgozók közötti különbségek a szervezeti normákra vonatkozó klaszterekben*

2.1.5 Szubjektív norma

Az interjú során felmértük, hogy beszélt-e az elkövető az alábbiak közül arról, kiknek van elfogadó véleménye a korrupciós cselekedetekről, és mennyire adnak a véleményükre:

- közvetlen munkatársak,
- felettesek,
- tágabb körben a munkatársak,
- család,
- barátok,
- a (lakó)környezetében az emberek.

A Rendőrségnél a közvetlen munkatársak (18 jelölés), a család (12 jelölés) és a barátok (12 jelölés) véleményét tartották fontosnak a viselkedésben. Az interjúalanyok továbbá egy 11 fokú Likert-skálán jelölhették a vélemény fontosságának mértékét is. Ezeket elemezve látható, hogy a Rendőrségen belül elsősorban a közvetlen kollégák véleménye játszik meghatározó szerepet (átlag = 8,42), ezt követik a barátok (átlag = 6,52) és a család (átlag = 6,00). Megfogalmazódott ugyanakkor az egyéb válaszok között az is, hogy a korrupt személy semmilyen véleményre nem ad, csak a sajátjára.

A szubjektív norma indexben szignifikáns különbséget találtunk a különböző szakterületek között ($F_{[4,365]}$= 3,489; p = 0,008). A post hoc elemzések rámutattak arra, hogy a Közrendvédelmi szakterületen dolgozók érték el a legalacsonyabb pontszámot a szubjektív norma indexben (lásd *9. táblázat*).

	Szervezeti norma	
	Átlag	Szórás
Teljes minta	4,52	2,10
Bűnügyi szakterület	4,17	2,24
Közrendvédelmi szakterület	4,09	2,14
Közlekedésrendészeti szakterület	4,00	1,95
Határrendészeti szakterület	4,18	1,53

9. táblázat: *A különböző szakterületek leíró statisztikái a szubjektív norma indexében*

A kérdőív szubjektív normára vonatkozó állításaira adott válaszok alapján három klaszterbe sorolhatók a kitöltők. Az 1. klaszterbe tartozó kitöltők úgy látják, hogy a korrupt személy környezetébe tartozó személyek teljes mértékben elutasítják a korrupt cselekedeteket, a 2. klaszterbe tartozó személyek a munkatársakat és a vezetőket elutasítónak látják, de a barátokat, családtagokat megengedőbbnek vélik, míg a 3. klaszterbe tartozó személyek úgy gondolják, hogy a korrupt személy környezete megengedő a korrupcióval kapcsolatosan. A *10. táblázat* bemutatja, hogyan oszlanak meg a különböző szakterületen dolgozók a három szubjektív normára vonatkozó klaszterben, szignifikáns különbségeket az eloszlásokban nem találtunk (χ^2 = 12,861, df = 1, p = 0,117).

	1. klaszter		2. klaszter		3. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	57	26,76 %	99	46,48 %	57	26,76 %
Bűnügyi szakterület	9	37,50 %	10	41,67 %	5	20,83 %
Közrendvédelmi szakterület	23	37,10 %	18	29,03 %	21	33,87 %
Közlekedésrendészeti szakterület	19	41,30 %	16	34,78 %	11	23,91 %
Határrendészeti szakterület	9	25,71 %	20	57,14 %	6	17,14 %

10. táblázat: *A teljes minta és a különböző szakterületeken dolgozók közötti különbségek a szubjektív normákra vonatkozó klaszterekben*

2.1.6 Morális felfogás

A morális felfogás a társas normákhoz kötődik, és tulajdonképpen egy értékalapú nézetrendszer, ami a következőkre vonatkozik:

- jó és rossz, helyes és helytelen szétválasztása;
- az etikai/erkölcsi szabályoknak megfelelő gondolkodás, érzések és viselkedés;
- figyelem másokra, szükség esetén önmaga korlátozása, önmeghaladás képessége.

Az interjúban rákérdeztünk arra, mi volt a véleménye a korrupcióba keveredett személynek azokról, akik nem járnak egyenes úton, és arra, hogy milyen mértékben szimpatizálnak az ilyen személyekkel. A válaszokat összegezve az látszik, hogy a korrupt személyeknél valamivel több a megengedő válaszok száma (18), mint az elítélőké (16). Azokból a kérdésekből, amelyek azt firtatták, hogy mennyire szimpatizálhatnak a korrupciós cselekményt elkövetők a helytelenül viselkedőkkel, két különálló válaszmintázat látszik kiemelkedni.

A legtöbb esetben (az esetek kb. 65%-ban) az interjúalanyok szerint a korrupt személyek szimpatizálnak azokkal, akik merik azt tenni, amit akarnak, továbbá azokkal, akik a hatékonyságot többre becsülik a szabályosságnál, találnak mentséget arra, ha valaki nem egyenes úton jár, és jó mókának tartják a füllentést. Megjegyzendő azonban, hogy egy olyan válaszmintázat is látszódik (az esetek kb. 35%-ban), hogy a korrupt személy teljesen elutasító azokkal, akik nem járnak egyenes úton. Azonban ebben a csoportban is azokkal szimpatizálnak leginkább, akik a hatékonyságot többre becsülik a szabályosságnál, és merik azt tenni, amit akarnak.

Itt felhívjuk a figyelmet egy ellentmondásosnak tűnő jelenségre, miszerint arra, hogy szimpátiát vált ki, ha néha nem tiszteli a szabályokat, azonban inkább ellenszenves, ha a felettesnek ellenszegül. Mindkét viselkedés az autoritásnak való ellenállásra vonatkozik, de a vezetőnek való ellenszegülés ennek sokkal közvetlenebb formája. Feltételezhető, hogy ez a közvetlen ellenszegülés már olyan erőteljes szabálysértő viselkedés, amivel a korrupt személyek sem tudnak azonosulni (a korrupt viselkedés egyébként is jellemzően egy diszkréten végrehajtott viselkedés, és nem közvetlenül a vezető parancsának megtagadása).

A különböző szakterületek között szignifikáns eltérést találtunk ($F_{[4,365]}$= 2,587; p = 0,037), a *11. táblázat*ból látható, hogy a morális felfogás indexben a közlekedésrendészeti szakterületen dolgozók érték el a legalacsonyabb értékeket.

	Szervezeti norma	
	Átlag	Szórás
Teljes minta	6,77	1,97
Bűnügyi szakterület	6,37	1,62
Közrendvédelmi szakterület	6,12	2,41
Közlekedésrendészeti szakterület	5,87	2,23
Határrendészeti szakterület	6,32	2,13

11. táblázat: *A különböző szakterületek leíró statisztikái a morális felfogás indexében*

A morális felfogás indexet alkotó itemekből klaszteranalízis segítségével három klasztert tudtunk elkülöníteni: az 1. klaszterbe tartozók szerint a korrupt személy szimpatizál azokkal, akik különböző, morálisan megkérdőjelezhető tevékenységeket végeznek, a 2. klaszterbe tartozók szerint a korrupt személy nem szimpatizál az ilyen emberekkel, míg a 3. klaszterbe tartozók válaszai a középérték körül mozognak. A *12. táblázat* bemutatja, hogyan oszlanak meg a különböző szakterületen dolgozók a három klaszterben, az arányokban tendenciaszintű különbségeket találtunk ($\chi^2 = 13{,}534$, df = 1, $p = 0{,}095$).

	1. klaszter		2. klaszter		3. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	100	46,95 %	20	9,39 %	93	43,66 %
Bűnügyi szakterület	8	33,33 %	2	8,33 %	14	58,33 %
Közrendvédelmi szakterület	20	32,26 %	12	19,36 %	30	48,39 %
Közlekedésrendészeti szakterület	15	32,61 %	10	21,74 %	21	45,65 %
Határrendészeti szakterület	12	34,29 %	4	11,43 %	19	54,29 %

12. táblázat: A teljes minta és a különböző szakterületeken dolgozók közötti különbségek a morális felfogásra vonatkozó klaszterekben

A teljes mintához képest a rendőrségi szakterületeken alacsonyabb azoknak az aránya, akik az 1. klaszterbe kerültek, vagyis kevesebben gondolják úgy, hogy a korrupt személy szimpatizál a morálisan megkérdőjelezhetően viselkedő személyekkel.

2.1.6 Nyereség-veszteség

A SZEM-modellben a nyereség-veszteség komponens arra utal, hogy a viselkedés elkövetése előtt mennyire mérlegeli az egyén azt, hogy a tett elkövetésével milyen nyereségekre tehet szert, és mit kockáztat, ha lebukik. Itt olyan kérdésekre vártuk a választ, mint például: *„ha a saját érdeke úgy kívánta, pl. mert úgy valami kevesebb időbe vagy fáradságba került, nem sokat törődött a szabálytartással."* vagy *„Nem aggodalmaskodott túl sokat a számonkérés kockázatán".* Az itt megfogalmazott kérdésekre Igen-Nem válaszokat adhattak az interjúalanyok.

A válaszok mintázatát áttekintve az látszik, hogy az esetek több mint felében (55%) a korrupt személy, ha haszna származik belőle, nem sokat törődött a szabálytartással, nem aggodalmaskodott a számonkérés kockázatán, és áthágta az előírásokat, valamint nem tartotta nagy szégyennek, ha valaki szabálysértés miatt hagyja el a szervezetet. Ezzel szemben van egy csoport (az esetek kb. 45%-a) akiket egy ezzel teljesen ellentétes válaszmintázat jellemez: nem hágják át a szabályokat, törődnek a szabálytartással, és nagy szégyennek tartják, ha valaki szabálysértés miatt hagyja el a Rendőrséget.

A nyereségindexben nem találtunk különbséget a különböző szakterületek és a teljes minta között ($F_{[4,370]}$= 0,138; p = 0,968), ezt mutatja be a *13. táblázat*.

	Szervezeti norma	
	Átlag	Szórás
Teljes minta	6,77	1,97
Bűnügyi szakterület	6,37	1,62
Közrendvédelmi szakterület	6,12	2,41
Közlekedésrendészeti szakterület	5,87	2,23
Határrendészeti szakterület	6,32	2,13

13. táblázat: *A különböző szakterületek leíró statisztikái a nyereség indexében*

A nyereség-veszteségre vonatkozó itemekből két klasztert (1. klaszter: a korrupt személy átlagos mértékben nyereségfókuszú, 2. klaszter: a korrupt személy nagyon nyereségfókuszú) lehet alkotni. A *14. táblázat* bemutatja a különböző szakterületeken dolgozók eloszlását a két klaszterben, jelentős eltéréseket nem találtunk (χ^2 = 7,471, df = 4, p = 0,113).

	1. klaszter		**2. klaszter**	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	71	33,33 %	142	66,67 %
Bűnügyi szakterület	10	41,67 %	14	58,33 %
Közrendvédelmi szakterület	26	41,94 %	36	58,07 %
Közlekedésrendészeti szakterület	21	45,65 %	25	54,35 %
Határrendészeti szakterület	19	54,29 %	16	45,71 %

14. táblázat: *A különböző szakterületek, és a teljes minta megoszlása a nyereségre vonatkozó két klaszterben*

2.1.7 Tapasztalat

Az interjúk során azt is fel akartuk mérni, hogy a korábbi, múltbeli tapasztalatok hogyan befolyásolják a korrupciós cselekményt. Ezzel kapcsolatosan rákérdeztünk, hogy mi jellemezte az egyén viselkedését, ha barátok, ismerősök kedvéért tett meg olyan szívességeket, amelyeket nem lenne szabad. A Rendőrség esetében az látszott, hogy közel 50%-ban válaszolták az interjúalanyok azt, hogy a korrupt személy *„jellemzően eleget tett az ilyen kéréseknek, minden különösebb lelkifurdalás nélkül, de mindazonáltal nem reklámozta az ilyen viselkedést"*.

A tapasztalatra vonatkozó indexben nem lehetett kimutatni jelentős különbségeket ($F_{[4,370]}$= 0,864; p = 0,486), ezt szemlélteti a *15. táblázat*.

	Szervezeti norma	
	Átlag	Szórás
Teljes minta	7,11	1,60
Bűnügyi szakterület	6,44	1,25
Közrendvédelmi szakterület	6,87	2,28
Közlekedésrendészeti szakterület	6,71	1,92
Határrendészeti szakterület	6,73	1,75

15. táblázat: *A különböző szakterületek leíró statisztikái a tapasztalat indexében*

A tapasztalatra vonatkozó itemekből alkotható klaszterekben (1. klaszter: a korrupt személy átlagos mértékben tesz eleget az ismerősök kéréseinek, 2. klaszter: a korrupt személy nagymértékben tesz ezeknek eleget) nem találtunk szignifikáns különbséget (χ^2 = 7,471, df = 1, p = 0,113) a különböző szakterületek között (lásd *16. táblázat*).

	1. klaszter		**2. klaszter**	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	103	48,36 %	110	51,64 %
Bűnügyi szakterület	17	70,83 %	7	29,17 %
Közrendvédelmi szakterület	33	53,23 %	29	46,77 %
Közlekedésrendészeti szakterület	24	52,17 %	22	47,83 %
Határrendészeti szakterület	22	62,86 %	13	37,14 %

16. táblázat: *A különböző szakterületekben dolgozók megoszlása a két klaszter között*

2.1.8 Attitűd

Az interjúk alapján a felszínen nem különösebben megengedők a korrupciós cselekményekkel szemben a korrupciós cselekményt elkövetők. Ez azonban az interjúalanyok szerint annak köszönhető, hogy a megengedő attitűd gyanút kelt.

Az attitűdindexben szignifikáns különbség mutatkozott a teljes minta és a rendészeti szakterületek között ($F_{[4,365]}$= 2,804; p = 0,026), ezt mutatja be a *17. táblázat.*

	Szervezeti norma	
	Átlag	Szórás
Teljes minta	5,98	1,87
Bűnügyi szakterület	6,03	1,66
Közrendvédelmi szakterület	5,71	2,08
Közlekedésrendészeti szakterület	5,52	2,00
Határrendészeti szakterület	5,91	2,08

17. táblázat: *A különböző szakterületek leíró statisztikái az attitűd indexében*

Az attitűd indexét alkotó itemekből három klasztert alkottunk (1. klaszter: az attitűdindex a középértéket veszi fel, 2. klaszter: az attitűd indexértéke átlag alatti, 3. klaszter: az attitűd indexértéke átlag feletti). A szakterületek nem mutatnak szignifikáns eltérést abban, hogy hogyan oszlanak meg a három klaszter között (χ^2 = 7,04, df = 8, p = 0,532, lásd *18. táblázat*).

	1. klaszter		**2. klaszter**		**3. klaszter**	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	86	40,38 %	31	14,55 %	96	45,07 %
Bűnügyi szakterület	9	37,50 %	4	16,67 %	11	45,83 %
Közrendvédelmi szakterület	25	40,32 %	14	22,58 %	23	37,10 %
Közlekedésrendészeti szakterület	16	34,78 %	6	13,04%	24	52,17 %
Határrendészeti szakterület	15	42,86 %	9	25,71 %	11	31,43 %

18. táblázat: *A különböző szakterületekben dolgozók megoszlása a három, attitűdre vonatkozó klaszter között*

2.1.9 Szubjektív kontroll

Az interjúk során rákérdeztünk arra is, hogy mennyire tűnt úgy, hogy a korrupcióba keveredett személy kézben tartja az eseményeket. A válaszok alapján a Rendőrség keretein belül az látszik, hogy túlnyomórészt úgy érezték a korrupt személyek, hogy kézben tartják az eseményeket, csak a válaszok kb. 16%-ban fogalmazódott meg olyan vélemény, hogy az egyén csak sodródott az eseményekkel. Alapvetően a korrupciós cselekmények inkább jól szervezettek voltak, tapasztalatot és tudást igényeltek, és hosszú időn át tartottak, ami feltételezi, a kontrollérzet meglétét. A korrupt személyeket széles kapcsolati háló, nagy tapasztalat és magabiztosság jellemezte, ugyanakkor kerülték a korrupcióval kapcsolatos megnyilvánulásokat: sem pozitív, sem negatív módon nem nyilatkoztak.

A szubjektív kontrollra vonatkozó indexben nem találtunk szervspecifikus hatást ($F_{[4,370]}$= 0,529; p = 0,714). A szubjektív kontrollra vonatkozó állításokból két klasztert alkottunk (1. klaszter: a kontroll értéke valamivel az átlag alatti, 2. klaszter: a kontroll indexértéke átlag feletti). A különböző szakterületen dolgozók megoszlása a két klaszterben hasonló egymáshoz és a teljes mintához (χ^2 = 5,79, df = 4, p = 0,216), viszont jelentkezett egy interaktív hatás a szakterület és a klaszterbe tartozás között ($F_{[4,370]}$= 2,819; p = 0,025), ezt mutatja a *19. táblázat*.

	Szubjektív kontroll	
	1. klaszter	2. klaszter
Teljes minta	5,81	8,94
Bűnügyi szakterület	6,24	8,45
Közrendvédelmi szakterület	5,26	9,21
Közlekedésrendészeti szakterület	5,70	8,51
Határrendészeti szakterület	5,51	9,05

19. táblázat: *A klaszterek kontroll indexben mutatott átlagos értékei szakterületenként*

A táblázatból az látszik, hogy a Közrendvédelmi szakterületen a válaszok mindkét klaszterben a legszélsőségesebbek. Az 1. klaszterben itt a legalacsonyabb a pontszám, a 2. klaszterben pedig itt a legmagasabb. A Bűnügyi szakterületen viszonylag alacsony a különbség a két klaszter között, vagyis itt a kitöltők véleménye egységesebbnek tűnik.

2.1.10 Viselkedési szándék

Végül arra is rákérdeztünk az interjú során, hogy a korrupciós eseményt elkövető személy viselkedésében voltak-e a korrupciós esemény elkövetésére utaló szándékok. Ezt olyan kérdésekkel igyekeztünk felmérni, amelyek arra vonatkoztak, hogy pl. az egyén *„láthatóan vívódott azon, hogy «ellenálljon» a korrupciós cselekedetnek/cselekedeteknek (pl.: erre utaló ajánlatok elutasítása)?"* vagy *„Tett arra utaló megjegyzést, hogy valamilyen módon ki kellene egészíteni a hiányos/nem megfelelő szervezeti juttatásokat?"* Az interjúalanyok válaszaiból kétféle viselkedésmintázat mutatható ki: az esetek kb. 66%-ban ezeknek a viselkedéseknek nem lehetett jelét látni, feltehetően azért, mert ez gyanút keltő viselkedés lenne. Az esetek 34%-ban viszont valamilyen szinten szóba került, hogy elégedetlenek a juttatásokkal, és valamilyen módon kompenzálni kellene ezt, de mivel ez a vélemény gyanút keltő viselkedés lehet, emellett megjelent annak a hangoztatása is, hogy az egyén sohasem követne el ilyen cselekedetet.

A viselkedéses szándék indexében szignifikáns eltéréseket találtunk a teljes minta és a különböző szakterületek között ($F_{[4,370]}$= 2,697; p = 0,031). Ezt mutatja be a *20. táblázat*.

	Viselkedési szándék	
	Átlag	Szórás
Teljes minta	8,10	2,01
Bűnügyi szakterület	8,49	1,54
Közrendvédelmi szakterület	7,69	2,49
Közlekedésrendészeti szakterület	7,27	2,31
Határrendészeti szakterület	7,59	2,23

20. táblázat: *A különböző szakterületek leíró statisztikái a cselekvés indexében*

A *21. táblázat* azt mutatja be, hogyan oszlanak meg a különböző szakterületeken dolgozók a cselekvési szándék itemein alapuló klaszterekben (1. klaszter: átlag alatti a cselekvési szándék indexértéke, 2. klaszter: átlag feletti a cselekvési szándék indexértéke). Itt csak egy tendenciához közeli szignifikáns különbséget lehetett kimutatni (χ^2 = 7,708, df = 4, p = 0,100). A táblázatból látható, hogy a Bűnügyi szakterületen dolgozóknál sokkal többen vannak a 2. klaszterben, mint a többi szakterületen.

	1. klaszter		**2. klaszter**	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	68	31,93 %	145	68,08 %
Bűnügyi szakterület	4	16,67 %	20	83,33 %
Közrendvédelmi szakterület	23	37,10 %	39	62,90 %
Közlekedésrendészeti szakterület	18	39,13 %	28	60,87 %
Határrendészeti szakterület	17	48,57 %	18	51,43 %

21. táblázat: *A különböző szakterületekben dolgozók megoszlása a két cselekvési szándékra vonatkozó klaszter között*

2.2 A VEZETŐK SZEREPE

Az interjú utolsó része a közvetlen, illetve a felsővezető (állományilletékes parancsnok) szerepének feltárását célozta. Ennél a pontnál arra voltunk kíváncsiak, hogy a vezetők hogyan viszonyultak a korrupciós cselekményekhez, illetve, hogy az interjúalany szerint vajon megakadályozhatták volna a korrupciós eseményt. Ezeknél a válaszoknál azonban felhívjuk a figyelmet arra, hogy a korrupció vizsgálata eleve egy kényes terület, a vezetőkkel kapcsolatos válaszok pedig még inkább ki lehetnek téve a társas kívánatosság veszélyének. A kérdésekre adott válaszokat ez erőteljesen befolyásolhatta.

A Rendőrségen a korrupciós eseményekkel kapcsolatosan megfigyelhető, hogy mind a közép-, mind a felsővezetők felléptek az ilyen ügyek ellen, a felsőbb vezetőket általában szigorúbbnak ítélték az interjúalanyok.

Az interjúalanyok csak közel 7%-ban jelölték azt, hogy a vezető (akár közép-, akár felsővezető) megakadályozhatta volna a korrupciós viselkedést (ebből egy eset szerint azért, mert a vezető is benne volt). Azzal kapcsolatosan, hogy ezt hogyan tehette volna meg, megoszlottak vélemények. Az interjúalanyokat az alábbi lehetséges módokról kérdeztük:

- A szervezeti szabályok szigorú betartatásával,
- A korrupciós viselkedésekkel szembeni ellenséges attitűd hangsúlyozásával,
- Személyes példamutató viselkedéssel,
- Gyakori ellenőrzéssel ,
- Bizalmas légkör kialakításával.

A legtöbb jelölést a közép- és felsővezetőknél egyaránt a gyakori ellenőrzés, valamint a szervezeti szabályok betartatása kapta. A többi válasz elszórtan kapott jelöléseket, ami azt mutatja, hogy az interjúalanyok a Rendőrségnél inkább a szabályok betartásában, és a gyakori ellenőrzésben látják a megoldást, vagyis inkább olyan viselkedésekben, amelyek az elkövetők kontrollérzetét csökkenthetik. Tekintve, hogy a Rendőrségnél alapvetően magasnak tűnt az elkövetők kontrollérzete, a vezetők talán leginkább erre lehetnek hatással.

A kérdőívben először is felmértük, mit gondolnak a Rendőrségen belül a kitöltők a korrupciós eseményt elkövető személyek közvetlen vezetőiről. Az első öt kérdés a közvetlen vezető viselkedésére vonatkozott: betartatja a szabályokat; hangsúlyozza, hogy nem tűri el a korrupciót; példát mutat; ellenőrzi a beosztottjait; bizalmas légkört alakít ki. A válaszok átlagos értéke ezekben a kérdésekben 6,53 és 7,68 között mozgott, a legalacsonyabb értéket a bizalmas légkör kialakítása kapta, a legmagasabbat pedig a jó példamutatás.

Ezt követően felmértük, hogy mit gondolnak a kitöltők arról, hogyan tudta volna megakadályozni a korrupcióba került személy közvetlen vezetője a korrupciós cselekményt. A kitöltők úgy vélték, hogy a jó példamutatás lehetne az a viselkedés, amivel a legjobban megelőzhető a korrupció, érdemes felhívnunk a figyelmet arra, hogy a legalacsonyabb értéket az az item kapta, amely szerint a közvetlen vezető nem tudja megakadályozni a korrupciós eseményeket. Ez ellentmond az interjú eredményeinek, ahol a leggyakrabban azt válaszolták az interjúalanyok, hogy a vezető nem tudta volna megakadályozni a korrupciós cselekményt.

Az állományilletékes parancsnokkal kapcsolatosan ugyanezeket a kérdéseket tettük fel, mint a közvetlen vezetőt illetően. Az első öt kérdés esetében (betartatja a szabályokat; hangsúlyozza, hogy nem tűri el a korrupciót; példát mutat; ellenőrzi a beosztottjait; bizalmas légkört alakít ki) a válaszok 5,80 és 8,3 között ingadoztak, a legalacsonyabb értéket a közvetlen vezetőkhöz hasonlóan a bizalmas légkör kialakítása kapta, a legmagasabb értéket pedig az, hogy hangsúlyozza, hogy nem tűri el a korrupciós viselkedéseket. A kitöltők az állományilletékes parancsnok esetében úgy vélték, hogy a korrupciós cselekményt példamutatással tudja leginkább megakadályozni, a legalacsonyabb értéket a bizalmas légkör kialakítása kapta.

3. ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban áttekintettük a SZEM-modell komponenseinek megnyilvánulási formáit a Rendőrségen belül. A legtöbb interjúalany, és a legtöbb kitöltő a Rendőrségről érkezett, így a válaszokat ebben a szervezetben tudtuk a lehető legnagyobb mértékben cizelláltan elemezni. Az adatokból az látszik, hogy a korrupt személy többféle lehet, nem csak egyfajta viselkedésforma jellemzi, ezért a korrupciós cselekmény előrejelzésénél különösen nagy óvatossággal kell eljárni.

4. IRODALOMJEGYZÉK

Hunyady, Gy., Münnich, Á. (2016). A szilárd erkölcsiség elvárása a rendvédelemben: egy lehetséges pszichológiai modell. *Belügyi Szemle, 64* (6), 34–68.

XVI. A SZILÁRD ERKÖLCSISÉG SPECIFIKUS JELLEMZŐI A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI SZERVEZETBEN

Papp Gábor

1. BEVEZETÉS

Tanulmányunkban bemutatjuk a KÖFOP-2.2.3-VEKOP-16-2016-00001. azonosító számú „Kapacitásfejlesztés és szemléletformálás a korrupciós esetek nagyobb arányú felderítése, illetve megelőzése érdekében" elnevezésű kiemelt projekt Belügyminisztérium oldali tevékenységének keretében végrehajtott, a szilárd erkölcsiség rendvédelemspecifikus jellemzőit feltárni hivatott kutatásnak a Büntetés-végrehajtási szervezetre vonatkozó specifikus eredményeit.

Az interjús és kérdőíves felmérését is tartalmazó kutatás körülményeit és alapadatait Malét-Szabó bevezető gondolatai, valamint Papp és Hunyadi tanulmányai ismertetik részletesen. Jelen tanulmányban a szervspecifikus eredmények bemutatása a cél a SZEM-modell (Hunyady és Münnich, 2016) alap- és kiegészítő tényezői mentén.

2. A BÜNTETÉS-VÉGREHAJTÁSI DOLGOZÓK KÖRÉBEN VÉGZETT KUTATÁS EREDMÉNYEI

Az interjús kutatásunkban a Büntetés-végrehajtásban 20 fő dolgozik, többségében fegyelmi és nyomozótisztként, de a reintegrációs szakterületről is kerültek interjúalanyok a mintába. A kérdőíves kutatásunkban a Büntetés-végrehajtástól 81 fő vett részt. A mintából 51 fő (63%) jelölte azt, hogy ismer olyan személyt, aki korrupciós cselekményt követett el, 30 fő (37%) pedig azt, hogy nem ismer ilyet. Ezek alapján tehát elmondható, hogy a minta nagy része konkrét tapasztalatokkal rendelkezik a korrupt személyekkel kapcsolatosan. A kitöltők jelölhették azt is, hogy mennyire szorosan ismerik a korrupt személyeket egy 11 fokú Likert-skálán. Erre a kérdésre annál az 51 személynél, akik azt jelölték meg, hogy ismernek ilyen személyt, a válasz $M = 5{,}07$ ($sd = 2{,}63$) volt, ami egy nem túl közeli ismeretséget jelent.

2.1 A SZEM-MODELL ELEMEI

2.1.1 Személyiségjegyek

Az interjúban először a személyiség Ötfaktoros modelljének lelkiismeretesség dimenziójára kérdeztünk rá. Alapvetően a Büntetés-végrehajtáson belül az volt megfigyelhető, hogy az interjúalanyok szerint inkább átlagosan (pl.: az interjúalany kifejtette, hogy a korrupciós cselekedetet elkövető személy normális ember volt, aki nem tett különösebb erőfeszítéseket azért, hogy elismerjék), vagy kiemelkedően megbízhatóak voltak a rá bízott feladataikban és úgy általában is (pl.: az interjúalany szerint a korrupt személy kezdetben lelkes, ambiciózus volt, a munkája pedig megfelelt minden előírásnak). Ugyanakkor az interjúk során a Büntetés-végrehajtásban fogalmazódott meg egyedül az, hogy a veszélyeztetett beosztás, amelyben az egyik korrupciós cselekményt elkövető személy dolgozott, és az ezzel járó stressz alkoholproblémákhoz vezetett. Az interjúalanyok két olyan esetet írtak le, ahol erkölcsi, magánéleti problémák merültek fel (a korrupcióba keveredett személynek alkoholproblémái, anyagi gondjai voltak). Emellett a korrupcióba keveredett személyeknek fontos volt, hogy jó benyomást tegyenek másokra, kivéve az említett két esetet.

A személyiségre vonatkozó fejezetben bemutattuk, hogy hogyan alakulnak a kérdőívben a teljes mintát tekintve a személyiségkomponensre megfogalmazott válaszmintázatok. A továbbiakban bemutatjuk, hogyan alakultak ebben a komponensben a Büntetés-végrehajtásban adott válaszok. Az *1. táblázat* bemutatja, hogyan viszonyulnak a Büntetés-végrehajtásban kapott eredmények a teljes mintához viszonyítva.

	Lelkiismeret		**Kétség**		**Benyomás**		**Személyiség**	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Teljes minta	4,45	2,17	6,78	2,13	6,38	2,59	5,07	1,66
Büntetés-végrehajtás	4,28	2,13	6,79	2,09	6,88	2,39	4,94	1,60

1. táblázat: *A teljes minta és a Büntetés-végrehajtásban dolgozók közötti különbségek a személyiségre vonatkozó mutatókban*

A Büntetés-végrehajtásban dolgozók eredményei egyetlen mutatóban sem különböznek a teljes mintától ($p > 0{,}05$ minden összehasonlítás esetében), vagyis nagyjából hasonlóan ítélik meg a korrupcióba keveredett egyén személyiségét, mint a többi rendvédelmi szerv munkatársa. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy az interjúkkal ellentétben a kérdőívet kitöltők inkább lelkiismeretlennek vélik a korrupcióba került személyt, akinek a jó szándékával szemben kétségek merülnek fel.

Ahogyan a személyiségre vonatkozó fejezetben is láthattuk, a személyiségre vonatkozó itemek alapján klaszteranalízissel két csoportot lehetett elkülöníteni: az 1. klaszterbe tartozó személyek nem voltak annyira elítélőek a korrupcióba került személlyel kapcsolatosan, a 2. klaszterbe tartozók alapvetően elítélőbbnek bizonyultak. A *2. táblázat*ban bemutatjuk, hogyan oszlanak meg a kitöltők a teljes mintában, illetve a Büntetés-végrehajtásban a két klaszter szempontjából.

	1. klaszter		**2. klaszter**	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	210	67,30 %	102	32,70 %
Büntetés-végrehajtás	54	66,67 %	27	33,33 %

2. táblázat: *A teljes minta és a Büntetés-végrehajtásban dolgozók közötti különbségek a személyiségre vonatkozó klaszterekben*

A táblázatból is látható, hogy a Büntetés-végrehajtásban hasonló a két klaszterben lévők eloszlása a teljes mintához ($\chi^2 = 0{,}019$, df = 1, $p = 0{,}913$). Fontosnak tartjuk azonban kiemelni, hogy szignifikáns különbséget találtunk ($F = 4{,}583$, $p = 0{,}03$) a 2. klaszterbe tartozó személyek között annak függvényében, hogy a Büntetés-végrehajtásban dolgoznak-e, vagy sem. A különbséget a 3. *táblázat* mutatja be. A táblázatból látható, hogy míg a teljes mintában a 2. klaszterbe tartozó személyek nem ismerik olyan nagymértékben a korrupcióba keveredett személyt, mint az 1. klaszterbe tartozók, a Büntetés-végrehajtásban nincs ilyen különbség a csoportok között.

	1. klaszter		2. klaszter	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Teljes minta	5,24	2,97	3,26	2,93
Büntetés-végrehajtás	5,11	2,60	5,00	2,77

3. táblázat: *Az ismeretség mértéke a két klaszterben a teljes mintán és a Büntetés-végrehajtásban*

2.1.2 Önértékelés

Az önértékelésre vonatkozó indexben nem különböztek egymástól a Büntetés-végrehajtásban dolgozók a teljes mintától ($t_{(391)}$=-1,004, p = 0,396). Az önértékelésre vonatkozó állításokra 3 klasztert alkottunk. Az 1. klaszterben került kitöltők szerint a korrupt személy nem foglalkozik azzal, mit gondolnak róla, csak a szabályok áthágásával törődik, és emiatt pozitív színben látja magát. A 2. klaszterben lévők szerint a korrupt személynek fontos a jó benyomás, és általában kevéssé jellemző rá, hogy ügyesen, az önértékelését növelően meg akarna oldani egy problémát, míg a 3. klaszterben lévők szerint a korrupt személynek egyszerre fontos a jó benyomás és az ügyeskedés. A 4. *táblázat* bemutatja, hogyan oszlanak meg a Büntetés-végrehajtásban dolgozók és a teljes minta a három klaszterben. Szignifikáns eltéréseket nem találtunk (χ^2 = 0,846, df = 2, p = 0,655).

	1. klaszter		2. klaszter		3. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	85	27,24 %	77	24,68 %	150	48,08 %
Büntetés-végrehajtás	18	22,22 %	21	25,93 %	42	51,85 %

4. táblázat: *A teljes minta és a Büntetés-végrehajtásban dolgozók megoszlása a három önértékelésre vonatkozó klaszterben*

2.1.3 Társadalmi norma

Az interjúalanyoktól megkérdeztük, hogy lehetett-e arról tudni, milyen mértékben befolyásolták a vizsgálati személyek viselkedését a társadalmi normák. A 20 interjúalany közül összesen 3 jelezte, hogy ez a téma szóba került, ebből 2 esetben azt fejezték ki a korrupciós cselekményt elkövetők, hogy az emberek alapvetően szemet hunynak a korrupciós cselekmények felett. Egy esetben fejezték ki azt a véleményt, hogy az emberek általában elutasítóak a korrupcióval kapcsolatosan. Feltételezhető, hogy a beosztottak erről a témáról nem beszélnek egymás között, hiszen ez a viselkedés gyanút keltene.

A társadalmi normát bemutató fejezetben leírtuk, hogyan alkotható a társadalmi normákra vonatkozó itemekből egy mutató, ami azt fejezi ki, hogy mennyire fontos a korrupciós cselekményben a kitöltő szerint a társadalmi norma. Az elemzések azt mutatták, hogy a Büntetés-végrehajtásban a teljes mintához képest valamivel kevésbé ítélik ezek szerepét fontosnak (M = 5,27 illetve M = 5,01, $F_{[1,387]}$ = 2,783, p = 0,09). Ahogyan a társadalmi normát bemutató fejezetben is láthattuk, a kérdőív itemei alapján három klasztert tudtunk elkülöníteni. Az 1. klaszterbe tartozó személyek fontosnak tartják a társadalmi normák hatását, a 2. klaszterbe tartozók valamivel a középérték alattiként tartják fontosnak ezeket, míg a 3. klaszterbe került személyek alapvetően úgy gondolják, hogy a társas normáknak nem, vagy alig van szerepe a korrupció kialakulásában. A *5. táblázat* bemutatja, hogy hogyan oszlik meg a három klaszter a teljes mintában, illetve a Büntetés-végrehajtásban. A táblázatból látható, hogy a klaszterek megoszlása nagyon hasonló (χ^2 = 0,43, df = 1, p = 0,805). Itt tehát nem tudtunk kimutatni szervezetspecifikus hatást.

	1. klaszter		2. klaszter		3. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	120	38,46 %	114	36,54 %	78	25 %
Büntetés-végrehajtás	28	34,57 %	32	39,51 %	21	25,93 %

5. táblázat: *A teljes minta és a Büntetés-végrehajtásban dolgozók közötti különbségek a társadalmi normákra vonatkozó klaszterekben*

2.1.4 Szervezeti norma

Miután a szervezeti normák nagyobb hatást fejthetnek ki a viselkedésre, mint a társadalmi normák, ezért felmértük, hogy a Büntetés-végrehajtáson belül hogyan észlelhette a korrupciós cselekményt elkövető személy a korrupcióval kapcsolatos nézeteket. Olyan kérdéseket tettünk fel, mint például a korrupcióba keveredett személy: *„nem tart különösebben a lebukástól vagy a negatív megítéléstől, mert nálunk mindenki a maga dolgával foglalkozik, és nem ártja bele magát más dolgába."*, vagy *„Nem tart a lebukástól, vagy mások rosszallásától, mert nem elvárás, hogy a kollégák jelentsék az ilyen eseteket"*. Nagyon kevés említés érkezett ezekre a kérdésekre, amelynek hátterében feltételezhetően az állhat, hogy ha valaki beszél ezekről, akkor az már felkelti a gyanút.

A szervezeti normával kapcsolatos elemzések a Büntetés-végrehajtásban párhuzamba állíthatók a társadalmi normákkal. A Büntetés-végrehajtásban a teljes mintához képest valamivel alacsonyabbra értékelték annak a valószínűségét, hogy a korrupt cselekedetek mögött megengedő szervezeti normák állnának (M = 4,67, illetve M = 4,41, $F_{[1,387]}$ = 4,883, p = 0,028). A szervezeti normák alapján három klasztert lehetett alkotni: az 1. klaszterbe tartozók szerint a szervezeti normák inkább valószínűsítik a korrupciót, a 2. klaszterbe tartozók inkább úgy vélekednek, hogy a szervezeti normák a korrupció ellen hatnak, a 3. klaszterbe tartozók pedig teljes mértékben úgy vélik, hogy a szervezeti normák meggátolják a korrupciót. A 6. *táblázat* bemutatja, hogyan alakul a három klaszter eloszlása a teljes mintán, és a Büntetés-végrehajtásban.

	1. klaszter		2. klaszter		3. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	65	20,83 %	108	34,62 %	139	44,55 %
Büntetés-végrehajtás	10	12,35 %	35	43,21 %	36	44,44 %

6. táblázat: *A teljes minta és a Büntetés-végrehajtásban dolgozók közötti különbségek a szervezeti normákra vonatkozó klaszterekben*

Felhívjuk a figyelmet arra, hogy az első klaszterbe viszonylag kevesen kerültek mind a teljes mintában, mind a Büntetés-végrehajtásban (bár a Büntetés-végrehajtásban arányaiban még kevesebben kerültek az 1. klaszterbe, ez nem éri el a szignifikáns mértéket (χ^2 = 3,73, df = 1, p = 0,155). Az elemzések összegezve azt mutatják, hogy a kitöltők a belügyi szerveknél alapvetően úgy látják, hogy a kialakult szervezeti normák a korrupció ellen hatnak, a Büntetés-végrehajtásnál pedig ez a hatás egy kicsit erősebb.

2.1.5 Szubjektív norma

Az interjú során felmértük, hogy beszélt-e az elkövető az alábbiak közül arról, kiknek van elfogadó véleménye a korrupciós cselekedetekről, és mennyire adnak a véleményükre:

- közvetlen munkatársak,
- felettesek,
- tágabb körben a munkatársak,
- család,
- barátok,
- a (lakó)környezetében az emberek.

A Büntetés-végrehajtásnál nem mondható, hogy lenne valamilyen könnyen azonosítható tendencia, az esetek nagy többségében egy vagy két jelölés érkezett. Amit érdemes kiemelni, az, hogy az „egyéb" válaszlehetőségek közül speciálisan a Büntetés-végrehajtásnál jelentek meg a fogvatartottak. A válaszok alapján úgy tűnik, hogy a fogvatartottak veszélyeztető tényezők lehetnek, ha rá tudják venni a Büntetés-végrehajtásban dolgozókat, hogy tegyenek meg apróbb szívességeket, akkor ezután már könnyen zsarolhatóvá válik ez a munkatárs.

A kérdőív eredményeit illetően a legfontosabb eredménynek azt gondoljuk, hogy a kitöltők a Büntetés-végrehajtásban a teljes mintához viszonyítva a környezetet megengedőbbnek ítélték (M = 4,43, illetve M = 4,64, $F_{[1,387]}$= 3,53, p = 0,06). Ahogyan a szubjektív normát bemutató fejezetben láttuk, a kérdőív szubjektív normára vonatkozó állításaira adott válaszok alapján három klaszterbe sorolhatók a kitöltők. Az 1. klaszterbe tartozó kitöltők úgy látják, hogy a korrupt személy környezetébe tartozó személyek teljes mértékben elutasítják a korrupt cselekedeteket. A 2. klaszterbe tartozó személyek a munkatársakat és a vezetőket elutasítónak látják, de a barátokat, családtagokat megengedőbbnek vélik. A 3. klaszterbe tartozó személyek úgy gondolják, hogy a korrupt személy környezete megengedő a korrupcióval kapcsolatosan. A 7. *táblázat* bemutatja a klaszterek megoszlását a teljes mintában, illetve a Büntetés-végrehajtásban.

	1. klaszter		**2. klaszter**		**3. klaszter**	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	94	30,13 %	132	42,31 %	86	27,56 %
Büntetés-végrehajtás	26	32,10 %	39	48,15 %	16	19,75 %

7. táblázat: *A teljes minta és a Büntetés-végrehajtásban dolgozók közötti különbségek a szubjektív normákra vonatkozó klaszterekben*

Látható, hogy mind a teljes mintában, mind a Büntetés-végrehajtási Szervezetben azok vannak többségben, akik úgy gondolják, hogy a korrupciós cselekményt elkövető személy munkatársai, felettesei ellenzik a korrupciót, míg a családtagok, barátok megengedőbbek. Arányaiban valamivel többen vannak a 2. klaszterben a Büntetés-végrehajtásban, mint a teljes mintán, de ez nem éri el a szignifikáns mértéket (χ^2 = 2,09, df = 1, p = 0,350).

2.1.6 Morális felfogás

A morális felfogás a társas normákhoz kötődik, és tulajdonképpen egy értékalapú nézetrendszer, ami a következőkre vonatkozik:

- jó és rossz, helyes és helytelen szétválasztása;
- az etikai/erkölcsi szabályoknak megfelelő gondolkodás, érzések és viselkedés;
- figyelem másokra, szükség esetén önmaga korlátozása, önmeghaladás képessége.

Az interjúban rákérdeztünk arra, mi volt a véleménye a korrupcióba keveredett személynek azokról, akik nem járnak egyenes úton, és arra, hogy milyen mértékben szimpatizálnak az ilyen személyekkel. A válaszokból leginkább az derül ki, hogy ez nem volt téma a Büntetés-végrehajtáson belül, de hasonló volt az elfogadó (7) és az elutasító (6) vélemények száma. Rákérdeztünk továbbá arra is, hogy mennyire szimpatizálhatnak a korrupciós cselekményt elkövetők a helytelenül viselkedőkkel. A Büntetés-végrehajtáson belül azokat tartják a legszimpatikusabbnak, akik többre tartják a hatékonyságot a szabálykövetésnél (átlag = 8,06), szeretik azt tenni, amit akarnak (átlag = 7,56) és mernek tiszteletlenek lenni (átlag = 7,38). Ellenérzést az vált ki, ha valaki nem tiszteli mások tulajdonát (átlag = 4,41). Érdemes itt megjegyezni azonban azt is, hogy a többi területtel ellentétben a Büntetés-végrehajtásnál nem jelent meg az, hogy különösebb ellenérzést váltana ki a felettessel való szembeszegülés.

A kérdőív morális felfogásra vonatkozó állításaiból készült mutatóban nem találtunk szignifikáns különbséget a Büntetés-végrehajtás és a teljes minta között ($F_{[1,387]}$= 0,07, p = 0,79). A morális felfogás indexet alkotó itemekből klaszteranalízis segítségével három klasztert tudtunk elkülöníteni. Az 1. klaszterbe tartozók szerint a korrupt személy szimpatizál azokkal, akik különböző, morálisan megkérdőjelezhető tevékenységeket végeznek. A 2. klaszterbe tartozók szerint a korrupt személy nem szimpatizál az ilyen emberekkel, míg a 3. klaszterbe tartozók válaszai a középérték körül mozognak. A 8. *táblázat* bemutatja, hogyan oszlanak el a kitöltők a 3 klaszter között a teljes mintán, illetve a Büntetés-végrehajtásban.

	1. klaszter		2. klaszter		3. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	117	37,5 %	45	14,42 %	150	48,08 %
Büntetés-végrehajtás	47	58,03 %	5	6,17 %	29	35,80 %

8. táblázat: *A teljes minta és a Büntetés-végrehajtásban dolgozók közötti különbségek a morális felfogásra vonatkozó klaszterekben*

A kitöltők megoszlásában szignifikáns különbséget tudunk kimutatni a teljes minta és a Büntetés-végrehajtás között (χ^2 = 12,059, df = 1, p = 0,002). Látható, hogy a Büntetés-végrehajtásban a teljes mintához képest markánsan többen vannak azok, akik úgy ítélik meg, hogy a korrupt személy szimpatizál a morálisan megkérdőjelezhetően viselkedő személyekkel, és alig vannak olyanok, akik szerint nem.

2.1.7 Nyereség-veszteség

A SZEM-modellben a nyereség-veszteség komponens arra utal, hogy a viselkedés elkövetése előtt mennyire mérlegeli az egyén azt, hogy a tett elkövetésével milyen nyereségekre tehet szert, és mit kockáztat, ha lebukik. Itt olyan kérdésekre vártuk a választ, mint például: *„ha a saját érdeke úgy kívánta, pl. mert úgy valami kevesebb időbe vagy fáradságba került, nem sokat törődött a szabálytartással."* vagy *„Nem aggodalmaskodott túl sokat a számonkérés kockázatán".* Mivel viszonylag kevés a válaszadó, igazán jellegzetes válaszadási minták nem rajzolódtak ki, de leginkább az látszik, hogy a korrupt személyekre a veszteségek elhanyagolása, és a nyereségek figyelembevétele jellemző, azonban a látszatra igyekeznek figyelni.

A nyereség-veszteségből képzett indexben (ami azt fejezi ki, mennyire nyereségorientált a korrupt személy) szignifikáns különbséget találtunk a teljes minta és a Büntetés-végrehajtás között ($F_{[1,389]}$= 4,368; p = 0,037), a Büntetés végrehajtásban magasabbnak látják a nyereség-orientációt (M = 6,38; sd = 2,16), mint a teljes mintában (M = 7,14; sd = 1,82). Ezt fejezi ki a 9. *táblázat* is, ami megmutatja, hogy a nyereség-veszteségből képzett két klaszterben (1. klaszter: a korrupt személy átlagos mértékben nyereség-fókuszú, 2. klaszter: a korrupt személy nagyon nyereség fókuszú) hogyan oszlanak meg a kitöltők.

	1. klaszter		**2. klaszter**	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	127	40,70 %	185	59,30 %
Büntetés-végrehajtás	21	25,93 %	60	74,07 %

9. táblázat: *A teljes minta és a Büntetés-végrehajtásban dolgozók közötti különbségek a nyereségre vonatkozó klaszterekben*

A Büntetés-végrehajtási Szervezetből jött vizsgálati személyek között jóval többen vannak a teljes mintához képest a nyereség-fókuszú személyek (χ^2 = 5,983, df = 1, p = 0,014).

2.1.8 Tapasztalat

Az interjú során azt is fel akartuk mérni, hogy a korábbi, múltbeli tapasztalatok hogyan befolyásolják a korrupciós cselekményt. Ezzel kapcsolatosan rákérdeztünk, hogy mi jellemezte az egyén viselkedését, ha barátok, ismerősök kedvéért tett meg olyan szívességeket, amelyeket nem lenne szabad. Az esetek döntő többségében az interjúalanyok szerint a korrupt személy *„jellemzően eleget tett az ilyen kéréseknek, minden különösebb lelkifurdalás nélkül, de mindazonáltal nem reklámozta az ilyen viselkedést"*.

A tapasztalatindexben nem találtunk különbséget a teljes minta és a Büntetés-végrehajtás között ($F_{[1,389]}$= 2,39; p = 0,125). A tapasztalatra vonatkozó itemekből alkotható klaszterekben (1. klaszter: a korrupt személy átlagos mértékben tesz eleget az ismerősök kéréseinek, 2. klaszter: a korrupt személy nagymértékben tesz ezeknek eleget) eltér (χ^2 = 8,186, df = 1, p = 0,004) a teljes minta eloszlása és a Büntetés-végrehajtásban dolgozók eloszlása, ezt szemlélteti a 10. *táblázat*. A táblázatból látható, hogy a Büntetés-végrehajtásban dolgozók közül többen vannak, akik úgy vélik, hogy a korrupt személy a múltban inkább eleget tett az ilyen jellegű kéréseknek.

	1. klaszter		**2. klaszter**	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	175	56,09 %	137	43,91 %
Büntetés-végrehajtás	31	38,27 %	50	61,73 %

10. táblázat: *A teljes minta és a Büntetés-végrehajtásban dolgozók közötti különbségek a tapasztalatra vonatkozó klaszterekben*

2.1.9 Attitűd

Az interjúk eredményei azt mutatják, hogy a felszínen nem különösebben megengedők a korrupciós cselekményekkel szemben a korrupciós cselekményt elkövetők. Ez azonban az interjúalanyok szerint annak köszönhető, hogy a megengedő attitűd gyanút kelt.

Az attitűdre vonatkozó indexben nem találtunk különbséget a teljes minta és a Büntetés-végrehajtás között ($F_{[1,389]}$= 0,117; p = 0,732), az értékek a középérték körül mozognak. Az attitűd indexét alkotó itemekből három klasztert tudtunk alkotni (1. klaszter: az attitűdindex a középértéket veszi fel, 2. klaszter: az attitűd indexértéke átlag alatti, 3. klaszter: az attitűd indexértéke átlag feletti). Itt nem tudtunk kimutatni különösebb specifikus hatást, a Büntetés-végrehajtásban hasonló a megoszlás, mint a teljes mintában (χ^2 = 0,727, df = 1, p = 0,695, lásd 11. *táblázat*).

	1. klaszter		2. klaszter		3. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	125	40,06 %	53	16,99 %	134	42,95 %
Büntetés-végrehajtás	29	35,80 %	13	16,05 %	39	48,15 %

11. táblázat: *A teljes minta és a Büntetés-végrehajtásban dolgozók közötti különbségek az attitűdre vonatkozó klaszterekben*

2.1.10 Szubjektív kontroll

Az interjúk során rákérdeztünk arra is, hogy mennyire tűnt úgy, hogy a korrupcióba keveredett személy kézben tartja az eseményeket. A válaszok alapján két nagyobb csoport különíthető el: az egyik csoport nagymértékben kézben tartja az eseményeket (pl.: az interjúalany kifejtette, hogy a korrupt személy tudatosan építette fel a cselekedeteit, több éven keresztül tette, amit tett), a másik csoport inkább csak sodródik az eseményekkel. Fontos megjegyezni, hogy ez utóbbi esetben leginkább a fogvatartottak zsarolása miatt követhette el a korrupciós cselekményt. Pl. az egyik interjúalany elmondta, hogy a korrupt személyt a fogvatartottak zsarolták, amiatt nem ő irányította az eseményeket. A Büntetés-végrehajtásra jellemző mintázat lehet az, hogy a személy gyorsan hasznot remél a korrupciós cselekménytől, aztán utána nem képes belőle kiszállni.

A szubjektív kontrollból képzett indexben nem találtunk különbséget a Büntetés-végrehajtás és a teljes minta között ($F_{[1,389]}$= 0,03; p = 0,863). A kontrollra vonatkozó itemekből két klasztert képeztünk (1. klaszter: a kontroll értéke valamivel az átlag alatti, 2. klaszter: a kontroll indexértéke átlag feletti). Itt nem tudunk kimutatni szervspecifikus hatást, az eloszlások megegyeznek (χ^2 = 0,068, df = 1, p = 0,794, lásd *12. táblázat*).

	1. klaszter		2. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	149	47,76 %	163	52,24 %
Büntetés-végrehajtás	40	49,38 %	41	50,62 %

12. táblázat: *A teljes minta és a Büntetés-végrehajtásban dolgozók közötti különbségek a szubjektív kontrollra vonatkozó klaszterekben*

2.1.11 Cselekvési szándék

Végül arra is rákérdeztünk az interjú során, hogy a korrupciós eseményt elkövető személy viselkedésében voltak-e a korrupciós esemény elkövetésére utaló szándékok. Ezt olyan kérdésekkel igyekeztünk felmérni, amelyek arra vonatkoztak, hogy pl. az egyén *„láthatóan vívódott azon, hogy «ellenálljon» a korrupciós cselekedetnek/cselekedeteknek (pl.: erre utaló ajánlatok elutasítása)?"* vagy *„tett arra utaló megjegyzést, hogy valamilyen módon ki kellene egészíteni a hiányos/nem megfelelő szervezeti juttatásokat?"* Az interjúalanyok általában azt nyilatkozták, hogy ennek nem lehetett jelét látni, feltehetően azért, mert ez gyanút keltő viselkedés lenne.

A cselekvési szándék indexe a Büntetés-végrehajtásban magasabb (M = 8,37, sd = 1,84), mint a teljes mintában (M = 7,83, sd = 2,20), ($F_{[1,389]}$= 4,067; p = 0,04). A cselekvési szándékra vonatkozó itemekből két klasztert tudtunk képezni (1. klaszter: átlag alatti a cselekvési szándék indexértéke, 2. klaszter: átlag feletti a cselekvési szándék indexértéke). Összehasonlítva a Büntetés-végrehajtásban dolgozókat a teljes mintával, nem találunk különbséget a két klaszterbe tartozó személyek arányában (χ^2 = 1,352, df = 1, p = 0,245, lásd *13. táblázat*).

	1. klaszter		2. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	110	35,26 %	202	64,74 %
Büntetés-végrehajtás	23	28,40 %	58	71,60 %

13. táblázat: *A teljes minta és a Büntetés-végrehajtásban dolgozók közötti különbségek a cselekvési szándékra vonatkozó klaszterekben*

2.2 A VEZETŐK SZEREPE

Az interjú utolsó része a közvetlen, illetve a felsővezető (az állományilletékes parancsnok) szerepének feltárását célozta. Ennél a pontnál arra voltunk kíváncsiak, hogy a vezetők hogyan viszonyultak a korrupciós cselekményekhez, illetve, hogy az interjúalany szerint vajon megakadályozhatták volna-e a korrupciós eseményt. Ezeknél a válaszoknál azonban felhívjuk a figyelmet arra, hogy a korrupció vizsgálata eleve egy kényes terület, a vezetőkkel kapcsolatos válaszok pedig még inkább ki lehetnek téve a társas kívánatosság veszélyének. A kérdésekre adott válaszokat ez erőteljesen befolyásolhatta.

A 20 interjúalany közül 4-en jelölték azt, hogy a középvezető megakadályozhatta volna a korrupciós viselkedést, 2-en pedig azt, hogy az állományilletékes parancsnok megakadályozhatta volna a korrupciós eseményt. Azzal kapcsolatosan, hogy ezt hogyan tehette volna meg, megoszlottak vélemények. Az interjúalanyokat az alábbi lehetséges módokról kérdeztük:

- A szervezeti szabályok szigorú betartatásával,
- A korrupciós viselkedésekkel szembeni ellenséges attitűd hangsúlyozásával,
- Személyes példamutató viselkedéssel,
- Gyakori ellenőrzéssel,
- Bizalmas légkör kialakításával.

Középvezetőknél a legtöbb jelölést a bizalmas légkör kialakítása kapta, ezt követte a gyakori ellenőrzés és a korrupciós viselkedésekkel szembeni ellenséges attitűd hangsúlyozása. Felsővezetőknél némileg más volt a kép, a legtöbb jelölést a korrupciós viselkedésekkel szembeni ellenséges attitűd hangsúlyozása kapta, ezt a személyes példamutatás és a bizalmas légkör kialakítása követte. Ez azt mutatja, hogy a Büntetés-végrehajtásban a közvetlen vezetőktől egyszerre elvárás a bizalmas légkör kialakítása és a gyakori ellenőrzés, míg a felsővezetőknek felelőssége a példamutatás, a korrupcióval szembeni határozott fellépés.

A kérdőíves kutatásban is kíváncsiak voltunk a vezetők szerepére. Először is felmértük, mit gondolnak a Büntetés-végrehajtásban a kitöltők a korrupciós eseményt elkövető személyek közvetlen vezetőiről. Az alábbi viselkedésekkel kapcsolatosan kértük a véleményeket: betartatja a szabályokat; hangsúlyozza, hogy nem tűri el a korrupciót; példát mutat; ellenőrzi a beosztottjait; bizalmas légkört alakít ki. A válaszok átlagos értéke ezekben a kérdésekben 6,66 és 8,45 között mozgott, a legalacsonyabb értéket a bizalmas légkör kialakítása kapta, a legmagasabbat pedig a jó példamutatás.

Ezt követően felmértük, hogy mit gondolnak a kitöltők arról, hogyan tudta volna megakadályozni a korrupcióba került személy közvetlen vezetője a korrupciós cselekményt. A kitöltők szerint egyrészt a példamutatás, másrészt a gyakori ellenőrzés révén akadályozható meg a korrupt viselkedés. A bizalmas légkört a Büntetés-végrehajtásban nem ítélték olyan hatékonynak, mint a többi lehetséges vezetői viselkedést. Ez némileg ellentmond az interjúk eredményeinek, ugyanis az interjúalanyok szerint pont a bizalmas légkör lehet a kulcs a korrupt viselkedés megfékezésében.

Az állományilletékes parancsnokkal kapcsolatosan ugyanazokat a kérdéseket tettük fel, mint a közvetlen vezetőt illetően. Az első öt kérdés esetében (betartatja a szabályokat; hangsúlyozza, hogy nem tűri el a korrupciót; példát mutat; ellenőrzi a beosztottjait; bizalmas légkört alakít ki) a válaszok 6,06 és 8,77 között ingadoztak, a legalacsonyabb értéket a közvetlen vezetőkhöz hasonlóan a bizalmas légkör kialakítása kapta, a legmagasabb értéket pedig az, hogy hangsúlyozza, hogy nem tűri el a korrupciós viselkedéseket.

Ezt követően, hasonlóan a közvetlen vezetőkhöz, rákérdeztünk, hogy mit gondolnak a kitöltők arról, hogyan tudta volna megakadályozni a korrupcióba került személy állományilletékes parancsnoka a korrupciós cselekményt. A legmagasabb értéket ebben az esetben is a példamutatás kapta, a legalacsonyabbat pedig a bizalmas légkör kialakítása. Felhívjuk a figyelmet arra is, hogy viszonylag magas értéket kapott az az item, ami szerint az állományilletékes parancsnok nem tudta volna megakadályozni a korrupt viselkedést, a többi szervhez viszonyítva ez az értéke a Büntetés-végrehajtásban a legmagasabb, vagyis a kitöltők itt érzik a legkevésbé felelősnek az állományilletékes parancsnokot.

3. ÖSSZEFOGLALÁS

Tanulmányunkban áttekintettük a SZEM-modell komponenseinek megnyilvánulási formáit a Büntetés-végrehajtáson belül. A Büntetés-végrehajtás esetében speciálisnak tűnik a fogvatartottak korrupcióra gyakorolt hatása, más szervezetek esetében értelemszerűen ez nem jelent meg, mint lehetséges forrás. Megjegyezzük azt is, hogy a Büntetés-végrehajtásban dolgozók vélik leginkább úgy, hogy a vezetők nem nagyon tudják megakadályozni a korrupciós cselekményeket, ugyanakkor a szervezeti normát (amire a vezetőknek leginkább hatása lehet) erős gátló tényezőnek ítélték.

4. IRODALOMJEGYZÉK

Hunyady Gy., Münnich, Á. (2016). A szilárd erkölcsiség elvárása a rendvédelemben: egy lehetséges pszichológiai modell. *Belügyi Szemle, 64* (6), 34□68.

XVII. A SZILÁRD ERKÖLCSISÉG MODELLJÉNEK MEGNYILVÁNULÁSA A KATASZTRÓFAVÉDELEMBEN

Papp Gábor

1. BEVEZETÉS

Tanulmányunkban bemutatjuk a KÖFOP-2.2.3-VEKOP-16-2016-00001. azonosító számú „Kapacitásfejlesztés és szemléletformálás a korrupciós esetek nagyobb arányú felderítése, illetve megelőzése érdekében" elnevezésű kiemelt projekt Belügyminisztérium oldali tevékenységének keretében végrehajtott, a szilárd erkölcsiség rendvédelemspecifikus jellemzőit feltárni hivatott kutatásnak a Katasztrófavédelmi Szervezetre vonatkozó specifikus eredményeit.

Az interjús és kérdőíves felmérését is tartalmazó kutatás körülményeit és alapadatait Malét-Szabó bevezető gondolatai, valamint Papp és Hunyadi tanulmányai ismertetik részletesen. Jelen tanulmányban a szervspecifikus eredmények bemutatása a cél a SZEM-modell (Hunyady és Münnich, 2016) alap- és kiegészítő tényezői mentén.

2. A KATASZTRÓFAVÉDELMI DOLGOZÓK KÖRÉBEN VÉGZETT KUTATÁS EREDMÉNYEI

Ebben a fejezetben összegezzük az interjúk és a kérdőíves kutatás eredményét, a SZEM-modell minden egyes pontját érintve. Az interjúalanyok közül 10 fő érkezett a Katasztrófavédelemtől, többségében a humán szolgálattól. A viszonylag kis elemszám miatt nehezebb olyan tendenciákat kimutatni, mint például a Rendőrség vagy a Büntetés-végrehajtás esetében, ezért az innen származó eredményeket fokozott óvatossággal érdemes kezelni.

A kérdőíves kutatásunkban a Katasztrófavédelemtől 42 fő vett részt. Először is rákérdeztünk arra, hogy a résztvevők közül hányan tudnak úgy véleményt alkotni a korrupcióba keveredett személyről, hogy tényleges tapasztalataik vannak az ilyen emberekről, ezért megkérdeztük a kitöltőktől, ismernek-e ilyen személyt, és ha igen, akkor milyen közelről. A Katasztrófavédelemtől származó mintában 6-an (14,3%) jelölték, hogy ismernek ilyen személyt, 36 (85,7%) fő jelölte, hogy nem ismer ilyet. Az ismeretség mértékét 11-fokú Likert-skálán tudták bejelölni a vizsgálati személyek. Erre a kérdésre annál a 6 személynél, akik azt jelölték meg, hogy ismernek ilyen személyt, a válasz M = 3,59 (sd = 3,11) volt, ami egy igazán felületes ismeretséget jelent. A Katasztrófavédelem esetében tehát inkább arról lehet beszélni, hogy a kitöltők nem nagyon ismernek ilyen személyeket, ezt az eredmények értékelésénél mindenképpen szem előtt kell tartani.

Ezeket figyelembe véve tehát mind az interjú, mind a kérdőív esetében az látszik, hogy a többi szervhez képest alacsony az elemszám, és viszonylag kevés a tényleges tapasztalat, így az eredmények inkább szubjektív véleményeken alapulnak, ennek megfelelően torzíthatnak.

2.1 A SZEM-MODELL ELEMEI

2.1.1 Személyiségjegyek

Az interjúalanyok először olyan kérdésekre válaszoltak, amelyeknek az volt a célja, hogy felmérjék a személyiség ötfaktoros modelljének lelkiismeretesség dimenzióját. Rákérdeztünk, hogy a korrupcióba keveredett egyéneket mennyire látnák általánosságban, illetve a munkájukban lelkiismeretesnek. A válaszok alapján úgy tűnik, hogy a korrupcióba keveredett személy megbízhatóságával nincs különösebb probléma (pl. az interjúalanyok szerint nincs semmilyen, a nagy átlagtól eltérő probléma, a korrupt személy nem adott okot arra, hogy megbízhatatlannak tartsák), de nem is különösebben kiemelkedő, vagy pedig inkább megbízhatatlan (pl.: felületes, sunyi). Azokra a kérdésekre, amelyek arra vonatkoztak, hogy mennyire fontos a korrupcióba keveredett személynek a jó benyomás kialakítása, az látszott, hogy két markánsan elkülönülő vélemény fogalmazódott meg. Az esetek egy részében nem törődött a személy mások véleményével (pl.: látszik rajta, hogy nem akar megfelelni senkinek), az esetek többségében azonban erősen törekedett a jó benyomásra (pl.: az interjúalanyok kifejezték, hogy véleményük szerint fontos volt, hogy jó benyomást tegyenek másokra).

A kérdőív eredményeit illetően, a személyiségből alkotható mutatókra vonatkozó eredményeket az 1. *táblázat* mutatja be. Szignifikáns különbséget nem találtunk, egyedül a kétségre vonatkozó állítások esetében jelentkezett egy tendencia szintű különbség ($t(391) = -1{,}938$, $p = 0{,}052$), a Katasztrófavédelemben dolgozók szerint nagyobb valószínűséggel merülnek fel kétségek a korrupt személlyel kapcsolatosan.

	Lelkiismeret		**Kétség**		**Benyomás**		**Személyiség**	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Teljes minta	5,02	1,67	6,71	2,15	6,44	2,58	4,41	2,17
Katasztrófavédelem	5,26	1,45	7,38	1,75	6,77	2,31	4,49	2,08

1. táblázat: *A teljes minta és a Katasztrófavédelemben dolgozók közötti különbségek a személyiségre vonatkozó mutatókban*

A személyiségre vonatkozó itemek alapján klaszteranalízissel két csoportot lehetett elkülöníteni: az 1. klaszterbe tartozó személyek nem voltak annyira elítélőek a korrupcióba került személlyel kapcsolatosan, a 2. klaszterbe tartozók alapvetően elítélőbbnek bizonyultak. A 2. *táblázat*ban bemutatja, hogyan oszlanak meg a kitöltők a teljes mintában, illetve a Katasztrófavédelemben. A táblázatból is látható, hogy a Katasztrófavédelemben hasonló a két klaszterben lévők eloszlása a teljes mintához ($\chi^2 = 0{,}386$, $df = 1$, $p = 0{,}535$), itt tehát különösebb szervspecifikus jelenséget nem tudunk kimutatni.

	1. klaszter		**2. klaszter**	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	234	66,67 %	117	33,33 %
Katasztrófavédelem	30	71,43 %	12	28,57 %

2. táblázat: *A teljes minta és a Katasztrófavédelemben dolgozók közötti különbségek a személyiségre vonatkozó klaszterekben*

Az önértékelésre vonatkozó indexben tendencia szintű különbséget találtunk a katasztrófavédelmi dolgozók és a teljes minta között ($t_{(391)}$=-1,702, p = 0,09), a katasztrófavédelmi dolgozók magasabb pontszámot értek el ebben a mutatóban (M = 7,31, sd = 1,86), mint a teljes minta (M = 6,73, sd = 2,10).

2.1.2 Önértékelés

Az önértékelésre vonatkozó állításokra 3 klasztert alkottunk. Az 1. klaszterbe került kitöltők szerint a korrupt személy nem foglalkozik azzal, mit gondolnak róla, csak a szabályok áthágásával törődik, és emiatt pozitív színben látja magát. A 2. klaszterben lévők szerint a korrupt személynek fontos a jó benyomás, és általában kevéssé jellemző rá, hogy ügyesen, az önértékelését növelően meg akarna oldani egy problémát; míg a 3. klaszterben lévők szerint a korrupt személynek egyszerre fontos a jó benyomás és az ügyeskedés. A 3. *táblázat* bemutatja, hogyan oszlanak meg a Katasztrófavédelemben dolgozók és a teljes minta a három klaszterben. Szignifikáns eltéréseket nem találtunk (χ^2 = 2,325, df = 2, p = 0,313).

	1. klaszter		2. klaszter		3. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	96	27,35 %	87	24,79 %	168	47,86 %
Katasztrófavédelem	7	16,67 %	11	26,19 %	24	57,14 %

3. táblázat: *A teljes minta és a Katasztrófavédelemben dolgozók megoszlása a három önértékelésre vonatkozó klaszterben*

2.1.3 Társadalmi norma

Az interjúalanyoktól megkérdeztük, hogy lehetett-e arról tudni, milyen mértékben befolyásolták a vizsgálati személyek viselkedését a társadalmi normák. A 10 válaszadó közül 8-an azt válaszolták, hogy a korrupciós cselekményt elkövető személy nem beszélt erről sohasem, 2-en pedig azt, hogy az embereket elutasítónak gondolta ezzel kapcsolatban.

A kérdőív társadalmi normára vonatkozó itemeiből képzett index értéke nem különbözik szignifikáns mértékben a teljes mintától ($F_{[1,387]}$ = 0,148, p = 0,701). A társadalmi norma indexét alkotó itemekből három klasztert tudtunk elkülöníteni: Az 1. klaszterbe tartozó személyek fontosnak tartják a társadalmi normák hatását, a 2. klaszterbe tartozók valamivel a középérték alattiként tartják fontosnak ezeket, míg a 3. klaszterbe került személyek alapvetően úgy gondolják, hogy a társas normáknak nem, vagy alig van szerepük a korrupció kialakulásában. A 4. *táblázat* bemutatja, hogy hogyan oszlik meg a három klaszter a teljes mintában, illetve a Katasztrófavédelemben. A táblázatból látható, hogy a klaszterek megoszlása nagyon hasonló (χ^2 = 1,16, df = 1, p = 0,558).

	1. klaszter		2. klaszter		3. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	129	36,75 %	132	37,61 %	90	25,64 %
Katasztrófavédelem	19	45,24 %	14	33,33 %	9	21,43 %

4. táblázat: *A teljes minta és a Katasztrófavédelem dolgozók közötti különbségek a társadalmi normákra vonatkozó klaszterekben*

2.1.4 Szervezeti norma

A szervezeti normák közvetlenebb hatást fejthetnek ki az egyén viselkedésére, mint a társadalmi normák. Az interjú során felmértük, hogy a Katasztrófavédelmen belül hogyan észlelhette a korrupciós cselekményt elkövető személy a korrupcióval kapcsolatos nézeteket. Olyan kérdéseket tettünk fel, mint például a korrupcióba keveredett személy: *„nem tart különösebben a lebukástól vagy a negatív megítéléstől, mert nálunk mindenki a maga dolgával foglalkozik, és nem ártja bele magát más dolgába.*", vagy *„Nem tart a lebukástól, vagy mások rosszallásától, mert nem elvárás, hogy a kollégák jelentsék az ilyen eseteket"*. Nagyon kevés említés érkezett ezekre a kérdésekre, amelynek hátterében feltételezhetően az állhat, hogy ha valaki beszél ezekről, akkor az már felkelti a gyanút. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a szervezeti norma nem lenne meghatározó bejóslója a korrupciós viselkedésnek, inkább arra utal, hogy az interjúalanyok nem rendelkeztek ezzel kapcsolatosan elég információval.

A Katasztrófavédelemben dolgozók véleménye a szervezeti normákkal kapcsolatosan nem különbözik szignifikáns módon a teljes mintához képest (M = 3,88, illetve M = 3,61, $F_{[1,387]}$ = 0,490, p = 0,484). A szervezeti norma indexét alkotó itemekből három klasztert alkottunk: az 1. klaszterbe tartozók szerint a szervezeti normák inkább valószínűsítik a korrupciót, a 2. klaszterbe tartozók inkább úgy vélekednek, hogy a szervezeti normák a korrupció ellen hatnak, a 3. klaszterbe tartozók pedig teljes mértékben úgy vélik, hogy a szervezeti normák meggátolják a korrupciót. Az *5. táblázat* bemutatja, hogyan alakul a három klaszter eloszlása a teljes mintán, és a Katasztrófavédelemben. Jelentős különbséget ezen a ponton nem találtunk a teljes minta és a Katasztrófavédelem között (χ^2 = 3,73, df = 1, p = 0,155).

	1. klaszter		**2. klaszter**		**3. klaszter**	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	67	19,09 %	131	37,32 %	153	43,59 %
Katasztrófavédelem	8	19,05 %	12	28,57 %	22	52,38 %

5. táblázat: *A teljes minta és a Katasztrófavédelemben dolgozók közötti különbségek a szervezeti normákra vonatkozó klaszterekben*

2.1.5 Szubjektív norma

Az interjú során felmértük, hogy beszélt-e az elkövető az alábbiak közül arról, kiknek van elfogadó véleménye a korrupciós cselekedetekről, és mennyire adnak a véleményükre:

- közvetlen munkatársak,
- felettesek,
- tágabb körben a munkatársak,
- család,
- barátok,
- a (lakó)környezetében az emberek.

A Katasztrófavédelemnél a család és a barátok kaptak 4-4 jelölést, sem a közvetlen, sem a közvetett munkatársak, sem a felettesek véleménye nem tűnik mérvadónak a korrupciós tevékenységet elkövető számára, „egyéb" válaszkategória sem érkezett. A barátok véleményét a válaszadók nagyobb mértékben találták meghatározónak (átlag = 7,5), mint a családét (átlag = 3).

Ami a kérdőív eredményeit illeti, a szubjektív normát illetően különösebb szervspecifikus hatásról nem tudunk beszámolni. A szubjektív norma indexben nem különböznek szignifikánsan a teljes mintától (M = 4,45) a Katasztrófavédelemben dolgozók (M = 4,59; $F_{[1,387]}$= 1,065, p = 0,30). A kérdőív szubjektív normára vonatkozó állításaira adott válaszok alapján három klaszterbe sorolhatók a kitöltők: az 1. klaszterbe tartozó kitöltők úgy látják, hogy a korrupt személy környezetébe tartozó személyek teljes mértékben elutasítják a korrupt cselekedeteket; a 2. klaszterbe tartozó személyek a munkatársakat és a vezetőket elutasítónak látják, de a barátokat, családtagokat megengedőbbnek vélik; míg a 3. klaszterbe tartozó személyek úgy gondolják, hogy a korrupt személy környezete megengedő a korrupcióval kapcsolatosan. A *6. táblázat* bemutatja a klaszterek megoszlását a teljes mintában, illetve a Katasztrófavédelemben. Az eloszlások között jelentős különbségek nem tapasztalhatók (χ^2 = 0,226, df = 1, p = 0,893).

	1. klaszter		2. klaszter		3. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	107	30,48 %	154	43,88 %	90	25,64 %
Katasztrófavédelem	13	30,95 %	17	40,48 %	12	28,57 %

6. táblázat: *A teljes minta és a Katasztrófavédelemben dolgozók közötti különbségek a szubjektív normákra vonatkozó klaszterekben*

Egy ellenmondásra felhívjuk a figyelmet, ami a Katasztrófavédelemnél jelentkezett. Az interjúban inkább a barátok véleménye tűnt mérvadónak, a család szerepe a kérdőívben volt hangsúlyos, de az interjúalanyok szerint a családtagoknak a korrupcióra kisebb szerepe van.

2.1.6 Morális felfogás

A morális felfogás a társas normákhoz kötődik, és tulajdonképpen egy értékalapú nézetrendszer, ami a következőkre vonatkozik:

- jó és rossz, helyes és helytelen szétválasztása;
- az etikai/erkölcsi szabályoknak megfelelő gondolkodás, érzések és viselkedés;
- figyelem másokra, szükség esetén önmaga korlátozása, önmeghaladás képessége.

Az interjúban rákérdeztünk arra, mi volt a véleménye a korrupcióba keveredett személynek azokról, akik nem járnak egyenes úton, és arra, hogy milyen mértékben szimpatizálnak az ilyen személyekkel. A válaszok alapján a Katasztrófavédelemben inkább elutasítónak (6), mint megengedőnek látták (3) a korrupt személyeket. Az interjúalanyok úgy vélték, hogy a korrupcióba keveredett személyek inkább azokkal szimpatizálnak, akik a hatékonyságot jobban értékelik, mint a szabálykövetést (átlag = 8,00), találnak mentséget maguknak, ha nem az egyenes utat járják (átlag = 7,70) és szeretik azt tenni, amit akarnak (7,10). Kevésbé szimpatizálnak viszont azokkal, akik nem tisztelik mások tulajdonát (4,60) illetve olykor ellenszegülnek a felettesüknek (4,80).

A kérdőív morális felfogásra vonatkozó állításaiból készült mutatóban nem találtunk szignifikáns különbséget a Katasztrófavédelem és a teljes minta között ($F_{[1,387]}$= 0,07, p = 0,78). A morális felfogás indexet alkotó itemekből klaszteranalízis segítségével három klasztert tudtunk elkülöníteni: az 1. klaszterbe tartozók szerint a korrupt személy szimpatizál azokkal, akik különböző, morálisan megkérdőjelezhető tevékenységeket végeznek, a 2. klaszterbe tartozók szerint a korrupt személy nem szimpatizál az ilyen emberekkel, míg a 3. klaszterbe tartozók válaszai a középérték körül mozognak. A *7. táblázat* bemutatja, hogyan oszlanak el a kitöltők a 3 klaszter között a teljes mintán, illetve a Katasztrófavédelemben.

	1. klaszter		2. klaszter		3. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	149	42,45 %	45	12,82 %	157	44,73 %
Katasztrófavédelem	15	35,71 %	5	11,91 %	22	52,38 %

7. táblázat: *A teljes minta és a Katasztrófavédelemben dolgozók közötti különbségek a morális felfogásra vonatkozó klaszterekben*

A kitöltők megoszlásában szignifikáns különbséget nem tudunk kimutatni a teljes minta, és a Katasztrófavédelem között ($\chi^2 = 0{,}915$, df = 1, $p = 0{,}633$).

2.1.7 Nyereség-veszteség

A SZEM-modell szerint a nyereség-veszteség komponens arra utal, hogy a viselkedés elkövetése előtt az egyén mérlegeli-e, hogy milyen nyereségekre tehet szert, mit kockáztat, ha lebukik. A válaszok leginkább azt mutatják, hogy a Katasztrófavédelemnél jellemző, hogy a korrupciós cselekményt elkövetők a szabályokat meg-megszegik, a számonkéréssel nem foglalkoznak különösebben, és a nyereségekre fókuszálnak, míg a veszteségeket inkább elhanyagolják. A látszattal, óvintézkedésekkel kapcsolatosan nem tudunk biztosat kijelenteni, hiszen a válaszok fele-fele arányban jelentkeztek.

A nyereség-veszteségből képzett indexben (ami azt fejezi ki, mennyire nyereségorientált a korrupt személy) szignifikáns különbség nem volt a teljes minta és a Katasztrófavédelem között ($F_{[1,389]} < 0{,}001$; $p = 0{,}987$). Ezt fejezi ki a *8. táblázat* is, ami megmutatja, hogy a nyereség-veszteségből képzett két klaszterben (1. klaszter: a korrupt személy átlagos mértékben nyereségfókuszú, 2. klaszter: a korrupt személy nagyon nyereségfókuszú) hogyan oszlanak meg a kitöltők. A Katasztrófavédelemben dolgozók ugyanolyan arányban oszlanak meg a két klaszter között, mint a teljes minta ($\chi^2 = 0{,}076$, df = 1, p = 0,783).

	1. klaszter		2. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	133	37,89 %	218	62,11 %
Katasztrófavédelem	15	35,71 %	27	64,29 %

8. táblázat: *A teljes minta és a Katasztrófavédelemben dolgozók közötti különbségek a nyereségre vonatkozó klaszterekben*

2.1.8 Tapasztalat

A SZEM-modell alapján a korábbi, múltbeli tapasztalatok befolyásolhatják a korrupt viselkedést. Rákérdeztünk arra, hogy mi jellemezte az egyén viselkedését, ha barátok, ismerősök kedvéért tett meg olyan szívességeket, amelyeket nem lenne szabad. Az esetek döntő többségében az interjúalanyok szerint a korrupt személy *„jellemzően eleget tett az ilyen kéréseknek, minden különösebb lelkifurdalás nélkül, de mindazonáltal nem reklámozta az ilyen viselkedést"*.

A tapasztalatindexben szignifikáns különbséget találtunk a teljes minta (M = 6,99) és a Katasztrófavédelem között (M = 7,41;$F_{[1,389]}$= 4,379; p = 0,037), a Katasztrófavédelemnél valamivel magasabb értéket mutatott ez az index. Ennek hátterében az állhat, hogy a tapasztalatra vonatkozó itemekből alkotható klaszterekben (1. klaszter: a korrupt személy átlagos mértékben tesz eleget az ismerősök kéréseinek, 2. klaszter: a korrupt személy nagymértékben tesz ezeknek eleget) eltér (χ^2 = 5,214, df = 1, p = 0,022) a teljes minta eloszlása és a Katasztrófavédelemben dolgozók eloszlása, ezt szemlélteti a *9. táblázat*. A táblázatból látható, hogy a Katasztrófavédelemben dolgozók közül többen vannak, akik az 1. klaszterbe kerültek, de a két klaszter átlagos értékei között nincs akkora eltérés a katasztrófavédelmi dolgozóknál, mint a teljes mintában (ezt mutatja be a 10. *táblázat*).

	1. klaszter		2. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	177	50,43 %	174	49,57 %
Katasztrófavédelem	29	69,05 %	13	30,95 %

9. táblázat: *A teljes minta és a Katasztrófavédelemben dolgozók közötti különbségek a tapasztalatra vonatkozó klaszterekben*

	1. klaszter		2. klaszter	
	Átlag	Szórás	Átlag	Szórás
Teljes minta	5,63	1,32	8,35	1,05
Katasztrófavédelem	6,17	0,75	8,67	0,92

10. táblázat: *Az 1. és 2. klaszter különbségei a tapasztalatindexben, a teljes mintában és a Katasztrófavédelemben*

2.1.9 Attitűd

Az interjúk alapján nehéz felmérni a korrupciós cselekményekkel szembeni attitűdöket, mert a felszínen nem különösebben megengedők a korrupciós cselekményekkel szemben a korrupciós cselekményt elkövetők, de az interjúalanyok szerint ez vélhetően annak köszönhető, hogy a megengedő attitűd gyanút kelt.

Az attitűdre vonatkozó indexben nem találtunk különbséget a teljes minta és a Katasztrófavédelem között ($F_{[1,389]}$= 0,200; p = 0,655), az értékek a középérték körül mozognak. Az attitűd indexét alkotó itemekből három klasztert tudtunk alkotni (1. klaszter: az attitűdindex a középértéket veszi fel, 2. klaszter: az attitűd indexértéke átlag alatti, 3. klaszter: az attitűd indexértéke átlag feletti). Itt nem tudtunk kimutatni különösebb specifikus hatást, a Katasztrófavédelemben hasonló a megoszlás, mint a teljes mintában (χ^2 = 2,448, df = 1, p = 0,294, lásd *11. táblázat*).

	1. klaszter		2. klaszter		3. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	133	37,89 %	61	17,3 %	157	44,73 %
Katasztrófavédelem	21	50,00 %	5	11,90 %	16	38,10 %

11. táblázat: *A teljes minta és a Katasztrófavédelemben dolgozók megoszlása az attitűdre vonatkozó klaszterekben*

2.1.10 Szubjektív kontroll

Az interjúk során rákérdeztünk arra, hogy mennyire tűnt úgy, hogy a korrupcióba keveredett személy kézben tartja az eseményeket. A válaszok alapján úgy tűnik, hogy a Katasztrófavédelemnél nem jellemző a kontrollhiány. A legtöbb válasz valamilyen formában azt fejezte ki, hogy a korrupciós cselekményt elkövető személy az eseményeket kézben tartja. (pl.: az interjúalany megfogalmazta, hogy a korrupt személy mindent kontroll alatt tartott, mindenre gondosan ügyelt, és ügyesen elkerülte az ellenőrzéseket). Az elkövetőket magabiztosság, nagy tapasztalat, széles kapcsolati háló jellemezte, és egyáltalán nem tűnt úgy, hogy sodródnának az eseményekkel.

A szubjektív kontrollból képzett indexben nem találtunk különbséget a Katasztrófavédelem és a teljes minta között ($F_{[1,389]}$= 0,2; p = 0,655). A kontrollra vonatkozó itemekből két klasztert képeztünk (1. klaszter: a kontroll értéke valamivel az átlag alatti, 2. klaszter: a kontrollindexértéke átlag feletti). Itt nem tudunk kimutatni szervspecifikus hatást, az eloszlások megegyeznek (χ^2 = 4,103, df = 1, p = 0,043, lásd *12. táblázat*).

	1. klaszter		2. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	175	49,86 %	176	50,14 %
Katasztrófavédelem	14	33,33 %	28	66,67 %

12. táblázat: *A teljes minta és a Katasztrófavédelemben dolgozók közötti különbségek a szubjektív kontrollra vonatkozó klaszterekben*

2.1.11 Viselkedési szándék

Végül arra is rákérdeztünk az interjúk során, hogy a korrupciós eseményt elkövető személy viselkedésében voltak-e a korrupciós esemény elkövetésére utaló szándékok. Ezt olyan kérdésekkel igyekeztünk felmérni, amelyek arra vonatkoztak, hogy pl. az egyén *„láthatóan vívódott azon, hogy «ellenálljon» a korrupciós cselekedetnek/cselekedeteknek (pl.: erre utaló ajánlatok elutasítása)?"* vagy *„Tett arra utaló megjegyzést, hogy valamilyen módon ki kellene egészíteni a hiányos/nem megfelelő szervezeti juttatásokat?"* Ezeknek általában nem lehetett jelét látni a Katasztrófavédelemben, aminek hátterében az állhat, hogy az ilyen viselkedések gyanút keltenének.

A cselekvési szándék indexe nem különbözik a Katasztrófavédelemben és a teljes mintában. ($F_{[1,389]}$= 0,105; p = 0,746). A cselekvési szándékra vonatkozó itemekből két klasztert tudtunk képezni (1. klaszter: átlag alatti a cselekvési szándék indexértéke, 2. klaszter: átlag feletti a cselekvési szándék indexértéke). A teljes minta és a Katasztrófavédelem összehasonlítását a *13. táblázat* mutatja be (χ^2 = 5,483, df = 1, p = 0,019). Míg a teljes mintán nagyobb azoknak a száma, akik szerint a cselekvési szándék indexe magasabb, addig a katasztrófavédelmi dolgozók esetében az arány pontosan 50-50%.

	1. klaszter		2. klaszter	
	Elemszám	Százalékos megoszlás	Elemszám	Százalékos megoszlás
Teljes minta	112	31,91 %	239	68,09 %
Katasztrófavédelem	21	50,00 %	21	50,00 %

13. táblázat: *A teljes minta és a Katasztrófavédelemben dolgozók közötti különbségek a cselekvési szándékra vonatkozó klaszterekben*

2.2. A VEZETŐK SZEREPE

Az interjú utolsó része a közvetlen, illetve a felsővezető szerepének feltárását célozta. Ennél a pontnál arra voltunk kíváncsiak, hogy a vezetők hogyan viszonyultak a korrupciós cselekményekhez, milyen szervezeti értékeket vallottak, illetve, hogy az interjúalany szerint vajon megakadályozhatták volna-e a korrupciós eseményt. Ezeknél a válaszoknál azonban felhívjuk a figyelmet arra, hogy a korrupció vizsgálata eleve egy kényes terület, a vezetőkkel kapcsolatos válaszok pedig még inkább ki lehetnek téve a társas kívánatosság veszélyének. A kérdésekre adott válaszokat ez erőteljesen befolyásolhatta.

A korrupciós eseményekkel kapcsolatosan megfigyelhető, hogy mind a közép-, mind a felsővezetők felléptek az ilyen ügyek ellen, de a felsőbb vezetőket általában szigorúbbnak ítélték az interjúalanyok (ez egyébként várható volt).

Az interjúalanyok csak az esetek kevesebb, mint 10%-ában jelölték azt, hogy a vezető (akár közép-, akár felsővezető) megakadályozhatta volna a korrupciós viselkedést (ebből egy eset szerint azért, mert a vezető is benne volt). Azzal kapcsolatosan, hogy ezt hogyan tehette volna meg, megoszlottak vélemények. Az interjúalanyokat az alábbi lehetséges módokról kérdeztük:

- A szervezeti szabályok szigorú betartatásával,
- A korrupciós viselkedésekkel szembeni ellenséges attitűd hangsúlyozásával,
- Személyes példamutató viselkedéssel,
- Gyakori ellenőrzéssel,
- Bizalmas légkör kialakításával.

A legtöbb jelölést a középvezetőknél a gyakori ellenőrzés kapta, a többi válaszlehetőség egy-két jelölést kapott. A felsővezetőknél nem lehet egyetlen válaszlehetőséget sem kiemelni, egy-két jelölést kaptak. Ez vélhetően annak köszönhető, hogy kevés az elemszám, így messzire mutató következtetéseket ebből nem lehet levonni.

A kérdőívben először is felmértük, mit gondolnak a Katasztrófavédelemnél a kitöltők a korrupciós eseményt elkövető személyek közvetlen vezetőiről. Az első öt kérdés a közvetlen vezető viselkedésére vonatkozott: betartatja a szabályokat, hangsúlyozza, hogy nem tűri el a korrupciót, példát mutat, ellenőrzi a beosztottjait, bizalmas légkört alakít ki. A válaszok átlagos értéke ezekben a kérdésekben 6,31 és 7,14 között mozgott, a legalacsonyabb értéket a gyakori ellenőrzés kapta, a legmagasabbat pedig a jó példamutatás.

Ezt követően felmértük, hogy mit gondolnak a kitöltők arról, hogyan tudta volna megakadályozni a korrupcióba került személy közvetlen vezetője a korrupciós cselekményt. Leggyakrabban a jó példamutatást és a gyakori ellenőrzést vélték annak a viselkedésnek, amivel a legjobban megelőzhető a korrupció. Felhívjuk a figyelmet arra, hogy a Katasztrófavédelemben vélték leginkább úgy a kitöltők, hogy a vezetők aktívabb szerepvállalása révén megakadályozható lett volna a korrupt viselkedés, és itt kapta a legalacsonyabb értéket az a vélemény, miszerint a közvetlen vezető nem tudja megakadályozni a korrupciós eseményt.

Az állományilletékes parancsnokkal kapcsolatosan ugyanazokat a kérdéseket tettük fel, mint a közvetlen vezetőt illetően. Az első öt kérdés esetében (betartatja a szabályokat; hangsúlyozza, hogy nem tűri el a korrupciót; példát mutat; ellenőrzi a beosztottjait; bizalmas légkört alakít ki) a válaszok 5,88 és 8,07 között ingadoztak, a legalacsonyabb értéket a közvetlen vezetőkhöz hasonlóan a bizalmas légkör kialakítása kapta, a legmagasabb értéket pedig az, hogy hangsúlyozza, hogy nem tűri el a korrupciós viselkedéseket.

Ezt követően, hasonlóan a közvetlen vezetőkhöz, megkérdeztük, hogy mit gondolnak a kitöltők arról, hogyan tudta volna megakadályozni a korrupcióba került személy állományilletékes parancsnoka a korrupciós cselekményt. A legmagasabb értéket ebben az esetben az korrupciós cselekményekkel szembeni határozott fellépés hangsúlyozása kapta, a legalacsonyabbra a bizalmas légkör kialakítását értékelték a kitöltők. Szembeötlő továbbá, hogy a Katasztrófavédelemben ítélték a leginkább felelősnek az állományilletékes parancsnokot a korrupciós eseményért.

3. ÖSSZEFOGLALÁS

A katasztrófavédelemben dolgozó interjúalanyok és kitöltők meglehetősen szigorúan ítélik meg a korrupciós cselekmények elkövetőit. Kiemeljük ugyanakkor azt is, hogy a katasztrófavédelmi dolgozók úgy nyilatkoztak, hogy nem ismernek közvetlenül ilyen személyt, vagy ha ismernek is, akkor ez az ismeretség csak nagyon felületes. Az, hogy vajon mi a magyarázata annak, hogy az ismeretséggel nem rendelkezők szigorúbban ítélnek, további kutatásokat igényel.

4. IRODALOMJEGYZÉK

Hunyady Gy., Münnich, Á. (2016). A szilárd erkölcsiség elvárása a rendvédelemben: egy lehetséges pszichológiai modell. *Belügyi Szemle, 64* (6), 34–68.

XVIII. A „SZEM-SZEMLÉLET" SZÜLETÉSE

Malét-Szabó Erika és Hegedűs Judit

1. A SZEM-KUTATÁS EREDMÉNYEINEK HASZNOSÍTÁSA

A kötet tanulmányaiban részletesen ismertetésre került a KÖFOP-2.2.3-VEKOP-16-2016-00001. azonosító számú *„Kapacitásfejlesztés és szemléletformálás a korrupciós esetek nagyobb arányú felderítése, illetve megelőzése érdekében"* elnevezésű kiemelt projekt (a továbbiakban: Projekt) Belügyminisztérium oldali feladatai részeként a szilárd erkölcsiség rendvédelemspecifikus jellemzőit feltárni hivatott, 2018-ban végrehajtott kutatás. A kutatás lezárása óta eltelt két év lehetőséget ad arra, hogy ebben a tanulmányban a kutatás eredményeinek a gyakorlatba való átültetése is bemutatásra kerüljön egyértelmű igazolását adva a Projekt eredeti célja – a korrupció visszaszorítását célzó prevenciós törekvések – megvalósulásának.

A kutatási eredmények többféle elemzése egyértelmű és egyben sokszínű bizonyítékát adta annak, hogy a SZEM-modell, mint a korrupciós kihívásnak való ellenállási képesség, azaz az egyén szilárd erkölcsiségének mérésre megalkotott elméleti modell, a gyakorlatban is működik a rendvédelmi szervek állománya körében. Mindemellett feltárta azokat a támadáspontokat is, melyek megfelelő kiindulási alapul szolgálhattak a Projekt Belügyminisztérium oldali feladatai keretében kidolgozandó **blended-learning tananyag** elkészítéséhez (Malét-Szabó, 2021).

Az eredmények arra is rávilágítottak, hogy az egyes főbb rendvédelmi szervek, illetve szakterületek szignifikáns eltérést mutatnak a SZEM-modell bizonyos jellemzői mentén. Mindez egyértelművé tette, hogy mind az e-learning tananyag, mind pedig a tréningmódszertan kidolgozása kapcsán kiemelt figyelmet kell fordítani az egyes főbb rendvédelmi szervek és szakterületek egyedi jellemzőire, illetve elvárásaira annak érdekében, hogy a kidolgozandó blended-learning tananyag valóban hatékonyan legyen képes fejleszteni a kollégák mindennapi munkavégzésük során felbukkanó jellegzetes korrupciós kihívásoknak való ellenállási képességét.

Megjegyzendő, hogy a végrehajtott tudományos kutatás eredményei alapján – a tananyag elkészítése mellet – lehetőség nyílt egy az egyén szilárd erkölcsiségének, azaz a korrupciós kihívásnak való ellenállási képességének a mértékét a SZEM-modell alapján mérni képes, informatikailag támogatott **SZEM-teszt** kidolgozására is. A teszt a klasszikus papír-ceruza tesztekre jellemző kérdések mellett – igazodva a fiatal állomány elvárásaihoz, valamint a vizsgált terület szenzitív voltához – a kitöltők interaktivitását, helyzetelemzését és kérdéses helyzetekben történő döntését megkívánó interaktív feladatokat is tartalmaz. Eredménye alapján részletesen feltérképezhetők az egyén szilárd erkölcsiségét a SZEM-modell alapján meghatározó tényezők, ami hozzájárulhat ahhoz, hogy az adott egyén szilárd erkölcsiségének fejlesztése, megerősítése és fenntartása érdekében egyénre szabott és egyben célzott beavatkozást lehessen javasolni és végrehajtani.

2. AZ „INTEGRITÁS: SZILÁRD ERKÖLCSISÉG A GYAKORLATBAN" CÍMŰ E-LEARNING KÉPZÉS

A kutatás eredményei alapján készített összefoglaló szakmai anyag szolgált alapanyagként a blended-learning tananyag kialakításához. A tananyag kiemelt célcsoportja eredetileg a rendőrség *határrendészeti és közlekedésrendészeti végrehajtói állománya* lett volna, ami mellett már a tervezésekor kiemelt szerepet kapott az *irányítói*, illetve *vezetői beosztást* betöltők állománycsoportja. Felismerve azonban a téma fontosságát, valamint a SZEM-modellre épülő megközelítésmód gyakorlatias és egyben integritásközpontú megközelíté-

sét, ez az eredeti fókusz jelentősen kiszélesedett. A tananyag végül *a teljes rendvédelmi hivatásos állomány számára került kidolgozásra* összhangban a Nemzeti Korrupcióellenes Programmal összefüggő intézkedések 2017-2018. évre vonatkozó terve elfogadásáról szóló 1239/2017. (IV. 28.) Korm. határozat 7.b) pontjában meghatározott feladattal, ami előírta a teljes hivatásos rendvédelmi állomány integritás szempontú képzésének előkészítését és végrehajtását.

Az e-learning tananyag – szakítva a korábbi jellemző gyakorlattal – egy olyan új, ún. *gamifikált (játékosított)* tananyag lett, amely egyedi karakter választására, annak jellemzésére, fiktív korrupciós kihívást jelentő szituációba helyezésére, valamint a korrupciós veszélyeztetettség csökkentése érdekében végrehajtandó – az elméleti tananyag által támogatott – változtatásokra építve segíti elő a kollégák tudatosabb helyzetelemzését, ezen keresztül pedig a megfontoltabb, a szilárd erkölcsiséget támogató döntéshozását (Héder, 2019).

2.1 AZ E-LEARNING TANANYAG KONCEPCIÓJA

A tananyag a korrupció egyfajta újszerű megközelítéseként a pszichológia, mint a korrupció alanyaként szereplő ember viselkedésének és lelki működésének a vizsgálatát célzó tudomány elméleteit és eredményeit felhasználva keresi a magyarázatokat a korrupció jelenségére, valamint a lehetőségeket a korrupcióval szembeni küzdelem, a korrupciómegelőzés területén. Közérthető és interaktív módon közelíti meg a korrupció jelenségének a megértését, valamint a korrupció elleni küzdelem, azaz, az egyének és a munkahelyi szervezetek szilárd erkölcsiségének, mint a korrupciós kihívásnak való ellenállási képességnek a fejlesztését. Mindehhez a SZEM-modell alapkoncepciójának megfelelően a korrupció jelenségét, mint egyéni és egyben egyedi viselkedést közelíti meg, viselkedéses jellemzőket vizsgál, elemez, becsül és gyakoroltat.

A tananyag legfontosabb célja a szemléletformálás annak érdekében, hogy a korrupciós kihívást jelentő helyzetek egységes keret mentén történő komplex elemzési képességének elsajátításán keresztül erősödjön a rendvédelmi szervek hivatásos állománya korrupciós kihívásnak való ellenállási képesége, azaz a szilárd erkölcsisége. Ennek érdekében az elméleti ismeretek átadása mellett, illetve azzal párhuzamosan kiemelt figyelmet szentel annak, hogy a korrupciós veszélyeztetettség felismerését és a sikeres ellenlépések megtételét segítő eszközöket nyújtson, és elősegítse egy saját érintettséget/veszélyeztetettséget nem hordozó, így tanulásra alkalmas helyzetben a használatuk „virtuális gyakorlását" (Héder, 2019).

A tananyag nem a SZEM-modell elemeit, hanem a valóságos korrupciós helyzetek logikáját követi, melynek során az elméleti modell egyes tényezői minden esetben a gyakorlathoz kötötten jelennek meg a példaként ismertetett történések egyfajta magyarázataként. A tananyag felépítése **lépcsőzetes,** és három fő részre tagozódik: egy általános, egy *specifikus* és egy *vezetői* modulra. Az egyes modulok feladatai szorosan egymásra épülnek annak érdekében, hogy a tanuló fokozatosan egyre inkább elsajátíthassa a korrupciós kihívást jelentő helyzetek SZEM-modell mentén történő elemzését, bővíthesse az esetlegesen szükséges ellenlépései tárházát.

Ezek a lépcsőfokok röviden az alábbiak szerint követik egymást a mindenki számára egységesen készült általános modulban:

1. Elsőként megtörténik a választott karakter és környezete jellemzőinek a *beállítása* egy előre megadott korrupciós helyzetben;
2. Ezt követően a tananyag visszajelzést ad arra vonatkozóan, hogy a választott *jellemzők hogyan befolyásolják a kimenetet* (a kiválasztott jellemzők esetén milyen valószínűséggel valósulna meg a korrupció?);
3. A korrupciós esemény valószínűségének megismerése után, *még egyszer végigmegy* a fenti folyamaton annak érdekében, hogy némi elméleti segítséggel ismételten be lehessen állítani az egyes személyes és helyzeti tényezőket úgy, hogy *csökkenjen a korrupció valószínűsége*.
4. Ez követően kerül összegzésre a SZEM-modell elmélete és a korrupció jelensége különös tekintettel annak társadalmi kárára.
5. A korrupciós helyzetet befolyásoló tényezők megismerése után, a *korrupciós veszélyeztetettség felismerésének* gyakorlása következik. Személyekre, helyzetekre és munkakörökre vonatkozó becslést kell végezni úgy, hogy *rangsorba* rendezik őket a korrupciós veszélyeztetettségi mértékük mentén;
6. Végül *az ellenintézkedések lehetőségének, a korrupcióellenes fellépésnek a gyakorlása* következik, úgy, hogy egy adott helyzetben egy lehetséges intézkedéscsomagból választanak elemeket, és megtekintik, hogy az adott intézkedés vajon sikeresnek bizonyult-e (csökkent-e a korrupciós esemény kockázata).

Az általános modul ezzel a lépéssel ér véget. Ezt követi a mindenkinél megjelenő, de az egyes rendvédelmi szervek (rendőrség, büntetés-végrehajtási és katasztrófavádelemi szervezet) esetében egymástól eltérő **specifikus modul**, melyben egy *szervezetspecifikus példa* – a rendvédelmi szervek által rendelkezésre bocsátott konkrét, megtörtént korrupciós eset – feldolgozása zajlik az első szakaszban tanultak alapján: korrupciós veszélyeztetettség felismerése, ellenintézkedések kiválasztása, a kimenet/korrupciós valószínűség megtekintése sorrendben. Ebben a modulban is lehetőség van a visszajelzést követően az egyes egyéni és környezeti tényezők ismételt – ha szükséges, többszörösen ismételt – beállítására a visszajelzett korrupciós veszélyeztetettség mértékének egy bizonyos szint alá csökkentése érdekében.

A specifikus, csak a vezetői beosztást betöltők számára készült **vezetői modul** elsősorban elméleti ismereteket és vezetőspecifikus intézkedési lehetőségeket tartalmaz, melynek célja elősegíteni, hogy a vezető felismerje az állomány szilárd erkölcsiségét veszélyeztető tényezőket, valamint, hogy képes legyen hatékony lépéseket tenni a korrupciómegelőzés érdekében.

1. ábra: *Képek az „Integritás: szilárd erkölcsiség a gyakorlatban" c. e-learning tananyagból*

2.2 AZ E-LEARNING TANANYAG, MINT KÖZPONTI TOVÁBBKÉPZÉSI PROGRAM

Az „Integritás: szilárd erkölcsiség a gyakorlatban" című e-learning tananyag ún. *kötelező központi továbbképzési programként* került meghatározásra a teljes rendvédelmi hivatásos állomány részére 2018-2019-ben. A teljes hivatásos állomány igen magas létszámát figyelembe véve a tananyag elvégzésére ütemezett módon került sor, melynek eredményeként 2019. június 30-ra, a képzés lezárásáig összesen **49.348 fő** végezte el.

A belügyi rendvédelmi hivatásos állomány kötelező egyéni továbbképzési rendszerét a Rendészeti Továbbképzési Rendszer támogatja informatikailag. Ezen keresztül minden egyes elvégezhető e-learninges tananyag esetében lehetősége van a tananyagot elvégző kollégának egy egységes elégedettségi kérdőív kitöltésével jelezni a képzés elrendelője és elkészítője felé a tananyagról kialakult véleményét. Mindez alapján világosan látható, hogy a tananyag mely elemei értek el sikereket az állomány körében, illetve mely elemei esetében javasolt egy jövőbeni új tananyag esetében a fejlesztés, módosítás.

Az elégedettségi kérdőív a tananyaggal kapcsolatban az alábbi témákra tér ki:

- az e-learninges tananyagot futtató informatikai környezet stabilitása, teljesítménye;
- a rendszer és a tananyag kezelői felülete;
- a tananyag érdekessége, interaktivitása;
- a tananyag hasznossága.

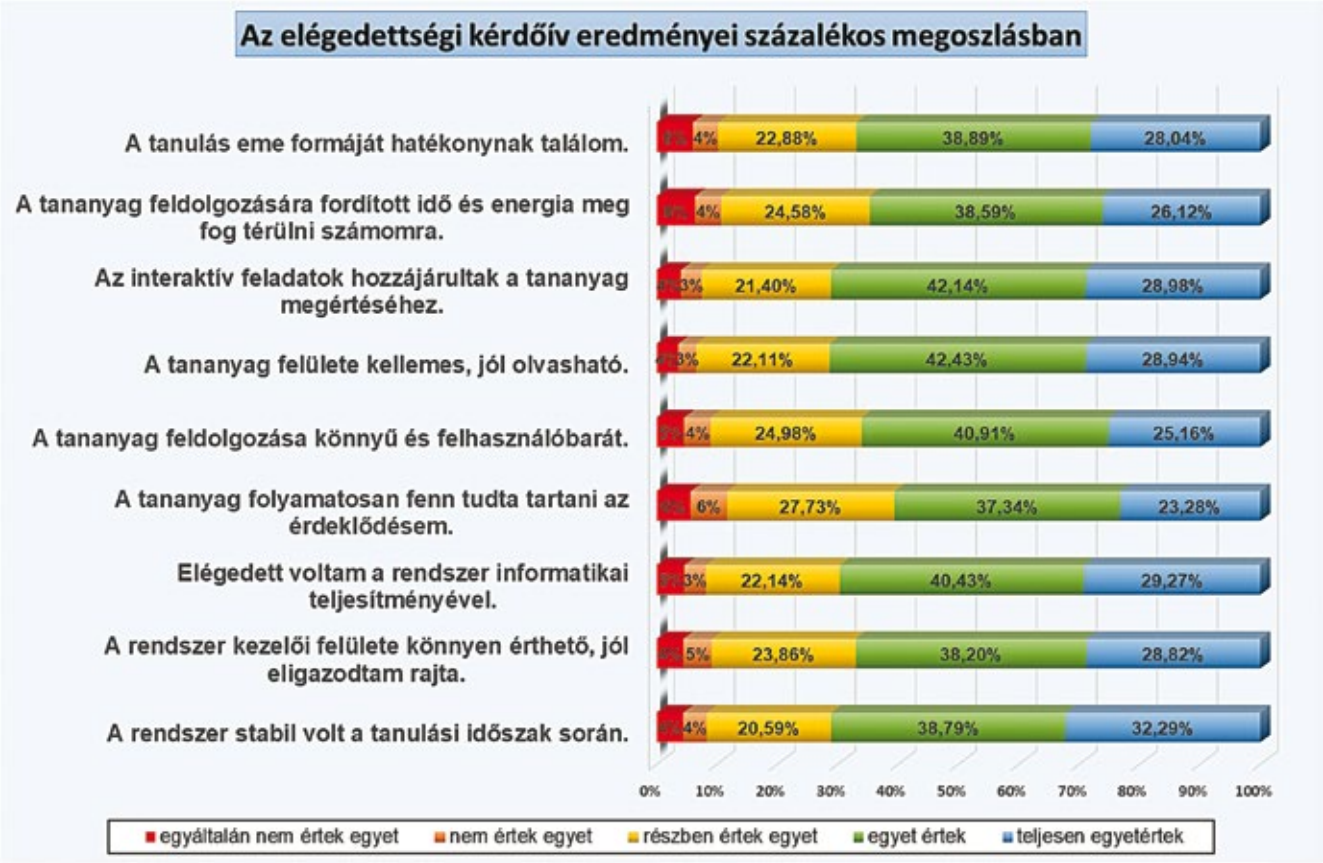

2. ábra: *Az e-learning tananyaggal való elégedettség megoszlása (%-os)*

A tananyagot elvégző kollégák közül közel 2300-an töltötték ki ezt az elégedettségi kérdőívet, melynek eredményeit a *2.* ábrán látható grafikon segítségével foglaltuk össze. Az eredményekből jól látható, hogy minden vizsgált tényező esetében 12% alatti a tananyaggal való elégedetlenség mértéke, ami kimagaslónak tekinthető. A legpozitívabb véleményt a tananyag interaktivitásának hatékonyságával, valamint a felületével kapcsolatban jelezték. Mindez tovább erősíti a gamifikált tananyagok hasznosságát, ezáltal pedig szorgalmazza annak a jövőbeni minél gyakoribb alkalmazását. Hasonlóan kimagaslóan pozitív volt a vélemény az e-learning tananyaghoz kialakított informatikai felület vonatkozásában, melyet kifejezetten kellemesnek, jól olvashatónak értékeltek a kollégák. Mindenképpen hangsúlyozandó, hogy az esetlegesen megfogalmazott kritikák ellenére a válaszolók több, mint 65%-a kifejezetten hatékonynak vélte a tanulás eme interaktív, a tanulók bevonására törekvő és egyben az aktivitásukra támaszkodó módját, mely a jövőre vonatkozóan mindenképpen megfontolandónak, követendőnek tekinthető.

A tananyag hatékonyságának további mérőszámaként fogható fel a **Jó Állam Projekt Mutatók**[2] keretében kialakított mérési módszertan eredménye is, melynek részeként a tananyagot megelőzően, azt közvetlenül követően, illetve a tananyag elvégzése után 1-3 hónappal ugyan azok a tananyaggal kapcsolatos elméleti kérdések lettek feltéve a képzésen résztvevő kollégák közül egy kiválasztott reprezentatív beosztotti csoportnak, összesen **6153 főnek**. A kérdések az integritás, a szilárd erkölcsiség, a SZEM-modell alap- és kiegészítő tényezőinek, valamint az integritásközpontú beavatkozási lehetőségeknek a témaköreit ölelték fel. Ezen három mérés elért pontszámainak eloszlását mutatja be az alábbi ábra:

Pontérték	Bemeneti mérés eredménye (fő)	Bemeneti mérés eredménye (fő)	Utánkövetés eredménye (fő)
0-5	28	3	0
6-10	217	77	10
11-15	641	318	192
16-20	1672	1065	641
21-25	1963	1851	1582
26-29	1632	2839	3728
Összesen	21,80	24,19	25,35 (87%)

3. ábra: *A Jó Állam Projekt Mutatók alakulása az e-learning tananyaggal kapcsolatban*

Jól látható a mérés során elért átlagok folyamatos emelkedése, ami a létszámarányokat illusztráló fektetett oszlopdiagram alakjának a maximális pontérték felé való erős eltolódásában is tetten érhető. Az utánkövetéses mérések általában bizonyos csökkenést szoktak mutatni a képzéseket közvetlenül követő mérésekhez viszonyítva. A jelen esetben tapasztalható enyhe fokú további növekedés valószínűleg a képzés befejezése és az utánkövetéses mérés között eltelt viszonylagosan rövid időnek (1-3 hónap), az ebből fakadó tanulásnak, valamint a tananyag fokozott interaktivitásából fakadó könnyű interiorizálhatóságának köszönhető.

2 https://joallammutatok.uni-nke.hu/document/dialogcampus-uni-nke-hu/tajekoztato-a-jo-allam-mutatok-jam-kivalasztasahoz.original%20(1).pdf

A fentiek alapján összességében kijelenthető, hogy az *„Integritás: szilárd erkölcsiség a gyakorlatban"* című e-learning tananyag elérte a Projektben meghatározott célját, hozzájárult a rendvédelmi szervek hivatásos állományának a korrupció és az integritás témájával kapcsolatos tudatosságának a fokozásához, ezen keresztül pedig a korrupciós kihívásnak való ellenállási képességük, azaz a szilárd erkölcsiségük fejlesztéséhez. Igaz ez az egyéni szinten túlmutató szervezeti szintre is, hiszen az elvégzett interaktív tananyagon keresztül biztosítottá vált a teljes állomány számára az a közös elméleti keret, ami lehetővé teszi a korrupciós kihívást jelentő helyzetek egységes és egyben komplex, megoldásközpontú elemzését, ezen keresztül pedig a tudatos ellenlépések kidolgozását és megtételét.

3. A SZEM-TRÉNINGEK

A fentiekben ismertetett az *„Integritás: szilárd erkölcsiség a gyakorlatban"* című e-learning tananyag egyfajta folytatásaként már a kezdetektől fontos volt, hogy tréning formájában is támogassuk a szilárd erkölcsiség fejlesztését célzó folyamatot. Ennek megvalósítása érdekében – az e-learning tananyag kidolgozásával párhuzamosan – egy gyakorlott trénerekből álló szakértői csoport is megkezdte a munkát. Közös döntés eredményeként, melynek során figyelembe vették, hogy a rendvédelmi szervek általában akkor támogatják a kollégáik tréningeken való részvételét, ha annak időtartama nem túl hosszú, mégis közvetlenül érzékelhető a gyakorlati haszna, **3 napos „SZEM-tréningek"** kidolgozásában egyeztek meg. A tréningek kialakítása során – igazodva a Projekt eredeti elvárásaihoz és vállalásaihoz – az egyik legfőbb szempont az volt, hogy integrálják a SZEM modell alap- és kiegészítő tényezőinek a végrehajtott tudományos kutatás során feltárt rendvédelem-specifikus paramétereit, az azokból eredő elvárásokra közvetlenül reagáljanak.

3.1 A SZEM-TRÉNINGEK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

A SZEM-tréningek kidolgozását megelőzően fontos volt az alábbi néhány *kérdést* átgondolni:

- mennyire rendelkezik a célcsoport sajátélménnyel a tréningmódszerrel kapcsolatban?
- hogyan lehet érzékeny témákat feldolgozni?
- hogyan tudjuk a saját tapasztalatokat feldolgoztatni?
- hogyan tudunk ismeretközvetítésen túl attitűdöt formálni, kompetenciákat fejleszteni?
- mennyire tudunk hasznos, a hétköznapokban is alkalmazható információkat adni?

A tréningmódszer jellegzetességeiből, valamint a fenti kérdéseikből kiindulva mindegyik módszertanban kiemelt szerepet kapott a résztvevői aktivitás, az egymástól való tanulás, a gyakorlatok és az alkalmazott módszerek sokszínűsége és a rendvédelmi szervek által feldolgozás céljából a rendelkezésünkre bocsátott *konkrét esetek* feldolgozása. A tréningek szerkezetét tekintve egységesen megállapodott abban a szakértői csoport, hogy a témára való ráhangolódáson, a tréninget bevezető közös szabályalkotó feladatokon túl önismereti gyakorlatok, *helyzetgyakorlatok*, *esetfeldolgozások* is minden modul egységesen kötelező elemei lesznek, valamint felhasználják a Nemzeti Védelmi Szolgálat által rendelkezésre bocsájtott oktatófilmeket is. Ezen túl mindegyik modulba beillesztésre kerültek az egyéni és a szervezeti értékek feltárására irányuló gyakorlatok is. Tekintettel arra, hogy a tréningek alapvetően a specifikusan erre a témára kidolgozott e-learning tananyag egyfajta folytatásaként kerültek kidolgozásra, így az abban elsajátítható ismeretek felfrissítését szolgáló feladatok is megjelennek mindegyik modulban.

A tréningmódszertanok **forgatókönyv**-szerűen, a könnyebb használhatóság és követhetőség érdekében egységes szerkezetben kerültek kidolgozásra. Elsőként minden esetben a tréningek során használt fogalmak tisztázása, valamint a SZEM-modell rövid bemutatása történik meg. Minden egyes tréninggyakorlatok esetében ismertetésre kerül az adott gyakorlathoz kapcsolódó közvetlen cél, a SZEM-modell fejleszteni kívánt alap- és/vagy kiegészítő tényezői, az időigény, az eszközök, a tréninggyakorlathoz kapcsolódó forrás, valamint a konkrét gyakorlat igen részletes, utasításokat és időtartamot is tartalmazó leírása következett. A tréningmódszertanokat a jövőben alkalmazó trénerek munkáját segítendő az adott gyakorlattal kapcsola-

tos információkat és a gyakorlat feldolgozását segítő szempontok és kérdések is megjelentek. Ehhez szorosan kapcsolódóan az adott gyakorlatokhoz kapcsolódó mellékletek foglalták magukba a gyakorlat megértését támogató szakirodalmi, elméleti részeket.

A szerzők minden módszertani anyagban arra törekedtek, hogy színes tevékenységrepertoárt biztosítsanak, ugyanakkor opcionális feladatok szerepeltetésével a trénerek számára a választás lehetőségét is igyekezték biztosítani.

3.2 A SPECIFIKUS SZEM-TRÉNINGEK

Hivatkozva a végrehajtott tudományos kutatás eredményeire, valamint a rendvédelmi szervek által megfogalmazott egymástól sok esetben eltérő elvárásokra már a tréningeket kidolgozó munka elején egyértelművé vált, hogy nem egy egységes, hanem több **specifikus**, az egyes főbb rendvédelmi *szakterületekre* (mint pl. közrendvédelem, határrendészet, büntetés-végrehajtás, hatósági stb.), valamint egyes főbb *beosztáskategóriákra* (mint bejövő állomány, irányítók, vezetők) jellemző korrupciós kihívásokra reagáló tréningre van szükség. Mindezt figyelembe véve összességében 11 különböző tréningmódszertan (modul) került kidolgozásra az alábbiak szerint:

1. modul: **A vezetői állomány** részére szóló tréning, melyben az általános feladatokon túl a vezetői szerepből adódó kihívásokra is reagáltunk. Kidolgozása során kifejezetten fontos volt, hogy helyzetgyakorlatokkal rámutassunk arra, hogy vezetőként milyen felelősséggel tartozik a szervezetéért és a kollégáiért. Kiindulva abból, hogy a vezető felelőssége a szervezeti légkör minősége, a szervezeti egységének integritása, így az integritásmenedzsment témaköre is helyet kapott.

2. modul: Az **irányítók** számára szóló tréning. Irányítók alatt olyan nem vezetői beosztást betöltő munkatársakat értettük, akik a hozzájuk rendelt beosztottak munkáját tervezik, szervezik, irányítják, koordinálják és ellenőrzik. Esetükben a szervezeti kultúra jellemzőinek feldolgozása mellett többek között a döntéshozatal képességének fejlesztése is hangsúlyos volt.

3. modul: A **bejövő állomány** részére szóló tréning, mely kifejezetten a tiszt- és tiszthelyettes képzésben résztvevőket célozza meg, így viszonylag hangsúlyos lett benne az önismereti fókusz. A saját értékrend tisztázását, az erősségek és a fejlesztendő területek feltárását követően az integritás és a korrupció fogalmának, valamint az azokkal kapcsolatos dilemmahelyzetek elemzésére kerít sort.

4. modul: A **csoportos tényezők** fejlesztésére irányuló tréning, mely rendészeti szakterülettől és beosztáskategóriától függetlenül a SZEM-modellen belül azokra a tényezőkre fókuszál, melyek a csoportban való hatékony működést támogatják. A gyakorlatok között a csoportdinamikai folyamatokra reagáló, az együttműködés kompetenciáját fejlesztő feladatok találhatóak meg. A tréning nem tartalmaz rendvédelem-specifikus tényezőket, így a közigazgatás területén is hasznosítható a módszertana.

5. modul: Az **egyéni tényezők** fejlesztésére irányuló tréning, mely rendészeti szakterülettől és beosztáskategóriától függetlenül a SZEM modell egyik kiemelt tényezőjére, az önismeretre irányul, annak fejlesztésére helyezi a hangsúlyt. A klasszikus önismereti feladatok mellett a saját értékrendre, a belső motivációra vonatkozó gyakorlatokat és saját esetek elemzését is tartalmazza a modul. A tréning nem tartalmaz rendvédelem-specifikus tényezőket, így a közigazgatás területén is hasznosítható a módszertana.

6. modul: A **bűnügyi** szakterületen dolgozó végrehajtói állománynak szóló tréning, ahol az általános feladatok mellett a szituációs gyakorlatokban olyan korrupciós kihívást jelentő helyzeteket szemléltetnek, melyekkel a bűnügyi területen dolgozók szembesülhetnek a mindennapi munkavégzésük során.

7. modul: A **közrendvédelem** szakterületén dolgozó végrehajtó állományt célozza meg ez a modul, mely igen nagy hangsúlyt helyez az együttműködésre, a közös felelősségvállalásra, valamint a saját egyéni fejlődésre.

8. modul: A **határrendészeti** szakterület végrehajtói állománya részére kidolgozott tréningcsomag. Az értékalapú döntéshozatali helyzetek vannak a középpontban, ezzel is utalva arra, hogy a döntéshozatali képesség az egyik legfontosabb vonatkozó fejlesztési terület.

9. modul: A **büntetés-végrehajtásban** dolgozók számára került kidolgozásra, ahol hangsúlyosan jelennek meg az úgynevezett értékjátékok (pl. a Kohlberg féle koncepcióhoz kapcsolódó Heinz dilemma, lásd: Ranschburg (2002)), valamint a kreatív kommunikáció fejlesztését támogató gyakorlatok.

10. modul: A **katasztrófavédelem** területén dolgozóknak szóló modulban elsősorban a hatósági területen dolgozókra fókuszálnak. A feladatok jelentős százaléka döntéshozatali helyzeteket illusztrál, illetve helyet kap a konkrét esetek feldolgozása is.

11. modul: Ez a modul az elsősorban a **polgári nemzetbiztonsági szolgálatoknál** dolgozó beosztott kollégáknak készült, az őket érő specifikus korrupciós kihívást jelentő helyzetek megoldására igyekszik felkészíteni. Kifejezetten hangsúlyosak benne a különböző helyzetgyakorlatok, a képzés jelentős százalékában szituációs gyakorlatok feldolgozására kerül sor.

A tréningeket – minden egyes modul esetében – a Projekt ideje alatt lehetőség volt **pilot tréningek** formájában kipróbálni, melynek köszönhetően a kidolgozó munkában részt vett szakértők igen sok tapasztalattal gazdagodhattak. Az egyik legfontosabb élményük a téma érzékenységével volt kapcsolatos: a résztvevők kezdetben nehezen nyitottak a korrupció és az integritás témája iránt, de annak is köszönhetően, hogy a tréningek felépítése tudatosan törekszik arra, hogy a résztvevőket segítse ráhangolódni a témára, a kezdeti bizonytalanságot mindenhol sikerült feloldani. A feladatok közül kifejezetten kedveltek voltak a konkrét esettanulmányok, a dilemmahelyzetek, valamint a döntéshozatallal kapcsolatos gyakorlatok. Azok a résztvevők, akik korábban már rendelkeztek korábbi tréningtapasztalattal, az önismereti gyakorlatokat, a klasszikus tréningindító gyakorlatokat kevéssé tartották érdekesnek. A résztvevők viszonylag jelentős százalékának viszont nem volt tapasztalta ilyen típusú képzéssel, éppen ezért az esetükben a tréningmódszerre való ráhangolódás hosszabb időbe tellett. Mindemellett a résztvevők egyöntetű véleménye volt, hogy ennyire tudatosan sosem gondolkodtak még el etikai dilemmákról és kérdésekről. Kihangsúlyozták. hogy a tréningek hatására jobban megértették a korrupció és az integritássértés folyamatát, valamint az azzal kapcsolatos egyéni és szervezeti felelősséget.

Összességében elmondható, hogy a Projekt keretében megvalósult pilot tréningek teljesítették a legfőbb céljukat, fejlesztették a résztvevőknek az integritás és a korrupciós kihívásoknak való ellenállási képesség, azaz a szilárd erkölcsiség témakörével kapcsolatos tudatosságát, melynek révén közelebb kerülhettek ahhoz, hogy a mindennapi munkavégzésük során tudatosabban és egyben hatékonyabban tudják kezelni a korrupciós kihívást rejtő helyzeteket.

4. ZÁRÓ GONDOLATOK: A „SZEM-SZEMLÉLET" ÖNÁLLÓ ÉLETE

A Projekt közvetlen célkitűzéseinek a megvalósulásán túl a tanulmánykötet végén örömmel tudunk arról is beszámolni, hogy a **SZEM-szemlélet**, azaz a korrupciós kihívást jelentő helyzeteknek a SZEM-modell mentén történő tudatos és egyben komplex elemzésére való felkészítés fontossága és szükségessége önálló életre kelt és szervesen beépült mind a Nemzeti Közszolgálati Egyetem hivatásos tisztképzésébe, mind pedig a rendőrségen belül folyó, a határrendészeti szakterületen dolgozó állomány továbbképzési rendszerébe.

4.1 A SZEM-TRÉNINGEK BEÉPÜLÉSE A NEMZETI KÖZSZOLGÁLATI EGYETEM KÉPZÉSI GYAKORLATÁBA

Az etika képzés oktatása a rendészeti felsőoktatásban 1994-től datálható (Molnár és Gáspár, 2015). jelenleg a rendészeti etikával kapcsolatos kurzusok gondozása a Rendészettudományi Karon belül a Rendészeti Magatartástudományi Tanszékhez tartozik, ugyanakkor szakmai tanszékek is kiveszik a részüket a korrupci-

óhoz tartozó ismeretkörök oktatásában (Erdős és Magasvári, 2019). Az elmúlt években egyre inkább egyértelművé vált, hogy nem elegendő a vonatkozó jogszabályok ismerete, ennél komplexebb, holisztikus megközelítésre van szükség (Fekete, 2019). Ebből adódóan a tanszék munkatársai tudatosan törekedtek arra, hogy megőrizve a régi etika oktatás értékeit, kicsit megújítsák az etika tantárgy oktatását. A rendészeti képzésben két olyan tantárgy van, melyben kifejezetten megjelennek az etikai témák: a *Társadalmi és kommunikációs ismeretek* kurzus során letesszük az alapokat, majd a *Rendészeti etika* tantárgy (2021-től *Rendészeti etika, integritás tréning* néven lesz a tantárgy) keretein belül jelennek meg a rendészetspecifikus jellegzetességek. A tantárgy megreformálásának az egyik legfőbb újítása, hogy az integritásból és az értékalapú korrupciómegelőzésből indul ki, ami lehetőséget adott arra, hogy a kompetenciafejlesztésre helyeződjön át a hangsúlyt. Ez pedig azt is jelentette, hogy a korábbi kurzus módszertani alapjait is újra kellett gondolni, el kellett mozdulni a hallgatói aktivitáson alapuló oktatási módszerek alkalmazása irányába. Mindebben pedig igen nagy segítséget nyújtottak a SZEM-tréningekhez kapcsolódóan kidolgozott módszertani anyagok, melyek közül számos gyakorlat bekerült a tantárgyi portfólióba.

Jelenleg a rendészeti etika tantárgy oktatására 14 óra áll rendelkezésre – figyelembe véve a felsőoktatási oktatásszervezés jellegzetességeit még nem beszélhetünk a klasszikus értelembe vett tréningekről, ugyanakkor módszertanát tekintve az oktatók törekednek tréningjellegű órákat tartani. A tantárgy felépítésében – hasonlóan a SZEM-tréningekhez – helyet kapnak a saját értékrendet tisztázó gyakorlatok, illetve a szervezeti értékek tudatosítására is figyelmet fordítanak. Az integritássértés és a korrupció közötti különbség megértetésére a SZEM-modell szolgál alapul, majd pedig kiemelt szerepet kap a saját felelősség felvállalása, a döntési helyzetekkel kapcsolatos érzelmek feldolgozása. Mindezek mellett olyan etikai dilemmákkal szembesülnek a hallgatók, melyekkel későbbi pályájuk során találkozhatnak.

Az eddigi tapasztalatok szerint a hallgatók kezdetben nem igazán értik, hogy miért is kell foglalkozniuk ezekkel a témákkal. Amikor azonban a tréningjellegű módszerek alkalmazása során a saját bőrükön is megtapasztalhatják egy-egy döntési helyzet nehézségeit, a befolyásolhatóságot, a nemet mondani tudás nehézségeit, egyértelművé válik a számukra is, hogy miért is kell a képzési folyamatban kiemelten foglalkozni ezekkel a témákkal.

4.2 A HATÁRRENDÉSZETI SZAKTERÜLETEN DOLGOZÓ RENDŐR KOLLÉGÁK KÉPZÉSE

A Projekt keretében kifejlesztésre került SZEM-tréningek alkalmazására még a Projekt részeként 61 fő tréner került felkészítésre egy kétnapos képzés keretében 2018. november és december hónapban. A trénerfelkészítő képzés célja az volt, hogy a kifejlesztett SZEM-tréningek minél szélesebb körben kerüljenek alkalmazásra az egyes rendvédelmi szervek állományának körében, alkalmazkodva a szervek működése körében felmerülő igényekhez.

Ezen trénerképző, valamint a 2018-ban megtartott pilot tréningek állomány körében elért sikerességének köszönhető, hogy Dr. Balogh János r. altábornagy, országos rendőrfőkapitány úr a teljes határrendészeti állomány számára elrendelete a SZEM-tréningek megtartását. Ennek megvalósítása 2019. júniusban kezdődött meg, melynek folyamatát a Rendőrségi Oktatási és Kiképző Központ Szervezetfejlesztési és Tréning-szervezési Főosztálya koordinálja Solymosi Krisztina r. alezredes, főosztályvezető asszony vezetésével. A tréningek célja a schengeni külső határon szolgálatot teljesítő rendőrségi állomány körében a korrupciós kihívásoknak való ellenállás képességének a fejlesztése. A tervek szerint összesen 350 tréningcsoportban tervezetten 2500 fő részvételével a teljes érintett állomány képzése megvalósult volna 2020. március 31-ig. A tréningek 2020. februárjáig rendben zajlottak, azt követően azonban a COVID-19-es világjárvány miatt leállításra kerültek minden további jelenléti képzéssel együtt.

A megvalósult tréningek számos további tapasztalattal szolgáltak a rendvédelmi állomány tagjait érő korrupciós kihívásokkal, valamint a szilárd erkölcsiség modell kutatásban meghatározott alap- és kiegészítő tényezők korrupciós helyzetekben történő érvényesülésével, a viselkedést befolyásoló hatásukkal kapcsolatban. A megtartott tréningekkel kapcsolatosan megfogalmazott egyik igen fontos visszajelzés az volt, hogy

a teljes rendvédelmi hivatásos állománya által a kötelező továbbképzés keretében elvégzett e-learning tananyag megfelelő alapot biztosít a tréningek gyakorlatorientált megvalósításához.

4.3 A JÖVŐ: ÚJABB KUTATÁSOK

A fentiekből jól látható, hogy a SZEM-modell mentén való gondolkodás beépült a rendvédelmi szerveknél dolgozó kollégák mindennapi gyakorlatába. A jelen tanulmánykötetben ismertetett és a 2019. október 11-én *„Integritás a tudomány SZEM-ével – avagy a tudomány a korrupciómegelőzés szolgálatában"* címmel megtartott tudományos konferencián a szakmai-tudományos nagyközönségnek is bemutatásra került tudományos és gyakorlati eredmények jól illusztrálják milyen módon tudja elősegíteni egy tudományos alapokon kidolgozott elméleti modell, valamint az annak működését igazolni hivatott tudományos kutatás a korrupciómegelőzés gyakorlatának a hatékonyságát. A SZEM-modellel kapcsolatban eddig végrehajtott kutatások elsősorban az egyén oldaláról közelítettek, az egyén szilárd erkölcsiségének a mérését és fejlesztését célozták. A modell maga azonban lehetőséget ad az egyén nézőpontján túl a munkahelyi csoport, valamint a teljes munkahelyi szervezet oldaláról történő megközelítésre is. Ennek tudományos igényességű vizsgálatát célozza az a 2021-2022 között tervezett, egy kijelölt határrendészeti kirendeltség átfogó szervezeti vizsgálatát lehetővé tevő kutatás, mely a *2020-2022 közötti időszakra szóló középtávú Nemzeti Korrupcióellenes Stratégia, valamint az ahhoz kapcsolódóintézkedési terv elfogadásáról* szóló 1328/2020. (VI.19.) Korm. határozat 10. pontja alapján a Nemzeti Védelmi Szolgálat Korrupciómegelőzési Főosztályának koordinálása mellett fog tervezetten megvalósulni.

6. IRODALOMJEGYZÉK

Erdős Á., Magasvári A. (2019): A korrupció értelmezése és annak változásai a pénzügyőr tisztjelöltek között. In: Zsámbokiné Ficskovszky Á. (szerk.): *Biztonság, szolgáltatás, fejlesztés, avagy új irányok a bevételi hatóságok működésében.* Budapest, Magyar Rendészettudományi Társaság Vám- és Pénzügyőri Tagozat, 96–116.

Fekete M. (2019): A magatartástudomány helye és szerepe a nemzetközi rendészeti képzésben. In: Hegedűs Judit (szerk.): *A magatartástudomány helye és szerepe a rendészeti képzésben.* Budapest, NKE, 19–31.

Gáspár M. és Molnár K. (2015): Korrupció-ellenesség és integritás a rendészeti képzésben. In: Dargay E. és Juhász L. M. (szerk.): *Antikorrupció és közszolgálati integritás*. Budapest, NKE, 163–173.

Héder K. (2019): Az anticipált megfigyelés, mint az antikorrupciós eredményesség egyik gátja. *Belügyi Szemle* 2019/12, 49-67.

Malét-Szabó E. (2021): Bevezető gondolatok. In: Malét-Szabó E., Münnich Á. (szerk.) *Integritás a rendvédelem „SZEM"-ével – avagy a szilárd erkölcsiség rendvédelemspecifikus jellemzői a korrupciómegelőzés szolgálatában*, Belügyminisztérium, Budapest, 11-21.

Ranschburg J. (2002): *Jellem és jellemtelenség*. Budapest: Saxum Könyvkiadó, 2002.

BELÜGYMINISZTÉRIUM